

Кыргыз ССР
Илимдер Академиясынын тил жана адабият институту

МАНАС

Биринчи бөлүк

I китеп

*Кыскартылып бириктирилген вариант
Жалпы редакцияланган – проф. Б.М.Юнусалиев*

Манас. Биринчи бөлүк. I китеп. – Фрунзе: Кыргызмамбас. – 1958. – 343 б.
китебинен алынды

www.bizdin.kg сайтында жайгаштыруу үчүн берилди: 2011-жылдын 30-апрели

Книга оцифрована Национальной библиотекой Кыргызской Республики совместно с электронной библиотекой “Новая литература Кыргызстана”.

Особая благодарность крупнейшему издательству Кыргызстана “Бийиктик” за поддержку проекта.

Бишкек, ул. Жусупа Абдрахманова, 170-А, издательство “Бийиктик”.
Тел. +996 (312) 62-02-11, 62-02-13, 66-17-25

КИРИШ СӨЗ

Орто Азияда жана Түштүк Сибирде жашаган калктардын ичинен эзелки тарыхта кабары чыгып келаткан байыркы элдердин бири кыргыздар. Көчмөн турмуштун жана башка ар түрдүү тарыхый кырдаалдардын натыйжасында Октябрь революциясына чейинки доорлордо кыргыз эли көзгө көрүнүктүү жазма эстеликтерди тарыхта калтыргандыгы азырынча: бизге маалым эмес. Бирок эмгекчил элдин кылымдар бою башынан өткөргөн нечен түрдүү кайгысы менен кубанычтары, тынчтык турмушу менен жоокерчилик күндөрү, эмгектин жыргалы жана душмандардан көргөн кордугу унутулуп калган жок. Булар жөнүндө эл кара сөз жана ыр түрүндө толгон оозеки адабияттык эстеликтерди түздү.

Кыргыз элинин оозеки адабияты формасы жагынан да, мазмуну жагынан да, көлөмү жагынан да таң каларлык бай, түгөнгүс кенч. Адам баласынын мамилелерине, анын табигатка көз карашына карата таамай айтылган макал-ылакаптар, афоризмдер; жаратылышты, жан-жаныбарларды билүүгө байланыштуу тамсилдер, табышмактар коомдук турмушка байланыштуу акыл-насаат берүүнү көздөгөн санаттар, эмгекке, махабатка арналган лирикалык сонун ырлар; зкедимки турмуш менен фантазия аралашкан укмуштуу жөө жомоктор жана да оозеки адабиятты биз атабаган толуп жаткан башка түрлөрү, – мына ушулардын баары эмгекчил элдин чыгармачылык шыгынын натыйжасы болуп саналат.

Мына ошол майда фольклордук формалар менен катар кыргыз эли оозеки адабияттын ири түрлөрүн да түзгөн. Булар – узак окуялуу чоң жомоктор, баатырлык эпостор. Эл ичинен чыккан сөзгө чебер, ырга шыктуу таланттар аларды бүт дээрлик ырга айланткан.

Композициялык түзүлүшүнө жана окуяларынын кеңири берилишине карай кыргыз эпосторун эки топко – чоң (улуу) эпос жана кичи (кенже) эпос деп – бөлүүгө болот. Кичи эпосторубуз "Кедей кан", "Эр Төштүк", "Эр Табылды", "Сарынжы-Бөкөй", "Курманбек", "Жаңыл-Мырза", "Кожожаш" жана "Олжобай менен Кишимжан" сыяктуу эпостор. Чон (улуу) эпоско үч бөлүмдүү (трилогия) "Манас" жомогу кирет.

"Манас" эпосунун сюжетин кара сөз менен кыскача жазганда да өзүнчө бир чоң китеп болот. Кенже эпосторду жомокчулар бир, эки кечте айтып бүтүрө алса, "Манас" бир нече жумалап, айлап айтылат. Эпостун көлөмдүүлүгү, биринчи кезекте, анын цивилизацияланышына байланыштуу, башкача айтканда Манас жөнүндө жомок бүткөндөн кийин анын уулу Семетей жөнүндө, ал бүткөндөн кийин Семетейдин уулу Сейтек жөнүндө генеологиялык аңгемелердин жаңыдан кайра айтылышына байланыштуу. "Манас" жомогунун көлөмүнүн барган сайын арбышынын башка да себептери бар. Манас жөнүндө пайда болгон баатырдык жомок алгачкы кездерде көп чоң эмес, чакан гана чыгарма болсо керек. Кийинчерээк, убакыт өткөн сайын, ал улам жаңы мазмундуу эпизоддор менен толукталып, эл оозунда өзүнчө айтылып жүргөн мазмуну жакын майда баатырлык жомокторду өзүнө магниттей тартып, кошуп алып, көлөмүн арттыра берген болуу керек. Ошентип, бара-бара "Манас" эпосуна деңизге куйган суулардай кошулуп кеткен мурунку өз алдынча жомоктор катарында Көкөтөйдүн ашы, Жолойдун, Кошойдун, Эр Төштүктүн ж. б. окуялары сыяктуу сюжеттүү аңгемелерди көрсөтүүгө болоор эле.

Жаңы окуялардын улам кошулушуна байланыштуу эпостун идеялык мазмуну артып, көркөмдүгү ого бетер жетиле берген. Жомоктун байыркы сюжетине негиз болгон баатырлык идея бара-бара элдин ички душмандарына каршы күрөшүү, боштондукка жетүү идеялары менен тереңдей берген. Барган сайын кооздолуп,

калыптанып келаткан мурунку каармандардын катарына жаңы образдар кошулуп, алар аркылуу кыргыз урууларынын күндөлүк турмушу, алдыңкы адамдарынын кулк-мүнөзү, ой-санаасы кеңирирээк сүрөттөлүп отурган. Демек, эпостун көлөмдүүлүгү анын ички мазмунунун улам байып, жетилип тургандыгына да байланыштуу деп, түшүнүү керек.

“Манас” эпосун изилдөөчүлөрдү эсеби боюнча эпос бир миллиондон ашуун сап ырдан турарын¹ эске ала турган болсок, кыргыз тилинин байлыгын, элдин чыгармачылык шыгын байкоого болот. Көркөм сөздүн эң баалуу түрү чылк ыр менен түзүлгөн бул эбегейсиз зор эпопеядан боёктун даана түстөрү менен чебер тартылып, бири-биринен ташка тамга баскандай айырмаланып турган ондогон каармандардын портреттерин көрөбүз. Бул эпостон делебени козгогон көркөм ырлар аркылуу сүрөттөлгөн жердин, суунун, тоонун, жаныбарлардыш кызык сүрөттөрүн, кылымдар бою турмуштук тажрыйбада такталган курч сөздөрдү, нечен түркүн укмуштуу мифтерди, адамдын кылдат сезимдерин баяндаган армандарды, керээздерди, кошокторду учуратабыз. Ушулардын баары эпостогу каармандарды мүнөздөөгө, алардын сүрөттөрүн дааналап тартууга чебердик менен пайдаланылган. “Көркөмдүк жагынан каармандардын жетилгек эң терең жана ачык типтери фольклор тарабынан, эмгекчи элдин оозеки чыгармачылыгы тарабынан түзүлгөн” - деген М. Горькийдин² сөзүнө “Манас” эпосу далил болот.

Оозеки элдик чыгармалардын «Манас» эпосу сыяктуу монументалдуу үлгүлөрүн басма жүзүндө жарыялоонун мааниси өтө зор. Биринчиден, ал эпикалык мурастар элибиздин бүгүнкү маданий байлыктарынын ичинен өзүнө тийиштүү закондуу ордун ээлеш керек. Экинчиден, элдик чыгармаларды, бөтөнчө эпосторду жакшы билбей жана ар тараптан изилдебей туруп, революцияга чейинки адабиятыбыздын жана белгилүү даражада революциядан кийинки адабиятыбыздын түзүлүш процессин толук түшүнүү мүмкүн эмес, себеби оозеки чыгарма менен жазма адабият жалаң тили жана чыгармачылык стили жагынан гана эмес, идеялык мазмуну жагынан да түйүндөп, байланыш болот. Ошондуктан фольклорду билбеген жазуучу жаман жазуучу. Чексиз байлык - элдик чыгармада; чыныгы жазуучу болууну тилеген адам оозеки чыгарманы терең үйрөнүш керек деп, М. Горький текке айткан эмес.

“Манас” эпосу - элдин көркөм сөзгө ынактыгын, ырга шыктуулугун далилдеген чыгарма. Сөзмөр кыргыздар женөкөй сүйлөгөндө да жамактатып, ырга айландырып кетет, ырды кыргыздар дүйнөдө искусствонун эң жогорку баскычы катарында карайт, деп өткөн кылымдын ортосунда академик В. В. Радлов жазып кеткен.

“Манас” эпосунун мааниси анын керкөм сөз искусствосунун жана миңдеген жылдардан бери өнүгүп келаткан элдик бай тилдин эстелиги экендигинде гана эмес. Анын тарыхый жана маданияттык мааниси да зор.

“Манасты” изилдөөчүлөрдүн бизге белгидүүлөрүнүн бири - казак окумуштуусу Чокан Валиханов өткөн кылымдын ортосунда эпоско төмөнкүдөй баа берген: “Манас” эпосу “бир убакытка келтирилген жана бир адамдын - Манас баатырдын тегерегине топтолгон кыргыз мифтеринин, жомокторунун, ылакаптарынын энциклопедиялык жыйнагы. Бул - талаа “Илиадасы” сыяктуу чыгарма. Бул чексиз чоң эпопеяда кыргыздардын турмушу, салты, географиясы, диний жана медициналык түшүнүгү жана эл-аралык мамилеси орун алган”. Бул чындыкка ылайык берилген илимий аныктамага кошулбай коюуга болбойт.

Күндөлүк жашоо үчүн нан, суу кандай зарыл болсо, маданияттуу элде китеп да

¹ “Манас” эпосуна арналган жыйнактын кириш сөзүн караныз. Кырг. Ил. Ак. фондусу, инв. № 1148, б. 2; дагы караныз: В. М. Жирмунский. Введение в изучение “Манаса”, Фр., 1948, б. 5.

² М. Горький. О литературе. Статьи и речи. 1928–1936 гг., М. 1937 г., стр. 450.

ошондой зарыл нерсе. Кыргыз элинин революцияга чийинки маданияты китеп түрүндө болгон эмес. Бирок кагаз бетине түшкөн илими жана искусствосу болбогону менен, элдин чыгармачылык таланты өрчүй берген. Толгон макал, ылакаптар, ар түрдүү лирикалык, какшык, санат ырлар, жөө жомоктор, поэтикалык узак жомоктор, толгон-толгон күүлөр, музыкалык пьесалар, буюмдарга кылдаттык менен түшүрүлгөн нечен түрлүү оймо-саймалар жана искусствонун башка формалары да элдин нечен кылымдардан берки чыгармачылык тажрыйбасынын натыйжасы болуп саналат.

Мына ошол ар кыл элдик чыгармалардын ичинен элге өтө сүйкүмдүүлөрүнүн бири жана көрүнүктүүсү – "Манас" жомогу. Жүздөгөн жылдар бою кыргыздар үчүн бул эпос таалим алуучу роман китептин, таасирдүү сахнанын жана экрандын, өткөндү эске салуучу тарых китебинин милдетин аткарып келген.

Эпос – тарых эмес, бирок "Манас" эпосунун кыргыз элинин тарыхына тыгыз байлааныштуу экенин танууга болбойт. Кыргыздардын башынан өткөргөн окуялуу доорлор, эл үчүн талыкпай кызмат кылган алдыңкы адамдардын образдары көркөмдүк формада жомоктон орун албай койгон жок.

Биринчи кезекте, эпосто этнографиялык фактылардын кең орун алгандыгын эске алуу зарыл. Анда айтылган негизинен мал чарбачылык менен өмүр сүргөн көчмөн уруулар, алардын турмушу, аталышы жана өз ара мамилелери, үй-бүлөнүн бир-бири менен болгон мамилеси, тамак-аштарынын, кийим-кечектеринин, үй-жайынын, урунган курал-жабдыктарынын аталышы, аш-тойлордогу салт-жөрөлгөлөрү, адамдардан бир-бири менен болгон мамилесиндеги каадалар, каармандардын мүнөздөрү, алардын диний ишенимдери жана да башка толуп жаткан фактылар элдин мурунку замандардагы психологиясын жана турмушун изилдөөдө табылгыс материал болуп саналат. Кыргыздарга мусулман дини кийинки тарыхта маалым.

Бирок андан мурун алар кайсы динде болгондугун билүү үчүн эпос кызык материалдарды берет. Эпостун көпчүлүк элдик варианттарында Манас жана анын чоролору ант бергенде, алардын оозуна пайгамбарлардын аттары кирбейт, алар "төбөсү ачык көккө", "төшү түктүү жерге", асмандагы айга, күнгө, караңгы түнгө жалынышат. Буга караганда, жомоктун чыгыш доорунда же андан кийинчерээк кыргыздар көп кудайлуу диний ишенимде болгондугун байкоого болот.

Монголдордо жана Түштүк-Сибирь түрк калктарында учураган "жай-таш" жөнүндөгү миф, Алтайлыктарда ушул күнгө сакталган кыз тоюнда чачыла берүү жөрөлгөсү сыяктуу "Манаста" орун алган фактылар шаманизмге байланыштуу экендиги белгилүү³. Аялдарынын сулуулугунда чек жок, бирок эркектери ит кейпинде экенин баяндоочу "Итаалы" жөнүндөгү миф Монголдор менен Алтайлыктарда да учурайт.

Кейпин өзгөртүп, кубулуп кетүүчү жаныбарлар, адамга же атка канат бүтүп учуп кетүү, жер алдына түшүп кетүү, адам түрүндөгү эбегейсиз зор күчтүү дөөлөр, укмуштуу перилер сыяктуу мифтер Орто-Азия жана Түштүк-Сибирь калктарынын фольклорунан көп учурайт.

Байыркы кыргыздар, башка элдер сыяктуу эле, коомдун балалык доорлорунда табигатка көбүрөөк байланыштуу болгон, бирок адамдын эс-акылы табигаттык кубулуштарды өз эркине багынтуу максатында иштеген, Зарыл болгондо күндү жаадыруу же токтотуу, канат бүтүп учуу, өлүмгө башы байланган адамды укмуштуу дары менен сакайтуу сыяктуу кыялдарды (фантазияларды) мына ошол умтулуштар менеи түшүндүрүүгө болот.

"Манас" эпосу кыргыз урууларынын өткөн кылымдардагы этнографиялык

³ С. М. Абрамзондун макаласын кара. "Советская этнография", № 2, 1947, бб. 141—143.

турмушунун жана мифологиясынын гана энциклопедиясы эмес, ал – кыргыз коомунун далай кылымдар бою башынан өткөргөн реалдык тарыхый окуяларын да көркөм чыгарма аркылуу билдирген баян болуп эсептелет. Граждандык тарыхта кыргыздар жөнүндөгү маалымат биздин эрага чейинки II кылымдан, башкача айтканда эки миң жылдан да мурун башталат. Ошол убактан бери элдин башынан нечен түрдүү оорчулуктар, жабырчылыктар, ар түрдүү кезендер өтү, Бир жагынан, эмгекчил эл өздөрүнүн ичиндеги эзүүчүлөрдөн, мисалы эпостогу Көбөш кан сыяктуу мыкаачы кандардан, зулумдардан жабыр тартса, экинчи жагынан, элди талап, чаап кетүүчү баскынчылардан кордук көргөн. Бул жерде биз, асиресе байыркы жана орто кылымдарда Борбордук Азиядагы көчмөн уруулардын байыр алып бир жерде турбастан, биринин жерине бири өтүп, биринин малын экинчиси талап, чаап алып турганы жооперчилик доорду эске алышыбыз керек. Бул окуялардын саркындысы, мисалы кыргыздар менен казактардын, кыргыздар менен текестик калмактардын ортосунда, кыргыз урууларынын эле өз арасында жылкы тийип кетүү сыяктуу барымтачылык фактылары, кечээки эле убактарга чейин, Россияга кошулганга чейин орун алып келгендиги белгилүү. Мындай окуяларда оорчулук биринчи иретте калың эмгекчилердин башына түшкөн; бүт эл жабыр тартып, кызыл кыргынга учураган. Өткөн кылымдын биринчи жартысында эле орун алган, орустун саякатчы окумуштуусу П. Семенов-Тяньшанский жазып кеткен сарбагыштар менен бугулардын Жуукудагы кызыл кыргыны буга ачык далил боло алат.

Кыскача айтканда, тарыхта улам арылаган сайын, уруулар ортосунда жана элдер арасында кагылыш-тартыштар көп болуп, андан элдин тарткан азабы ого бетер оор болгон деп түшүнүү керек.

Андай окуялар тарыхтан, тил жана адабият эстеликтеринен орун албай койгон эмес. VI-VIII кылымдарга тийиштүү Орхон – Енисей эстеликтери мына ошол тарыхый окуялардын четин гана эске салат. Ошол жазуулардын биринде, мисалы Сухондогу таштагы Күлтегиндин эстелигинде “Биз найза бойлобогон кардуу жерден жол салып, Көгмөн тоосун ашып түшүп, түнүчүндө уктап жаткан кыргыздардын таш-талканын чыгардык” деп жазылган⁴. Бул – ошол VIII кылымдагы түрктөрдүн байыркы кыргыз урууларына жасаган казаттарынын бири гана. Кыргыз урууларына каршы болгон буга окшогон бзскынчылык казаттар байыркы уйгурлар (VIII-X кылымдар), кидандар (кара кытайлар, X-XII к.), монголдор (XII-XIII к.), манжуулар, ойроттор, жунгарлар (калмактар, XVI-XVIII к.) ж. б. уруулар, элдер тарабынан VIII-XVIII кылымдарда, башкача айтканда миң жылдар бою орун алып келгендиги кытай жана башка азиялык, европалык элдердин тарыхында эчак маалым. Ушунчалык узак убакыттын ичинде улам үстөкө-босток кайталап турган баскынчылык чабуулдардын, кызыл кыргын согуштардын натыйжасында тарыхта белгилүү нечен-нечен уруулардын жана бүт элдердин дайыны чыкпай кетти. Мына ошондой татаал кезендерде аты өчүп кетпестен, өзүнчө элдигин сактап калган калктардын бири кыргыздар.

Албетте, кыргыздардын элдигин сактап келишинин толгон себептери бар. Ошол көп себептердин ичинде тыштан келип кол салган жоого каршы элдин башын кошуп, баштап чыгуучу ары акылман, ары баатыр, Манас, Бакай, Кошой, Семетей, Каныкей, Айчүрөк, Сейтек, Алмамбет, Чубак, Сыргак, Күлчоро сыяктуу эл коргогон эрлердин болушу чоң мааниге ээ. Бул аталган баатырлардын ысымдары граждандык тарыхка туура келе койбостур, бирок алар – реалдык турмушта болгон баатырлардын көркөм чыгармада калган элеси. Ошондуктан да "Манас" жомогу граждандык тарых эмес, көркөм чыгарма, эпос.

"Манас" эпосу кыргыздардын өткөн доордогу коомдук экономикалык мамилеси, идеологиясы, кайсы элдер менен мамиле жасагандыгы, кайсы географиялык

⁴ С. Е. Малов. Памятники древнетюркской письменности. М. — Л. 1951, стр. 32.

пункттарда жашагандыгы жөнүндө да толгон маалыматтарды бере алат.

Мына ошондуктан, "Манас" эпосун кыргыз элинин өткөн кылымдардагы турмушу жөнүндөгү монументалдуу эстелиги, анын өмүр баяны жөнүндөгү өзүнчө бир энциклопедиясы деп кароого болот.

"Манас" жомогу качан, кайсы доордо өз алдынча жомок түрүндө пайда болду? - деген суроо туулат.

Бул суроого толук жооп берүү үчүн, эпостон орун алган тарыхый окуяларды, идеологиялык мотивдерди, этнографиялык жана мифологиялык элементтерди, эпостун тилин, стилдик формасын, сюжеттик сызыгын, варианттардын ортосундагы айырмаларды, каармандардын образдарын, алардын граждандык тарыхтагы фактылар менен байланышын ж. б. маселелерди терең изилдөө керек. Бул маселелерди кеңири талдоо үчүн келечекте далай эмгектер, атайын монографиялар жазылууга тийиш. Бул кириш сөздө биз айрым маселелер боюнча өзүбүздүн кыскача гана жеке пикирлерибизди айта кетмекчибиз.

Алгачкы изилдөөлөр боюнча басма сөздө жана илимий жыйналыштарда эпостун чыгышы жөнүндө азырынча айтылган үч божомол (гипотеза) бар: 1) Енисейлик Орхон доорунда (VII-IX к.к.) чыгышы жөнүндө (проф. М. О. Ауэзов, проф. А. Н. Бернштам), 2) Алтай доорунда (IX-XI к.к.) чыккандыгы жөнүндө (Б. М. Юнусалиев), 3) Жунгар доорунда (XVI- XVIII к.к.) чыгышы жөнүндө (проф. А. К. Боровков, проф. И. Л. Климович).

Бул божомолдордун биринчиси эпосто орун алган окуяларды Орхон – Енисей эстеликтеринде аталган түрктөр менен болгон уруштарга, ошол кездерде жана андан кийинчерээк байыркы уйгурлар менен болгон уруштарга, IX кылымда өздөрү кол салган уйгурларды жеңип, кыргыздардын өзүнчө күчтүү жана бир кыйла чоң көчмөн мамлекет түзгөндүгү сыяктуу фактыларга таянат.

Экинчи гипотеза "Манас" жомогунда учураган кээ бир тарыхый фактылар менен катар, этнографиялык, лингвистикалык жана географиялык маалыматтарга, алардын граждандык тарыхка байланышып турушуна сүйөнөт. Ошол фактыларды кыскача эскерте кетелик.

Эпос бардык варианттарда кыргыз урууларынын бытырап тарап, Ороздунун (кээ варианттарда Ногойдун) уулдарынын ар жерлерге сүрүлгөндүгүн баяндоодон башталат. Жомоктун кээ бир варианттары боюнча Кытайдын Алооке канынын баскынчылыгы натыйжасында кыргыздардын бирдиги бузулуп, бытырандылыкка учурайт. Эпостун башкы каарманы – Манас Алтайдан туулуп өсөт, ал эр жеткенде кыргыздарды Алтайдан Ала-Тоого алып келет. Идеялык мазмуну жагынан эпостун негизги мотиви кыргыз урууларынын башын кошуп, кол салган тышкы душмандарга каршы туруу. Эпостун биринчи бөлүмүндөгү "Манастагы" окуялар алгачкы кездерде Орхон, Каңгай, Күкүнор, Алтай сыяктуу географиялык пункттарда болот, орто кылымдарга чейин Алтай тарабында жашаган тыргоот, орон-кой, ойрот сыяктуу уруулардын жана элдердин аттары аталат. Кыргыздардын да XII кылымга чейин азыркы территорияда болбой, Алтай тарабында жашагандыгы, XI кылымда Ысык-Көл, Чүй, Фергана өрөөндөрүн аралап жүрүп, түрк урууларынын сөздүгүн жазып кеткен Кашкардык Махмуддун маалыматы менен аныкталат⁵.

Эпосто айтылган кыргыздардын бытырандылыкка учурап, баскынчылар тарабынан күч менен ар кайсы жакка таратылып көчүрүлүшү тарыхта чыныгы болгон факт. Бул окуя X кылымда моңгол тилине жакын тилде сүйлөгөн кара кытайлардын

⁵ Махмуд Кашгари. Divanü luwat-ät-türk. Туркчө басылышынын I томунун баш сөзүндө.

(алардын дагы бир аты кидан) баскынчылык менен кол салып, кыргыздардын мамлекеттигин бузган чабуулуна туура келет, Мына ушундан кийин кыргыз урууларынын Ала-Тоо тарабына бириндеп өтүшү күчөй баштайт. Кыргыз урууларынын тарыхта эң күчтүү мамлекет болуп турган учурунда кол салып, бирдигин бузган кидандар (кара кытайлар) болгондуктан, элдин өмүрүндөгү мындай эң оор кезең эпосто из калтырбай койгон эмес. Ошондуктан эпос боюнча кыргыздардын душманынын "кара кытай", "кытай" деп аталышы, тилде да "кара кытайдай каптап" деген ылакаптын пайда болушу кокустан эмес. Ошол эле кара кытайлар кыргыздардан кийин Борбордук Азиядагы элдерди (мунун ичинде ошол кезде "чин" деп аталган азыркы кытай элинин түндүк тарабын) каратып алуунун натыйжасында өзүнүн "кытай" деген атын ошол элдерге да тараткандыгы тарыхта маалим⁶.

Кара кытайлар тарабынан мамлекеттиги талкалангандан кийин кыргыз урууларынын саясий жагынан баш кошкон бирдиктүү күч болгондугу азырынча тарыхта белгисиз. Мындан кийин моңголдорго, калмактарга, манжууларга ж. б. каршы күрөшкөндө кыргыздар бирин-серин уруулардын гана башын кошуп, каршылык кыла алган. X кылымдан кийин азиялык тарыхта кыргыздардын аты чыкпай калышы, чыкса да, күңүрт угулушу мына ушуга байланыштуу.

Ошентип, байыркы кыргыздардын бирдиктүү мамлекет болуп, күчү толуп турган кезде (IX-X к.к.) баскынчылык кылган кара кытайлардан жапаа тартышы, бытырандылыкка, бүлүнчүлүккө жана калың кыргызга учурашы байыркы "Манас" жомогунун чыгышына себеп болушу мүмкүн. Албетте, X кылымдан бери кыргыз уруулары башынан өткөзгөн унутулгус тарыхый окуялар, мисалы моңголдордун үстөмдүгүнө каршы төрт ирет көтөрүлүш чыгарышы (XII–XIII к.к.)⁷, андан кийин ойроттордун, калмактардын, манжуулардын эзүүсүнө каршылык көрсөткөн кыймылдар да, эпостон орун албай койгон эмес.

Жазылып турган тарых китеби болбогон элде бир нече кылым мурун өткөн окуялар барган сайын унуткарылып, кийинчерээктеги окуялар көбүрөөк эскериле тургандыгын унутпоо керек. Мына ушул көз менен караганда, кыргыз урууларынын жанына өтө батаарлык кордук көрсөткөн соңку жоо – жуңгарлар (калмактар) болгондуктан, алар жөнүндөгү аңгеме эпостон көбүрөөк орун алып, андан мурунку окуялардан билинээр билинмексен гана из калгандыгы толук закондуу иш.

"Манас" жомогунун чыгышы жөнүндөгү үчүнчү божомолдун авторлору эпоско кошулган ошол кийинки тарыхый маалыматтардын көбүрөөк орун алышына гана таянышат да, жомокто учураган андан мурунку тарыхый фактыларга баа беришпейт. Ошону менен катар, "Манас" эпосун жуңгар чабуулдары кезинде (XVI–XVIII к.) Тянь-Шанда жашаган кыргыздар чыгарган болсо, андан бир нече кылым мурунку кыргыз урууларынын баштан өткөргөн окуялары (Алтайдан Ала-Тоого көчүшү, кара кытайлар менен согушу ж. б.) жана XIV–XV кылымдарга чейин кыргыздар жашаган географиялык пункттар (Алтай, Кангай. б.) кайдан келип эпостон орун алып калды – деген сыяктуу суроолорго үчүнчү божомолдун авторлору эч жооп беришпейт.

Кыргыз элинин тарыхында эң эле чечүүчү кырдаал болгон кара кытайлардын чабуулу "Манас" жомогунун чыгышына себеп болуп, андан орун алганын туура деп тапсак, эпостун жашы бир миң жылга таяп барат.

Оозеки элдик чыгарманын китептегидей туруктуу тексти болбойт. Өзгөчө "Манас" сыяктуу узак жомоктун кылымдар бою оозеки түрдө гана жашап келиши анын аздыр-көптүр өзгөрүлүшүнө себеп болгон. Аны айткан жомокчулар өз заманындагы

⁶ В. В. Бартольд. Очерки истории Семиречья. Фр., 1943. б.32; "Киргизы", Фр., 1943, б.38.

⁷ С. Б. Киселев. Древняя история Южной Сибири. М., 1951, б. 564.

окуялардын жана өкүмдүк кылуучу идеологиянын элементтерин киргизбей койгон эмес. Мындай элементтердин киргизилиши да, жомокчунун ар бир маселеге жеке көз карашына жана жомокту угуучулардын жалпы талабына жараша болуу тийиш. Ар бир доордун жомокчусу өзүнө таасир келтирген окуяларды, идеологиялык мотивдерди өз түшүнүгүнчө жана чыгармачылык шыгына жараша эпоско жамады, катмарлады. Ошондуктан илгерки шаманизм жана көп кудайга табынуучулук ишеними менен катар кечээки эле исламдык диндин эпостон орун алышын оозеки адабияттын өнүгүш процессиндеги табигый нерсе деп кароо керек. Мына ошол кийин киргизилген кошумча элементтерге фольклористикада "катмарлар" деген термин колдонулат.

"Манаста" айтылган ар түрдүү окуялардын жана мотивировкалардын кайсылары анын негизине, эриш аркагына тиешелүү экендигин жана кайсылары "катмарлар" иретинде караларын аныктап билүү үчүн, эпостун элде айтылып жүргөн варианттарын мүмкүн катары толугураак жыйнап, аларды терең изилдеп чыгыш керек.

"Манас" эпосун жыйноо жана изилдөө иши өткөн кылымдын ортосунда, түндүк кыргыздар Россияга кошулгандан кийин, орус окумуштуулары тарабынан башталды. Прогрессивдүү орус илимпоздорунун жардамы жана тарбиясы аркылуу европалык маданиятка ээ болгон казак окумуштуусу Чокон Валиханов 1850 жылдары атайын тапшырма менен Синцзянга өтүп баратып, кыргыздарга токтолуп, "Манас" жомогу менен таанышкан. Жогоруда келтирилген баага караганда, ага "Манас" чоң таасир кылган болуу керек. "Манас" поэмасынын бир эпизодун, атап айтканда "Көкөтөй кандын ашын" жомокчунун оозунан жазып алдым, - деп жазат Ч. Валиханов. Балким, бул кагаз бетине түшүрүлгөн кыргызча биринчи сөз болуу мүмкүн. Окумуштуунун "жазып алдым" деген текстти, тилекке каршы, алиге архивден табыла элек. Ч. Валиханов өзүнүн "Очерки Джунгарии" деген эмгегинде "Манас" жомогунун кыскача мазмунун гана орусча жарыялаган, ал эми "Көкөтөйдүн ашы" бөлүмүнүн орусча котормосу окумуштуунун архивинде сакталгандыгы бизге маалым.

Ч. Валиханов уккан вариантка караганда, Жакып куда болуу үчүн Кара кандын айлына барганда, ал өзүнүн кызын (Каныкейди) букаранын уулуна берүүнү ыраа көрбөйт, Ошондуктан Каныкейди Манас күч менен тартып алат. Көкөтөйдүн айлы Ташкент тарабында эмес, Ысык-Көл, Кара Эртиш, Алтай жана Хинган тоолору жакта болот. Көкөтөйдүн ашындагы чатакта зордук-зомбулук көрсөткөн Коңурбай менен Жолойлорду Манас өлтүрөт; Манас өзү Нескара колдуу болуп каза табат. Бул өтө кызык варианттын толук жазылып бизге жетпегендиги абдан өкүнүчтүү.

Мындан кийин түрк урууларынын тил, адабият үлгүлөрүн жыйноочу жана изилдөөчү орус окумуштуусу В. В. Радлов эки мертебе – 1861 жылы Текестеги, 1869 жылы Чүйдөгү кыргыздарга келет. Ал да "Манаска" кызыгат, жомокчунун оозунан орус алфавитине ылайыктаган транскрипция менен кыргызча жазып алып, 1885 жылы Санкт-Петербургда кыргызча жана немисче, ар бирин өзүнчө том кылып жарыялап, дүйнөлүк илимди кыргыз эпосу менен тааныштырат.

Радлов жазып алган вариантта кээ бир окуялардын анчалык өнүкпөгөндүгү, ырларынын көп көркөм эместиги жана сюжеттик жактан да байкалган кээ бир түшүнүксүздүктөр жалаң гана жомокчунун талантынан эмес, поэманы кагазга түшүрүүдөгү өзгөчө шартка да байланыштуу болуу керек. Окумуштуунун өзүнүн көрсөтүүсү боюнча, жазып жаткан киши кыргыз тилин жетик түшүнбөгөндүктөн, жазып алуу процессинде манасчыга улам-улам суроо бере берүү натыйжасында ырдын сапаты бир кыйла кемиген.

Ак падышаны Манастын досу кылып көрсөткөнүнө караганда, жомокчу угуп отурган элдин түрүнө карай, эпоско тиешеси жок нерселерди кошуп жиберет экен, дейт В.Радлов. Эпостун варианттарын изилдөөдө В.Радловдун бул пикиринин чон мааниси бар. Кыргыз эпосундагы каармандар менен тектеш элдердин эпостору ортосундагы

байланыштыктар жөнүндө, эпостун чыгыш шарттары жана анын эл оозунда өнүгүшү жөнүндө, ырларынын түрлөрү, жомокчулар ж.б. жөнүндө В. Радлов көп көңүл бурарлык пикирлер айткан.

Революцияга чейин кыргыз оозеки адабиятын жыйноо бирин серин гана адамдардын өз демилгелери боюнча жүргүзүлгөн. "Манас" жомогун жыйноо, жарыялоо жана изилдөө боюнча чыныгы иштер Улуу Октябрь Социалисттик Революциясынан кийин гана жүргүзүлө баштады. Элдик искусствону өнүктүрүү жөнүндө Коммунисттер партиясы тарабынан камкордук көрсөтүлүү натыйжасында, 1920 жылдардан тартып атайын каражат белгиленип, эл оозундагы адабият мурастары пландуу түрдө жыйнала баштады. Ушул күндө Кыргыз Илимдер Академиясынын фондусунда белгилүү манасчылардан жазылып алынган "Манас" жомогунун он үч варианты бар. Ч. Валиханов менен В.Радловдун варианттарын кошкондо, он беш вариант боюнча изилдөө иштерин жүргүзүүгө болот. Эл оозундагы варианттарды жыйноо боюнча иш, али да болсо, улантылууда.

Эпостун варианттарын жыйноо менен катар алардын үзүндүлөрүн жарыялоо жана эпосту изилдөө боюнча да бир кыйла иштер жүргүзүлдү. 1925 жылы жомокчу Тыныбектин айтуусу боюнча жарыяланган "Семетейдин" үзүндүсүнөн баштап. "Манас" менен "еметейдин" айрым эпизоддору кыргыз тилинде (асиресе 1930-1940 жылдары) китепчелер түрүндө басылып чыкты. 1946 жылы "Чоң казат" эпизоду (Саякбай Каралаев менен Сагымбай Орозбаковдун варианттары боюнча) орус тилине которулуп, иллюстрацияланып, Москвада жарыяланды.

Ата мекендик согушка чейин совет окуучуларын кыргыз эпосу жана аны айтуучулар менен кыскача тааныштырган макалалардан адабиятчы Е. Мозольковдун (1937 ж.), котормочу Л. Пеньковскийдин (1938 ж.), этнограф С. Абрамзондун (1940 ж.) ж.б. эмгектерин атоого болот. Эпосту аздыр көптүр изилдөөгө арналган эмгектер согуш жылдары жана андан кийинки эки-үч жыл ичинде К. Рахматулин, В. М. Жирмунский, Ө. Жакишев, А. Н. Бернштам, М. И. Богдановалар тарабынан жарыяланды. Булардын ичинен маркум Калим Рахматулин тарабынан кыргызча жазылып 1942 ж. басылган "Манасчылар", 1943 ж. орус тилинде жарыяланган "Улуу патриот - укмуштуу Манас" аттуу эмгектер кеңирээк алынып жазылгандыгын айта кетүү зарыл. Мындан башка да, айрыкча 1952 жылы эпос боюнча жүргүзүлгөн талкууга байланыштуу көп макалалар басылды.

Дискуссияга чейинки макалаларда эпостун варианттарындагы элдик эмес идеологиялык катмарларга жеткиликтүү сын берилбей келген болсо, дискуссия кезиндеги бирин-эки макалада жана сөздөрдө ал катмарларды өтө апыртып көрсөтүү аркылуу эпостун элдик мүнөзүн тануу аракеттери байкалды. 1952 жылы Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин демилгеси менен өткөзүлгөн илимий сессия "Манас" эпосу боюнча ошого чейинки жүргүзүлгөн бардык иштердин жыйынтыгы болуп саналат. Бул сессияга кыргыз окумуштуулары жана жазуучулары менен катар Москва, Ленинград шаарларынын жана бир тууган республикалардын окумуштуулары катышты. Алар эпостун варианттарына аздыр-көптүр сын беришип, эпосту изилдөөгө жана жарыялоого байланыштуу көңүл бурарлык бир кыйла жаңы пикирлерди айтышты. Сессияда талкуу иретинде негизги маселе – "Манас" эпосу кыргыз эмгекчилеринин таламын көздөгөн элдик чыгармабы же патриархалдык-феодалдык чөйрөлөрдүн таламын көздөгөн реакциячыл эпоспу деген маселе коюлду. Бул маселени сессияга катышкандардын басымдуу көпчүлүгү эпостун негизи элдик деген корутундуга келишти. Негизи элдик болуу менен катар эпостун жазылып алынган кээ бир варианттарында (асиресе Сагымбай Орозбаковдун вариантында) эмгекчи элдин духуна карама-каршы келген бай-манапчыл идеологияны көрсөткөн мотивдер гана эмес, айрым эпизоддор да бар экендиги аныкталды. Андай чоочун идеологиялык катмарлар жомоктун ички мазмуну менен данакерлешпестен, үстүрт, жолбун малдай

обочо бөлүнүп тургандыгы, эпосту андай катмарлардан арылтуу зарылдыгы айтылды. Эпостун толук тексттин мүмкүн кадары жакын аранын ичинде кыргызча, орусча жарыялоо максатында, эл оозундагы варианттарды дагы жыйноо боюнча, эпостун составын, анын негизин, андагы жасалма түрдө киргизилген катмарларын анализ кылуу боюнча илимий иштердин кеңири жүргүзүлүшү зарыл деп табылды.

Эпостун фондудагы варианттарынан бириктирилген кыскача вариант түзүп жарыялоонун мүмкүн экендигине шек келтирген ораторлор да (мис. проф. А.К.Боровков, проф. Л.И.Климович) болду. Сессияга катышкандардын көпчүлүгү бир нече варианттан бириктирилип жарыяланган армян эпосу “Давид Сасунский”, карелфин эпосу “Калевала” сыяктуу; элдик чыгармаларды бириктирүүнүн тажрыйбасына таянып, “Манастын” кыскартылып бириктирилген вариантын жакын арада басмага даярдоонун мүмкүндүгүн жана зарылдыгын кубатташты. Эпосту изилдөө ишин өрчүтүү үчүн ал илимий сессиянын чоң маанилүү материалдары Академиянын, тил жана адабият институту тарабынан эбак эле жарыяланыш керек эле⁸. Ошол эле институттун архивинде 1948 жылдан бери жарыяланбай жаткан материалдардын дагы бир жыйнагын көрсөтө кетүү зарыл. Бул жыйнакта “Манасты” 1930 жылдардан бери изилдеген эмгектеринин корутундусу түрүндө жазылган проф. М. Ауэзовдун, эпостун чыгыш доору жана “Манас” деген аттын теги жөнүндө проф. А. Н. Бернштамдын, эпосту изилдөө маселелерине жана анын библиографиясына арналган проф. Н. Н. Берковдун эмгектери, “Манаска” арналган К. Рахматулиндин диссертациясы сыяктуу маанилүү эмгектер бар.

Сюжети мурунтан элге тааныш жомокту анын белгилүү каармандарына, алардын атактуу курал-жарактарына, кийим-кечектерине, тулпарларына жана дайыма эскерилүүчү жан-жаныбарларга берилип жүргөн туруктуу эпитеттерди пайдаланып, ар бир доордун таланттуу адамдары ыр менен күүгө салып айтып келген. Эпостун көркөмдүк сапаты, көлөмү, идеялык деңгээли жомокчунун чыгармачылык шыгына жараша болгон. Кээ бир жомокчулар мурунтан тааныш сюжетке да, айрым себептер менен, жаңы эпизоддор кошкондугу же кээ бир окуяларды түшүндүрүүдө жаңы мотивдер киргизгендиги белгилүү. Мындайча айтканда, эзелтен келаткан традициялык жалпы сюжеттик теманын айланасында аңгеме жасалганы менен, манасчылардын эмгеги өз алдынча чыгармачылык мүнөзгө ээ деп айтууга болот.

Мына ошондуктан ар бир манасчы өзүн “чыгармачыл адаммын” деп сезип, өзүнөн мурунку жомокчулар анын чыныгы устаты болсо да, алардан үйрөнүп таалим алгандыгын көп эскере бербейт. Кайта, өзүнүн чыгармачылык шыгын, жомокчу болуп калышын түшүндө Манастын “арбагы дааруу” менен түшүндүрүү – манасчылар үчүн эрежеге айланган. Эпосту изүүлдөөчүлөрдүн (М.Ауэзовдун, К.Рахматулиндин ж. б.) материалдарына караганда, бизге белгилүү ар бир манасчы эпосту айтуудан мурун таланттуу жомокчулардан таалим алгандыгы байкалат. Мисалы; биздин заманыбыздын Гомери, азыркы манасчылардын эң күчтүүсү жана таланттуусу Саякбай Каралаев, өзүнүн айтуусуна караганда, бала чагында эле Манас жөнүндө жөө жомокту энесинен угуп, ага кунт коёт. Тестиер бала байга койчу болуп жүрүп, өзүнүн чыгарган ырларын ырдайт. “Манаска” кызыккан, ырга шыктуу Саякбай жыйырманчы жылдары атактуу Чоюке менен көп жылдар бирге жүрүп, андан көп таалим алгандан кийин гана, өзү “Манасты” айта баштайт. Кыргыз Академиясынын фондусунда Саякбай Каралаевден жазылып алынган жарым миллион сапка жакын “Манас” эпосунун үч бөлүмү бар.

⁸ Сессиянын материалдарынан проф. А. К. Боровков менен проф. Л. И. Климович гана өздөрүнүн сөздөрүн 1952 ж. "Дружба народов" журналынын 5-санында жарыялашты.

Манасчы Саякбай Каралаев

Манасчы Сагымбай Орозбаков

1925 жылда каза болгон таланттуу Чоюкенин кайсы манасчынын шакирти болгону азырынча маалым эмес. Бирок өткөн кылымдын ортосунда жашап, жомокчулук даңкы чыккан, "Манастын" үч бөлүмүн 30 күн катары менен айткан Тыныбек Жапиев, ата-бабасынан бери жомокчулук кесибин кылган Найманбай Балыков сыяктуу манасчылар Чоюке менен бирге жүрүп, эл кыдырып, "Манас" жомогун айтышкан.

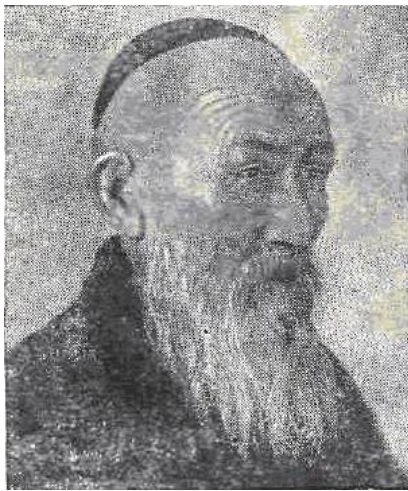
Тажрыйбалуу жомокчулардан таалим алуу менен катар, манасчылардын кээ бирөөлөрүнүн ата-бабасы да эпос айтууну кесип кылып келгендиги белгилүү. Өз убактысынын эң таланттуу манасчысы Сагымбай Орозбаков жомокту биринчи кезекте өзүнүн бир тууган агасы Алишерден уккан. Кийин жашынан куудул ыр жана кошок чыгарып жүрүп, өзү манасчы болот. Сагымбай бирге ээрчип жүрүп, атактуу манасчы Келдибектен, Балыктан, Тыныбектен таалим алган. Сагымбайдан эпостун биринчи бөлүмү бүт жазылып алынган. 1930 жылы анын каза болушуна байланыштуу, андан жомоктун башка бөлүмдөрү жазылбай калган.

"Семетей" бөлүмүн жаздыргандан кийин, 1942 ж. каза болгон манасчы Жаңыбай Кожокеевдин атасы да, чоң атасы да, бабасы да манасчы же семетейчи болгондугу маалым. Айтор, кыскасын айтканда, манасчылардын баарынын тең "кереметтүү түш көрүү натыйжасында эпосту айтып калдык" дегени менен, чындыгында, эч бир манасчы эч кимден укпай, таалим албай туруп, "Манасты" айткан эмес. Мына ошондуктан жомокчулук кесип чыгармачылык шыктуулукка негизделген жана укумдан тукумга өтүп келаткан кесип деп билүү керек. Албетте, жомоктун сюжеттик окуяларына абдан кызыгын, аларды деталдарына чейин жадысына түйүп, дайыма көз алдыга келтирип, ойлонуп жүргөн адамдын түшүнө Манас же анын чоролору кирүү ыктымал. Бирок, манасчы болуп калууну жалаң муну менен гана түшүндүрүүгө болбойт.

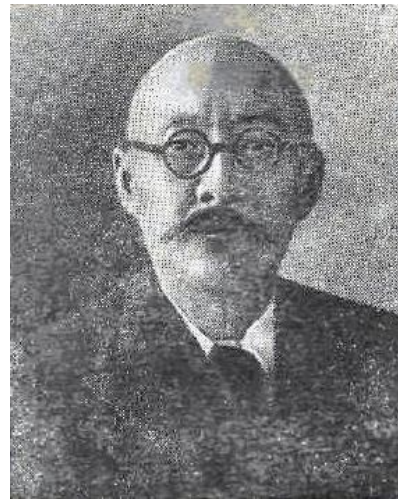
Жазылып калган тарых болбогондуктан, биринчи манасчы ким экендигин, албетте, белгисиз. Бирок Сагымбайдын вариантында эске алынган Жайсан ырчы дегенди, Манастын кырк чоролорунун бирөөн "Ырамандын ырчы уулу" деп айтылышын эске албай коюуга болбойт. Мындан бир нече кылым мурун "Токтогулдай ырчы, Толубайдай сынчы" болгон экен деген ылакап чындыкка туура келсе да, алардын кайсы доордо өткөндүгүн билүү кыйын. Жомокчулар жөнүндөгү тагыраак маалыматтар XIX кылымдан ары кетпейт. XIX кылымдын башында жашаган манасчы Келдибек жөнүндө жомокко айланган кабар бар. Анын мыкты жомокчу экенин көтөрүп айтуу үчүн, "Келдибек "Манас" айтканда үй солкулдап, борошо уруп, чак түштө күүгүм түшүп, Манастын чоролору минген тулпарлардын дүбүртү угулуп турган экен" деген

имиш айтылат. Андан берки кабар – манасчы Келдибектин замандашы Балык (Бекмурат) Кумаров жөнүндө.

Манасчылар эпосту айтуудан мурда өзү далай ирет башкалардан уккан жомоктун сюжеттик эришин, негизги каармандарын, алардын туруктуу эпитеттерин эске аябай түйөт. Андан кийин айрым каармандар жөнүндө, алар катышкан кичине эпизоддор жөнүндө алгачкы убактарда өз ичинен машыгуу иретинде күңгүрөнүп айтат, андан кийин гана элге угуза баштайт. Кээ бир жомокчулар эпостун айрым эпизоддорун айтуу менен гана чектелген. Акындыгы күчтүүрөк жомокчу жыл сайын улам машыгып, улам арбытып отуруп, кийин эпостун бир бөлүгүн толук айта турган болгон. Саякбай Каралаев, Сагымбай Орозбаков сыяктуу эпостун үч бөлүмүн тең толук айткан абдан тажрыйбалуу, ашкан таланттуу жомокчулар чанда чыккан.

Манасчы Шапак Ырысмендеев

Эпосту жыйноочу Ыбрай Абдырахманов

Академиянын фондусунда, толук эмес маалыматтар боюнча, Кыргызстан территориясында жашаган сексенден ашуун улгайган жана жаш манасчылардын тизмеси бар. Булардын бир катары – эпостун айрым бөлүмдөрүн же кээ бир эпизоддорун гана аткарган адамдар. Манасчы, семетейчилерден жазылып алынып, Кыргыз Академиясынын фондусунда сакталган варианттарды санап өтөлүк: Саякбай Каралаевден - эпостун үч бөлүгү; Сагымбай Орозбаковдон - эпостун биринчи бөлүмү толук; Шапак Ырысмендеевден – "Семетей", "Сейтек" жана "Манастын" айрым эпизоддору; Тоголок Молдодон – "Семетей", "Сейтек" жана "Манастын" үзүндүлөрү; Жаңыбай Кожокеевден – "Семетей"; Молдобасан Мусулманкуловдон – "Сейтек", "Семетей" жана "Манастын" үзүндүлөрү; Жакшылык Сарыковдон – "Семетей", "Сейтек" бөлүмдөрүнөн үзүндүлөр; Акмат Ырысмендеевден – "Манастын", "Семетейдин" эпизоддору; Багыш Сазановдон – "Манастын", "Семетейдин" үзүндүлөрү; Тыныбектен – "Манастын", "Семетейдин" үзүндүлөрү; Алмабек Тойчубековдон – "Семетейдин" үзүндүлөрү; Ыбрай Абдырахмановдон - эпостун айрым эпизоддору жана үзүндүлөрү.

Жазылып алынган материалдарга караганда, эпостун "Манас" жана "Семетей" бөлүмдөрүнүн варианттары көп, ал эми "Сейтектин" варианты аз. Эл ичинде эпостун биринчи эки бөлүмү көбүрөөк айтылып, кеңирээк тараган. Ошол көбүрөөк айтышына жараша, жомокчуларды же "манасчы" же "сметейчи" деп атаган.

Эпостун негизги мазмууну, анын идеясы эпостун чыгышына себеп жана негиз

болгон окуяларга байланыштуу экендиги талашсыз. Маселе ошол окуялардын кайсы жана кандай мүнөздө экендигинде.

Кыргыз урууларынын биримдиги X кылымда кара кытайлар тарабынан бузулгандан берки тарыхый окуялар эпостон орун алды, дедик. Кара кытайлардын чабуулунун негизги максаты кыргыз урууларынын жашаган жерлерин, күн көргөн мал-мүлкүн тартып алып, аларды кулдандырып, эзүүгө багытталгандыктан, кыргыздар жерин, мал-мүлкүн, элдигин, кыскасы, өмүрүн сактап калуу үчүн аянбай аракет кылган. Ошондуктан басма сөздөрдө жана илимий кеңешмелерде көпчүлүк тарабынан айтылып жүргөн пикир - эпостун негизги идеялык мазмууну кыргыздардын баскынчыларга каршы болгон баатырлык аракеттерине байланыштуу деген пикир, биздин оюбузча, чындыкка туура келет. Ал эми кээ бир варианттарында учураган агрессивдүүлүк мотивдер эпостун духуна да, чыныгы тарыхка да эч туура келбейт, алар патриархалдык-феодалдык чөйрөлөрдүн талабы боюнча эпоско жугузулган дат катарында каралыш керек.

Кол салган баскынчы жоолордон коргонуу үчүн согуштук күч жыйноо керек болгон, аларды башкарып, душманга туруштук берүү үчүн кажыбас кайраттуу, айлакер кол башчы баатырлар керек болгон. Мына ошондуктан эпосто эрдикке, баатырлыкка, айлакерликке, башкаруучулукка айрыкча бурулат.

Күчтүү калың жоого каршы жалгыз жарым адамдар, канчалык баатыр болсо да, эч нерсе кыла албайт эле. Аларга туруштук берүү үчүн кыргыз урууларынын башын кошуп, биримдик түзүү керек эле. Мына ошондуктан кыргыз урууларынын башын кошуу мотиви да эпостон чоң орун ээлейт.

Албетте, кыргыз эмгекчилери жалаң сырттан келген душмандардан гана запкы тарткан эмес. Элдин башына өтө оор катаалдык түшкөн учурда, эпостун биринчи бөлүмүндөгү Көзкамандар сыяктуу душманга жардам берген, ичтен чыккан жоолордун кордугу да оңой болгон эмес. Баскынчы душмандардын коркунучу бир аз басаңдай түшкөн кезде, Чыңкожо, Толтой. Көбөш кан, Канчоро сыяктуу кара ниеттер да заардуу тырмагын салып, элди аябай кыйнаган, Элдин таламын көздөгөн чыныгы баатырлар башкаруучулук тизгинди колго алып, аларга да тайманбай каршы чыккан.

Ошону менен катар аялдардын коомдогу ролуна, баатырдык достукка, өскөн элди, тууган жерди сүйүүгө, эл достугуна, эмгекти сүйүүгө, ар бир адамды адилеттүүлүк, тайманбастык, амалкөйлүк, туруктуулук мүнөздө тарбиялоого байланышкан жалпы адамзаттык идеялар "Манас" жомогунан кең орун алган.

Мына ушул идеялык мотивдер эпостун чыгышына да, анын кийин өрчүшүнө да негиз болгондугу бардык варианттардан даана көрүнүп турат.

"Манас" жомогунун негизги идеясын жана сюжеттик эриш-аркагын туура табуу жана терең түшүнүү үчүн биринчи кезекте белгилүү варианттардын мазмунундагы, сюжеттик түзүлүштөрдөгү окшоштуктарды жана айырмаларды салыштырып, талдап чыгуу керек. Мындай салыштырууларды жасаган изилдөөчүлөрдүн эмгектерине караганда (М. Ауэзов, К. Рахматулин ж. б.)⁹, жомокчулардын варианттарында мурунтан ата-бабадан бери айтылып келаткан жана алардын баарына орток болгон жалпы сюжеттик негиз, канча бар экендиги аныкталган. Ошол сюжеттик негиз төмөнкү окуялардан, темалардан түзүлөт: негизги каармандардын туулушу; алардын балалык чагы; Каныкей, Айчүрөк сыяктуу чексиз сулуу, акылман аялдардын, Бакай, Кошой, Алмамбет, Чубак, Сыргак сыяктуу баатыр чоролордун, Нескара, Жолой, Коңурбай сыяктуу алп жоолордун мүнөздөрү, кылык-жоруктары жөнүндөгү аңгемелер; кыргыз урууларынын Манас, Семетей, Сейтек башчылыгы менен элди коргоого багытталган баатырлык согуштарына арналган эпизоддор; эл үчүн курман болгон Манаска күмбөз

⁹ Кырг. Ил. Ак. фондусу, инв. № 1289.

салуу өндөнгөн аңгемелер. Бул аталган окуялар, аңгемелер эпостун толук айтылган варианттарынын ар биринен учурай тургандыгын кичинесинен жомок угуп келаткан карыялар жакшы билет. Ошону менен катар, андагы экинчи катардагы каармандар да (мисалы Айдаркандын Көкчөсү менен эки Кемин жайлаган Үрбү, жалгыз көздүү Мадыкан менен чыканактай. Эрагыш, өздөн чыккан жоо - Көкчөкөз менен Көзкамандар сыяктуу персонаждар да эл оозундагы эпизоддордун ар биринен учурай тургандыгы белгилүү. Ошентип, эпостун көпчүлүк варианттарында баатырлардын өмүр баяны, алардын кылган иштери, кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого Таласка келип баш кошуусу, этнографиялык жактан өтө бай, көркөм берилген “Көкөтөйдүн ашы”, чексиз алп күчтөрдү сүрөттөгөн “Чоң казат” сыяктуу эпизоддор биздин заманга жеткен эпостун сюжеттик негизин түзөт.

Мындан бир нече кылым мурун, андан да арыраак - эпос чыккан кездерде анын сюжеттик негизи алда канча кыска, жөнөкөй болуш мүмкүн. Улам берилген сайын, ар бир доордун жомокчулары, жогоруда биз көрсөтүп кеткендей, эпоско бир катар өзгөрүштөр киргизет, элдин башынан өткөн окуяларга жана идеологиялык турмушка байланыштырып, жаңы эпизоддор да кошот. Бул маселеде биз кыргыз элине болжол менен XVI кылымдан кийин тараган ислам дининин көрсөткөн таасирин эске албай коё албайбыз. Буга чейинки дин ишеними (көп кудайга табынуучулук, шамандык сыяктуу ишеним) ислам дининин талаптарына карама-каршы келбей койгон эмес. Патриархалдык-феодалдык чөйрөлөр тарабынан дайыма бардык күч менен колдонулуп, өкүм сүргөн идеологияга айланган исламизм жомоктун мурунку калыбында аткарылышын тыюуга чейин барган кездер болгон десек, жаңылышпаспыз. Бул шартта, албетте, угуучу аудитория да, айтуучу жомокчулар, да, ал динге ишенген. Мына ушунун натыйжасында жомоктун оң каармандарынын мусулман динисиз көрсөтүлүшүн күтүү өтө кыйын болуу керек. Идеологиялык мотивировкалары гана эмес, жомоктун сюжеттик сызыгына да бир кыйла өзгөрүштөр кириши толук ыктымал. Ошондуктан "кийинки кездерде, исламизмге байланыштуу эпос өзгөрүүлөргө дуушар болду" деп айткан академик В. В. Радловдун пикири туура экендигинде шек жок¹⁰.

Жогорудагы пикирди кубаттоо иретинде эпостун тилине байланыштуу бир эле фактыны көрсөтө кетели.

Ар бир элде адамдардын ысымдары өкүмдүк кылган динге байланыштуу боло тургандыгы белгилүү. Мисалы, балдардын аттары орустарда христиан динине, кыргыздарда мусулман динине байланыштуу сөздөрдөн коюларын азыр эч ким элебейт. "Манастын" биринчи бөлүгүндө учураган жүздөгөн персонаждын аттарын алып көрсөк, эки-үч аттан башкасы (мисалы Алмамбеттин аты „альмугаммед" деген араб сөзүнөн чыгат) бүтүндөй дээрлик араб сөздөрү эмес, түрк-моңгол сөздөрүнөн коюлган. Буга караганда эпосто ушул күнгө чейин аталып жүргөн оң жана терс каармандардын көбү ислам дини кыргыздарга тарай электе айтылып жүргөн персонаждар болуу ыктымал.

Мына ошондуктан Сагымбайдын варианттарындагы, элдик идеялар менен катар, исламдык, ал тургай, панисламдык мотивировкаларды, Манастын Меккеге жиберилиши сыяктуу эпизоддорду, Саякбайдын вариантындагы Чубактын Меккеге жиберилиши сыяктуу эпизоддорду "Манас" эпосунун негизги духуна, сюжеттик негизине байланышпаган, жасалма кошумчалар, катмарлар деп кароого тийишпиз. Ал эми Молдобасан Мусулманкуловдун Манасты бүт дүйнөгө ислам динин таратуучу бирден бир пайгамбар кылып көрсөтүүгө аракет кылышы элдик чыгарманы опсуз бузгандыкка жатат.

Эпостун варианттарында динден башка да идеологиялык катмарлар орун алган.

¹⁰ В. В. Радлов. Образцы народной литературы..., V, Спб., 1885, б. 11.

Россияда капитализмдин өнүгүшүнө жана революциянын жакындашына байланыштуу, асиресе XIX кылымдын аягында жана XX кылымдын башында түрк калктарынын буржуазиялык элементтери баш көтөрүп, дин кызматчылары жана буржуазиялык интеллигенттер аркылуу пантүркисттик идеяны таратат. Бул идея кыргыздардын бай-манап, бий-болуш, динчил молдолор чөйрөлөрүнүн максатына туура келип, үстөмдүк кылуучу идеологиясына айланат. Кыргыздар арасында мусулман динин күчөтүп, панисламдык идеологияны таратууда Кокон кандыгы өзгөчө роль ойногондугу тарыхый адабиятта кенен көрсөтүлгөн¹¹. Манасчы, семетейчилер жалаң гана эмгекчи элдин ортосунда эмес, бай-манаптар арасында да жомок айта тургандыктан, ал илдет саясий сезими тайкы жомокчуларга да аз-аздан жуга баштайт.

Бийлөөчү таптын өкүлдөрү элге каршы реакциячыл пантүркисттик панисламисттик идеяларды таратуу үчүн оозеки эл чыгармачылыгын, биринчи кезекте, эл арасына көп таралган эпосту пайдаланат. Ошонун натыйжасында таланттуу акын-жомокчу Сагымбай Орозбаковдун вариантындагы сыяктуу, Манасты дүйнөгө ислам динин таратуучу, бүт түрк элдеринин башын кошуучу каарман кылып көрсөтүүгө багытталган жана эпостун духуна эч кандай сыйышпаган жат мотивировкалар келип чыгат. Манастын колунун Индияга чейинки Түштүктү көздөй, Европага чейинки Батышты көздөй чабуул жасоосу, Орто Азияны бүт чаап алуу сыяктуу, мурун эпосто болбогон эпизоддор пайда болот. Панисламисттик, пантүрк-кисттик идеяларды таратууну көздөгөн мотивировкаларды башка жомокчулардын варианттарынан да аздыр көптүр учуратабыз. Ал тургай, Тоголок Молдо да өзүнүн вариантында Манасты түрк жана монгол элдеринин башын кошуучу каарман кылып көрсөтүүгө тырышканын байкайбыз.

Бул реакциячыл идеяларды пропагандалоо үчүн, алгачкы иретте, эпостун баатырлыкты эң күчтүү сүрөттөгөн биринчи бөлүмүн – "Манас" бөлүгүн пайдаланууга аракет жасалган. Тоголок Молдонун вариантында Семетейге Индия менен Францияны чаап алдырууга багытталган далбасага караганда, эпостун "Семетей" бөлүмү да баскынчылык духту жана пантүркисттик илдетти таратууга пайдаланыла башталгандыгын көрөбүз.

XIX кылымдын орто чендеринде эле Ч. Валиханов менен В. Радловдун жазып калтырып кеткен варианттарында эч кандай пантүркисттик моти-вировка жок экендигине караганда, бул реакциячыл идеологияга эпос XIX кылымдын аяк ченинен тартып чалдыга баштагандыгында эч кандай шек жок.

Бул сыяктуу ири идеялык катмарлар менен катар, жомокчулардын байкабастыгы натыйжасында пайда болгон айрым майда катмарлар да эпостон орун алган. Бул өзгөрүштөр эпосто аталып жүргөн элдердин, жерлердин, кээ бир экинчи даражадагы каармандардын аттарына, жоо-жарактардын, кийим-кечектердин аталышына ж. б. байланыштуу. Ар бир доордун жомокчулары мурунку кылымдарда эле жомокто эскерилип жүргөн, бирок кийин унутулуп калган же унутулуп бараткан түшүнүктөрдү (аттарды, аталыштарды) өз доорунун түшүнүгүнө байланыштырган же өз кезиндеги термин сөздөр (түшүнүктөр) менен алмаштырган. Байыркы кыргыздар менен ар түрлүү мамиледе болгон көк түрктөр, байыркы уйгурлар, кара кытайлар, монголдор, ойроттор ж. б. бара-бара унуткарылып, кийинки жоолор (манжуу, калмактар) көп айтылган. Байыркы кытайлардын (кидандардын) аттары кийинки кытайларга, мурунку чиндерге ("чинмачин" деген термин да эпостун азыркы варианттарынын кээ бирөөлөрүнөн учурайт) өткөн. Ошол сыяктуу эле, жомоктогу "Темир кан" Кара кан деген сөздөр тарыхтагы Каракан, Темир кандарга байланыштырылып, Манас – кандын күйөөсү, Каныкей кандын кызы болуп көрсөтүлөт; монгол тилинен келген "эр жигит, баатыр" маанилүү "конкор" деген байыркы сөз кийинки фарс тилинин таасири менен

¹¹ История Киргизии. Фрунзе, 1956, том 1, б.185-200.

пайда болгон "канкор" деген терминге айлантылып, "кан ичкич" деген мааниде түшүндүрүлүп калат. Өз кезинде кара кытайлардын борбору – байыркы Бейтин (анын тарыхтагы дагы бир аты – Бешбалык) шаарына болгон чоң казат, бул шаардын аты кийинки тарыхта өчүп калганына жана "чин" деген сөздүн мааниси "кытай" деген мааниге өтүшүнө байланыштуу, кийинки кытай мамлекетинин борбору – Пекин {кытайча Бэйцзин} шаарына жасалды делип түшүндүрүлөт. Мындан башка да, байыркы жебе менен катар кийинки эле бешатар, замбирек сыяктуу куралдар, Конурбайдын колунун башка жерге оошкондугун телефон аркылуу билгизүү (Шапактын вариантында), илимде кийин эле белгилүү болгон "мамонт" деген опсуз чоң жаныбарга (Сагымбайдын вариантында) окшогон "жаңылыктар" аз киргизилген эмес. Бул өңдөнгөн модернизация оозеки чыгарманын жашаш процессине жат эместиги өзүнөн өзү түшүнүктүү.

Жогоруда көрсөтүлгөн идеялык катмарлар эпостун элдик мүнөзүн буза алдыбы же жокпу? – деген суроо туулат. Алар эпостун элдик мүнөзүн буза алган жок деп чечкиндүү жооп берүү керек. Бийлөөчү уруучул-феодалчыл чөйрөлөр элге жат идеологияны жомокко сиңирүүгө канчалык далбаса кылса да, панисламдык, пантүркисттик, баскынчылык идеялар монолиттүү чыгарманын идеялык негизин бузарлык түрдө анын сөөгүнө жетип, канына сиңе алган эмес. Алар чулу темирдин үстүн баскан дат сымалдуу нерсе бойдон гана кала берген. Эпостун биз жогоруда көрсөтүп кеткен негизин түзгөн элдик идеялар бардык варианттарында сакталып калган. "Манас" эпосу дегенде элдин көз алдына эл үчүн башын дайыма курмандыкка байлаган, баскынчы жоону жеңгич, кажыбас кайраттуу, туруктуу каармандардын элеси келет. Дарыядай чоң, баатырлык эпопеянын ар кайсы жерине киргизилген жат идеялуу айрым ырлар, айрым эпизоддор жомоктун элдик касиеттерин буза алган эмес. Ошондуктан эпосту жат идеялуу катмарлардан арылтууга толук мүмкүнчүлүк бар.

Фондудагы варианттардын ичинен ар түрдүү идеялык илдеттерге дуушар болгон Сагымбайдын вариантында да ал жасалма түрдө киргизилген катмарлар оркоюп көрүнүп тургандыгын, алардан ал вариантты тазартуу кыйын эмес экендигин аны терең изилдеген профессор Муктар Ауэзов өзүнүн эмгегинде таамай көрсөткөн¹².

Албетте, эпосту ал катмарлардан арылтуу жумушу оңой иш эмес. Бул үчүн каармандарга берилген мүнөздөмө иретиндеги ырлардын, алардын жеке турмушун, кылык-жоругун, жана коом ичинде иштеген аракеттерин сүрөттөгөн ырлардын арасындагы жат идеялуу бир катар саптарды, кээде айрым үзүндүлөрдү билгичтик менен кыскартуу гана жетишсиз. Кайсы бир учурда ал идеялар каармандардын аракеттеринин мотивировкасы, себеби катарында киргизилген. Мындай болгондо, ал мотивировкалардын башка варианттарда кандайча берилгендигин издеп таап, салыштырууга туура келет. Мисалы, Сагымбайдын вариантында Алмамбеттин өз элинен кетишине жападан-жалгыз мотив иретинде анын мусулман динине өткөндүгү көрсөтүлсө, Саякбайдын вариантында динден башка да мотивировкалар бар: Эсен кандын Алмамбетке сураган кандыгын бербегендиги, анын атасынын "Канжайлак" деген жайлоосун Конурбайдын тартып алышы сыяктуу себептер да көрсөтүлөт. Сагымбайдын варианты душман менен болгон согушта жеңилгендерди мусулман динине киргизүү менен аяктаса, Саякбайда, эпостун каармандары динге берилгендигине карабастан, панисламдык идеяга үгүттөө анчалык байкалбайт.

Элдик чыгарманын сюжеттик эришине сыйбай оркоюп турган мындай катмарлар алынып ташталса, жомок артыкбаш жүктөн кутулуп, ого бетер көркүнө чыга түшөөрүнө эч кандай шек жок. Жат мотивировкалардан, чоочун идеялардан эпосту

¹² Кыргыз Ил. Ак. фондусу, инв. № 1148, б. 64.

арылтуу милдети бир нече варианттын башын кошуп, бириктирилген вариант жасоодо абдан чоң мааниге ээ болот. Өтө көп татаал эмгекти жана убакытты талап кыла тургандыктан, бириктирилген толук вариант жасоо жумушу келечектеги чоң милдет. Элге өзү чыгарган укмуштуу сонун эпосту тезирээк китеп түрүндө бастырып берүү үчүн, азырынча кыскартылып бириктирилген вариант түзүүгө туура келди. Мындай вариантты жасоо үчүн аны түзүүчүлөр эпостун ар бир бөлүгү боюнча жомокчулардан жазылып алынган варианттар менен толук таанышып, жомоктун сюжеттик эришин түзгөн негизги окуялар кайсы жана жат идеялардын таасири менен кошулган эпизоддор кайсы экенин иликтешти. Бул жагынан ушул күнгө чейинки эпоско байланыштуу жазылган илимий эмгектер, 1952 жылы өткөрүлгөн дискуссия көп жардам берди. Кыскартылган вариантты түзүүчүлөр – К.Маликов, А.Токомбаев жана Т.Сыдыкбековдор оор милдетти ийгиликтүү аткаруу үчүн көп жылдардан бери эмгек сиңиришти. Бул иште биринчи кезекте эпостун толук жазылган варианттарына, Саякбай менен Сагымбайдын варианттарына көңүл көбүрөөк бурулду.

Кыргыз урууларынын тынчтык турмушуна кол салган жоолордон коргонуу, ошого байланыштуу элдин башын кошууга багытталган аракеттер, элдик каармандардын баатырлыгын даңазалоо, элдин боштончулугу жана жыргалчылыгы үчүн, эл үчүн, мекен үчүн курмандыкка даяр болуу, кадиксиз достук, айныбас мухабат, адилеттүүлүк, баатырлык, амалкөйлүк, каардуу табигат менен күрөшүү сыяктуу жалпы адамзаттык идеялар элдик эпостун идеялык негизин түзөт. Мына ушундай мотивировкалардын, темалардын негизинде түзүлгөн эпизоддор жана окуялар элдик эпостун ажырагыс элементи катарында каралды.

Ушул принцип менен алганда Саякбайдын вариантынын сюжеттик эриш-аркагы чындыкка жакыныраак экендиги байкалды. Саякбай эпосту тынч жаткан кыргыздарга Алооке кандын баскынчылык менен кол салып, кыргыз урууларын ар тарапка сүрүүдөн баштайт. Мунун натыйжасында Алтайга жер оодарылып барган кыргыздардын бири болгон Жакыптын байбичесинен – Чыйырдыдан кыргыздардын келечектеги таянычы баатыр Манастын төрөлүшү шартка ылайык, табигый окуя болуп көрүнөт. Манас төрөлө электеги түшкөрүү, Манастын төрөлүшү, анын балалык чагы, Манастын Кошойго жолугушусу, кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого келиши, Алооке кандын Таластык кыргыз урууларына жана Шоорук кандын алайлык кыргыз урууларына кол салышы, өз элинен кеткен Алманбеттин Көкчөгө барып, андан Манаска келиши, Манастын Каныкейге үйлөнүшү, Көзкамандардын чыккынчылыгы, Көкөтөйдүн ашы, Чоң, казат сыяктуу (эпизоддор – бүт элге эбактан белгилүү жана фондудагы варианттардын көпчүлүгүндө (ошонун ичинде Саякбай менен Сагымбайдын варианттарында да) учураган эпизоддор. Элдик "Манас" эпосунун биринчи бөлүгүнүн негизги сюжеттик сызыгын түзгөн орчундуу темалар мына ушулар болуп саналат. Ошондуктан бириктирилген вариантта ошол сюжеттик сызык, өзүнө ылайыктуу идеялык мотивировкалары менен, негизинен Саякбайдын варианты боюнча алынды. Анын вариантындагы Чубактын Букарга жасаган чабуулу сыяктуу эпизоддор, айрым каармандарды агрессивдүү, панисламдык, пантүркисттик духта көрсөтүүгө багытталган ыр сабактары, эпостун негизги мазмуну менен байланышпай турган дат иретинде, алынып ташталды.

Элдик эпоско таандык көркөмдүктү сактоо максатында, табийгатка каармандарга, баатырлык мелдештерге, тулпарларга, жаныбарларга ж. б. берилген күчтүү сүрөттөр, сыноолор, таасирлүү ырлар башка варианттардан алынып, бириктирилген варианттын образдары, сүрөттөрү күчөтүлдү. Түзүүчүлөр тарабынан кыскартылып алынган Саякбайдын вариантынын сюжеттик сызыгына мазмуну жана түзүлүшү жагынан жакын турган айрым эпизоддор да башка варианттардан кыскартылып кошулду. Ушул максатта эпостун биринчи бөлүгүндө, асиресе Сагынбай Орозбаковдун варианты көбүрөөк пайдаланылгандыгын айта кетиш керек.

Кыскача варианттын биринчи бөлүгүнүн биринчи китебине андай эпизоддордон Сагымбайдын айтуусу боюнча: Манастын төрөлүшү жана бала чагы, Байдын Алтайлык кыргыздарды издеши, Алтайлык кыргыздардын Ала-Тоого көчүшү, Манастын колунун Алооке канды кууганы, Алманбеттин Манаска келиши жөнүндөгү ырлар, Шоорук кан менен согуш жана Араниктеги окуялар киргизилди. Манаска, Каныкейге, Аккулага берилген сындар Сагымбайдын кээ бир ырлары менен күчөтүлдү.

Экинчи китепке киргизилген "Көкөтөйдүн ашынын" башталышы жана андагы шаан-шөкөттөрдү сүрөттөөлөр, "Чоң казаттын" биринчи бөлүгү бүт дээрлик психологиялык окуяны күчтүү жана көркөм бере алган Сагымбайдын варианттарынан алынды. Айрым окуялардын деталдары, мисалы Каныкейдин "Чоң казатка" аттанган чоролорду жабдышы, Алманбет менен Чубактын чатагы, Кошой менен Жолойдун күрөшү, Коңурбай менен Манастын сайышы сыяктуу элестүү, көркөмдүк жагынан эсте каларлык сүрөттөр да Сагымбайдан алынып кошулду.

Биринчи китептеги "Манастын Каныкейге үйлөнүшү" жана "Олуя чалдын бүктөлүшү" жөнүндөгү окуялар, башка варианттарга караганда күчтүүрөөк болгондуктан, негизинен Молдобасан Мусулманкуловдун айтуусу боюнча алынды.

Жакыптын Алтайга сүрүлүшүн, Каныкейдин Таласка көчүп келишин, Алманбеттин өз элинен кетишин, "Чоң казаттын" орто жана аяк чендериндеги айрым главаларды түзүүдө Саякбайдын, Сагымбайдын, Багыштын, Ыбырай Абдырахмановдун, Молдобасандын, Шапактын варианттарындагы жакшы деп табылган үзүндүлөр, ырлар пайдаланылды.

"Манас" эпосунун он эседей кыскартылып берилишине байланыштуу, элге белгилүү бир топ майда окуялар бириктирилген вариантка кирбей калды. Жомоктун негизги каармандарына – Манаска, Бакай менен Каныкейге, Алманбет менен Сыргакка, Коңурбай менен Жолойго, Кошой менен Чубакка байланыштуу эпизоддор кеңирээк берилди да, экинчи катардагы каармандар туралуу, мисалы; кырк чоронун ар бирөө жөнүндөгү толук варианттарда өзүнчө айтылуучу окуялар, ошондой эле Манастын белгилүү курал-жарактарынын тарыхы да, көп учурда баяндалбастан кала берди. Каармандардын элесин көрсөтүүгө келгенде, баатырлыгы жагынан Манаска тетелеш, бирок өмүр баяны жагынан өтө трагедиялдуу Алманбеттин образын көрсөтүү иши өтө оор болду. Кыскартылган варианттын эң татаал биринчи бөлүгүн түзүүдө акын Кубанычбек Маликов абдан көп эмгек сиңирди.

Каармандардын келбетин, эрдигин мүнөздөгөн дайыма колдонулуучу туруктуу эпитеттерди сактап калуу менен катар, жер суунун, тулпарлардын, курал-жарактардын кайталантып айтылган сүрөттөрүн кыскартуу аркылуу жана согуштук кыймылдардын өтө окшош жерлерин кемитүү аркылуу сюжеттик окуялардын динамикасын (жандуулугун) бир аз күчөтүүгө түзүүчүлөр да, редколлегия мүчөлөрү да көп аракет кылышты. Айрым эпизоддорду киргизүү же киргизбөө маселесин чечүүдө эпостун биринчи бөлүмүнүн баатырлык мүнөзүнө окуялардын жооп бере ала тургандыгы эске алынды. Ошондуктан согуштук эпизоддорго көбүрөөк орун берилип, "Чоң казат" сыяктуу абдан көлөмдүү баатырдык окуя киргизилди.

Кыскартылып бириктирилген вариантыбызда жомоктун биринчи бөлүгүнө караганда анын экинчи бөлүгү "Семетей" сюжеттик жагынан жыйынтыктуураак, тыканыраак болуп, окуялары бири-бирине уланып, тыгыз байланышкан түрдө берилди. Иштин мындай ийгиликтүүрөөк болушу жалаң гана бул бөлүмдү түзгөн эл акыны Аалы Токомбаевдин фондудагы варианттарды тереңирээк изилдөө аркылуу өз бөлүмүн кураштырууда олуттуу эмгек сиңиришинен гана эмес, "Семетей" жомогунун оозеки жашашындагы кээ бир өзгөчөлүктөр менен да түшүндүрүлөт. Ал өзгөчөлүктөрдүн негизгиси - идеялык жагынан алганда, жомоктун баатырдык мүнөздөгү "Манас" бөлүгү башка бөлүктөрүнө караганда кийинки идеялык катмарларга көбүрөөк дуушар

болгондук. Ар бир доордун реакциячыл элементтери өздөрүнүн идеялык көз караштарын таратуу максатында эпостун эл арасына көбүрөөк тараган баатырлык эпизоддорун, биринчи иретте Манас катышкан окуяларын көбүрөөк пайдаланууга тырышкандыгы өзүнөн өзү түшүнүктүү. Жат идеялык катмарлардын көп жугушу бирик-тирилген варианттын өзгөчө биринчи бөлүгүнүн түзүлүшүн татаал ишке айлантты.

Мындан эпостун "Семетей" бөлүгү элге аз тараган деген корутундуга келүүгө болбойт. Баатырдык окуялары боюнча биринчи бөлүктү кайталоого (мисалы Коңурбай менен болгон согуш) карабастан, "Семетей" жомогун да эл сүйүп, көп айттыра турган. Бирок анын баатырдык мүнөзү менен катар бара-бара романтикалык мотивдердин жана лирикалык күүлөрдүн күч алышы, ошону менен катар жомоктогу баатырдык окуялардын көпчүлүгү элди басып алуучу жоолорго каршы күрөшүүгө арналбай, элдин өз ичиндеги душмандар менен күрөшүүгө байланыштуу болушу жомоктун бул бөлүмүнө идеялык катмарларды сиңирүүгө анчалык оңтойлуу шарт түзбөгөн деп, болжолдойбуз. Ошондуктан "Семетейдин" фондудагы варианттары жомоктун негизи боюнча гана эмес, анын жалпы сюжеттик окуялары жагынан да, түзүлүшү жана мазмуну жагынан гана эмес, көпчүлүк деталдары жагынан да бири бирине бир кыйла окшош экендиги байкалат.

Жомокчулардын бир катары "Көкөтөйдүн ашын" эпостун "Манас" бөлүгүндө, "Чоң казаттан" мурун айтса, жомокчулардын бир катары аны "Семетейге" кошуп айтканын эске албаганда, "Семетей" жомогунун сюжети бардык варианттарда төмөнкү негизги окуялардан турат: 1) Жетим калган Семетейди өлүмдөн сактоо үчүн Букарга алып качуу, 2) Семетейдин балалык чагынын Букарда өтүшү жана өз атасын, өз элин билиши, 3) Семетейдин Таласка келиши, 4) Семетейдин Чыңкожо, Толтой менен согушу, 5) Айчүрөктүн учушу жана ага Семетейдин үйлөнүшү, 6) Семетейдин Коңурбай менен согушу, 7) Семетейдин өлүшү. Фондудагы варианттардын мына ошол сюжеттик жагынан окшоштугу эске алынып, Аалы Токомбаев тарабынан бириктирилип кыскартылган вариантта Саякбай Каралаев менен Тоголок Молдонун варианттары негиз кылып алынган. Алардагы элге белгилүү окуялар толук сакталган.

Фондудагы "Семетей" жомогуну 14 вариантынын ортосунда бир аз айырмалар бар, бирок алар эпостун фабулалык сызыгы, эриш аркагы боюнча эмес, айрым деталдары гана боюнча болгон айырмалар. Ал айырмалар экинчи пландагы каармандардын аттары (мис. Темир кандын ордуна Кара кан, Сарытаздын ордуна Жекетаз деген сыяктуу), Манастан калган куралдардын аттары жана саны жөнүндө, экинчи пландагы кээ бир майда окуялар (мис. Семетейдин Букарда сүннөткө отургузулганы, сыноо үчүн Темир кандын Семетейге кол салдыруусу сыяктуу аңгемелер көпчүлүк варианттарда учурабайт), кээ бир окуялардын мотивировкалары жөнүндө (мис. Чыңкожонун Семетейге жоо болушу) болуп, жомоктун жалпы мазмунуна да, анын курулушуна да эч кандай таасир келтирбейт. Бул айырмалар, албетте, белгилүү бир тартипке келтирилди.

Негиз кылып алынган варианттардагы кайталоолорду кыскартуу эсебинен, башка семетейчилердин варианттарындагы (мисалы Шапактын, Тыныбектин, Акматтын, Жакшылыктын) айрым көркөм үзүндүлөрү, эл оозунда айтылып жүргөн белгилүү ырлар тандалып алынып, жомоктун деталдары бир кыйла күчөтүлдү.

Жомоктун көркөмдүк идеялык мазмунун түзгөн темаларды - өздөн чыккан жоолорго жана четтен келген баскынчыларга каршы күрөшүүдө ашкан эрдик көрсөтүү, кыргыз элинин үрп-адатына байланыштуу кыз-талашуу, үйлөнүү, аш-тойлордогу шаан-шөкөттөр сыяктуу турмуштук темаларга негизделген окуяларды толук сактап калууга аракет кылынды.

Эпостун башкы эки бөлүгүн түзүүдөгү кыйынчылыктар ар түрдүү варианттарды

композиция жана окуялардык мазмуну жагынан салыштырып отуруп, анын жалпы сюжеттик сызыгы бузулбагандай кылып, тандап алып кураштырууга байланыштуу болду.

В. Радловдун жазып алып "Семетейдин" аягына кошуп жиберген 560 сап ырды кошо эсептегенде, фондуда "Сейтектин" алты варианты бар (С.Каралаев - 120 миң сап ыр, Ж.Сарыков - 18,000, Ш.Ырысмендеев - 15000, Тоголок Молдо - 5.000, М.Мусулманкулов - 3.000 сап ыр чамасында). Булардын эң толугу жана күчтүүрөөгү Саякбайдыкы, ошондуктан да анын вариантынын айланасында көп иш жүргүзүлдү. Бирок бул вариантта башка варианттарга караганда, мурунку жана азыркы манасчылардын варианттарында учурабаган окуялардын кошулуп, узартылып айтылышы байкалат. Эпосту изилдөөчүлөрдүн маалыматтарына караганда¹³, башка жомокчулар "Сейтек" жомогун Сейтектин туулушунан баштап, анын Таласка келип, зордукчул Канчорону жоготуп, кыргыздардын башын кошуп, чындыкты өкүм сүрдүрүү менен бүтүрсө, Саякбай аны улантып, Карадөө менен Момунжан окуясын, Желмогуз уулу Сарыбай менен болгон согушту, Сейтектин уулу Кенен, Алымсарык, Кулансарык жана Чынтемир жөнүндөгү аңгемелерди кошуп, жомокту узарткан. Бул, албетте, чыгармачылык таланты күчтүү манасчы Саякбай тарабынан болгон чоң чыгармачылык жаңылык.

"Сейтектин" аяк жагынын сюжети манасчылар тарабынан ар түрдүү айтылышы байкалат. Саякбайда жомоктун эриш-аркагына көп кыйыша бербеген окуялар жана персонаждар киргизилген. Анын вариантындагы Айчүрөктүн досу кыз Куялы Шапактын вариантында Конурбайдын уулу болуп келип, Сейтекке каршы согуш баштайт. Саякбайда Кара дөө он персонаж болуп көрсөтүлсө, Жакшылыкта ал терс персонаж. Бул өңдүү кыйышпастыктар кыскача вариантта бир тартипке келтирилди.

Манасчы Саякбайдын таланттуулугу аркылуу өрчүтүлгөн жана жазуучу Түгөлбай Сыдыкбеков тарабынан бир кыйла чебердик менен кыскартылып берилген эпостун "Сейтек" бөлүгүнүн көркөмдүк мааниси чоң, эмоционалдык таасири күчтүү. Бул таасир, биринчи кезекте, эл абдан сүйгөн он, каармандардын өтө аянычтуу шарттарда көрсөтүлүшү аркылуу жомоктун трагедиялык мүнөзгө айланышында, душмандар сазайын тартып, эл жыргалчылык заманга жетет деген оптимисттик жогорку идеяларга негизделгендикте.

"Манас" эпосунун ар бир бөлүгү биз жарыялап отурган вариантта композициялык курулушу жагынан ар бирөө өзүнчө бүткөн чыгарма болуп көрүнөт. Бирок алардын өз-ара тыгыз байланышы да бар. Бул байланыш жалаң кегизги каармандарынын — Манас, Семетей, Сейтектин теги (генеологиялык) жагынан гана эмес. Бул өз алдынча мүнөзгө ээ болгон поэмалардын идеялык мазмууну, аларда катышкан негизги каармандарынын жалпылыгы, айрым окуялардын мотивировкалары жагынан да бир бирине тыгыз байланышып турат. Эпостун биринчи бөлүгүнүн башкы каарманы Манас өзүнүн бүт өмүрүн сарп кылып күрөшкөн каардуу жана мыкаачы жоо Конурбай Семетейдин да ошондой эле жоосу. Макастын сөөгү көмүлө электе эле Каныкейдин казынасын талап, Семетейди жоготууга тырышкан өздөн чыккан арамза жоо — мансапкор, дүйнөкор, кансоргуч Көбөштүн зордугунан элди Семетей куткарат. Өздөн чыккан жоо менен күрөшүү тематикасы эпостун "Сейтек" бөлүгүндө ого бетер арбытылат. Семетейдин белгилүү чоросу болуп жүрүп, кийин коркунучтуу душманына айланган кекчил Канчоронун элге жана элдин ишенген баатыры Семетейге кылган чыккынчылыгы жомоктун үчүнчү бөлүгүндө ке-нен көрсөтүлөт. Бул гана эмес, жомоктун биринчи бөлүгүндөгү негизги оң каармандар - Каныкей, Бакай, анын экинчи бөлүгүндөгү башкы оң каармандардан Семетей, Күлчоро, Айчүрөктөр "Сейтектеги" окуяларга катышып, аларга жомоктун сюжетинен чечүүчү рольдор берилет.

¹³ Кыргыз Ил. Акад. фондусу, инв. №8, З.Бектенов тарабынан "Сейтекке" жазылгав кириш сөздө, 6. 21.

Эпостун ар бир бөлүгү композициялык курулушу богонча өзүнчө бүтүн чыгарма болуп көрүнгөнүнө карабастан, жогорудагы тыгыз байланыштардын негизинде, жалпы жолунан эпостун үч бөлүгү биригип, кыргыз элинин "Манас" эпосу делип аталат. Ошондуктан бириктирилген вариантта бүт эпос "Манас" аталып, анын "Семетей" бөлүгүнө арналган китептин башына да, Сейтекке арналган китептин башына да "Манас" деген наам берилди.

Өткөн кылымдардагы кыргыз урууларынын көргөн кордугун, жер оодарылышын, ички талаш-тартыштарын, биримдик үчүн, кол салган жоолордон сактануу үчүн күрөштөрүн сүрөттөгөн баатырлык эпосто эл ата журттун коргоого ар дайым кашыктай канын, чымындай жанын аябастан, тайманбастык, ашкан эрдик көрсөткөн баатырларды, адамгерчиликтин эң күчтүү касиеттери катарында идеал, образ кылат. Мындай каармандардын элесин, образын сүрөттөөдөн эл көркөмдүк каражатын эч аябайт. Эл баатыр туула электе эле:

Эл башына күн тууса,
Эл жараткан эр келет, -

деп элди коргоочу эрдин пайда болушун эңсейт. Ушундай баатыр – Манас туула электе эле Чыйырды жолборстун жүрөгүнө талгак болот, анын аты кытайлардын бичигине ("бичиг" - моңголчо "кат") чийилет, жаңы төрөлгөн баланы кара жер араң көтөрөт. Андан кийинки сүрөттөөлөр баатыр Манастын бала чагынан баштап, анын дүйнөдөн кайтканына чейин, ошол эле пафосто, ошол эле деңгээлдеги көркөмдүк стиль менен жүрүп олтурат. Манастын элеси кийген кийиминен, асынган жоо-жарагынан, минген тулпарынан, өзүнүн сырткы көрүнүшүнөн тартып, кан-тамырына чейин чыкк баатырдын элеси. Сүйгөн баатырын, Манастын образын эл өзүнүн дүйнөдө эң эле жакшы көргөн жана чен жеткис нерселерине салыштырат:

Жаркынынан бүткөндөй,
Ай алдында булуттун
Салкынынан бүткөндөй,
Алтын менен күмүштүн
Ширөөсүнөн бүткөндөй,
Асман менен жериндин
Тирөөсүнөн бүткөндөй.

Манас бир мүчөлүнө жете электе эле катылган жоону какшатат. Алтайга сүрүлүп барган кыргыздар бала Манасты өзүнө башчы кылып алып, өскөн эл, тууган жерине – Ала-Тоого жетүүнү көксөйт:

Көңкү кыргыз болгону
Көрө турган күн бар го?!
Иче турган суу бар го?!
Башыбызга кармоочу
Байкуш болгон бул журтка
Эми бала Манас — туу бар го?!

Кыргыздарга туу болгон Манас Алтайдагы уруулардын башын кошуп, арбын кошуун жыйып, бабасы эр Кошойдун акылы боюнча жолдогу Текес кан менен Алоокелердин колун жапырып, элди ата-бабасынын жери— Ала-Тоого алып келет.

Манастын баатырлык элеси Ала-Тоого келген кыргыздарга кол салган душмандарга каршы бир кыйла күрөштөрдө көрсөткөн жеке эрдиктерин, мелдеште мөрөй алып беришин сүрөттөө аркылуу, жоокерчилик жана жай турмушта адамдар менен болгон мамилелерин көрсөтүү же баяндоо иретинде берилет. Эл башына

каатчылык түшкөн оор кезендерде жоонун эң күчтүү алптары менен жекеме-жеке кармашууга Манас өзү чыгып, ар дайым дээрлик жеңишке ээ болуп, башкаларга үлгү көрсөтөт, элдин ар-намысын сактайт. Анын дайыма жардамчыларынын — Алмамбет менен Бакайдын, Чубак менен Сыргактын бет алган жоодон кайтпас эр, айла-кер, өкүм жана чын жүрөктөн берилген баатырлар катарында берилиши негизги каармандын элесин ого бетер күчөтүүгө багытталган. Бирок Манас алардан өзүн жогору койбойт, кайта эл башчылык, кол башчылык ролду акылман Бакайга, же айлакер Алмамбетке өзү өткөрөт. Манастын элесине аристократтык, феодалдык мүнөз ылайык эмес экендигине Көкөтөйдүн ашында анын Коңурбайга каршы өзү сайышка чыкканы, же малкор атасынын сарандыгына таарынып кетип, дыйканчылык кылышы сыяктуу фактылар далил боло алат.

Манастын элеси эпосто абдан күчтүү салыштыруулар менен көрсөтүлөт. Керек боло калган учурда, мисалы ачууланганда, кубанганда, жоого беттешкенде пайдалана турган дайыма даяр мүнөздөмөлөр бар. Көбүнчө мындай мүнөздөмөлөр гиперболикалык салыштыруулар аркылуу берилет. Жоого бет алганда Манас алтымыш кулач ажыдаардай, тырмактарын арбайтып келаткан Алп Кара Куштай, кара чаар кабыландай, адамдын жүрөгү түшкөндөй болуп көрүнөт. Ачуусу келгенде, Манастын кабагынан кар жаайт, жаркырап тийип турган күн күүгүмдөй түшөт. Көңүлү ачылганда каткырыгы тоо жарат (мисалы Тазбайматтын аңкоолугуна күлгөнү). Баатырдын токтоолугу, кенебестиги да ашкан гиперболизм менен сүрөттөлгөн. Жоо келердин алдында өзүнүн алп күчүнө ишенип уктап калган Манасты Чубак найза менен качырып келип сайып жатып, араң ойготот. Мына ошондой апыртмалык түрдө тартылган айрым штрихтерден эпостун негизги каарманы Манастын статикалык портрети жасалган. Муну баатырлык эпоско толук жарашыктуу ашкан кооз көркөм чыгарманын стили деп түшүнүш керек.

Эпосто Манастан кийинки баатырлык жагынан күчтүү каарман — Алмамбет. Кара күч жагынан ал Манаска тете десе да болот. Анын эрдигинде жана күчтүүлүгүндө чен жок. Алмамбетти Чыйырдынын эмчегин эмизүү аркылуу Манаска бир тууган кылып көрсөтүүдө, ага Каныкейдин сиңдисн Аруукени алып берүүдө көп маани бар. Ашкан эрдиги, өкүмдүгү менен катар, ал – айлакер. Кичинесинде кытайдын жайчылык өнөрүн үйрөнгөн Алмамбет табийгаттын тилин билип, эркинче күн жаадырып, шамал жүргүзөт. Бул фантазия аркылуу эл келечекте табийгаттын сырын ачып, бийлөөнү каалагандыгын билгизген.

Бул Алмамбеттин образынын сырткы көрүнүштөрү. Анын элесинин ички дүйнөсү өтө терең трагедия. Бул трагедия

Үйүр сагынбас ат болбос,
Эл сагынбас эр болбос, —

деген темага байланышкан. Канчалык эрдик, адалдык менен казакка, андан кийин кыргызга кызмат кылса да, "Манастан" ураан чакыргандарга канчалык сиңишип кетсе да, ар түрдүү себеп менен өз элинен кетиши Алмамбеттин жүрөгүнө бүткөн өчпөс так, айыкпас оору бойдон кала берет. Ошондуктан ал "Чоң казатта" Чубак менен чатакташып турганда:

Каңгырган эрдин шору экен,
Калкынан азган кор экен!
Элинен азган жигитке
Эртелеп өлүм эп экен! —

деп арман кылат.

"Манас" эпосун дүйнөлүк эпостордун катарына кошуучу жогорку идеялдуулук, көркөмдүк касиеттеринин бири – мына ушул чексиз патриоттук сезимдин чоң орун

алышы деп билебиз. Патриоттук сезимдин күчү натыйжасында Манас баштаган кыргыз уруулары, жолдо кызыл кыргынга карабай, Алтайдан Ала-Тоого келет. Семетей менен Сейтектин жанын сактап калуу үчүн качып кеткен Чыйырды, Каныкей, Айчүрөктөрдү нечен жылдар элин, жерин сагынтып, зарлатып жүрүп, кайта Таласка алып келген күч да – ошол патриоттук сезим. Өскөн жерди, тууган элди сүйүү мотиви жомоктун оң каармандарынын ар биринин кылган аракеттерине, кулк-мүнөзүнө ар дайым жетекчилик кылат.

Алманбеттин Чубак менен чатакташуудагы монологу патриоттук сезимди эң эле бийик даражага жеткизип, элсиз, Родинасыз адам – адам эмес деген тыянак чыгарат.

Ошол эле сезимдин кулу болгон Кошой жомоктун биринчи бөлүгүндөгү окуяларга бүт катышат. Кошойго акылдуулук жана баатырдык мүнөздөр берилет. Манас Алтайлык кыргыздарды көчүрүүдөн мурда Ала-Тоого өзү келип, абасы Кошойго жолугат, андан акыл-насаат сурайт. Жаш Манас "Кытай – түмөн, Кыргыз – аз" — деп шекшине баштаганда, Кошой ашыкпай, ага акыл берет, калың жоону биргелешкен күч менен жеңип, максатка жетүүнүн амалын айтат, "Атбашынын Чечтөбөдө" турган Кошойдун кураган колунун жардамы менен Манастын кошууну жеңишке ээ болуп, кыргыздар өз жерине байыр алат. Карыя Кошойдун элеси жалаң жаш баатырга өз тажрыйбасын, акылын берүү менен гана кыргыз урууларынын башын кошуп, жоону жеңүүгө жардамдашуу менен гана чектелбейт. Ошону менен бирге Кошой – теңдеши жок алп, кол башкарган баатыр, эл бийлеген кан. Бирок ал менменсинип, Манастан тизгин талашпайт. Күчтүү, калың жоону жеңип, чилдей тараган элдин башын куроо максатында, журт башкаруучулук рольду Кошой карыя баласындай Манаска өз ыктыяры менен өткөрүп берип,

Күтүп алгын кулунум,
Күрдөлүү кыргыз элинди! –

деп, өзүнүн ыраазылыгын билгизет.

Кошойдун чексиз кара күчкө ээлиги, кайраттуу балбандыгы айрыкча Көкөтөйдүн ашындагы шаан-шөкөттөрдө көрсөтүлөт. Жети батман буудайды бирден жеген, жетимиш алпты бир өзү сайган укмуштуу Жолой менен күрөшкө чыгууга эч кимдин дити батпай, кыргыздардын кадыры түшө турган болгондо, Кошой дөө өзү шымаланып майданга чыгып, жеңилген балбандын башынан аттап, элге атак, намыс алып берет.

Кошойдун мына ошондой акылмандыгын, баатырлыгын сүрөттөгөн, Манастын сөзү менен берилген ыр туруктуу эпитетке айланган:

Абам Кошой – карыям,
Айла тапкыч – олуям.
Өйдө турсам – өбөгүм,
Ылдый турсам – жөлөгүм.
Астыга салсам – ак жолум,
Аркада журсө – сан колум.

Кошойдун элесине жакын Бакайдын образы жомоктун биринчи бөлүгүндөгү окуялардан эле кең орун ала баштайт. Манасты Манас кылган ажарлуу, сүйкүмдүү каармандардын бири катарында Бакай жомокто чоң роль ойнойт. Ал казаттарда да, тынчтык турмушта да Манас менен ар качан бирге болот. Алгачкы боло турган ишти жайын баамдап, көрөгөчтүк кылып, ал Манаска ар дайым акыл берип, жеңишке жетүүгө себепчи болот. Манас бир аз чеки иш кылса, аны Бакай туура жолго салат. Манас Жакыпка таарынып кетип калганда, “элдин милдетин алып, жерден намысын күткөн адам мындай балалык кылбайт, иним!” деп ээрчитип келип, башкаруучулук тизгинди кайта карматат. Мына ошондуктан жомокто Бакайга:

Капилеттен сөз тапкан,
 Караңгы түндө көз тапкан,
 Акылы менен жайкаган,
 Алты айлык болор азапты
 Көз ачымда байкаган
 Адамзаттын туйгуну,
 Олуяттын кулуну, —

деген терең маанилүү ырлар аркылуу так мүнөздөмө берилет.

Бакайдын күчү, эрдиги башка алптардан кем калышпайт. Бирок Манастын башка жардамчыларынын элестеринен Бакайдын элесинин көтөрүңкүлүгү – анын ошол акылдуулугуна, билермандыгына байланыштуу. Ошондуктан Манас татаал учурларда ага эл башкаруучулук рольду берип, "Кан Бакай" деп кадырлайт. Адамдын кулк-мүнөзүн терең түшүнгөн калыс жана адилет Бакайга толук ишенгендиктен, Манас ага ичтеги сырын, жүрөктөгү муңун айтып, дайыма кеңешип жүрөт. Ошол эле даанышман Бакайдын элеси жесир калган Каныкейдин, жетим Семетейдин, ал тургай, Айчүрөк менен Сейтектин тушунда да сакталат. Жомок боюнча Бакайдын өлбөс каарман болуп көрсөтүлүшү да анын ошол өчпөс касиети менен түшүндүрүлөт.

Жомокто эл сүйгөн каармандардын бири – Чубак. Кичине кезинен ишеничтүү чоро болгонунан тартып "Чоң казатта" Шыпшайдардын огуна учканга чейин Чубак Манастын жоопкерчилик иштеринин баарына катышып, анын оң колу, ишенген тоосу болуп, адал кызмат өтөйт. Адамдын алы жетпеген, арстандын тиши өтпөгөн жоолорду көп убактарда Чубак жеңет.

Чубак өзүнүн баркын билген, токтоо, салмактуу баатыр. Өзүнүн алп күчүнө ишенген, ар дайым жоого каршы биринчи ат коюп көнгөн Чубактын "Чоң казаттагы" чалгынга Алманбет менен бирге барбай калышы ага катуу тийип, шагын сындырат. Буга байланыштуу анын чатагы – психологиялык жактан абдан негиздүү кылык.

Сыргак аркылуу жомокто атка жеңил, тайга чак, ашкан курч баатырдын элеси берилген. Элпек, шамдагай, эч качан арып-талып койбогон Сыргактын таамай сайган найзасы далай алптарды аттан учурат. Эч ким ала албаган Коңурбайды да "Чоң казатта" Сыргак эсин оодара сайганда, Коңурбайды өлүмдөн куштай учкан Алгара гана куткарат.

Бул баатырлардын образдары ашкан гиперболизация (апыртуу) жолу менен сүрөттөлгөн. Жалгыз адам санат жеткис жоого качырып кирип, таш-талканын чыгарат. Манаска, анын чоролоруна атса ок, сайса найза өтпөйт. Алардын курал-жарактары да укмуштуу. Минген тулпарларына канат бүтүп, булуттун үстү менен учат, адамча сүйлөшүп да кетет;

Ушундай гиперболизация менен катар, жомокто эпикалык фантазиялар да көп учурайт. Манас жана анын чоролору кандардын сарайларын кайтарып жаткан алтымыш кулач ажыдаарлар менен, жолборс, керик сыяктуу укмуштуу жаныбарлар менен да кармашат. Бээжинди кайтарып жаткан кишидей акылы бар Куу Кулжа, Куу Тулкү, Куу Өрдөк сыяктуу амалкөй сакчыларды жеңип, жоонун ордосуна кирүү иши да Манастын чоролорунун гана колунан келет.

Окуяларды сүрөттөөнүн амалы катарында колдонулган гиперболизация жана фантастика аркылуу жомок ого бетер кызыктуу, көркөм болуп, анын каармандарынын образдары ого бетер даана, - унутулгус элеске айланат. Ошол көркөмдүк куралдар аркылуу Манастын чоролорунун ар бирөө нө адам тең келгис алптын сүрөтү берилет. Ошол алптардын алпы – Манас. Аны ошол даражага чоролор жеткизди.

Жоону сайса эр сайды,
Аты калды Манаска! –

деген ылакаптын чыгышы Манастын чоролору тарабынан анын атагынын абдан бийик даражага көтөрүлүшүнөн улам болуш керек.

Байыркы көчмөн кыргыздардын турмушунда аялдардын коомдогу ролу анчалык төмөн болбо тийиш. Ислам дининин таралышына байланыштуу алар ого бетер оор, аянычтуу абалга дуушар болгон. Манаска төрт аял алдырылышы шариатка (шариат боюнча төрт аялга чейин алууга уруксат) ылайык келтирилген. Бирок эпосто аялдарга биринчи пландагы рольдордун кең берилиши оозеки элдик чыгарманын духуна толук жооп берет.

Өзүнүн өмүрүн бүт бойдон элдин тагдырына багыштаган баатыр баланы, неберени тарбиялоого жумшаган патриот эненин образы эл самаган баатырды тапкан кең пейил, токтоо, бир калып мүнөздүү Чыйырды аркылуу көрсөтүлөт, Манаска адал дос болом, кыргыздар үчүн ак ниетим менен кызмат өтөйм деп келген Алманбетке Чыйырды эне ак сүтүн татытат, өз элине чыккынчылык кылган чалы Жакыпты таштап, чыккынчыларга наалат айтып, келечектеги элдик баатырды аман алып калуу үчүн, Каныкейге кошулуп, алыскы Букарга жөө сапар чегет. Чыйырды – элин, жерин сүйгөн балдарды тарбиялоонун бардык кыйынчылыгына чыдаган, дайыма адилеттик тарабында болгон патриот эненин элеси.

Каныкейдин образы андан бетер кенен, андан бетер терең. Анын кандын тукумунан экендиги эпосто формалдык эсепте Каныкейдин кыймыл аракеттери аркылуу берилген мүнөздөрүндө кандык, аристократтык кылык жоруктар байкалбайт. Ал дайыма эл менен, эл үчүн, тууган жер үчүн өзүн курман кылууга даяр. Ошондуктан кыргыздардын Манас баштаган колу "Чоң казатка" аттанганда, элди чаап, малды олжолоп кеткен жоону жеңип келүүнү тилеп, Каныкей өзүнүн бардык чеберчилигин, ишмерлигин, билермандыгын жумшап жасаган ок өтпөс кийим-кечектерин Манаска, анын кырк чоросуна тартуу кылат. Кыргыздар өз ичинен чыккан чыккынчы душмандар менен күрөшкөндө да Каныкей жоо-жарагын асынып, эркек алп-баатырлардан кем калышпай, тулпарга минип, кан майданга кирет. Көзкамандар алдап барып Манасты ууктуруп өлтүрө турган болгондо, эч ким козголто албас тоодой Манасты баатыр Каныкей өңөрө качып, өлүмдөн куткарат.

Каныкей аркылуу жөн билгич, келечекти баамдагыч билерман, акылман аялдын образы берилет. Каныкейдин бул сапаты келечекте Көкөтөйдүн ашында кыргыздар менен калмактардын ортосунда намыс талашкан чоң мелдеште Кошойго керек боло турган кандагайды күн мурун даярдашы аркылуу, Манастын кош канаты болгон Аккуланы багып тапташы аркылуу, көркөмдүктүн жайын билген архитектордун ролун аткарып, Манаска адамды айран калтырган күмбөз салдырышы, Семетейди алып качып барып, элин сүйгөн баатыр кылып тарбиялашы сыяктуу фактылар аркылуу көрсөтүлгөн.

Эркин махабат темасы да жомокто Каныкейдин образы аркылуу жүзөгө ашырылат. Эпостун жалпы мазмунуна караганда, Жакыптын Темирге куда түшүшү формалдуу түрдө. Калың иретинде айдалып барылган сан жеткис бакма жана жапайы жаныбарлар калыңга болгон пародия (шылдың) катары сезилет. Каныкей менен Манастын ортосундагы мамиле – бирин бири чын ыклас менен кадиксиз сүйгөн жарлардын мамилеси. Ал эми эпосто кездешкен бирин-бири бычак менен сайып, камчы менен тартып жиберүү сыяктуу майда учурлар алардын чыныгы мамилесине мүнөздүү эмес: алар эски үрп-адатка байланыштуу тез унутулуучу эпизоддор катарында көнүлгө алынбай, унутулуп кала берет, Эл баштаган баатыр эрин айныгыс сүйгөн, анын оор иштерине баа жеткис жардам көрсөткөн, башка түшкөн кыйынчылыктарын тең бөлүшкөн адилетчил жаркын аялдын образы – Каныкей.

Ошол эле аялдын образы "Семетейде" романтикалык стилде сүрөттөлгөн кызыктуу окуялардын фонунда Айчүрөк аркылуу өзгөчө ык, менен бир кыйла терең чечилген. Эски салт боюнча бел кудалык мотивировка олуттуу мааниге ээ болбой калат да, ак куу болуп учкан Айчүрөк толгон элдерди аралап жүрүп, нечен түрдүү укмуштуу алптарды сынга алып жүрүп отуруп, кыргыздан чыккан Семетейдей баатырды өзү таап, өзү каалап тиет. Каныкей сыяктуу, Айчүрөк да – узун чачтын акылдуусу, эл башкарган баатырга кеңеш берип туруучу биринчи жардамчы.

Адамдардын өз ара мамилесине байланыштуу түйүндүү татаал маселелерди туура чечүүгө келгенде, эркек каармандарга караганда, аял каармандар көп учурда оң мүнөздөр менен сүрөттөлөт. Ушак сөзгө ишене берген жеңил Көкчөгө анын жөн билгич акылдуу аялы Агеркеч карама-каршы коюлган,

Жомоктогу оң каармандардын ролундагы эркектердин да, аялдардын да кулк-мүнөзүндөгү эң күчтүү сезим – өз мезгилине жараша берилген патриоттук сезим. Башына абдан оор күч түшкөндө алардын эсине, биринчи кезекте, эл түшөт, алар баарыдан мурун элдин тагдыры жөнүндө ойлонушат.

Баатыр Манас дүйнөдөн кайтып, адам баласы тургай, айланадагы жан-жаныбарлар да зарлап, жер силкинип, аза күтүп жаткан кезде, Каныкей

"Алакандай кайран эл!
Муну капа кылбай ким билет?" -

деп элдин келечектеги тагдыры жөнүндө кайгы жейт.

Эпостун Манас, Каныкей, Чубак, Бакай, Сыргак, Кошой, Семетей, Күлчоро, Сейтек, Айчүрөк сыяктуу оң каармандарынын бардык кыймыл-аракеттери элдин арнамысын, тагдырын жактоого, элдин жыргалчылыгына арналган. Алар алыста жүргөндө дайыма тууган элди, өскөн жерди сагынат, аны көрүүгө куса болот. Эл ичине келгенде кыргыздардын байлыгына көз арткан баскынчылардын сазайын берүү үчүн, эл ичиндеги чыккынчыларды жоюу үчүн кашык канын аябайт. Бул жагынан алганда, терс каармандардын саясий анты бешенеси тетирисинче, контраст менен сүрөттөлөт. Көзкамандар, Көбөш, Чынокжо, Канчоро, Чачыкей сыяктуу чыккынчылардын эл менен, анын тагдыры менен иши жок, алар өздөрүнүн гана башынын камын жешет; жеке керт баштарынын жыргалчылыгы үчүн, мансап, байлык үчүн алар тырмактайдан бирге өскөн достору гана эмес, бүт элди, жерди кыйып жиберүүдөн баш тартышпайт. Өздөн чыккан жоолордун Көбөш менен Канчоронун такка отургандан кийинки элге көрсөткөн зордук-зомбулугу жана кыянатчылыгы четтен келген баскынчы жоолордукунан ашып түшөт.

Өзөктөн чыккан өрт жаман
Өздөн чыккан жат жамак, –

деген ыр төгүндөн макалга айланган эмес.

Ошентип, эпостогу окуяларга катышкан каармандардын жалпы элге түшүнүктүү, жеңил, бирок терең маанилүү сөздөр аркылуу устаттык менен тартылган сүрөттөрү окуучуларга өтө күчтүү таасир кылат, Ар бирөө бири бирине окшобой берилген образдар жомокту укканда же окуганда көзгө тирүү адамдай көрүнөт. Жогорку идеяны көксөгөн оң каармандардын баатырлык иштерин, айткан сөздөрүн окуганда аларга адамдын жан тартып, болушкусу келип, ички сезимдери козголот. Тетирисинче, терс каармандардын кылык-жоругу жөнүндөгү ырларды окуганда, аларга наалат айткысы келип, жек көрүүчүлүк сезим пайда болот.

"Манас" эпосунун элдик мааниси, элдин аны аябай сүйгөндүгүнүн, дүйнөлүк адабияттан анын кең орун ала тургандыгынын чоң себептеринин бири мына ушунда. Ошондуктан эл аны кылымдар бою сактап, ооздон түшүрбөй биздин заманга жеткизди.

Эл өтө сүйгөндүктөн Манас, Бакай, Айчүрөк, Семетей, Күлчоро сыяктуу каармандарын алиге тирүү деп түшүнүп, жерге, сууга, тоого алардын аттарын эстелик кылып коюп келген. Кыргызстанда, Синцзянда жана башка жерлерде Манастын атына эл тарабынан коюлган суулар жана жерлер бар. "Аккуланын мамысы", "Кошой коргон", "Кырк чоронун ордосу" деген сыяктуу аттарды да эл эпосту өтө сүйгөндүктөн койгон. Биз билген дүйнөлүк эпостордун каар-мандарына бул сыяктуу коюлган наамдар чанда учурайт. Бул да – "Манас" жомогунун өзгөчөлүктөрүнүн бири.

Жомоктун каармандарынын образдары гиперболикалык стилде берилгени менен, алардын көздөгөн максаттары, ойлогон ой-пикирлери, кулк-мүнөздөрү элдин жөнөкөй турмушунан келип чыккан. Аккула менен учуп жүрүп, Аккелтенин бир огу менен миң кишини кулаткан Манастын, жай таш аркылуу күндү алай-дүлөй жаадырып жүргөн Алманбеттин аракеттеринин негизги максаттары – элге кордук көрсөткөн жоону жеңип, элге намыс алып берүү, - патриоттук сезим.

Турмушта болбогон баатырлык күч жумшап, жоопкерчилик өнөр көрсөтүп жүргөн алптар жөнөкөй коомчулуктун тилегин тилейт, күндөлүк турмушта кадимки адамдарча достук мамиле жасашат.

Каармандарынын кыймыл-аракеттеринин чыныгы турмушка байланыштуулугу эпостун көркөмдүк жана идеялык маанисин ого бетер көтөрүп, аны атактуу дүйнөлүк эпостордун катарына кошот.

Мына ошол биринен бири даана айырмаланып турган унутулгус каармандардын күчтүү образдары аркылуу, түшүнүктүү жалпы элдик тил менен, ар түрдүү стилдик амалдар менен жасалган көркөмдүк, эмоционалдык таасирлер аркылуу, элдик тилектерге толук жооп берген орчундуу идеялар аркылуу, жалпы адамзаттык гумандык сезимдерди кенен сүрөттөө аркылуу кыргыз эли "Манас" эпосу менен дүйнөлүк аренага чыгып, сыймыктана, алат.

Мазмунунун кызыктуулугуна жана тереңдигине, окуяларга катышкан каармандарынын күчтүү контрасттар жана таасирдүү элестер менен берилишине жараша, эпостун сүрөттөө амалдары да, сөздүк поэтикалык техникасы да өтө бай.

Жомоктун жазылып алынган толук варианттарында жомокчунун өзү тарабынан киришүү иретинде айтылган жорго сөздөрдү учуратабыз. Андан ары жомоктун өз мазмуну поэзиянын океанындай түгөнгүс жалаң ыр менен айтылат. Жер суунун, курал-жабдыктардын, жаныбарлардын көрүнүштөрү, кээ бир кыймыл-аракеттер көбүнчө сүрөттөө аркылуу берилсе, кээ бир учурларда баяндоо түрүндө айтылат. Көрүнүштөр, окуялар жомокчунун өз сөзү түрүндө айтылуу менен катар, жомоктун башынан аягына чейин кээде узакка созулган монолог түрүндөгү драматизация да кең орун алган, Негизги каармандардын элестери, декларативдүү баяндоо иретинде эмес, тандалган курч сөздөрдөн тизилген таасирдүү ырлар аркылуу алардын кылык-жоруктарын, кыймыл-аракеттерин көркөм түрдө көрсөтүү менен сүрөттөлгөн.

Нечен кылымдардан бери ашкан чеберлик менен өрчүтүлүп, элестүү сөздөрдүн түгөнгүс казынасына айланган "Манас" жомогу азыркы адабий тилибизди байытууда да абдан чоң роль ойнойт.

Эпостун маанисине ылайык, көркөм ырларды жасоонун техникасы да ар кыл. Эпостун ыры башка тектеш калктардыкы сыяктуу, туурасынан (горизонталынан) жана тикесинен (вертикалынан) алып караганда, белгилүү сандагы муундардан, маанисине байланышып, аякы же башкы тыбыштары уйкашып тизилген сөздөрдөн куралат. Жарыялап отурган варианттарыбызда поэма негизинен 7-8 муундан турган ырлардан түзүлгөн. Ырдын куплет (сабак) формасы жомокко мүнөздүү эмес.

Уйкаштыктын эки түрү – рифма жана аллитерация колдонулат. Рифма уйкаштыгынын болушу – милдеттүү шарт. Ар түрлүү сандагы саптан (экиден баштап он чактыга чейин) тизилген сабакта (строфада) ар кыл рифмалык уйкаштыктар учурайт: кайчы уйкаштык менен катар аксак уйкаштыкты да, туташ уйкаштыктарды да кездештирүүгө болот. Автордун сөзү катарында берилген ырларда же монологдордо басым менен айтылуучу тирадалар поэманын окулушун жеңилдетет.

Аллитерациялык уйкаштыктын да эки түрү бар: тышкы жана ички аллитерациялар. Булар аркылуу поэманын ырларына ого бетер келишкен көркөмдүк берилип, аны окууга кызыктырат. Рифмалашкан ырдын ар бир сабынын башкы сөзү уйкаш тыбыштан (мейли үнсүз, мейли үндүү болсун) турса, тышкы аллитерация колдонулган деп билебиз:

Ал бадирек канкордун,
Айлы бизден арбынбы?!
Адамы бизден баатырбы?!..

Же:

Каяша сүйлөп койгонду,
Кызыл канга боёду.
Кара калмак, манжу журт,
Каарын салып уз алды.

Рифмалашкан саптын ар бир сөзүнүн башкы тыбышы мурунку сөздүн башкы тыбышына уйкашкан ырлар "Манаста" көп кезиге бербейт. Бирок аз болсо да, поэзиялык техниканын дүйнөлүк эпостордо көп учурай бербеген кымбат амалы – ички аллитерация кыргыз оозеки чыгармасынан орун алгандыгын көрсөтө кетүү зарыл.

Мисалы:

Канатын кайра каккылап,
Куйругун кумга чапкылап...

Мындан башка да, "Манас" эпосунда ырдын мазмунунун эмоционалдык таасирин күчөтүү максатында, уйкашып бүткөн ырдын баш жагына же аягына кыстырма сөздөр кошулат. Алар кээ бир учурда редиф иретинде, б. а. уйкашып бүткөн ырдын аягында кайталанып айтылуучу бир же бир нече сөз кездешет:

Көкөтөй чалга аш бердик, Манас!
Ашка аралаш баш бердик, Манас!

1. Кыргыз коомчулугунун балапан кезинен тартып жетилген социалисттик мамлекеттин тең укуктуу мүчөсү болгонго чейинки доорлордогу баштан өткөргөн оор кезендерин, көбү эбак унутулган же унутулуп бараткан ар түрдүү үрп-адаттарын, кылымдар бою тилеп келген үмүтүн көп учурда фантазияга айландырып сүрөттөгөн эпос тарыхта биринчи мертебе үч бөлүгү кошулган китеп болуп жарыяланып отурат. Эпосту жарыялоодо анда көрсөтүлгөн турмушту, каармандардын турмушка көз караштарын жана алардын кылык-жоруктарын бүт бойдон үлгү кылып, туроо максаты коюлбайт. Кылымдар бою ооздон түшүрбөй айтып келаткан сүйүктүү чыгармасын эл, өткөн замандардын чыгармачылык эстелиги катарында окуп, эстетикалык таламдарын канааттандыруу максаты коюлат. Жомокто кең орун алган патрнотизмдик идеянын, эл достугу, баатырлык достук, адилеттүүлүк, чыккынчыларды, эзүүчүлөрдү жек көрүүчүлүк, эл эркиндигин көксөө, эркин махабат сыяктуу жалпы адамзаттык идеялардын качан да болсо тарбиялык мааниси жоголбойт.

Китеп түрүнө айланган эпос оозеки айтылып жүргөндөгү кээ бир сапаттарынан

ажырап кала турганын эстен чыгарбоо керек. Манасчылар ичи-тышы бирдей уйкашып тизилген көркөм ырларды чыгарган таланттуу акын гана эмес, ал ырлардын маанисине жараша түрдүү күү тапкан композитор, ар түрдүү кыймылга, мимикага келтирип айтып берүүчү чоң артисттин ролун аткарган. Мындай аткарууда жомоктун тексттиндеги айрым өйдө-ылдыйлыктар, айрым кайталоолор байкалбай кала берген. Эпос китеп түрүнө айланганда, албетте, анын музыкасы менен мимикасына байланыштуу таасирлер жокко эсе болуп, жалаң гана тексттин таасири калат. Ошондуктан текстте мурун көп байкалбаган ар түрлүү айрым кайталоолор, кээ бир ырлардын такшалбагандыгы, айрым эпизоддордун бир-бири менен жетиле данекерленбегендиги көзгө көбүрөөк чалдыгат. Оозеки чыгармалар үчүн андай учурлар чоочун эместиги фольклористикадан кабары бар адамдарга өзүнөн өзү түшүнүктүү.

2. Окуучуларга оңтойлуу болуш үчүн, жарыялап отурган вариантыбызда эпостун ар бир бөлүгү өз ичинен майда эпизоддордон түзүлгөн негизги чоң окуяларга бөлүндү, алар өз иретинде айрым главаларды түзгөн кичи окуя – эпизоддорго бөлүндү. Айрым эпизоддор азырынча киргизилбей, кыскартылган гана вариант берилип отургандыктан, ырлар жана главалар номерленген жок.

3. Элдик эпос сүйүктүү каармандарга тандалган тулпарларды мингизет, дүйнөдө табылгыс аш-оокаттарды ичирет, сонун кийим-кечектерди кийгизет, алар укмуштуу жоо-жарактар менен куралдандырылат, аларга кандын керемет сулуу кыздарын алып берет. Манас, Семетей, Сейтек сыяктуу башкы каармандарга, Алманбет, Бакай, Кошой сыяктуу алп баатырларга кол башчылык, эл башкаруучулук рольдор берилип, аларга "арыстан", "кабылан", "шер", "жолборс", "көк жал" деген эпитеттер менен катар кээде "кан", "төрө" деген терминдер да колдонулат. Буга карап, ал каарандарды феодалдык чөйрөлөрдүн өкүлү деп, терс түшүнүүгө болбойт. Мындай эпитеттер жана терминдер ар бир элдин эпосунда, ошонун ичинде түрк жана славян калктарынын оозеки элдик чыгармаларында, поэтизациялык амал, стилдик ык катарында колдонула тургандыгы адабият илиминде белгилүү¹⁴.

Эпосто сүрөттөлгөн коом, ар бир коомдук түзүлүш сыңары, өзүнө башчылык кылуучу, өз заманынын талаптарына жооп берүүчү жетекчиге жеткиси келген. Ошондуктан эпосто:

Серкеси болбой, эл болбойт,
Эңиши болбой, сел болбойт, –

деп, эл өзүнө башчылык кылуучу адамды талап кылат. Эпостун заманында жол башчылык жана кол башчылык рольдор өзү алптай күчтүү, элге бүт өмүрүн багыштаган өлчөөсүз баатырдын мойнуна жүктөлгөн. Мындай жетекчини эл, өз заманынын тилин колдонуп, "кан", «төрө», «баатыр» сыяктуу терминдер менен атаган.

4. Жарыялап отурган варианттарыбыз кыргыз тилинин ар түрдүү говорлорунда сүйлөгөн жомокчулардан жазылып алынган варианттардан кураштырылгандыктан, эпостун тили кыргыздын орток тилине адабий нормага салынды. Мында биз адабий норма дегенде, грамматикалык, стилистикалык синтаксистик жана лексикалык нормаларды алып жатканыбыз жок (булар эч бир өзгөрүлгөн жок), тек фонетикалык формалар жөнүндө гана айтып отурабыз. Айрым учурларда ырдын өлчөмүн бузбоо үчүн бул тыбыштык (фонетикалык) өзгөчөлүктөрдү да жомокчунун варианты боюнча сактоого туура келди. Мисалы:

Көй баатырдын бирөбү,
Көрүнбөй тосуп калыптыр.

Жомокто ушул кездеги жаштарга түшүнүксүз сөздөр көп кездешет. Мындай

¹⁴ Соколов Ю. М., Русский фольклор, Москва, 1958, б. 94.

архаизм сөздөргө комментарий (түшүнүк) берилип, алфавиттик тартип боюнча ар бир китептин аягына тиркелди. Энчилүү аттарга, ошонун ичинде географиялык аттарга да комментарий берилген жок. "Манас" эпосун эл оозунан жыйноодо көп эмгек сиңирген Ыбырай Абдырахманов комментарийларды түзүүдө профессор К. К. Юдахинге көп жардам берди

5. Эпостун каармандары – Манас, Каныкей, Семетей, Сейтек, Коңурбай, Төштүк ж. б. адабияттык образдар. Эпосто сүрөттөлгөн коом да чыныгы турмуштан алда канча алыс – идеялык коом. Бүт өмүрүн эл үчүн багыштаган баатырлар чыгып, калың эмгекчи элди теңчилик, жыргал турмушка жеткизсе деген тилек оозеки элдик адабияттын негизги идеясы. Марксисттик идея кыргыз элине тарай элек кездерде кыргыздан чыккан элдик акындар, жазуучулар ошол "Манас" эпосундагы коомдук, бий-болушу, феодалдык эзүүчүлөрү болбогон теңчилик коомду идеал кылып, ошондой доор болгон экен, эми дагы болсо экен деп самаган. Бул, албетте, утописттик идея эле. Андай коом болгон эмес.

Биринин акысын бири жебеген, эмгекчи элге тең жана жыргалдуу коомду марксизм идеясы менен куралданган коммунисттер партиясы гана түзүп бере алат эле жана түзүп да берди. Ошентип, миңдеген жылдар зарлап, эңсеп келген бүткүл элдик азаттык жана теңчилик заман жөнүндөгү прогрессивдүү идея биздин доорубузда гана, коммунисттер партиясынын акылман жетекчилиги астында гана жүзөгө ашып, эмгекчил эл жыргал турмушту түзүп жатат.

Кыскартылып бириктирилген вариантты редакциялоодо редколлегия мүчөлөрү – Айтиев К., Асаналиев К., Ауэзов.М., Жакишев Ө. (башкы редактордун орун басары), Жантөшев К., Ильясов С, Керимжанова Б. Салиев А. (башкы редактордун орун басары), Токомбаев Аалы, Шүкүров Ж., Юдахин К.К. жана редколлегия секретары Сопиев А. бир кыйла иштер жүргүзүштү. Бир тууган казак элинин атактуу жазуучусу жана окумуштуусу профессор Мухтар Ауэзовго бириктирилген вариантты түзүүдө өтө баалуу кеңештерин бергендиги үчүн чоң рахмат айтабыз.

Кыргыз элинин "Манас" эпосунун кыскартылып бириктирилген тексттерин тарыхта биринчи мертебе жарыялоо менен катар редколлегия коомчулуктан бул тексттерге карата болгон ой-пикирлерин Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын Тил жана Адабият институтунун адресине жазып өтүнөт.

Профессор Болот ЮНУСАЛИЕВ. 1958 жыл.

ЖОМОК БАШЫ...

Э... э... э...й, байыркынын жомогу,
 Баштаса келер оролу.
 Эзелкинин жомогу,
 Эстесе келер орогу.
 Жармы төгүн, жармы чын,
 Жарандардын көөнү үчүн.
 Жабыратып айтабыз,

Жолборс Манас жөнү үчүн.
 Көбү төгүн, көбү чын,
 Көпчүлүктүн көөнү үчүн,
 Күпүлдөтүп айтабыз.
 Көк жал эрдин жөнү үчүн.
 Жанында болгон киши жок,
 Деги жалганы менен иши жок.
 Төрүндө жаткан киши жок,
 Мунун төгүнү менен иши жок.
 Бабаңардын жомогу.
 Баштабасак болобу?
 Атаңардын жомогу,
 Айтпай кетсек болобу?
 Уламадан уккан сөз,
 Угугу өнүп чыккан сөз.
 Карылардан алган сөз,
 Калк ичинде калган сөз.
 Арбын жомок - толгон сөз,
 Ат көтөргүс болгон сөз.
 Арсыздарга токтолбой,
 Азамат-эрге конгон сөз.
 Кай бирөөнүн калпы көп,
 Какжыраган салты көп
 Качырлашып сайышкан,
 Калпынан ашкан алпы көп.
 Намыска тууган кара көк,
 Ок тиштемей анты көп.

Атабыз өткөн айкөл, шер,
 Алтайга барып туулган.
 Атын жаттап кары-жаш,
 Ааламга даңкы угулган.
 Жектешкени болгон бас,
 Жетик экен эр Манас;
 Жергесине эл толуп,
 Жердегени кең Талас!

Э... э... э...й, байыркылар кеп айткан,
 Баатыр ушул деп айткан.
 Андагылар кеп айткан,
 Арыстан ушул деп айткан.
 Абалтан калган бул кепти,

Айта келсек бул кезде,
 Айланып сансыз жыл өттү.
 Көпкөк темир кийинген,
 Жоо дегенде жүгүргөн,
 Жон-жондон желдей зуулдап,
 Жолборстой сүрдүү эр өттү,
 Эр өтпөсө ким өттү?
 Эчен кылым эл өттү!

Тоо бузулуп сай болду,
 Сай козголуп тоо болду.
 Аты калып, өзү жок,
 Ар канча деңиз жоголду.
 Элүү жылда эл жаңы,
 Жүз жылда болуп жер жаңы,
 Бабаңардан уруктап,
 Биз экенбиз бер жагы.

Көктөн учкан канаттуу,
 Жерден сызган туяктуу.
 Көп экенин ким билсин
 Ушул жомок сыяктуу.
 Эрендерден калган сөз,
 Энчи кылып алган сөз,
 Кан жүрөккө конгон сөз,
 Кайнап ичке толгон сөз.
 Жоого аттанган баатырдын,
 Жан-жөөкөрү болгон сөз,
 Уккан жандын курсагы.
 Ушунчалык тойгон сөз.
 Чечендерди черткен сөз,
 Бечелдерди чеккен сөз.
 Белес-белден бороондоп,
 Беш удургуп өткөн сөз.

Кызыл бороон кыр менен,
 Кыйкырык-чуу, сүр менен.
 Сүрдүкпөгөн тил менен,
 Кардыкпаган үн менен.
 Аркар баскан бел менен,
 Булут шашкан жел менен.
 Катар арыш керген сөз,
 Кошо жашап келген сөз.
 Баласына атасы
 Энчи кылып берген сөз.
 Жайнап түшсө мөндүрдөй,
 Жалпы журтум терген сөз.

Андай болсо калайык,
 Эми муну таштайлы.
 Айкөлүндүн өзүнүн,
 Жомогунан баштайлы.

МАНАСТЫН БАЛА ЧАГЫ

АЛООКЕ КАНДЫН КЫРГЫЗДАРДЫ ЧАБЫШЫ

Атасы Ороз өлгөндө,
 Кайра келбес чын жайды.
 Кайран киши көргөндө,
 Калың жаткан кыргыздын.
 Кереге-уугун кыйратып,
 Келин, кызын ыйлатып.
 Алооке деген кан чыгып,
 Айбатынан жан чыгып.
 Каяша айтар жан калбай,
 Каяша айтып чыгарга.
 Калың журтта ал калбай,
 Алымын артык жороду.
 Арман күн мындай болобу!
 Каяша сүйлөп койгонду,
 Кызыл канга боёду.
 Калмак, кытай, манжуу журт,
 Каарын салып уз алды.
 Олжо кылып, оңбогур,
 Беш көкүлдүү кыз алды.
 Талдын баарын сулатты,
 Тамдын баарын кулатты,
 Такыр чаап алды эми.
 Акыр, такыр заманды,
 Журт башына салды эми.
 "Ой, Орозду, өлбө!" - деп,
 "Бул өңдөнгөн кордукту
 Бендесине бербө!" - деп,
 Калайыктын баары ыйлап.
 Каргылданып, чал ыйлап,
 Жалпы журту бүт ыйлап.
 Эртең тартып алат деп,
 Жаш өспүрүм кыз ыйлап.
 Каптап душман келиптир,
 Кан талоосу эң азап.
 Караламан кыргызды,
 Камчыга ченеп бөлүптүр.

Жайнап жаткан кыргыздын,
 Жаккан отун өчүрүп.
 Жалпы баарын көчүрүп,
 Артын Бапан* айдаптыр,
 Андалаган кыргыздын.
 Минтип шору кайнаптыр,
 Алымына чыдабай.

Бирөө тентип Алтайга
 Бирөө тентип Кангайга,
 Бирөө тентип Эренге.
 Бирөө түшүп кетти тереңге,
 Кең Кашкардын ар жагы.
 Кебез тоонун бер жагы,
 "Бирөө ошол жерди жай кылды.
 Таман тиреп туралбай,
 Тизгин, чылбыр жыя албай.
 Курган журт бет-бетинен каңгырды,

Ороздунун он уулу,
 Ону атадан жаш калып.
 Акыл толбой мас калып,
 Каптап келген көп калмак.
 Дүйнөсүн талап* алылтыр,
 Муну менен ал балдар.
 Талаада боздоп калыптыр,
 Балдар эрешен тартып, эр болуп.
 Кечээ эр уулу менен тең болуп,
 Эрбейип атка мингенде.
 Абаң Балта барыптыр,
 Аңгемени салыптыр.

Акбалта жайын сурасан,
 Нойгуттан чыккан жан экен.
 Алооке канга алдырып,
 Ал дагы азып калган чагы экен,
 Ороздунун он уулу.
 Бириктешип көрсөм деп,
 Өлсөм, бирге өлсөм деп.
 Чалгынды бирге чалсам деп,
 Кара кытай, манжууга.
 Тек туруп алым бергиче,
 Карчылдашып калсам деп.
 Караан кылды Жакыпты,
 Кайран Балта абаңыз.
 Кайратынан жанбастан
 Кылган ишин караңыз;
 Кою болду короолош,
 Абаң Балта көк жалдын,
 Ашы болду жоролош.

"...Балам, Жакып, кебимди ук,

Тыргооту* тыйпыл чогулуп.
 Сындырып кетти белимди,
 Калкыма кара калмак доо кылып.
 Написи чоң Алооке –
 Каңкорду кудай урганы.
 Алты миң жамбы, миң кундуз,
 Алым алып турганы,
 Секидеги кароолу.
 Санап койсок сексен төрт,
 Үйүң күйгөн душмандын.
 Серп салган жагы - кызыл өрт,
 Алоокеден туулган.
 Алтымыш уулу бар экен,
 Чындап "Бурут, сени!" — деп.
 Кастарын тиккен жан экен.
 Бул Алооке каныңдын,
 Чалгырты турат көзүңдө.
 Чаманын баарын түгөтүп,
 Эми чалганы турат өзүңдү.
 Же чалыша турган чама жок,
 Атыша кетер айла жок.
 Бүгүн көргөн эртең жок,
 О, чиркин, ушундай экен дүйнө

бок.

Атаганат, жаш балдар,
 Айланы кандай кылабыз?
 Айлансам болот Жакыбым,
 Силерди караан кылып турабыз!".

Акбалта айтып турганда,
 Жакып көөнүн бурганда.
 Алда кайдан жол чаңдап,
 Текечи кан, Шыгай кан.
 Жетип келди антаңдап,
 Чак-челекей чаң болуп.
 Башы челек кан болуп,
 Кыясыз жолун чалдырып.
 Кыйын дүйнө, сан мүлкүн
 Кытайларга алдырып.
 Көргөн жанды муңайтат,
 Күйүп-бышып муну айтат,
 “Кытай тийди жылкымды.
 Калмак алды мүлкүмдү,
 Тыргоот төктү канымды.
 Койбос болду кылайтып,
 Бир чымындай жанымды.
 Буттай темир курчанган,
 Колуна үйдөй күрсү алган.
 Жолукканды бир салган,
 Байлоолу жатат балбаны.
 Бет алыша баргандын,
 Бөөдө чыгат далдалы.

Ырымы бөлөк, заары күч,
 Башка түштү мүшкүл иш.
 Басып кирди Алооке,
 Баарыбызды кылат мыш!".
 Текечи менен Шыгайлар,
 Улаккан менен Жакып бар.
 Ороз аке балдары,
 Айласын таппай болду дал.
 Үйрүлмөнүн сазына,
 Үйрүлүп жыйын кылды эми.
 Калк чогулуп өзөңгө,
 Калдайып жыйын кылды эми.
 Тапкычташып табышып,
 Куугучташып, куушуп,
 Текечи айтып кыйла кеп.
 “Кызыталак душманга
 Кыйрашалы журтум, - деп,
 Көз ачалбай шор кайнап,
 Көргөн күнү курсун,-деп,
 Калкы тыргоот, манжууга
 Кантип сурак беребиз?
 Кол куушуруп баш ийбей,
 Койгулашып өлөбүз!".

Шыгай туруп муну айтты,
 Адам уккус шумду айтты:
 “Моюнга түштү кызыл чок,
 Мойноп кетер айла жок.
 Куруп кеткен бул күндө
 Кур кайраттан пайда жок.
 Бизде каяша айтар кан да жок,
 Кармашарга ал да жок.
 Төбөдөн баскан тумандай
 Тыргооту тыйпыл жетет го,
 Азганакай журт элек,
 Жерге таптап кететко?
 Тогуз бөрү бнр койду
 Таласа тарпын коёбу?
 Толгон кытай аз журтту,
 Сабаса тарпын коёбу?!”.

Бай менен Балта чамынды
 (Кайрат минтип табылды):
 "Көп эле болсо өлөбүз,
 Өлбөй канча жүрөбүз?
 Ажал жетип күн бүтсө,
 Көр азабын көрөбүз.
 Букара кылса Алооке,
 Ууру кылдың дебейби.
 Эбин таап айлантып,
 Элдин баарын жебейби.
 Артыкча башым барында

Айлымды кантип берейин!
Кутурган экен Алооке,
Ал ит менен кулжундашып
көрөйүн!

Текечи бар, Шыгай бар,
Кайраттуусу Акбалта,
Кайран Балта муну айтып,
Оозун жыйып алганча,
Боз ала желек, кызыл туу,
Кудай бетин салбай кал,
Бойбойлогон ызы-чуу.
Чан абага бурулуп,
Туш-туштан сан кол куюлуп,
Кара жерди чайпалтып,
Каканчылап чуу тартып,
Жез түтүк үнү чыркырап,
Жез най үнү дыркырап,
Найзанын башы кылкылдап,
Эми колдун башы былкылдап,
Балтачаны бөлүнүп,
Асты менен найзачаны көрүнүп,
Чаң обого бурулуп,
Тыргооту тыйпыл жыйылып,
Калкылдап көзгө көрүнүп,
Калмагы бөлөк бөлүнүп,
Жаңылбаган мергени
Жабылып каптап келгени!

Жан айласыш табалбай,
Шашкан кыргыз мындан көп
“Жаным калар бекен” - деп,
Тоо таянып энтендеп,
Качкан кыргыз мындан көп.
Карап турган канчалар,
Кара жандан түңүлүп,
Кайраты жок жамандар
Кытайлардын астына
Келин болуп жүгүнүп;
Ошондо кытай Алооке
Ордону бузуп кул кылып,
Катындардын баарысын
Кара элечек тул кылып,
Кайраттуунун баарысын
Камап, байлап, кул кылып,
Ороздунун ордосун
Түркүгүн сууруп алды эми,
Дүмөктү башка салды эми!

Алооке туруп кеп айтат,
Кеп айтканда нени айтат,
Кызыталак буруттун
Кызыгына кирели,

Кулжундап кетсе, кууратып,
Куйкасын кармап тилели.
Кызыталак буруттун
Жаккан отун өчүрүп,
Үч үйлүүсүн бир койбой,
Жалпы баарын көчүрүп,
Атаңа наалат буруттан
Алманды мыктап алалы!
Түпкү журттун түк койбой,
Түгөтө чаап кыралы!”.

Жаа жамгырдай атылып;
Жер карарып түн болуп.
Көк бетине чаң толуп,
Көргөнгө дүмөк күн болуп,
Аскер селдей каптады,
Ат жеткен жерин таптады,
Кайрат кылып кеп айтпай,
Текечи кан, Шыгай кан
Ала-Тоо бойлоп качканы.

Текечи, Шыгай кутулуп,
Нойгуттардын Акбалта -
Арыстан калды тутулуп.
Адырда жылкы алты сан
Алооке тийип кетти эми.
Тоодогу жылкы тогуз сан
Токтотпой айдап өттү эми.
Кыйла жанды кырды эми,
Кыздарды олжо кылды эми.
Алооке сурак кылганы,
Аябай бузук салганы.
Бул Алты шаар, Маргалаң,
Аяк жагы Кокон кан,
Ордолуу* жайык көк

жөкөр,
Орчуну Букар, Самаркан
Саны кетип тарады.
Ак үйлүү болду Алооке,
Журттун баарын карасаң,
Дал ошого карады.
Алоокенин азабы
Ажыдаардай толгону.
Алооке келет дегенде,
Бийлаган бала сооронду...

Күздүн күнү болгондо,
Түтүнгө асый салганы,
“Түгөтөмүн азыр!” — деп,
Түк койбой жыйып алганы.
Жазга маал болгондо,
Жалдуу байтал мингизбейт,

Күздүн күнү болгондо,
Куйруктуу козу жегизбейт.
Үч үйлүүгө бир казан
Жалгыз үйгө каратты,
Каяшаяк бергендин
Колуна чеге кадатты.
Кыштын күнү болгондо,
Кыздан алым баштады,

“Кызды кантип бердик” — деп,
Көзүнө кан аралаш жаш толуп,
Ата-эне ыйлап жатканы.
Өлөмүн деп өлө албай,
Өз жанын өзү кыя албай,
Өкүмү жок курган журт,
Мүшкүл болду ушундай!

КЫРГЫЗДАРДЫН АЛА-ТООДОН СҮРҮЛҮШҮ

Кары, жашы муңайып,
Кан жутканда калайык
Ороздунун он уулу
Катуу көөнү карайып,
Улаккан, Жакып кеп айтат,
Убайымды бек айтат:
"Минтип тирүү жүргөнчө,
Туулбай туна чөгөлү,
Көмөлөнүп жыгылып,
Көр азабын көрөлү.
Курган жан аман турганда,
Кордукка кантип көнөлү.
Ороздунун уулу элек,
О, чиркин, жасагандын кулу
элек.

Бул өңдөнгөн кордукту
Адамзат пендеге
Башынан эч ким кыла элек.
Биз дагы эне тууган эр элек,
Эзелден берки эл элек.
Калдайган калктын башына
Каран түн мынча келе элек.
Минтип тирүү жүргөндө,
Кай муратга жетелик?
Күчөгөн экен бул кытай,
Биз бир күрпүлдөшө
кетелик!

Кара тоону бет алып,
Үй беките конолу,
Кызыталак душманга
Кек кетирген болобу!".

Жоо кылычын байланып,
Аттанууга шайланып,
Тулпардан жыйып ат алып,
Журтунан кыргыз бата алып,
Арыстандай чамданып,
Баштады Жакып, Акбалта,

Алтымыш балбан камданып;
Ат тулпарын миништи,
Оңкойгон тоонун урчуктан,
Онурайган тумшуктан
Жакалап ылдый киришти.

Супу садык чалганда*,
Таң түмпүйүп калганда,
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
Обологон үн чыгат.
Оргуган чанды.караса,
Алтын, жакут, дилде артып,
Күндүзүн өргүп, түн катып,
Калдайган сексен балбаны
Капкайда жүрүп калганы.
Акбалта? Жакып аларды
Талаадан кармап алганы.
Жүк арткан төөсү токсон беш,
Кызыл куйрук кара нар
Олжого кармап алганы,
Ойронду мыктап салганы.
Алооке кандын алдына*,
Жөө желдет деген балбаны
Качкан бойдон кутулуп,
Аман жетип барганы.

Кабарчы кабар салган соң,
Каны буйрук кылган соң,
Мунарга жарык жагылыш,
Добулбас бекем кагылып,
Кытайдын баары ээлигип,
Кыйындын баары жээлигип,
Карыпчы* тонун шайлатып,
Буудандарын камдатып,
Кара калмак, манжуунун
Кынжылаган балбаны
Ороздунун айлына
Кыйын мүшкүл салганы.

Адыр-будур бел ашты,
Мунарык тарткан чөл басты.
Иленин башы Үч-Арал
Амалсыз кечип барды эми,
Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу
Тегиз басып алды эми.
Ары жак жагы Ак-Талаа,
Ошого жетип калды эми.

Ай, жарыктык, Ак-Талаа,
Бабабыз баскан жер эмес,
Жедигер, шибээ, көп калмак
Жети ата көргөн эл эмес.
Ак-Талаа жетип конду эми.
Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Жерин байкап көрдү эми.
Талынын башы ийилип,
Кумунун үстү чийилип,
Жаткан экен Ак-Талаа
Жемиши жерде түйүлүп.
Бөөт, көлчүк, сазы бар,
Бөлүнгөн өрдөк, казы бар,
Алмасы бышып көң болгон,
Жаңгагы бышып сай толгон,
Кызгалдак чөбү кылкылдап,
Кымыздык чөп, ышкыны
Тегиз бышып былкылдап,
Жаткан экен Ак-Талаа.
Оргуган булак суусу бар,
Жылтыркандуу шыбагы,
Жыргалдуу экен убагы.
Басып адам келбеген
Эпкин экен жерлери,
Эн жаткан төрлөрү.
Чырпыктары чынардай,
Чынарлары мунардай,
Чымчыктарын карасаң
Тоо башында улардай.
Жылаандарын карасаң
Тогуз кулач аркандай.
Алда таала кудирет
Жан жараткан ар кандай,—
Эркин экен талаасы.
Бөрсө* деген бир жан бар,
Курсагынан бөжөндөп
Чыгып турат баласы.
Киши кийик, төө кийик
Адырында көп экен,
Ак-Талаанын аягы
Алтай деген жер экен.
Ал Алтайды жердеген

Кара калмак, манжуу журт –
Кайнап жаткан эл экен.

Балта, Жакып башчысы,
Эмгектүү колу байланып,
Айылы менен зарланып,
Алтайга барды айдалып.
Кыйноону көргөн курган журт
Күн көрөр айла тапты эми;
Саанчы кирип сүт ичип,
Минтип жанын бакты эми.
Жылкы жайып, күч минип,
Антип жанын бакты эми.
Кара кытай, манжуудан
Баш батар жайын тапты эми,
Эчкинин тоңгон майын жеп,
Минтип жанын бакты эми.
Бул тарапка келгени,
Он эки айга толду эми.
Чалдыр-булдур сүйлөшүп,
Үйүр алышып калды эми.

Алтайда кыргыз ичинен
Акылманы Акбалта,
Ирдүүрөк деген бир жандык,
Кыргыздан келген көк бука;
Көк ала майдан шиберге
Көк буканы союшуп,
Көңүл толгон көп капа,
Көп капаны жоюшуп,
Бала каздай каркылдап,
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Балта кыргызга
Акыл айтат жаркылдап:
"Балдар, капанын баарын

чачалы,

Кайгырсак да, бышсак да,
Кайра кыргыз табылбайт.
Эми алтындын кенин казалы,
Кетмендеп жерди оёлу,
Кайран жан өлүп кеткенче,
О, балдар, кең кесири тоёлу!
О, балдар, бел байлар бизде бел

да жок,

Белге медегер кылууга
Белгилүү кыргыз эл да жок.
Бизде калка кылар ногой жок,
Качып кирер токой жок;
Талаада аккан булак жок,
Дардайып жатар убак жок;
Жан багуучу карыппыз,
Кара калмак, манжуунун

Ортосунда калыппыз.
 Кесүүгө тиккен бак да жок;
 Керсейип жатар чак да жок;
 Талаага сайган бак да жок;
 Талпайып жатар чак да жок.
 Сегиз, тогуз жыл өтсүн,
 Бул жерди жердеп турушуп,
 Карып жанды багалык
 Кара жер менен урушуп.
 Атагы Алтай жер экен,
 Кара калмак, манжуу журт
 Бул аштык билбес эл экен.
 Кырсыкты чечсе жараткан
 Дардайышып жатасың.
 Алып койгон эмгектин
 Табагын тайга сатасың.
 Эмгек кыл, балдар, эмгек кыл,
 Акынды эмгек кайтарат,
 Арыганың семирет,
 Ачкаң курсак тоюнат!".
 Балтанын чоң акылы бар экен,
 Олуя заада жан экен.
 Ушул кепке көпчүлүк
 Уюп калган чагы экен.

Анда Жакып кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат:
 "Азып келген кыргыздар
 Акбалта тилин алалы,
 Агызып терди маңдайдан,
 Аштыкты кенен салалы.
 Кайгынын баарын коёлу,
 Кара жерди биз быйыл
 Кетмендеп жатып оёлу.
 Калжайып бекер жатканча
 Быйыл кең-кесири тоёлу.
 Акбалта тилин алалы,

БААТЫРДЫН ТӨРӨЛҮШҮ

Турганы Алтай жер болуп,
 Тутушканы бул жерде
 Манжуу, калмак эл болуп,
 Өсөр күнү жок болуп,
 Өлөр күнүн ойлонуп,
 Арман кылат ошондо
 Абакең Жакып толгонуп:
 "Бербесе теңир, чарам жок,
 Беш түлүктөн мал жыйдым,
 Беш чака булча арам жок.

Быйыл арбыта малды табалы.
 Тирүү жанга мал керек,
 Теги айласын кылалы!
 Капанын баарын таштайлык,
 Быйыл кайратты мыктап
 баштайлык!".

Мына ушинтип баарысы
 Кызматка кирди жалпысы
 Шамыянын шайлатып,
 Кош өгүзүн байлатып,
 Жердин жүзүн ачтырып,
 Уучтап тукум чачтырып.
 Ак буудай нанын чайнашып,
 Эшигинин алдына
 Алтыдан тулпар байлашып,
 Айдап алган эгинден
 Жаны жырғап, жарышып,
 Эми мээнет кайтты деп,
 Малга тунуп калышып,
 Санаасы менен болуптур,
 Сандыгынын баарысы
 Сары алтын, мүлккө толуптур.
 Астыңкы эрдин шалпайтып,
 Эки өркөчүн каркайтып,
 Атаны алты сан болду,
 Абаң Жакып бай болду.
 Ал Алтайда турганда
 Абаң Жакып көк жалдын
 Алтыны жети там болду.
 Адырда жылкы алты сан,
 Аябай эми шай болду,
 Ден кошулуп, жан жырғап,
 Жакыптын көөнү жай болду.
 Калса да малга бай болуп,
 Канча жыл жүрдү кайгырып,
 Бир балага зар болуп.

Жабдык салып ат минип,
 Жака салып тон кийип,
 Жанымда болгон каран жок.
 Тутунарга туяк жок,
 Тууганынан айрылган
 Журтта мендей чунак жок.
 Карманарга туяк жок,
 Канатынан айрылган
 Калкта мендей чунак жок.
 Ажал анык, чара жок

Аман жүрөр санаа жок,
Акыретке бет алсам,
Атакелеп артымдан,
Наалып калар бала жок.
Күрөөкө соот* дат болду,
Кермеде толгон ат болду.
Кой күлүктү көргөндө,
Күлүктөн Жакып жат
болду!

Белге таңар бүлө жок,
Боздосок күчөп дартыбыз,
Санаа менен саргайып,
Зарланган экен калкыбыз.
Кара жаак Айбалта,
Муну кайкалатпай ким

аштайт?

Камоодо жүргөн калың журт,
Муну капа кылбай ким
баштайт?"

Байбичеси Чыйырды
Байынан эми кеп сурайт;
Күндөгүдөн башкача
Күнгүрөндүн деп сурайт:
"Малдан келдиң сабылып,
Кабагың карыш салынып,
Көзүңдөн агат кара жаш,
Дагы кандай шумдук
табылып?"

Анда Жакып кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
"Баштатадан тек жүрдүм,
Кутмандуудан бата алдым.
Куруп калсын дүнүйө,
Куубаш Жакып атандым.
"Карыды Жакып куубаш"—
дейт,
Калктын баары мени айтат,
"Катыны жүрөт туубас" —
деп.
Мөмөсүз жыгач отундур,
Туубай турган болгон сон,
Тумшугу жок катындыр".

Байбиче турду майышып,
Бай Жакып турду кайышып.
Жетип келди Бакдөөлөт
Жекенге буту чалынып.
Бакдөөлөт туруп муну айтат
(Байбичени муңайтат):
"Согончогул канабай
Шордуу башым кантим,

Баштагы болгон эжемдин
Жолун жолдой мен кеттим".

Аны укканда байбиче
Айтар сөзү жок болуп,
Акыл ойлоп токтолуп,
Көңүлү канча сөгүлүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Жүүнү бошоп жыгылып,
Жүк алдында бүгүлүп,
Башын койду жастыкка,
Бакдөөлөттүн көңүлү
Кеткен экен кастыкка.
Кас көңүлү билинди,
Ыйлап жатып Чыйырды
Чырма этип көзү илинди.

Оюна ар иш алганы,
Козголбой жатып кашында
Бай Жакып уктап калганы.
Белги болуп өрнөгү
Жакып урматтуу бир түш
көргөнү.

Байбичесин ойготуп,
Балкып айтып бергени:
"Кукулуктап үн чыкса,
Куштан башка үнү бар,
Куйрук-башы жаркылдайт,
Куудан аппак жүнү бар.
Саңоор жүнү* - сары алтын,
Таканак жүнү* - баары алтын,
Чырымтал жүнү - чылк алтын.
Текөөрү болот темир дейт,
Серпкени өлгөн себил* дейт.
Тумшугу болот тукжур дейт,
Тырмагы болот канжар дейт.
Жубар* менен жуулган
Жибектен боону тагыпмын.
Ай мунарын жем кылып,
Абдан сыйлап багыпмын. '
Күмүштөн боо тагыпмын,
Күпкөлөп жүрүп багыпмын.
Асмандагы канаттуу
Айбатынан учалбай,
Жерде жүргөн аяктуу
Жылып чыгып качалбай,
Ага конорго туур жайладым.
(Алача моюн ак шумкар
Ага кошо байладым.
Билдим бир жакшылык
болорун.
Анын качан болорун,

Бирок билалбай шорум
кайнадым.

Байбиче анда кеп айтат,
Бар тилегин эми айтат:
"Эритет экен кудайым
Жүрөктөгү музунду,
Башка жанга билдирбей
Жакынга айткын ушуну.
Ээн калган көп малдын .
Несин аяп коёлу;
Эртеңден баштап эл жыйып,
Эч болбосо элүү-кырк мал соёлу*.

Келтирген окшойт кезине,
Кейкее басып Бакдөөлөт
Жакыптын келди өзүнө:
"Байкасам, байым, түш
көрдүм,
Башкача сонун иш көрдүм,
Боз-ала туйгун боосу жез,
Боору кара, мойну кез,
Оң колуңа алыпсың,
Оболото салыпсың
Сол колуңа алыпсың,
Сонону көздөй салыпсың.
Бопуладың, үндөдүң,
Талпынып конду колуңа,
Салганыңдын баарысы
Далдайып жатты жолуңа.
Байбиченин үйүндө,
Балдагы алтын туурда
Басса конбой талпынат.
Канатынын куусуна
Канча жандар чарпылат.
Куп айтамын жалган жок,
Куу кемпир куру калган
жок".

Ушу кандай түш экен?

Баркырады бай Жакып,
Балага чучкак киши экен:
"Көргөн болсон түшүңдү,
Оңдосун алла ишинди.
Бүгүнкү түнүм кандай түн?
Кечеги күнүм кандай күн?
Такаатым турбай боюма
Ар неме кирди түшүмө,
Айраң болуп турамын
Кемпирдин айткан ишине.
Арбыныраак мал союп
Жорутсак белем бул түштү.

Жараткан өзү жар болуп,
Көңүлгө келген жумушту".

Жакыпты көздөй бет алды,
Бакдөөлөт эми кеп салды:
«Неге аяйсын абышка,,
Бул ээн калган көп малды.
Байбиче айткан кеп экен,
Байкап турсам, айтканы
Баарыбызга эп экен.
Малың бар да, элиң жок,
Байкап турсаң өзүңдүн
Эл сурарга эбиң жок.
Сыңар жанга жол айтып,
Кубандырган кебиң жок.
Байбиче сөзүн кылсаңчы,
Малды аябай кырсаңчы.
Бала десен, карыйсын,
Пайдасы жок тарыйсың,-
Тарыган экен бейлин, - деп,
Таарынсаң мейли, эрим" - деп,
Бакдөөлөт токтой калганы,
Ачууланып бай Жакып
Сакалын жулкуп алганы.

Койчунун коңур күрөңүн
Токутуп Жакып миниптир.
Тоодой болгон абаңыз
Томсоруп жолго кириптир.
Адыр-адыр бел менен,
Аркар баскан жол менен,
Будур-будур бел менен,
Бугу оттогон жер менен,
Булундуу токой чер менен
Бастырып жүрдү айланып,
Баягы түшүн ойлонуп.
Кайта келди үйүнө,
"Эми кемпир макул,- деп,
Айтканыңды эп көрдүм,
Акбалтаны чакыр",-деп,
Баштуу, көздүү адамдар
Бери келсин мында,- деп.
Бечара менен карыпка,
Берериңди чында,-деп,
Эркеги буудан ат болуп,
Эр жигиттер талашкан
Ургаачысын ар жерде,
Уруш-кыстоо бар жерде,
Калабалуу тар жерде,
Ак түлөөгө жараткан,
Камбар боздун үйрүнөн
Кармап келгин бир бээни.

Тогуз кара бээ болсун,
Токсон кара кой болсун,
Ушунун баарын сойгон соң,
Толуп жаткан той болсун,
Ак баш минген төө болсун,
Айлыңа келген эл тойсун".

Жер очокту ойдурду,
Жыйып, жыйнап баарысын,
Жыйырма кара сойдурду.
Кызматка кыркты тургузду,
Ушу күнү чакырды
Азган-тозгон кыргызды.
Барып келди каякка,
Кабар берди калмакка.
Эки күн этин бышырды,
Элдин алдын түшүрдү.
Табагын элге тарттырды,
Майга тоюп баарысы,
Кешигин кенен арттырды.
Эки күнү эт тартты,
Атын чаап эл кайтты.
Кетпесин деп тууганым,
Келип Жакып элге айтты.
Жаш калбады, карысы
Бай Жакыптын үйүнө
Жыйылып кирди баарысы.
Көңүлү жакын көсөмү,
Көкүрөк тунук чечени
Олтурган экен жыйылып,
Билермандын нечени.

Ошондо түшүн Жакып дагы айтат,
Түк таштабай, жай айтат.
Баянын айтып бүткөн соң
Байкаңарчы деп айтат.
Жакып айтып токтоду,
Жар-жоронун баарынан
Жалгыз жооп жок болду.
Сакалдарын тарашып,
Бирин-бири карашып,
Айталбады бир сөздү
Акылынан адашып.
Аш кайнамай токтолду,
Ага чейин кыңк этип,
Айтууга киши жок болду.
Аш кайнамага жеткенде
Алардын шайы кеткенде
Байжигит кепти баштады,
Салмак менен таштады:
"Бу Жакыптын түшү, түш экен,
Бу оңунан келген иш экен.

Куш болгондо, баладыр,
Азыр бала жогунан
Жакыптын көөнү аладыр.
Алтымыш кулач жибек боо,
Аягына такканың,
Ай мунарын* жем кылып,
Асем менен бакканың,
Алтымыш жашка чыкканча
Элин сурап жүргөнү,
Арбак конуп башына,
Аны алла таалам сүйгөнү.
Ажыдаардай айбаттуу,
Арыстандай кайраттуу,
Ошол уулуң эр болуп,
Не кыйындын баарысы
Эсеп берип эл болуп,
Карайт экен көзүнө.
Кара тоодой касиет
Конот экен өзүнө.
Балаңдын, Жакып, орою
Көрүнгөн экен көзүнө".

Бай Жакып боздоп ыйлады,
Байжигит айткан сөзүнө.
Байлап койгон ак шумкар,
Жакыптын келди эсине.
Карчыга болсо,-эр деди;
Ак шумкар кошо байладым,
Муну да жоруп бер деди.
Сууктун түнү-кыш деди,
Шумкар болсо,- кыз деди;
Эр Жакып дагы эстеди,
Эрке токол Бакдөөлөт
Жоругун түшүн тез деди.

Байжигит сөзү мына бул:
"Бакдөөлөт туур эки уул,
Баштагы сөзгө бакканда,
Баянын айтсак угуп тур.
Айтылгандай жоругун,
Алат экен ал экөө
Агасынын орунун.
Көкүрөк чериң жазгандай
Көрүптүрсүн үчөөдөр
Дүйнөдө түштүн сонунун".

Баса келген тууганы
Бата берип тарады,
Барар жолун карады.
Эми жүрөр деп болжоп,
Эр Жакыптын арааны.
Аралдын башын жай алып,

Алтайдын тоосун таянып,
 Аксы менен Күчөрдөн
 Ичерине чай алып,
 Карашаарга мал көктөттү,
 Байкуш болуп азгандар
 Абакеңе кездешти.
 Канчадан көрдү кордукту,
 Калмактан көрдү зордукту.
 Кыйрынан азган эр Жакып
 Кылмышы жоктон өкүндү,
 Кыстоону калмак салганда
 Кыйналып жаны өкүрдү.
 Азган менен тозгондон,
 Ата, энеден бозгондон,
 Ар кайсысын бир жактан
 Айдап келип кошкондон
 Түтүнү бир миң жетимиш.
 Капкайда калып жер-суусу,
 А, чиркин, каңгырап жүрүш

Кыйын иш!

Азыркысын жайлаптыр
 Ак-Уюлдун белине.
 Айта берсе сөзү көп,
 Азыр кулак салыңыз
 Арыстан Манас кебине.

Тойдон кийин токтолуп,
 Тогуз айдай өтүптүр;
 Манас бойго бүткөнү
 Бир нече айга жетиптир.
 Байбиче болсо бул күндө
 Бал, шекерге карабайт,
 Башка тамак жарабайт.
 Жесем дейт жолборс жүрөгүн,
 Мындан башка санабайт;
 Же табылбайт жолборс жүрөгү.
 Жинди болуп байбиче
 Жеригинен жүдөдү.

Жылкычы кабар бергени,
 "Каңгайдын кара мергени
 Жолборс атып салды,- деп,
 Терисин сыйрып алды,- деп,
 Боор, жүрөк, башка эти
 Кур талаада калды"-деп.
 Айтканын Чыйыр угуптур,
 Алдынан чуркап чыгыптыр.
 Тура калды Чыйырды
 Жылкычынын жолуна,
 Каракулак чоң жамбы
 Кармай барды колуна,
 "Кайыптан дүйнө тап,- деди,

Карап турбай жылкычы
 Кайта ылдамдап чап,- деди.
 Жашырып, жаап жүрбөгүн,
 Жарып жолборс жүрөгүн,
 Алып кел,- деди, өзүмө.
 Ата-энемден сен жакын
 Көрүнөсүң көзүмө.
 Каалаганың баарысын,
 Канча де, берем өзүңө".

Жылкычы буга таң калды,
 Акысына жамбы алды.
 Ара конуп арага
 Ал жылкычы сандалды.
 Барса жолборс жатыптыр,
 Зыңкыйып муздап катыптыр.
 Жолборстон жүрөк алганы,
 Жолго кайра салганы.
 Жол боюнда да бир бээ
 Телиден өлүп калыптыр.
 Жылкычылар жыйылып,
 Аны союп алыптыр.
 Анын да алды жүрөгүн.
 Экөөн бирдей бермекке,
 Байбиченин бул ишин
 Байкап сөзүн көрмөккө
 Жылып жолго салганы.
 Эртесинде, түш ченде
 Жетип келип калганы.

Жылмайып басып байбиче .
 Элечектен каш чыгып,
 Эки көздөн жаш чыгып,
 (Жылкычы аты Бадалбай)
 Чыйырды эми кеп айтат:
 "Бадалбай балам,-деп айтат,
 Эки жүрөк эмне?
 Жолборстор жолго жатканбы?
 Каңгайдын кара мергени
 Катарлап экөөн атканбы?
 Же мал жүрөгүн жолборс деп,
 Башынан шорум катканбы?".
 Байбиче сүйлөп калыптыр.
 Жүрөгү деп жолборстун
 Бадалбай айта салыптыр.
 "Кыласызбы дары,-деп,
 Кыйла барктап аны,- деп;
 Кызарып агып турбайбы
 Жүрөгүнүн каны"—деп,
 Бадалбай айтты баянды,
 Байбиче көөнү жайланды.

Челкендей басып байбиче,
 Челектеп сууну алганы,—
 Эки жүрөк салганы.
 Чала-була бышырып,
 Жанга бербей жалмады.
 "Сонун экен бу да,—деп,—
 Сорпосун ичем мына"—деп,
 Эки аяктай сорпосун
 Калтырбай ичип алганы.
 Байбиченин талгагы
 Магдырап, канып калганы.
 Эр Манас бойго бүткөнү
 Эчен ай, эчен күн болуп,
 Толгоо жаңы киргени
 Бейшембинин түн болуп.

Ак боздон бээ союлду,
 Алтындан бакан коюлду,
 Барган сайын байбиче
 Айгайын салып чоюлду.
 Коңшунун баары жыйылды,
 Козголгон сайын байбиче
 Кокуюн айтып ыйынды.
 Бала төрөр бекен деп,
 Жакыпта жүрөк дегдеди.
 Бала койсо чиренип,
 Байбиче бою тердеди.
 Бала туйлап кеткенде
 Байбиче көзү сүзүлдү,
 Белдемчинин жакасы
 Беш жеринен үзүлдү.
 Алып келип эр Жакып
 Аксарбашыл кой чалды,
 Ай туякка бээ чалды,
 Ай мүйүзгө уй чалды,
 Айры өркөчкө төө чалды.
 Анткен сайын байбиче,
 Айгайын басып, үн салды:
 "Менин жанымды жечү балабы?
 Же жарып ичтен алабы?
 Бу башымды жечү балабы?
 Бай Жакып жесир калабы?"
 Баканды кармап бакырды,
 Бакшы менен бүбүдөн
 Немесин койбой чакырды.
 Түндүктү карап түйүлдү,
 Көргөндөр жандан түңүлдү.
 Алты күн тартты толгоону,
 Айлы чарчап болгону;
 Жети күн тартты толгоону,
 Жергеси чарчап болгону.

Эми байбичен төрөйт дегенде
 Бай Жакып ыйлап каңгырап,
 Бакырып турду заңгырап:
 Баласы жоктон жүдөдүм.
 Эркек деп бирөө жүгүрсө,
 Жарылып кетер жүрөгүм.
 Ботосу жоктон майышып,
 Боздоп турдум кайышып.
 Сүйүнчү десе бир адам,
 Туралбасмын кайышып.
 Айылга туруп нетейин,
 Адырга чыгып кетейин.
 Токтолуп туруп нетейин,
 Тоого чыгып кетейин!
 Жыгылсам да, талсам да,
 Же кайрат кылып калсам да,
 Элге шылдың болбостон,
 Ээн жакка барайын.
 Алыстан айыл карайын,
 Айткандан кабар алайын".

Ошону айтып абаңыз,
 Кыл аркан керме шайлатты,
 Кырк кара боз быштыны
 Кыдырата байлатты.
 "Эркек болсо, эр болсо,
 Кыз болбосун, не болсо!
 Кыз болсо үйдө калыңар,
 Кыймылдаба баарыңар.
 Эркек болсо чабыңар,
 Талаадан мени табыңар.
 Эркекпи деп, кызбы деп,
 Аныктап алып чабыңар.
 Адырдан мени табыңар".
 Эми Жакып жолго салыптыр,
 Жорго боз айгыр үйүрү
 Жолунан чыгып калыптыр.
 Кара жалдуу Кула бээ
 Кайкалактап алыптыр.
 «Кайдан келди булар, — деп,
 Кап ушу бүгүн тубар? — деп,
 Эркек болсо кулуну,
 Энчилейин балама,
 Эгем таала кудурет
 Жеткирер бекен санаама!
 Жорго боз атын жоёюн,
 Катыным тууса эркекти,
 Мындан кийин айгырын
 "Камбарбоз" деп коёюн".
 Ушуну айтып бай Жакып,
 Атынан түшүп алганы.
 Жылкыга көзүн салганы;

Жылкынын баары чубашып,
Жылгага кирип калганы.
Азганакай жабырга*,
Аткулактуу шабырга
Асты барып токтолду,
Аркы-терки оттоду.
Туруп жатып Кула бээ,
Тууй турган окшоду...

* * *

Аны таштап салыңар,
Байбичеси Чыйырдын
Баянын угуп алыңар.
Толгоосу сегиз күн болгон,
Толготкон мындай ким болгон?
Тарткандардын баарысы
Талыкшып колу ныл болгон.
Эми он эки катын бек тартты;
"Бере көр, кудай!"—деп айтты.
Каканак суусу шар этти,
Баланын үнү бар этти.
Карынды катуу сүзгөнү,—
Бала жерге түшкөнү.
Бала жерде туйлады,
"Бар-ар!" этип ыйлады.

"Эркек бекен, кыз бекен?
Мага качан айтат?"—деп,
Энеси жашын тыйбады.
Көшүп көзү илинди,
Көрө салган катынга
Баланын эркектиги билинди.
Чороюп турду чочогу,
"Эркек! Эркек!" - дешкенде,
Жыгылып кетти Чыйырды,
Уккан кезде ошону.
"Энекеси нетти? - деп,
Мартуу* басып кетти"— деп,
Катындын баары чочуду,
Кайта башын көтөрүп,
Чыйырды бой токтотуп отурду.
"Антаңдабай катындар,
Жерден алгын тез,- деди,
Акбалтанын зайыбы
Киндигин өзүң кес" - деди.

Киндигин кести баланын,
Эмкисин байкап карагын.
Оромолун колго алып,
Ороюн деди баланы;
Ороп жатса, ал бала

Оң колун сууруп алганы.
"Колун сууруп кетти, - деп,
Татай көтөк* нетти, - деп,
Так кырктагы кишидей
Тартып бутун өттү,-деп,
Карап турбай катындар,
Кармалашсаң нетти!"-деп,
Айтып калды Канымжан.
"Кандай сөзүң жаман,- деп,
Кармоого карууң келбесе,
Сен качып кугул аман!"-деп,
Бакырып жаткан баланы
Бакдөөлөт жерден алганы.

Он бештеги баладай
Көтөргөндө салмагы.
Көзү каткан Бакдөөлөт
Көтөрүп өөп алганы.
Оозантмакка баланы
Оозуна эмчек салганы.
Өзөгүн үзө бир соруп,
Өлө жазып калганы.
"Сандык толо май,- деди,
Салгын кошо бал,- деди.
Эки-үч карын май алып,
Эми оозуна сал*-деди.
Үч карын май алганы,
Үч кайтара салганы.
Үч карындын майларын
Аш бышымда жалмады
Астына алып Чыйырды
Оң эмчегин салганы.
Оболкусу сүт чыкты,
Экинчиси суу чыкты,
Үчүнчүсү кан чыкты;
Чыдай албай, байбичеден жан
чыкты!

Чыгарып алды эмчекти,
Бермек болду Чыйырды
Сегиз бээ союп жентекти.

Эми, аны таштап салыңар,
Жакыптан кабар алыңар.
Байлаган аты кырк сегиз,
Баары күлүк тептегиз.
Айылдагы адамдар
Арбып-дарбып минишип,
Апкаарып жолго киришип,
Тоого чапты топтошуп,
Адырга чыкты анталап,
Бөксөгө чыкты бөлүнүп,
Талаага чапты дабырап.

"Бай Жакып кайда кетти?" — деп,
 Баары жүрөт жабырап.
 Эркектен неме калбаптыр,
 Эки атты бирөө албаптыр,
 Кермеде жылкы калбаптыр,
 Кедеңдей басып Канымжан,
 Келип ордун караптыр.
 "Кеткен экен Акбалта
 (Кетсе ишке жараптыр).
 Керменин несин карайын,
 Эми үйүмө барайын".

Басып келип Канымжан
 Башын үйгө салыптыр.
 Үтүрөйүп Акбалта
 Үйдө олтуруп алыптыр.
 Көрө салып, Канымжан
 "Көтөк!" — деп чоочуп калыптыр.
 "Абышкам, сен дүйнөдөн тойдуңбу?
 Атпай журт алган олжодон,
 Бирдеме албай койдунбу?
 Сүйүнчүгө шайлаган,
 Кызыр чалган Жакыбың
 Кырк кара боз байлаган.
 Кырк жылкыдан бирди албай,
 Сенин кандай шоруң кайнаган?!".
 Акбалтанын катыны
 Ачууланып акыры,
 Айтып муну салганы.
 Акырайып Акбалта
 Катынга карап калганы

"Эй, кара жолтой Канымжан,
 Акылың бүгүн кагылган.
 Айылда канча адам бар,
 Короолош канча коңшу бар,
 Козголгончо ордуман
 Коёбу мага ушулар?!
 Эркек, кызын аңдабай,
 Эки жагын карабай,
 "Эр Жакыпка барам" — деп,
 Эбак чаап кетиптир.
 Эгем берер ырыскы
 Албай койсо Жакыптан,
 Акбалтага нетиптир!
 Азыр атка минерге
 Келбейт менин дарманым.
 Канча күндөн бер жакка
 Каралашыш жүрөсүн,
 Канча сенин алганың?".
 Акбалта айтып салганы,
 Суп чепкенден бирөө экен

Канымжандын- алганы.
 "Эки элечек, бир чапан,
 Мына менин олжом" -деп,
 Эрине таштап салганы.
 "Элким атым Көкчолок,
 Эңишке кантип чабамын.
 Элирип кеткен Жакыптын
 Элесин кайдан табамын?".
 Акбалта айтып болбоду,
 "Барсаң, барсаң, байым", — деп,
 Катыны камап койбоду.
 "Булут минип учса да,
 Буюрбаса, калбайбы,
 Буюрган киши албайбы.
 Кур чапкан куру калбайбы,
 Кууп жеткен олжо албайбы.
 Көкчолок минип чабарсың,
 Кокустан Жакып табарсың!".
 Барбаймын деп айталбай,
 Бармай болду Акбалта
 Катындын сөзүн кайтарбай,
 Байлап койгон Көкчолок
 Басыгы ылдам шайтандай.
 "Жададым үйдө жатып, -деп,
 Табылар бекен Жакып" деп,
 Акбалта жолго салыптыр.
 Куп жөнөтүп Канымжан
 Кубанып карап калыптыр.

Айылга жакын көмүскө
 Азганакай жабырда,
 Ат кулактуу шабырда,
 Кара суунун четинде,
 Көк өтөктүн бетинде,
 Минген атын суудуруп,
 Кара жалдуу Кулабээ,
 Бир аксур кулун туудуруп,
 Жаткан экен эр Жакып.
 Шыйрагын оңдоп шыпырып,
 Тумшугун сыгып, телчитип,
 Энесине ээрчитип,
 Баскан экен эр Жакып.
 Кирип барды Акбалта
 Көкчолокту зуулатып.
 Жан жагында киши жок,
 Акбалта жетип айкырды,
 "Сүйүнчү!" - деп бакырды.
 Кубангандан эр Жакып,
 "Не дейсиң?" - деп чакырды.

Анда Акбалта муну айтат:
 "Айтканымды туюнчу

Арыстаным Жакып, сүйүнчү!
 Дегенимди туюнчу,
 Дегдеген Жакып, сүйүнчү!
 Карыганда байбиче
 Кабылан тапты, сүйүнчү!
 Жобогондо байбиче
 Жолборс тапты, сүйүнчү!
 Жоголордо байбиче
 Жолдош тапты, сүйүнчү!
 Эриккенде байбиче
 Эрмек тапты, сүйүнчү
 Кайгырганда байбиче
 Каралды тапты, сүйүнчү!".
 Акбалта айгай салыптыр.
 Айгайды Жакып уккан соң,
 Акылынан таныптыр.

Көздүн жашы он талаа,
 "Көрдүмбү,- деди, бир бала?
 Тууганына сүйүнбөй,
 Турарын тилейм кудайдан.
 Муңканган бойдон өтөм,- деп,
 Ойлодум эле бу жайдан".
 Акбалта айтса жайма-жай,
 Шалак этип жыгылды,
 Талып калды Жакып бай.
 Акбалта келип кашына
 Кыйкырса, Жакып кыңк этпейт,
 Кыймылдатса, былк этпейт.
 Акбалта чоочуп калганы,
 Ак калпак колго алганы,
 Байпая басып атайы,
 Аккан сууга барганы.
 Басып келип Акбалта
 Талып калган Жакыптын
 Көөдөсүнө бүрккөнү,
 Көтөрүп башын эр Жакып,
 Суудан бою үрккөнү.

Сурады Жакып Балтадан:
 "Акбалта чалым неттиң, - деп,
 Сен кай жактан жеттиң? - деп,
 Суу бүрктүң менин өзүмө,
 Эч-эчтеке көрүнбөйт
 Караган менен көзүмө.
 Өзүң келдиң кай жактан?
 Өзөгүм өрттөй күйүптүр,
 Сен сүйлөсөң экен деп,
 Кулагым кепти сүйүптүр.
 Кайдан келдиң Балта чал?
 Кебиң болсо айта сал".
 "Айтпадымбы сага - деп,

Эркек тууду катының,
 Не бересиң мага?" - деп,
 Акбалта айтып салганы.
 "Анык бекен, чынбы? - деп,
 Айта көр Балтам чынды - деп,
 Эркек бекен перзентим,
 Көзүң көрүп чыктыңбы?
 Же карап анык көрө албай,
 Катындардан уктунбу?
 Кайтып айтчы чалым* - деп,
 Жакып сурайт дагы кеп.

Акбалта сөзүн баштады,
 Эр Жакып көзүн жаштады
 "Байбичең тууду мыкты уул,
 Байкасаң, Жакып, сөзүм бул.
 Баркыраган табышы
 Тай чабым жерден угулду;
 Олтурат элем үйүмдө,
 Окшуп-окшуп жүрөгүм
 Оозума келип тыгылды.
 Каралашкан катындар,
 Кармалашкан келиндер,
 Жашы менен кары айтат,
 Жалпы аламан баары айтат.
 "Бар! Бар!" ыйлап түштү дейт,
 Орогондо чиренсе
 Отуздагы кишиден
 Ошондо да күчтүү дейт.
 Бала да болсо мыкты дейт
 Байбичеңдин боорун
 Балчыктай кармап чыкты" дейт.

"Сүйүнчү!" - дейсиң – жакшы кеп
 Сүйүнгөн менен Жакыпка
 Чыныңды айтсаң болбойбу
 Дүнүйөдөн какты деп
 Эй, ботом, өлөңдүү жерге өрт
 койгон

Бир өткүр бала десеңчи
 Өз журтума чуу салчу
 Жеткир бала десеңчи
 Кара сууга кан куйган
 Бир канкорду тууган белем, дейм.
 Калайыкка чаң салган
 Бир анкорду тууган белем, дейм.
 Кызыл-тазыл көрүнсө,
 Кыздардан ала качат де,
 Баралына келгенде
 Менин малымды суудай чачат де.
 Баласы боорун алыппы?
 О, ботом, байбичем аман

калыппы?"

Анда Акбалта кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
"Балам жок дейсин, майышып,
Каран жок дейсин, кайышып.
Балага жаны жетесиң, -
Байкушум Жакып нетесиң?
Баладан малды жуук көргөн
Бакыл* киши экенсиң.
Бекинем малга деп жүрүп,
Байыйман өлөр бекенсиң.
Же берериң болсо, берсеңчи,
Бере албасан сен, Жакып,
Же бербеймин сага десеңчи.
Айтарың болсо, айтсаңчы;
Айтар малың жок болсо,
Мен азыр үйгө кайтсамчы".

Каарына Балта алганы,
Ал сөзүнө Жакыбы
Арсандап күлүп калганы.
"Андай болсо Акбалта,
Эркеги буудан ат болду
Эр жигитке тараттым.
Ургаачысын, баарысын
Ак түлөөгө жараттым.
Үйүрү үч жүз болуптур,
Жашы үч асыйга толуптур*
Камбарбоздун үйрүнөн
Каалап туруп тогузду ал.
Төөдөн алгын төртөөнү.
Төрт түлүк малдан төрт тогуз,
Балтам сага жетеби?
Калганы болсо Акбалтам,
Катындардан калпып ал,
Кыз балдардан кымтып ал,
Келиндерден кетип ал.
Сүйгөнүңдү сүйрөп ал,
Каалаганың кармап ал,
Жээк жергемен жетип ал.
Жетер бекен айтканым,
Сенин сүйүнчүңө Балта чал?".

Камборбоздун үйрүнөн
Кармап берди тогузду.
"Ай талаада нетели?
Аттангын, үйгө кетели.
Байбиче көздөй жүрөлү,
Баласын барып көрөлү".
Акбалта, Жакып ээрчишип,
Айлына кайта барыптыр.
Аңыртка кеткен кырк киши

Алардын астынан чыгып калыптыр.
Сүйүнчүлөп кыйкырып,
Жолун торгоп алыптыр.
"Кай бириңди ылгайын,
Жакыныңды, жатыңды,
Өз-өзүңөр алыңар
Минген-минген атыңды.
Аттан куру калганын
Айт кудайга датыңды".
Жакыптын үнүн укканы,
Катындар тосуп чыкканы.

"Бешик боосу бек болсун,
Кундагың боосу кут болсун!".
Айтып Жакып бул сөздү
Үйгө кирди бүгүлүп,
Баласын алып болукшуп,
Байбичеси толукшуп,
Олтурган экен сүйүнүп.

Бай Жакып шондо кеп айтат,
Бакдөөлөткө бек айтат:
"Байбиченин баласын
Алып келчи!"—деп айтат.
Бакдөөлөт барып кол сунду,
Байбиче берип озунду.
Кучакта бала туйлады,
Кубанып Жакып ыйлады.
Баланын үнү баркырап,
Айбатынан атасы
Бүткөн бою калтырап,
Байбичесин карады,
"Берсең эмчек нетти,-деп,
Бир баланы тойгузбай,
Пейлиң кандай кетти?"- деп.
"Жакшы эле менин сүтүм,- деп,
Эки сорсо эмчектен
Немесин койбойт бүтүн,-деп.
Эң ачкараак балаң бар,
Тамагына күтүн" - деп,
Чыйырды айтып калганы.
Байкайын деп баласын
Атасы көзүн салганы.

"Мандайы жазы, башы кууш,
Бар боюнда турат тууш.
Кочкор тумшук, кош кирпич,
Көркү калча*, көзү тик.
Жалаяк ооз, жар кабак,
Жаагы жазы, ээги узун,
Эрды калың, көзү үңкүр,-
Эр мүнөзү көрүнөт;

Алакан жазык, кол ачык,
 Аттанып чыкса, жол ачык,-
 Алп мүнөзү көрүнөт.
 Кен көкүрөк, жайык төш,
 Аркасы кең, бели түз,
 Айбаты катуу, заары күч,-
 Пил мүчөсү көрүнөт.
 Жолборс моюн, жоон билек,
 Бөрү кулак, жолборс төш,-
 Бөлөкчө түрү бар экен.
 Кут кылган болсо кудайым,
 Кудайдан жашын сурайын,
 Кеткенден алар кегимди,
 Кек алганын көрөрмүн,
 Кетирбесе эбимди.
 Өткөндөн алар өчүмдү,
 Өч алганын көрөрмүн,
 Өлтүрбөсө өзүмдү".
 Баштагы мүнөз жоголду
 Берениң Жакып нээтикен,
 "Бар кудайым берген"—деп,
 Баланы өптү бетинен.

Байбиче баланы алганы,
 Балкайтып эмчек салганы.
 Аябай бир той кылууну
 Атасы ойлоп калганы.
 «Малымды жыйып алайын,
 Анжиян менен Алайга
 Атайын кабар салайын.
 Ага-инимдин баарысын
 Башын кошуп жыйайын.
 Кашкар деген кыштак бар,
 Кабак-Арт менен Сары-Көлдө
 Кабырга тууган кыпчак бар.
 Калың келсин кыпчактар,
 Чоң жыйынды кылайын.
 Алчын, Үйшүн, Найманды,
 Абак-Тарак, Аргынды
 Тоюма кел деп айтайын;
 Уругу тыргоот калмакты,
 Коңшу олтурат бул дагы,
 Кабар берип кайтайын.
 Маңгулдун жыйып баарысын,
 Кытайдын жыйып кыйласын,
 Казынамды ачайын.
 Кара малды чачайын.
 Кордугун көрүп калмактын,
 Конушун кошпой куруду.
 Коңшу болуп маңгулга
 Кор болду кыргыз уругу".
 Айтып болуп ал сөздү,

Белди Жакып байлады.
 Тегерекке барууга
 Тогуз киши шайлады.

Чогултуп тогуз кишини,
 Чакыргын деди ушуну:
 "Кызыл чок кытай четинен,
 Асты киши калбасын
 Алтай тоонун бетинен.
 Жетип келсин жаргендик,
 Тойго келсин тотулук,
 Калбай келсин кашкарлык,
 Кошо келсин котондук.
 Марал-Башы, Долонду,
 Басып өткүн олорду*.
 Самарканды, Жызакты,
 Санатын айтып узатты,
 Ортодогу, Кожонтту,
 Олуя-Ата, Ташкенди,
 Орчун Кокон, Маргалаң,
 Иле менен Чүйүнө,
 Кабарымды уккандар
 Калбасын деди үйүнө.
 Туурасы Эртиш суу болсун
 Аягы Орол тоо болсун.
 Бир чети Тебит* чөл болсун.
 Күн чыгыш жагы кытайдын
 Камбылдын мунар бел болсун...
 Чакырамым тоюма
 Ошондон берки эл болсун!
 Той берем быйыл жайында,
 Кай жерде деп сураса,
 Үч-Арал деп дайында.
 Өзү келсин өнөрпос,
 Баары келсин балбаны.
 Аталарын ээрчишип,
 Кошо келсин балдары,
 Байлап келсин күлүгүн,
 Мага салсын түлүгүн.
 Четине салсын чеченин,
 Ала келсин аярын,
 Мыктап келсин жолдошун,
 Мен, аянбай урмат кыламын",
 Чакыртып элди жиберди,
 Жайкай конду шиберди.

Кедейлер киймин жамашып,
 Келиндер чачын тарашып,
 Кызматкер киймин жамашып,
 Кыз балдар чачын тарашып,
 "Кызык тойду көрсөк"- деп,
 Кылайтпай күнүн санашып,

Азаматтын баарысы
 Аргымак жалын тарашып,
 Ай кылайтпай санашып,
 Күн айланды күзүнө,
 Жакыптын айлы конуптур
 Үч-Аралдын түзүнө.
 Көргөндүн көөнү бөлүндү,

Арт жагында баланын
 Кара-көк жалы көрүндү.
 Кара-чаар кабылан
 Капталында чамынды,
 Көсөө куйрук көк арыстан
 Оң жагынан камынды.
 Нур төгүлүп жолуна,
 Баланын “Манас” деп аты

табылды.

Акыл жетпес ойлонуп,
 Туулган бала Манастын
 Оң ийнинен бир жыттап,
 Сол ийнинен бир жыттап,
 Күр-күр этип толгонуп,
 Берен менен арыстаны
 Кошо жатты комдонуп.

Саратандай кыйгаштап, .
 Уксуз жерден жол баштап,
 Акырын айтты бек таштап,
 Абаң Балта кеп баштап:
 "Сары адырмак сабыргак
 Белди табат экенбиз,
 Киндик кесип, кир жууган,
 Жерди табат экенбиз.
 Паана берип жараткан,
 Элди табат экенбиз.
 Билсең кадыр түн келди,
 Ойлоп көрсөң сен Жакып,
 Бизге бир жакшылык тиер күн

келди.

Туулганда кара жер
 Токтоно албай термелди,
 Аты Манас бул бала,
 Байкасаң бизге шер келди.
 Кече чалышарга чама жок,
 Алышарга айла жок
 Кара калмак, көп манжуу
 Төбөбүздөн басканда,
 Кече, быт-чыт кылып туш-туштан,
 Баарыбызды чачканда,
 Кордукту койбой салганда,
 Мал менен башка ээ кылбай
 Такыр талап алганда,

Кол-бутубуз байланып,
 Кордук көрүп айдалып,
 Капаланып кайгырып,
 Өз туугандан айрылып,
 Белгилесек каран түн,
 Бендеде болгон эмес мындай күн!
 Бирөөбүз түшүп Эренге,
 Бирөөбүз түшүп кетиппиз
 Чыкпай турган тереңге.
 Кириптер болуп кордукка,
 Башыбызды тозгонбуз.
 Кече, чоң Чокмор салган зордукка.
 Ушул бир бала чоңойсо,
 Сени беките турган бел болор.
 Керише келген душмандан
 Сенин кегинди алар эр болор.
 Жакып, сенин үзүлгөнүң уланат,
 Чачылганың жыйналат,
 Жакып, сенин көөдөндөн капан

чачылат,

Өрттөнгөн жүрөк басылат.
 Аман уулуң чоңойсо,
 Сенин умачтай көзүң ачылат".

Акбалта айтып турган кеп.
 Балалуу болдуң Жакып деп.
 "Сенин, агарып таңың аттыбы?
 Сенин, кызарып күнүң келдиби?
 Аты бир Манас кабылан
 Айкөлдү* кудай бердиби?
 Көрсөң бир ичте душман бар,
 Көз көргүс жерде душман бар.
 Алыста жатат Эсен кан
 Уламадан кеп уктум,
 Бул кыргыздын журтунан
 Бала издетти деп уктум.
 "Кыргыздан Манас чыгат"-деп,
 Канына айтып далайды,
 Билген экен ушуну
 Казыналык аяры
 Манасты издеп Эсен кан
 Калайманды салды дейт.
 Тутанып өлгөн кызталак
 Туш-тушка кабар кылды дейт.
 Бейлеп Жакып, кебимди ук,
 Бендеде барбы мындай кеп.
 Асты кыргыз баласы
 Айта көрбө “Манас”-деп.
 Капанын баарын жоёлу,
 Кайрат кылган бололу.
 Кыргыздын баары чогулуп,
 Кызыр чалган көк жалды,

Азырынча "Чоң Жинди" атка коёлу,
 Жашы он экиге келгенде
 Билбегенди билгизип,
 Минтип жолго салалы.
 Кайнаган калың душмандар,
 Кагышса, кекти алалы
 Он төрткө жашы келгенде
 Кармашта жүрүп катыгат,
 Карап тургун ошондо,
 Кабылан Манас атыгат!
 Кана эми тойду сой, Жакып,
 Баламдын аты Манас деп,
 Жан адамга туйгузбай,
 Жалпы журтка билгизбей,
 Өз ичинден кой, Жакып.
 Сан кара малды чач, Жакып,
 Элдин оозун бас, Жакып!".

Ошондо Жакып берендин
 Картайганча бала жок,
 Балалуу болуп турганда
 Той бербеске чара жок,
 Кармап-кармап кой союп,
 Санат жеткис мол союп,
 Кочкор союп, той кылып,
 Адам билбес ой кылып,
 Кара калмак, кытайдын
 Канчалары келиптир,
 Тыргооту тыйпыл чогулуп,
 Тамашасын керүптүр.
 Ала-Тоодой эт болуп,
 Ала-Көлдөй чык болуп,
 Бичик* чийип, кат койду,
 Манастын атын бурмалап,
 "Чоң Жинди"-деп ат койду.
 Калмактын кочкулары* короңдойт,
 Жакыпты ушак кылып сороңдойт:
 "Дүнүйөнү шай койгон,
 Табак сайын май койгон,
 Кымыз да аш, арак да аш,
 Кызыкты көрдүк буруттан
 Ушул кезде кайран баш".

Жакыптын тою тарады,
 Жалпыга кетти кабары...
 Жакыпка жакын Ошпурбай
 Кою бирге короолош,
 Ашы бирге жоролош,
 Мал багышса, күч бирге,
 Саан саашса, сүт бирге.
 Ошпурдун уккун кабарын,
 Калмактын кебин карагын.

Манастын тоюн жеген сон,
 Калың ушак дуу кылган,
 Кара калмак, манжуу журт
 Чоң элге кыйын чуу кылган.
 Ошпур ошону угуп ойлонду.
 Уккан кебин Ошпурбай
 Жакыпка айтпай койбоду.
 "Бекер сойгон мал эмес,
 Бекер бурут бул эмес.
 Катыны тууса, мал сойгон,
 Бар дүйнөсүн тең койгон,
 Күпүлдөгөн буруттун
 Күчөгөнүн карачы".
 Күңкүү кылды көп калмак
 Көңүлүндө аласы:
 "Жайын байкап олтурсак,
 Жакып тегин жан эмес,
 Туулганда малы кырылды,
 Баласы оңой бала эмес.
 Баланын аты "Чоң Жинди",
 Ар жакы атын ким билди?
 Адам көргүс ой кылды,
 Күрмө кийген кытайдын
 Күчтүүсүнөн өдөрөөк,
 Ушул бурут той кылды*.

Пейли кетип калмак журт
 Эсен канга кат берип,
 Чоң желдетти жөнөттү,
 Желдетке учкан ат берип,
 Толкуп жаткан суу кечип,
 Тоңкойгон эчен тоо өтүп,
 Мунарыктап көрүнгөн
 Чет Бээжиндин шаарына
 Жетмек болду ал желдет
 Эсен кандын алдына.
 Жаман кабар укканда,
 Жакып жетти Балтага.
 Айбаттанып Акбалта,
 Акыл айтты канчага:
 "Кабылан Манас баланы,
 Кабак жерге багалы.
 Аңдып калса калмактар
 Айласын минтип табалы.
 Намысы болсо жигиттин,
 Жоого колтук ачабы?
 Журтуна тийчү кереги
 Жолборстун канын чачабы?
 Айтып койгон адамдын
 Малы-башын талайлы,
 Карсылдатып сабайлы!
 Билгизбей кармап алалы,

Койбой жүзүн дүйнөгө
 Курмандыкка чалалы!"
 Акбалта мындай дегенде,
 Убаданы бек кылып,
 Кыйноо тарткан кыргыз журт

Өлүп кетер шерт кылып,
 Убайым сүйлөп буркурап,
 Түп көтөрө кыргыз журт
 Бекитти оозун чуркурап.

МАНАСТЫН БАЛА ЧАГЫ

Күндөн, күндөн күн өтүп,
 Күн мезгили келиптир
 Айдан,айдан ай өтүп
 Ай мезгили келиптир
 Ошол кезде эр Манас
 Жетиге жашы толуптур
 Мунун коюлган аты Чоң

Жинди

Болкойгон жапжаш баланын
 Шер экенин ким билди.
 Балача чуркап шашкан жок,
 Бешке чыга келгенче,
 Берениң Манас баскан жок
 Чакырган аты Чоң Жинди
 Мунун чын Манас атын ким билди.
 Сегизге жашы келгенде
 Күйүп турган чок болду.
 Күлдү кыргыз ичинде
 Мындай тентек жок болду.
 Каары келип кармаса,
 Чыңырып балдар чыркырайт,
 Катуулукка чыдабай
 Көзүнүн жашы буркурайт.

Кырк баланы кырк үйдөн
 Манас бир күнү жыйнап алыптыр.
 Чоң Алтайдын талаага
 Чогултуп оюн салыптыр.
 Кара кытай,манжуудан
 Сексен бала барыптыр.
 Сез көрсөтүп кыркына
 Сестендешип калыптыр.
 Сексенинин ичинде
 Боз калмактын чоң уулу
 (Ары чоогоол,ары эр)
 Манастын жолун торгоду.
 Сексен бала оңбоду,
 Кызы талак бурут!-деп,
 Беркилерди кордоду.
 Тентип келген бурут!-деп,
 Бул бурутгун балдарын
 Чуркуратып курут!-деп,

Сексен бала качырып,
 Кырк балага асылып,
 Далайынын кыркынын
 Тизеси жерге бүгүлдү,
 Сексен бала алдында
 Келин болуп жүгүндү.
 Жекелер жаным соога

- деп,

Чымындай жандан түнүлдү.

Карап турса качканын,
 Билегинен сап кеткен,
 Жүрөгүнөн кап кеткен;
 Чыркырап, качып жүгүрөт,
 Чымындай жандан түнүлөт.
 Балдар минтип турганы,
 Кырк баланы сексени
 Жалынса болбой урганы
 Даакылары тытылып,
 Балдар ыйлап, ойбойлоп,
 Манас турат калмактарды

койкойлоп

Койкойлосо болгон жок,
 Кара калмак онгон жок,

"Кой! кой!" - деп турса

Манаска

Желиккен балдар жеткени,
 Жети чокмор, төрт муштум
 Баатырдын башына тийип

өткөнү.

Жети чокмор жегенде
 Кыдырата карабай,
 Кыранын, согуш көрсөтү,
 Кылча жанын аябай.
 Тегерегин карабай,
 Тепкилешти көрсөттү,
 Теги эле жанын аябай.
 Майлаган буудай жүздөнүп,
 Күүгүм туман көздөнүп,
 Өрттөй көзү бек жайнап,
 Каары боюн чын кармап,

Каалгадай кашка тиш -
 Калайыктан башка тиш
 Кашкайып. чыгып алыптыр.
 Кырк балага дем болуп,
 Кыркын баштап оңдонуп,
 Кызык мушташ салыптыр.
 "Айдарлуу кара калмагым,
 Тим турган жанды тим
 койбой,

Тийди жаман салмагың.
 Күчөсөң, түпкө жетейин,
 Күчөгөн экен калмактар,
 Мен бир күрпүлдөтө
 кетейин!

Ушинтип Манас бакырыш,
 Кыргыздап ураан чакырып,
 Кара даакы жонунда,
 Кара чокмор колунда,
 Балдарга эми жетти эле,
 Чокмору ойноп. өттү эле,
 Сексен бала чыркырап,
 Быт-чыт болуп дыркырап,
 Шашкан балдар мындан көп;
 Жаны калбай делдеңдеп,
 Качкан балдар мындан көп.
 Токтоло албай кай бирөө
 Тоголонуп жыгылып,
 Бытпылдыктап кеткен бар,
 Башы сазга тыгылып.

Калмактар качып жүргөндө,
 Токтолбой Манас оолугуп,
 Кырк баласы кыргыздын
 Кырааны көздөй чогулуп,
 Калмактын сексен баласын
 Калтырбай сүрүп калыптыр.
 Койгулаша кеткенин
 Манас колун жулуп алыптыр.
 Чөл түшүрүп баарысын
 Айлына кууп барарда,
 Калмак билип каларда,
 Катуу бүлүк саларда»
 Атакеси бай Жакып
 Мал жайытын чалыптыр.
 Боз айгыр менен дампайып,
 Үстүнөн чыгып калыптыр.
 Кырк баланы кайра айдап,
 Манасты кармап алыптыр.

"Тентектигиң сында жок,
 Сен теңдешип союл чабарга
 Теңиз кыргыз мында жок.

Балам, биз тентип келдик
 Алтайга,
 Сенин тентегиң жетет далайга!
 Жөн жүрбөй сийип ийесин
 Кымыз куйган күбүмө*,
 Куу балам, жетет экенсин
 Капкайдагы түбүмө!
 Бул тентегиң койбосон,
 Козголоң салат уйкума.
 Көп манжуу чабуул койбойбу
 Эртең өрүштөгү жылкыма?!
 Чачасың жыйган малымды,
 Төктүрмөк болдуң, чунак уул,
 Бул калмакка канымды.
 Койчу, кыймак болдуң
 жанымды!"

Балдардын баарын бакырып,
 Жапырып Жакып тоскону,
 Тосуп алып баарысын,
 Байыркыны козгоду:
 "Уулун бала кырды деп,
 Уятты калмак кылбайбы.
 Уулум, сенин айыңдан
 Ушул турган кыргызды
 Такыр кырып салбайбы!..

Жакып оозун жыйгыча,
 Ачып көздү жумгуча,
 Абакең Балта ак жолтой
 (Сүйлөгөнү - жарыя,
 Калың кыргыз ичинде,
 Кадыры бийик карыя)
 Кайрылып айткан сөзү бул:
 "Жакып, жылкың менен
 жерге кир,

Бизге белге таңуу уул ушул.
 Эркек бала шок болсун,
 Мал багар уул болгончо,
 Бар болгончо, жок болсун.
 Артыңа колуң байланып,
 Бери карай айдалып,
 Чыккан күнү өлгөнбүз,
 Өлгөн эмей эмне,
 Өңгүрөп, өксөп жүргөнбүз.
 Аман жүрсө бул уулуң
 Талаадан жыйнайт көчүңдү;
 Алып берет Манасым,
 Капкайдагы өчүңдү.
 Малга ишенген онобу?
 Малың бала болобу?
 Арбаттуу Жакып, аты улук
 Балам малды чачар деп,

Атандын көрү Канжар алп,
 Сен жылкычы, мен койчу,
 Канча бала кыйраттын,
 Кара боюң чың болчу.
 Тартып жедиң этимди,-
 Эми келтирейин кезинди.
 Төрт баланы сойгудай,
 Сенин бээнди тийип качтыбы?
 Адам өлүм кылгыдай,
 Сенин алтының талап чачтыбы?",
 Ушуну айтып бакырып,
 Кыргыздап ураан чакырып,
 Үйдөй кара чокморду
 Үйрө кармап алганы,
 Качырып кирип Канжарды
 Как төбөгө салганы.

Манастан чокмор жегенде
 Башы кетти быркырап,
 Баспай жерге жыгылып,
 Жаны кетти чыркырап.
 Балбанды союп жай кылып,
 Балдарды жыйып алды эми.
 Бай Жакыптын козудан
 Дагы кырып салды эми.
 Оюн Манас баланын
 Отун жыйса оту жок,
 Же бышып турган эти жок.

Жырынта деген бир калмак
 Козу издеп жетип келиптир.
 Келгенин Манас көрүптүр:
 "Абышка, бери келгин,-деп,
 От күйгүзүп алууга
 Оттугунду бергин"-деп,
 Сурап баатыр туруптур.
 "Ата курган бурут-деп,
 Айтканына көнгөн жок.
 Атандын көрү как баш чал
 Балдарга оттук берген жок.
 "Сураса бербес оттукка,
 Суук колду саламын,
 Керек болду оттугун,
 Сенден минтип тартып аламын".
 Деп ушинтип умтулуп,
 Чалды курдан алды эле,
 Айгырынан оодарып,
 Көтөрүп жерге салды эле,
 Куру үзүлүп, ал чалдын
 Кисеси колдо калды эми;
 Абышка шашып калды эми,
 Темир таман үзөнгү

Теппей чуркап минди эми.
 Көк айгырды камчылап,
 Жаагынан кан тамчылап,
 Калмак кетти жолуна;
 Кой башчысы Ошпур бай
 Кыдырып келди коюна.

Дөбөгө чыгып караса
 Көгөрүп түтүн бөлүнөт,
 Козунун көбүн бул Манас
 Кырып салган көрүнөт.
 Козудан тандап союшуп,
 Кужулдашкан бул балдар
 Этти шишке сайып тоюшуп,
 Кунан чаап ойноп бакырып,
 Бакырганын. байкасаң,
 "Манастап" ураан чакырат,
 Балдар тиккен алачык
 Бир короонун козусу
 Кен-кесири баткандай,
 Бир капшытта кырк бала
 Манас баштап кужулдап,
 Ордо атышып жаткандай.
 Кара чаар кабылан Кадимки
 Манас баланын
 Капталында чамынат,
 Чолок көк жал арыстан
 Ошпурду жара тартчудай,
 Бет алдында камынат.
 Ошолорду көргөндө
 Бokoно сөөгү болкулдап,
 Боор ичеги солкулдап,
 Билегинен сап кетти,
 Ошпурдун жүрөгүнөн кап кетти,

"Бул Жакыптын жинди уулу
 Билеги жоон таш жүрөк,
 Пил мүчөлүү бадирек*,
 Жетилип калган кези экен,
 Эми жергеме салат чоң дүмөк.
 Өз билгенин талаада
 Кылып салган турбайбы,
 Козунун баарын окшотуп,
 Кырып салган турбайбы.
 Бул жерде туруп нетейин,
 Балаңды тыйып алгын деп
 Береним Жакыпка эми жетейин!".
 Муну ойлонуп Ошпурбай
 Жакыпты көздөй дыр койду,
 Жан аябай чу койду.

Жакыбынын үйүнө

Барып түштү Ошпурбай.
 Балакеттүү шумдук сөз
 Салып түштү Ошпурбай.
 "Жакып, балаң өндүү жан болбос,
 Жанындагы жолдошу
 Жаланып турган сур жолборс.
 Кырк баланы жолдошко
 Кыран уулуң жыйыптыр.
 Короосу менен жуушатып,
 Козуңду минтип кырыптыр.
 Этке тойгон кырк бала
 Жөө кунан чаап бакырат,
 Астыга чыгып келгени
 "Манастап" ураан чакырат.
 Уулундун аты "Чоң Жинди",
 Мунун Манас атын ким билди!
 Элдин мыш-мыш кеби бар,
 Жылкычы башы Чоңканжар
 Аны да Манас шум уулуң
 Өлтүрүп салган чени бар.
 Балаңды тыйгын, тилимди ал,
 Менин айтканым ушул, билип ал.
 Мына ушундай деди да,
 Ошпур кайра чапты малына.
 Ошондо асыл катын Чыйырды
 Ак тамагын кылайтып,
 Акырын сүйлөп муну айтып:
 "Боздон тоодак куткарбас,
 Боз ала шумкар Манасым,
 Калкайган тоого токтобос,
 Кара ала баарчын Манасым.
 Адырда аккан булагың,
 Айкөл жалгыз чунагың,
 Албагын жаман пейлиңе,
 Аман жүрсө жеткирер
 Сенин алыста кыргыз элиңе.
 Аман болсо Манасың,
 Күйүттүү кабак ачылат,
 Күйүккөн жүрөк басылат.
 Аман болсо Манасың,
 Атамдан калган мурас деп,
 Кең-Көл, Талас жер табат,
 Айланып кыргыз эл табат.
 Опосу жок куу малга
 Уулум тентек чыкты деп,
 Абышкам, мынча муңайба!
 Кайгырбагын малыңа,
 Кайрат бергин балаңа.
 Балаңа кайрат бербесең
 Каптал жакта Каңгай бар,
 Каңгайда кара калмак бар.
 Кайгыланбай кайрат кыл,

Сага түшчү салмак бар.
 Сенин кыр жагыңда кытай бар,
 Кыйрашчу жооң далай бар.
 Маңдайыңда манжуу бар,
 "Баягы бурут экен"- деп,
 Кызыгып тооруп калчуу бар.
 Кызыл-тазыл кырмызы
 Кыргагын тартсам бөлүнбөйт,
 Кыжылдаган манжуудан
 Сага кылчаяр адам көрүнбөйт.
 Жашыл ала тал жибек
 Жан-жанын тытсам бөлүнбөйт.
 Жаң-жуңу келсе жамандап,
 Бул калмакта жан коёр киши
 көрүнбөйт.

Сан дүйнө малды чачыңыз,
 Арка кылып Манасты
 Бул Алтайдан качыңыз!
 Бул Алтайдан качпасаң,
 Коруп алат мал оттогон талааңды,
 Кармап кетет өлгөндө көргөн
 балаңды.
 Кармаса соёт Акбалта баштап
 пириңди
 Каңгай кагат капкайда кеткен
 жиниңди.

Алтын казып, дан айдап,
 Алтайга келип турабыз,
 Уулуң тентек чыгыптыр,
 Эми эмне айла кылабыз?
 Айтканым ушул билип ал,
 Абышкам, Жакып, тилимди ал.
 Ат семирп ык болсо,
 Эр семирп бук болсо,
 Кочкоруң биттеп ирик кылгын,
 Коюңдун баарын түрк* кылгын.
 Айгырды биттеп ат кылгын,
 Жылкыңды шайдоот бат кылгын.
 Өлчөөлө качар чамаңды,
 Тилегин тиле баландын".

Чыйырды оозун жыйып алгыча,
 Андай-мындай дегиче,
 Ошпур келди күүлөнүп,
 Одураңдап сүйлөнүп:
 «Ордо бузуп, олжо алып,
 Же уулуң сени бай кылат,
 Омуроо кагып, чыр салып,
 Же бул уулуң сени жай кылат.
 Элден ушак кеп уктум,
 Эчен койчу, жылкычы
 Уулун. талаага кырды деп уктум"

Муну укканда Жакыптын
 Көзүнүн жашы төгүлүп,
 Көңүлү кетти бөлүнүп,
 Тентек уул Манасы
 Тегеле көзүнө жаман көрүнүп.
 Каарланып Жакыбың,
 Калдайып атка минди эми,
 Ошпур экөө ээрчишип,
 Кой жаткан жакка жүрдү эми.
 Сары адырмак урчукка,
 Саландаган тумшукка
 Салып чыгып караса,
 Чоң Алтайдын оюнда,
 Кең өзөндүн боюнда,
 Адыр-күдүр баткалда,
 Жакыптын кою жатканда,
 Оргуп түтүн бөлүнөт,
 Кыран Манас, кырк бала,
 Атасынын тең коюн
 Талаага сойгон көрүнөт.
 Мал жандуу экен бай Жакып,
 Баарыдан билбес чын жаман
 Бадирек экен ал жаман.
 Капаланып түктүйүп,
 Каарын төгүп үксүйүп:
 "Керденге бүткөн Манасым,
 Кетирипсиң алымды.
 Талаага не деп сойгонсуң,
 Жоо ээлеген малымбы?".
 Анда Манас муну айтат.

Киши билбес шумду айтат:
 "Кокуй, ата, не дейсиз?
 Ээсиз малды көп кылып,
 Күтүп жүрүп нетесиз?
 Не муратка жетесиз?".
 Айтып оозун жыйгыча,
 Атасын карап тургуча,
 Боз ала желек, кызыл туу,
 Бойбойлогон ызы-чуу, .
 Ак асаба, кызыл туу,
 Айкайлаган ызы-чуу...

Манжуунун ары бетинде,
 Каңгайдын бери четинде,
 Эсен кандын элчиси,
 Кара калмак манжуунун
 Жер кайтарган ченчиси,
 Ушакчыдан кеп угуп,
 Белгилүү бурут Жакыптын
 Бурулбаган көп малы

Жер отун жеди деп угуп,
 Жети асаба туу алып,
 Жети жүздөй кол алып,
 Жети жүздүн башчысы,
 Жеткилеңи чоң Кочку,
 Кочку келип калганы,
 Калайманды салганы.

Кочку келди короктоп,
 Кошоматчы куулары
 Аркасында сороктоп,
 Эки буту салактап,
 Эми өкүм сүйлөйт алактап:
 "Кызыталак куу бурут,
 Жүргөнүн бузук бу, бурут!
 Дегенме көн, бурут,
 Балаң тентек "Чоң Жинди"
 Азыр бизге бер, бурут!
 Сурагыма көнөсүң,
 Айтканымды бербесең,
 Кырка тиём бээнди,
 Чыгара муштайм мээнди!
 Береки Алтай бөксөсүн
 Жайлап жүргөн экенсиң,
 "Баламдын аты "Жинди"-деп,
 Падышабыз Эсен кан
 Алдап жүргөн экенсиң.
 Алтындан тапкан сан кара
 Чачайын деген экенсиң.
 Кызыталак куу бурут,
 Эми качайын деген экенсиң.
 Манасыңды бербесең,
 Айтканыма көнбөсөң,
 Азыр табам жайыңды,
 Чыгарамын этинден
 Сөөгүңдөн чыккан майыңды!".

Күрмөчөнүн күлдүйтүп,
 Күчөп келип турду эми,
 Найзачанын акыйтып,
 Адыраңдап турду эми.
 Андай-мындай дегиче,
 Ачып көздү жумгуча,
 Добулбас үнү бапылдап,
 Чыңыроо* үнү такылдап,
 Сыр бараң үнү жаңырып,
 Элчиге келген камынып,
 Эр Кочкусу баш болуп,
 Жылкы тийди жабылып.
 Бузукту Кочку баштады,
 Жергедеки кыргыздар
 Жандан кечип таштады.

Кереге-уугун кыйратып,
Келин-кызын ыйлатып,
Керүүдөгү жылкыны
Баарын тийди чулатып.

Ал аңгыча болгон жок,
Он экиде эр Манас
Минген аты Аймаң боз
Кармашкан жоосу соо болбос,
Жоо-жарагын шайланып,
Кынсыз кылыч байланып,
Кайра жаачуу булуттай
Каары бетине айланып,
"Күрдөлдүү башым барында,
Күлүгүм кантип берейин,
Күчөгөн экен бул калмак,
Мен бир күпүлдөшүп көрөйүн!",
Манас ачуусу келип бөлүнүп,
Ар мүчөсүн карасаң,
Арыстан сындуу көрүнүп,
Жакып байдын жаш Манас
Жеткилең белин курчанып,
Аймаңбоз санга бир салып,
Сыр найзаны колго алып,
Качырып кирди бакырып,
Арт жагынан кырк бала
Манастан ураан чакырып.
Ат мингени дагы бар,
Өгүз минген дагы бар,
Кыжылдаган кармашта
Кырк баланын баары бар.
Астындагы Аймаңбоз
Тайгылган жок бийиктен;
Ал жаныбар кем эмес
Ташка баскан кийиктен.
Жаш Манастын Аймаңбоз
Баскан ташы быркырап,
Жолум үйдөй чоң даңкан
Төбөсүндө чыркырап,
Араандай оозу ачылып,
Кан аралаш ак көбүк
Омууроого чачылып,
Ээлендирип булкунтуп,
Эр Манас жүрөт майданда
Аймаңбозду жулкунтуп.

Найзасын канга чыктады,
Алыша келген балбанды
Коёндой жерге ныктады.
Бузуктун баары тыйылып,
Жылкынын баары жыйылып
Ойкуп Манас кеткенде

Он эки балбан сырайып,
Бет алгандын баарысы
Аттан түштү тырайып
Ошол келген Кочкунун
Муруту өтөккө чыккан чалкандай
Канжасынын кирип көр,
Балдар, көөлөп жеген талкандай,
Мурунунун таноосу
Бурулуш жылга буткулдай,
Кезиккенди ал Кочку
Жөн эле аты менен жуткандай,
"Сексен Манас болсон да,
Түбүнө чогуу жетемин,
Атаң Жакып чалды баш кылып,
Баарыңды байлап кетемин!".
Каарланып, күпүлдөп,
Дабыштанып, дүпүлдөп,
Жекеге чыкты эр Кочку
Төбө чачы сүксөйүп,
Кол салууга Манаска
Келген кези түктөйүп.

Жетик Манас көк жалын
Жебеден мурун жетти эми,
Жеткен жерден Кочкуну
Көмө коюп өттү эми.
Үзөнгүдөн бут тайып,
Эрден көчүк кылтайып,
Адырайган чоң, Кочку
Аттан кулап түштү эми.
Акбалта, Жакып бул жерде
Арага түшүп калганы.
Алдында Манас турганы.

Атасы Жакып муну айтат:
"Жалгыз уулум, Манасым,
Каарды катуу баштадың.
Каран түн, мүшкүл чыр салып,
Кочкуну союп таштадың.
Калың каздың орумду,
Эми кайнатмак болдуң шорумду.
Ордолуу журтка катылып,
Чечтирмек болдуң тонумду!"

Эми Акбалта кирди күүлөнүп,
Ачуусу келип сүйлөнүп:
"Кейибе, Жакып, жөнү жок,
Кейиген адам оңобу?
Ушу сенин кейишиң жакшы болобу?!
Өчкөн отуң тамызат,
Аман болсо бул бала
Өлгөн жаның тиргизет.

Аман жүрсө бул Манас,
 Добул келсе жел тийгис
 Булуң токой -чер болот.
 Доочу келсе мал бергис
 Кара көк жал, эр болот.
 Кайгы тилөө болобу?
 Кайгырбагын жөнү жок,
 Калка болот Манас деп,
 Ошондуктан көөнүм ток.
 Айтканым уккун сен Жакып:
 Эми малдын баарын чачалык,
 Медер кылып Манасты
 Кыргызды көздөй качалык.
 Бул Алтайга турганда,
 Не муратка жетелик.
 Кургаң жан аман барында,
 Кыргызга кирип кетелик!"

Акбалтанын айтканын,

Көңүлүндө эп кылып,
 Азганакай кыргыздар
 Кетүү жайын кеп кылып,
 Кочкорун биттеп ирк кылып,
 Коюнун баарын түрк кылып,
 Букасын бычып, уй кылып,
 Айгырын бычып, ат кылып,
 Буурасын бычып, бой кылып,
 Кайран кыргыз ошентти,
 Кача турган ой кылып.
 Карысы санаа тартканда,
 Калдайып айыл жатканда,
 Баатырлар санаа тартканда,
 Бейкутта айыл жатканда
 Көктөн жылдыз тутулуп,
 Көрбөй Манас калганы,
 Тагылып качып кутулуп,
 Эсен канга барганы.

ЖАШ МАНАСТЫН ЧОҢ ДӨӨДҮРДҮ, ДӨӨ ЖОЛОЙДУ, КАМАН АЛПТЫ ЖЕҢГЕНИ

Эсен кандын алдында
 Кайнатылуу шору бар;
 Каарына алган адамга
 Казып койгон ору бар.
 Кыяматтын баары бар;
 Кырк желдети дагы бар.
 Кылыч тумшук пили бар;
 Каарын салып чамынган
 Желмогузун билип ал.
 Адамдын мурдун, кулагын
 Тумар кылып тагынган
 Калмактардын Тагылык
 Кыйкырып кирип барганы,
 Таазим кылып жүгүнүп,
 Кайран жандан түңүлүп,
 Каары күчтүү Манастын
 Кабарын айта салганы:
 «Каным, айдардын баарын жүн
 кылды,
 Адамдын баарын нан кылды,
 Улук экен, шер экен,
 Уйпаланган буруттун
 Уулу Манас эр экен.
 Манастын түрүн карасаң,
 Кынсыз кылыч байланган,
 Кайра жаачу булуттай,
 Каар жүзүнө айланган.

Мунун жүргөнүнөн чаң чыгат,
 Добушунан жан чыгат.
 Бекер туулган жан эмес,
 Бекер турчу бала эмес.
 Кыргыздын тийген жылкысын
 Баатырдын баарын сомдоду,
 Балбандарың сойлоду,
 Манас бирин да тирүү
 койбоду!"

Манастын дайнын укканда,
 Даана сүйлөп Тагылык,
 Камалашып турушту
 Кайнап жаткан көп улук.
 Маңкүштө алп, Дөөдүр алп,
 Кайчы кулак Каман алп,-
 Карасаң канча жандар бар,
 Эсен кандын алдында
 Эл бийлеген кандар бар.
 Айкырса элден жан чыкты,
 "А" дей албай тумчукту.
 Ачуусу келип күүлөнүп,
 Улук экен Эсен кан,
 Омуроолоп сүйлөнүп:
 «Ордо күткөн кандарым,
 Алты айчылык азапты
 Азыр билчү жандарым!

Канкорду таап кел десе,
 Кара күчкө «таптым»- деп,
 Каканчынын канына,
 Калп айтканың кандай кеп?
 Артык жалган кебиңди
 Ашырганың кантейин;
 Жок немени "Манас" деп,
 Сенин жашырганын кантейин!
 Жалынсаң укпайм. сөзүңдү,
 Карап турган балбандар
 Жалпы чукуйм көзүңдү!".

Кан Эсен кап чамынып,
 Калайманды баштады.
 Аярлардын так кыркын
 Такыр кырып таштады.
 Дагы Эсен кан кеп айтат,
 Ачууланып бек айтат:
 "Кылычы кыйла миздүү, кел,
 Айбалта чапчуу ыктууң кел,
 Кыйшандабай бурутка
 Кыргызды кызык салчууң
 кел.

Кызыталак буруттун
 Күчтүүсүн байлап алчууң кел.
 Манаска эми барып кел,
 Он экиде баланы
 Тирүү байлап алып кел,
 Кытайлардын кан Жолой,
 Сенин балбандыгың башкача,
 Баатырлыгың бир канча.
 Жортуулга кетсең коңур күз,
 Кагышкан дөөңдү кылдың түз.
 Кече Чон-Кап тоонун
 бетинде,

Суук-Төрдүн бетинде
 Эрдигинди бир салдың.
 Кулагы темир Кутан алп,
 Маңдайы темир Маңкуш алп,
 Киндиги темир Китен алп,
 Карагер минген Казан алп,
 Кайчы кулак Каман алп
 Кап-Тоону басып жер кылдың,
 Беш дөөнү байлап эл кылдың.
 Телегейиң тең элең,
 Ушунчалык кытайдан
 Ишенгеним сен элең.
 Жанга өлчөлүү болжош ал,
 Таамай балбан жолдош ал,
 Айласын тапсаң жайлап кел,
 Айлалуу болсоң, Манасты
 Акыры тирүү байлап кел.

Дөңгө, Жолой балбаным,
 Сенин ааламга жетет
 жанжалың.

Чарпышып чамаң жетпесе,
 Көрүнбөгүн көзүмө,
 Жолобогун өзүмө.
 Куру келсең балбаным,
 Кылычтап башын аламын,
 Кыйшандатпай баарыңды
 Кыргыз кылып саламын!".

Добулбас үнүн укканда.
 Жайнап жаткан көп балбан
 Эсен канга чогулуп,
 Ал балбандын ичинде
 Ат оюнчу жөө күлүк,
 Орко, Керке балбаны
 Буйрук алып канынан
 Кошо чыгып калганы.
 Чалма уруучу мыктуусу,
 Айбалта чапчу ыктуусу,
 Темир аркан - торчону
 Тегиз канжар колчону,
 Дөңгө менен Жолою,
 Дөөкүрсүгөн далайы,
 Көк букадай чамынып,
 Эсен кандын элинен
 Чыкмак болду камынып.
 Кериги бар, пили бар,
 Качыры бар, төөсү бар,
 Кайнап жаткан калмактын
 Канча түркүн дөөсү бар.
 Козголон түшүп, кол
 каптап,

Аз гана эмес, мол каптап,
 Көргөндө көңүл бөлүнүп,
 Чокморлору балбандын
 Жолум үйдөй көрүнүп,
 Котолошуп балбаны,
 Кол аттанып калганы.

Он башысы ороктоп,
 Найзачаны бир кылка
 Алды менен сороктоп,
 Жүз башысы жүгүрүп,
 Элүү башы, жүз башы
 Миң башыны көргөндө,
 Кайран жандан түңүлүп,
 Калың кол каптап түйүлүп,
 Көргөн адам күйүнүп,
 Балбанынын баарысы,
 Баатыр Дөңгө карысы,

Жер жайнаган кол алып,
 Жети асаба туу алып,
 Жеткен жердин баарына
 Ач айкырык чуу салып,
 Бөөт-чөөт суу кечип,
 Адыр-күдүр жер басып,
 Тоңурайган тоону өтүп,
 Тоңкойгон эчен коону ашып,
 Ийри-буйру жол өтүп,
 Имерилген суу кечип, .
 Кайдан калсын аянып,
 Жеткен экен көп черүү*
 Алтайдын тоосун таянып...
 Эсен кандын казыналык кырк
 нарга

Алтын, күмүш, дилде артып,
 Эптеп кыңыр табууга,
 Эптеп кыргыз чабууга,
 Алтай жолун төтөлөп,
 Кырка кошун жетелеп,
 Арт жагында балбаны,
 Балбандар ээрчип алганы.

Ошол кезде Манастын
 Аймаңбозу шайлалуу,
 Кермеде толгон тулпар
 байлануу.

Кырк таман чийип ордону
 Атып жаткан кези экен,
 Тамашага баатырын
 Батып жаткан кези экен.
 Ичинде Манас жолборсу,
 Жанындагы кырк бала -
 Жаш баатырдын жолдошу.
 Чийип койгон чийинди
 Кара баспай, ак басып,
 Кыйшыгы жок так басып,
 Кадамакты кадашып,
 Оюн салып жатканда,
 Тоорумак тооруп атканда,
 Ичке түштү жаш Манас,
 Чүкө чертер чоң оюн
 Ишке түштү жаш Манас.

Кызыкка кыйын батканда,
 Чүкө чертип жатканда,
 Эсен кандын кырк нары
 Жүктөлгөн алтын дилде бар;
 Кырк нарынын астында,
 Кыйла баалуу кызыл нар,
 Арт жакта эки жүздөй
 балбаны,

Кызматкерди шаштырды,
 Атып жаткан ордонун
 Ортосун жара бастырды.

Ачууланып эр Манас,
 Бир чүкөнү черткени,
 Чыркырап чүкө кеткени.
 Чүкө ыргыды чыркырап,
 Эсен кандын эки нар
 Чүкө тийген жилиги
 Талкан болду быркырап.
 Кызыл нар кыйрап жыгылды,
 Балбандары күүлөндү,
 Ал балбандын ичинен
 Дөөдүр алпы сүйлөндү.
 Манасты көздөй чоң Дөөдүр
 Балтасын ала жүгүрдү;
 Аны көргөн кырк бала
 Өлдүк деп жандан түнүлдү.
 Манасты кармап алууга
 Эки жүз балбан жабылды,
 Балакет минтип табылды

Балбандарды көргөндө,
 Кыраан Манас арыстан
 Кызыкты мындай салганы,
 Чоюн чокмор ойнотуп,
 Он экисин жалмады.
 Жанындагы кырк бала
 Баягыдан жанданып,
 Кажылдашкан калмакка
 Кошо кирди кол салып.
 Каарды Манас баштады.
 Алтымышын тырайтып,
 Кырка кырып таштады.
 Жеткилең Манас аралап,
 Балбанды кырып жатканда,
 Жетимиш жерден жара жеп,
 Дөөдүр качып кутулду.

Муну мындай таштайлы,
 Атакеси Жакыптан
 Эми сөздү баштайлы.
 "Качып кирер токой жок,
 Кара кылар ногой жок,
 Өрт каптайт жыйган үбүмө*,
 Опсуз тентек чырагым,
 Жеттиң менин түбүмө!
 Улукка тийип уйпадың,
 Уулум, Манас, оңбой кал,
 Ушинтип бизди сыйпадың!"

Баарын тартуу кылып берели.
 Курган жан аман калалык,
 Сулуу кыздан бир тогуз
 Тандап тартуу кылалык,
 Жанды сактап туралы.
 Кыйналып калган жан элек,
 Тирүү жүрбөй баштатан,
 Кулунум, кырылып калган эл элек".

Жакып мындай дегенде,
 Безге сайган эмедей
 Ыргып кетти эр Манас:
 "Кокуй, ата, не дейсиң,
 Неге мынча маанай бас?
 Жоого намыс бергиче,
 Ажалым жетсе өлөйүн,
 Малым менен жанымды
 Олжого кантип берейин!
 Катүгүн, ата, не дейсиң,
 Аймаңбоз берчи минейин.
 Капкайдан келген балбанды
 Мен кайра Бак-Бурчун айдап

кирейин!

Өлбөй тирүү жүргөндө
 Не мураска жетейин.
 Калкым кыргыз, сен үчүн
 Курман болуп кетейин.
 Зордукчу кара кытайга
 Согушту ыктап салайын.
 Телпейген кара калмактан
 Быйыл теңдигим тартып аламын!
 Кокуй, ата, кейибе,
 Найзалашып топ бузам,
 Тагдыр жетсе окко учам!".
 Деп ошентип зор Манас
 Жоо-жарагын шайланды,
 Кыргыз кылчуу нар кескен
 Кылычын ичтен байланды.
 Ошол кезде кылкылдап,
 Кытай каптап калганы.
 Жору куйрук Жоон алп,
 Кайчы кулак Каман алп,
 Качырып уруш салганы.
 Жетик Манас көк жалды
 Ортосуна алганы.

Беттеп найза сунганда,
 Пенде чыдап туралбай,
 Качырып кылыч чапканда,
 Калмак чыдап туралбай,
 Бет алса, кытай бөлүнөт,
 Таалайы артык айкөлдүн

Арыстан сыны көрүнөт.
 Бир караса миң киши,
 Бир караса, баатырын—
 Эсеп жеткис сан киши.
 Араласа, арыстан - шер
 Ат-атынан күбүлүп,
 Чыйрагыраак балбаны
 Чын жанынан түнүлүп,
 Маңдай-тескей турушуп,
 Мылтык атып, жаа тартып,
 Карсылдашып урушуп,
 Караса көзгө илинбейт,
 Кудай бетин көрсөтпө,
 Камгак учкан немедей
 Кайсы экени билинбейт.

Манаска чыдап туралбай
 Манжуу качып шокшоктоп,
 Ар жагынан эки дөө
 Кайра тосуп токмоктоп,
 Баатыр Манас көк жалды
 Байлаймын деп жыйылды,
 Байламак түгүл бадирек*,
 Бет келгени кырылды.

Балбан Дөңгө, эр Жолой
 Чын каарына алды эми,
 Өмүлүшө келгенде
 Мындай кепти салды эми
 "Беттешкенден өлдүк, - деп, -
 Албай кантип тартабыз,
 Уйпаланып келдик, - деп,
 Уялбай кантип айтабыз?
 Кызыталак буруттан
 Кырылышып кайтабыз.
 Сырттап-сырттап чыгалы,
 Зыркыратып кубалап,
 Сыйынган жерге тыгалы.
 Ойронду опсуз салалы,
 Кызыталак бурутту
 Ороп кармап алалы!".

Колдун артын эр Жолой,
 Айдап алган чагы экен.
 Койбочуудай кармашып,
 Жайнап алган чагы экен.
 Кол алдында чоң Дөңгө
 Кежиге чачы үксөйүп,
 Каары келип, какайыш,
 Дөңгө келе жатат түктүйүп.
 Мурунунан чыккан буу
 Кол ыштыктай буркурап,

Кырын тийген эмедей,
 Артынан кытайдын колу чуркурап;
 Көрчү болсоң, эр Дөңгө
 Кылкүрөн, менен чамынып,
 Манаска найза саюуга
 Жеткен экен камынып.
 Көк темирден туулга
 Көмкөрө кийип алыптыр,
 Көмө койчу эмедей,
 Күркүрөп келип калыптыр

Кыраан, Манас жаш бала
 Аймаңбоз оозун бурду эми,
 Тоодой болгон Дөңгөгө
 Токтолбой найза сунду эми.
 Берен Манас баатырдын
 Бели артына мекчейип,
 Алактаган эки көз
 Өрттөй жайнап чекчейип,
 Каары бөтөн бөлүнүп,
 Оозунан оту төгүлүп;
 Тулпар экен Аймаңбоз
 Көкүлүн көккө сыргытып,
 Жаныбар туягын жерге мылгытып,
 Учкан куш менен жарышып,
 Окоро түйгөн ак тизгин,
 Ойноп учкан тулпардын
 Кабылан оозу менен алышып,
 Айта-буйта дегиче,
 Ачып көздү жумгуча,
 Шердин шер экени билинип,
 Аймаңбоз жетти жүгүрүп.
 Жетик бала баатырың
 Жебеден мурун жеткени;
 Жеткен жерден Дөңгөнүн,
 Кендир курдун бети деп,
 Өпкөнүн бер жак чети деп,
 Жан жеринин тушу деп,
 Өлөр жери ушу деп,
 Кан ичсе тойгус сыр найза
 Катуу муштап өткөнү.

Карап турган адамдын,
 Бүткөн бою дүркүрөп,
 Кылкүрөндүн үстүнөн
 Ээрден көчүк кылтайып,
 Үзөнгүдөн бут тайып,
 Кулап кетти күркүрөп.
 Дөңгө аттан түшкөндө,
 Балени башка салганы,
 Баатырың башын кесип алганы.
 Ичке жолун төтөлөп,

Кылкүрөндү Манас шер
 Олжо кылып жетелеп;
 Кылкүрөң коштоп чыккыча
 Кудай бетин көргөзбө,
 Камышты көр, селди көр,
 Каптап келген элди көр.
 Каардуу Жолой бакырып,
 Какандап* ураан чакырып,
 Каарды катуу салды эми,
 Кайнап келген көп балбан
 Манасты тегеректеп калды эми.

Акбалта, Жакып жанашты,
 Көөдөнгө батпай көп санаа,
 Курчоодо турган Манасты
 Көргөндө көзүнүн жашы он талаа.
 “Өлбөй тирүү жүргөндө,
 Не муратка жетелик?
 Маңдайга бүткөн бала үчүн,
 Курган жан, курман болуп кетелик,
 Ажал жетсе, өлдүк”,-деп,
 Ак сакалын суюлтуп,
 Эки көздөн аккан жаш,
 Акырек ылдый куюлтуп,
 Кайрат кирип ушундай,
 Кара жанды аябай,
 Капталынан Акбалта
 Качырып найза сунганы,
 Ортосунда эр Жакып,
 Ойрон Манас уулу үчүн,
 Кыргындашып турганы.

Чалдар жүрөт алышып,
 Балдар жүрөт салышып,
 Өмөлүшө чабышып,
 Өлбөгөн жерде калышып.
 Карсылдашып кагышып,
 Кажабай кайрат табышып,
 Аймаңбоз менен ойнотуп,
 Жеткен жерин сойлотуп,
 Ортосунда зор Манас
 Опол-Тоодой көрүнүп,
 Каарына чыдабай,
 Качып балбан бөлүнүп,
 Каарданып бакырды;
 Эр Манастын кырк баатыр
 Кара таандай калмакты
 Кайра айдап сапырды.

Калмак качып, бириндеп,
 Жайнап калган кези экен,
 Баякы Манас көк жалың

Айдап калган кези экен.
Түзөндүн баары чаң болду,
Колоттун баарын карасаң»
Коркурап аккан кан болду.
Каарды Манас баштады,
Жолоюнан бөлөгүн
Жолго кырып таштады.

Кечээ томуктай жерде тоо жок,
Тонкоё кирер коо жок,
Буурусун тийген чийин жок,
Суур казган ийин жок
Айдап сары талаада
Түгөнгөн тоонун урчукта,
Дүмүрөйгөн тумшукта,
Оргуп туман бөлүнөт,
Он эки жайсан, ээрчиткен,
Ойрон Жолой көрүнөт.
Жетик Жолой чоң балбан
Кайчы кулак Каман алп
Караан кылып айдаптыр,
Жолдошко бекем шайлаптыр.
Кара болот ооздук
Көмөкөйдө карсылдап,
Жолум үйдөй чоң туяк
Шилтесе жерге тарсылдап,
Ачбууданга камчы уруп,
Эми Жолой алкынып,
Төбө чачы сүксөйүп,
Жеп ийчүдөй үксөйүп,
Качырган каман төштөнүп,
Алуучу аюу көздөнүп,
Көрсө көңүл бөлүнүп,
Акыр сунган найзасы
Карагайдай көрүнүп,
Мурунунун такоосу
Сеңирдүү тоонун баткалдай,
Бир бетине Жолойдун
Он эки шибээ, кырк манжуу
Ордо атышып жаткандай.
Бир көзүнө карасаң,
Бакалуу көл-буткулдай,
Кашы өрттөнгөн токойдой,
Калбайыңкы эрини
Жылкычы кийген чокойдой.
Буттай темир курчанып,
Жекеге чыгып калыптыр.
Каарына капырдын
Жер майышып алыптыр.
Кол токмоктой кара чач
Аркасында селкилдеп,
Мунун темингени телпилдеп,

Көк ала майдан таш кашат
Майданга чыга калды эми.
Кыраан Манас жаш бала
Бет алып чукул барды эми.

Манас жакын калганда,
Теке кандай барганда,
Анда Жолой муну айтат;
"Атыңдын оозун бура тур,
Антандабай сен, бурут,
Алдыңкы жерге тура тур.
Манас, Манас дегенде
Барбая түшөт экенсиң,
Сууга салган чаначтай,
Дардая түшөт экенсиң.
Бул Алтайда туулдун,
Киндик кан тамган биякка,
Сенин кишилигин, каякта?
Дегениме көн, Манас,
Буруттугуң чын болсо,
Кезегинди бер Манас!
Жекелеше турушуп,
Жеке сайыш кылалык,
Баатырлык сонун мындай иш,
Жекелешип алалык".

Жолдоңдогон Жолойдун
Дегенине көнгөнү,
Каалаганың болсун деп,
Кезегин Манас бергени.
"Аябай найза сай Жолой
Аяп калсаң эгерде,
Так энеңди алып кал, Жолой!
Бардык күчүң сал, Жолой,
Жыга сайып кал, Жолой.
Жыга албасаң, эр Жолой,
Жылмаң чалгын чалынат.
Байкагының ошондо
Башыңа балта чабылат.
Эми желигип туулуп жетилдим,
Кечүүдөн чалам кечүүндү,
Келберсиген калмагым
Эми аламын сенден өчүмдү!
Төшүңө найза сукпасам,
Туулбай туна чөгөйүн,
Сенин төрөңдү сайып жыкпасам,
Таштуунду кармап албасам,
Кызыл чоктуу эриңе
Кыргынды кымбат салбасам!".

Ушинтип Манас күүлөндү,
"Чанач мурун, чоң соргок

Чаманды бил!" - деп сүйлөндү.
 Аймаңбоз оозун бурду эми,
 "Кезегин Жолой алгын, - деп,
 Кеңири күчүн салгын" - деп,
 Кысыр чалган кабылан
 Кылт этпей карап турду эми.

Ачбууданча Жолой кан
 Оңурайып барбайып,
 Ал да келди дардайып.
 Жетик эрдин бири экен,
 Көрүп сындайт Манасты,
 Өзү сынчы шум экен.
 "Капырай, адамдан бөлөк сүрү бар,
 Арыстандай түрү бар.
 Кара чаар кабылан
 Капталында чамынат,
 Чолок көк жал жолборсу
 Аркасында камынат.
 Бир караса, миң киши
 Калмакты аңдып тургандай,
 Туш жагынан жабылат.
 Билеги жоон таш жүрөк,
 Пил мүчөлүү бадирек*.
 Кайраты бийик, заары күч,
 Кагылышкан адамды
 Кыла турган жылма түз.
 Үйдөй кара бөркү бар,
 Өчөшкөндүн баарысын
 Жеке кырчуу эрки бар".

Мына ошондо эр Жолой,
 Манасты көрүп күйүндү.
 Өлчөп, сынга толтуруп,
 Өз жанынан түнүлдү.
 Төбө чачы үрпөйүп,
 Кайран Жолой балбаны
 Манаска найза сунганы.
 Кезегин берип эр Манас,
 Былкылдабай турганы.

Мыктап Жолой сайганда,
 Манас кыйшак этип койбоду.
 Эр Жолойдун Ачбуудан
 Тизеси жерге орноду.
 Кытайлардын кан Жолой
 Акыл ийлеп, ой ойлоп,
 Кылайган арга калбады.
 Калталандап шум Жолой
 Качар жагын камдады.
 "Кайрылса Манас жеди, - деп,
 Сайса бурут оң кылбайт.

Эрегише келгенде.
 Эгерде мени соо кылбайт".

Ыңгыр-дыңгыр кеп ойлоп,
 Жолой минтип турганда,
 Жолойго найза салууга
 Жолборсуң даяр майданда.
 Аймаңбоз санга бир салып,
 Найзасын оңдоп колго алып,
 Ач арыстан төштөнүп,
 Алгыр бүркүт көздөнүп,
 Атылып Манас жетти эми.
 Калмак ээрдин кашы деп,
 Кан жүрөктүн башы деп,
 Найза салып өтгү эми;
 Кытайлардын чоң Жолой
 Ээрден көчүк кылтайып,
 Үзөнгүдөн бут тайып,
 Эки өңүрү далбактап,
 Эки көзү алактап,
 Куюшканын кармады;
 Көзү кетти тунарып,
 Өңү кетти кубарып,
 Ырп этерге алы калбады.
 Кайрылып Манас келгиче,
 Каман алпын чакырып,
 Жору куйрук Жоон алп,
 "Жоон алп!" деп бакырып,
 Алтымыш жайсаң, кырк дөөсү
 Коргон болуп Жолойго
 Тегеректеп жетти эми,
 Желеп, таяп Жолойду
 Оңдоп жүрүп кетти эми.

Берениң Манас бет алып,
 Балбанды бузук жол салып,
 Күрмө кийген калмактын
 Күчтүүсүнө кол салып,
 Маңдай, тескей турушуп,
 Найзалашып көк жалдар
 Бет алышып урушуп;
 Найза учуиан ак була
 Калдактап учуп кеткенде,
 Найза сынып түшкөндө,
 Айбалта колго алышып,
 Көз ирмебей көк жалдар
 Муну менен салышып,
 Жакалашып тартышып,
 Астындагы буудандар
 Тизеден жерге батышып,
 Маңдайлашып турушту,
 Башкасынан айла жок,

Чокмор менен урушту.

Эми Жолой кеп айтат,
Берендер уккун деп айтат:
"Ачбууданды мингени,
Айкырып жоого тийгени,
Жолуккандын баарына
Жоболонду салчу элем,
Кезиккенди талкалап,
Кейитип байлап алчу элем.
Өзүм Жолой болгону,
Ушул болду жазганым.
Бул буруттун колунан
Өлүп кала жаздадым,
Эрбендеген эки кол
Өөдө болбой, шал болду.
Челектей болгон кайран баш
Жарылып, кара кан болду.
Омурткамдын кошмосу,
Бул бурут найза сайганда,
Бөлөк-бөлөк бөлүндү.
Кызыталак буруттун
Кыйындык жайы көрүндү.
Көз жумулуп өлбөдүм,
Кан Жолой атка конгону,
Каарды мындай көрбөдүм.
Өлбөй-житпей бул жерден
Өз дүйнөнү чачалы,
Эсен кан көздөй качалы.
Кызыталак бул бурут,
Чалышсак чама түк калбайт,
Чарпышсак моюн түк бербейт.
Чарпыша кетсек кокустан,
Кокуйду башка салбасын,
Койбой кармап албасын.
Койдой башты кеспесин,
Курсакты бөөдө жарбасын!".
Деп ушинтип эр Жолой
Боконо сөөгү болкулдап,
Боор ичеги солкулдап,
Акыл ийлеп.ой ойлоп,
Жолой жолго кирди эми.

Түгөнгөн тоонун урчуктая,
Дүмүрөйгөн тумшуктан,
Качып калган Жолойду
Кабылан Манас көрдү эми.
Азыр сага жетем; деп
Албай кантип кетем деп,
Аймаңбозун буруптур,
Качып берген Жолойго
Кабыланың найза сунуптур.

Баарынан тулпар Аймаңбоз
Башын жерге салыптыр,
Арбытып арыш алыптыр,
Эти кызып, ээлигип,
Эң эле катуу желигип,
Камыштай кулак жапырып,
Куоңдай жерди сапырып,
Тынбай чуркап калыптыр.
Айры белес тайпаңдан
Айкөл Манас кабылан
Алты айланта кууду эми.
Жети кайкаң дөбөгө
Жеткилең Манас баатырың,
Жети айланта кууду эми.
Томуктай жерде тоосу жок,
Чым этим жерде суусу жок,
Чымчып жээр чөбү жок,
Ошол чөлдү этектеп,
Ашып Жолой баратат,
Аманат жандан түңүлүп,
Качып Жолой баратат.

Көнүлү кетти бөлүнүп,
Аркасына караса,
Айкөл Манас кабылан
Кан ичер түрү көрүнүп,
Астындагы Аймаңбоз
Көрүнгөндөн көрүнүп,
Көрүнбөсө, союлгур,
Көк түтүн болуп бөлүнүп,
Астындагы Аймаңбоз
Булуттай учуп закымдап,
Калган экен, кызталак,
Ачбууданга жакындап.

Жакындап Манас барганда,
Быркылдактын Сары-Саз,
Ичи токой чилик аралаш,
Айласын таппай шашты эми,
Көсөл экен эр Жолой
Токойго кире качты эми.
Өзү жайчы кан Жолой
Токойго кирип барганы.
Күн жаадырчуу жай ташты
Көтөрүп сууга салганы.
Астынан булут табылды,
Жер жүзүнө көгөрүп,
Жөө туман түшүп жабылды.
Туш-тушунан зыркырап,
Муздак шамал урду эле,
Тоо башында дүмпүйүп,
Кара булут турду эле,

Кылыч менен чабышып,
Мындан айла кеткенде,
Чокмор менен салышып,
Жадаал* салып турушуп,
Жан аябай урушуп,
Ошондо Манас кабылан .
Чымырканып, чыңданды,
Бардигер күчүн баарысын
Колуна жыйып тынданды.

Кыраан Манас баатырың
Эңкейип эрдик салды эми.
Каман алптын кол токмоктой кара

чач

Колуна тийип калды эле,
Шапа-шупа бат кармап,
Үзөнгүнүн боолукка
Үч жолу орой чалды эле,
Аймаңбозго ошондо
Олбуй-солбуй камчы уруп,
Оң-тетири теминип,
Чүдөп жүрүп калды эми.
Аймаңбоз жоого үйрөтүп,
Опол тоодой Шибээни
Дыркыратып сүйрөтүп,
Бай Жакыптын чоң кылыч
Жанынан сууруп алды эми.
Койдой башы кесилип,
Коондой ичи жарылып,
Эр Манастын колунан
Каман алп өлүм болуп калды эми.
Колот жерди май кылып,
Каман алпты жай кылып,
Кармашып жүрүп катыгып,
Кабылан Манас атыгып,
Ажайыптын жолунан,
Каман алптын колунан
Алтымыш буудан тулпарды
Айдап Манас келди эми.
Кырк жолдошко бирден ат
Үлөштүрүп берди эми.

Кырк баланын башчысы,
Кыйласынын жакшысы,
Найзага камбыл ыктуусу,
Жоо бөрүсү, мыктуусу,
Чекчерилген чечени
Куруп калган Кутубий -
Көк жал Манас жөкөрү,
Ободон жылдыз болжошу,
Байчоро менен Чалыбай-
Баатырындын жолдошу.

Кабыландын жыйган кырк бала
Кыраан чыккан жолборсу.

Бала да болсо баатыр деп,
Азган, тозгон кыргыздар
Эр Манасты дем кылды,
Жоонун айласын таап жатыр деп,
Ошонусун бел кылды.
Алыша келген душманга
Айтар сөзгө тең кылды.
Чоңсунган жоону сомдоду.
Зордук кылган адамды
Айбалталап, токмоктоп,
Арыстан Манас оңдоду.
Жолборсундун астына
Эми жолоп адам барбады.
Жолугуша келгенде,
Жоосу тирүү калбады.
Кабыланыңдын өзүнө
Каттап адам барбады,
Катылган тирүү калбады.
Азганакай журтуна
Атка минип, ээ болду,
Мандайга жазган ырыска
Калк ичинде дөө болду.

Ай туяктан ат айтып,
Жан кубанар ой кылып,
Кара калмак, манжуудан
Кутулуп жатып калдык" - деп,
Курган кыргыз той кылып,
Мойнуна курун салынып,
Жаратканга жалынып,
Күйүтүн баары жазылып,
Күптүүнүн баары ачылып,
Үзүлгөнү уланып,
Ушинтип кыргыз кубанып:
«Ордолуу журттан айрылып,
Тентип келген журт элек.
Кара кытай, манжуунун
Ортосунда жүрчү элек,
Каяшаяк сөз сүйлөп,
Кайшалаңдап биз койсок,
Кыргын болуп калчу элек".
Мына ошону айтып ой кылып,
Кубанып кыргыз той кылып,
Көкбөрү тартып чаң салып,
«Кутулдук калың жоодон" - деп,
Кунан чаап, даң салып,
Манас, Манас болду эми,
Манас атка конду эми.
Ак калпакты кийди эми,

Алчайып атка минди эми.
Эки тизгин, бир чылбыр
Өз колуна алды эми.
Орунтуктуу эр болду,
Он эки мүчө тең болду,

Күйүттүү кыргыз биригип,
Күтүп алар шер болду,
Толкуган кара калмакка
Тоону бузган сел болду.

БАКАЙДЫН АТАСЫ БАЙДЫН АЛТАЙГА БАРЫШЫ

Ороздунун он уулу,
Мунун эң улуусу Бай экен,
Ак ала сакал чал экен.
Кең Кашкардын ар жагы,
Кебез-Тоонун бер жагы,
Ошондо жүргөн чагы экен.
Жипсиз колу байланып,
Жетимиш күнү айдалып,
Жетпей жүрдү тууганга,
Жер түбүндө зарланып.
Кайрылып жолун чала албай,
Калкынан кабар ала албай,
Каңгырап жүргөн чагы экен,
Бай акең караса тууган табалбай.

Байдан эки бала бар.
Улуусу аты Бакай дейт,
Нускалап угуп, сөз сүйлөп,
Аңгемеси далай, дейт.
Убайымды Бай айтат,
Уксун деп балдар жай айтат:
"Кебез-Тоо болду жайыбыз,
Кен Кашкар болду шаарыбыз.
Опол-Тоо болду жайыбыз,
Ойрон Жеркен шаарыбыз.
Ар кимдин жедик токмогун,
Арманым айтып токтоюн.
Жеке кеткен Жакыпка
Жетип кабар жоктогон.
Көй-Капка кеткен Үсөндү
Көрсөм деп, жаным күсөдү.
Кенже Жакып инибиз
Өлүү бекен, тирүүбү?
Тирүү болсо Жакыбым,
Жалгыздыктан зарланып,
Ыйлагандын бириби?
Бар болсо байкап билейин,
Өлгөнү болсо, көрөйүн.
Өксүгүр дүйнө өксүтсө,
Өкүрүп кайра жөнөйүн.
Балдарым, сага эп болсо,
Атаңар айткан кеп болсо,

Алтайдын тоосун айланып,
Армансыз болуп келейин".

Ал сөздү айтып Бай турду,
Акылын айтып жай турду.
Баласы Бакай кеп айтат:
"Барыңыз, ата! - деп айтат,
Быйыл он үч жыл болду,
Бай Жакып белин бууду деп,
Уктум эле уламыш
"Чыйырды эркек тууду" - деп,
Ошондогу баргандан,
Ат чабышкан балдардан,
"Барып келдик анда" - деп,
Кеп салышкан чалдардан.
Ошондо чалган кулагым
Ойноп жүргөн балдардан.
Башка Жакып болбосо,
Байкай турган бир кеп ко.
Бөлөк Жакып болбосо,
Билип келиш сизге эп ко.
Барып, ата, көрүңүз,
Алтай алыс жер десе,
Айныбасын көөнүңүз".

Бакай айтып салганы.
Макул болду бармакка,
Бай жөнөлүп калганы.
Күдүрлөгөи бор менен,
Гүлдөгөн шор менен,
Жетиген-Кыям* жол менен
Ак ала сакал Бай аке
Алыскы жолго салыптыр.
Үчүнчү күндө, түш ченде
Мелтиреген бир жапан
Чөлгө келип калыптыр.
Арык казган миң адам
Жерге келип калыптыр.

Өөдө-төмөн өткөндү
Өмөлүп кармап алчу экен.
Өзүнө арык каздырып,

Атын союп салчу экен.
Ал арыкты каздырган
Нескара деген дөө болгон.
Көлүгүнөн айрылып,
Көп адамдар жөө болгон.

Боз талааны алкымдап,
Байкуш Бай муну билбеген,
Барып калды салпылдап.
Чалга көзүн салганы,
Чапа кармап алганы.
Жер чалам деп желигип,
Бай балега калганы.
Байдын атын союшту,
Байкуш кылып коюшту.
Кетмен берди колуна
(Кептин кара соңуна),
Чалга арык каздырып,
Чарчадым"- десе, түк болбойт
"Чап бачым" - деп шаштырып.

Эки жарым күн болду,
Чалдын аты ким болду.
"Чамам калбай калды" -деп,
Чал суналып тим болду.
«Чал жыгылды көргүн,-деп,
Арыктын сүйрөп кырына
Топурак үйүп көмгүн"-деп.

Кырга сүйрөп салганы.
Көңдөйүнөн кырчындын
Чалдын көөдөнү ачык калганы,
Көрүп жаткан көзү бар,
Көкүрөктө эси бар.
Багы ачылып бул чалдын,
Башына бак конуучу кези бар.
Арык ээси Нескара
Чабдар аты бар экен,
Уламыштан кеп уккан,
Укмушу артык жан экен.

Нескара кебин элге айтат,
Арык чапкан жерди айтат:
«Алтай-Тоону жердеген
Түмөндөгөн жылкы бар,
Түбүң түшкөн буруттун
Толуп жаткан мүлкү бар.
Чоң Алтайдын бетинде,
Чоң Дабранын четинде
Манас деген бала бар,
Акылы жарым чала бар.
Өнкөй балдар кашында,

Быйыл он үч жашында.
Мен ошого барамын,
Тийип жылкы аламын.
Атакеси Жакыптын
Эшектей кардын жарамын.
Жалгыз туума Манасты
Тирүү байлап саламын.
Балтыр эти толо элек.
Балбан чагы боло элек,
Чаң көзүнө толо элек,
Чабышка камбыл боло элек,
Уюган чаңга кире элек,
Уруштун ыгын биле элек.
Чоңойсо, келер жерине,
Чачылган бурут элине,
Балтыры сыйса жерине,
Балакет болор көбүнө.

Азыр Манас баралы,
Айдап жылкы аламы.
Алышам десе биз менен,
Тындым кылып салалы.
Бейкут жаткан болобу,
Бекер этке тоёлу,
Ээликкен Манас баланын
Эртелеп көзүн оёлу!
Алыска сапар жол алып,
Атганып калды Нескара,
Калкыган калың кол алып

Аны таштап салыңыз,
Көмүлүп жаткан Бай байкуш,
Андан кабар алыңыз.
Арыкта жатып Бай аке,
Нескара кебин угуптур.
Адамдын баары кеткен соң,
Аш бышымга жеткен соң,
Бай көмгөн жерден чыгыптыр;
Жан-жакка көзүн салыптыр.
Жаргак деген колотто,
Алты качыр, төрт эшек
Баягы аттанган жоодон калыптыр.
Бай барпайып барыптыр,
Этеке конок салыптыр;
Качырлардын бирөөн
Эптеп кармап алыптыр.
Эң учунда арыктын
Арык казган адамдын
Элүү-кыркы жүрүптүр,
Байдын эптеп чыкканын
Баятан көрбөй калыптыр.
Качыр кармап жүргөндө

Карасын көрө салыптыр.

"Кайдан келген адам?" - деп,
 "Кууп кармап алам" - деп,
 Кужулдашып калыптыр.
 Алардан качып озунуп,
 Ак куудай мойну созулуп,
 Бай кыраңга чыгыптыр.
 Экөө, үчөө таш менен
 Байды кырдан уруп жыгыптыр.
 Кайра Кашкарга кетчү жолунан
 Аркылар тосуп алыптыр.
 Аргасы жок Байыңыз
 Аскердин арка жагынан
 Наалып жолго салыптыр.
 Жүрө берди аяндап,
 Жерге буту салаңдап,
 Качырып коюп кулакка,
 Келаткан кези бу жакка.

* * *

Муну мындай таштайлы,
 Эми Жакыптан кабар баштайлы:
 Куучунак менен болкоюп,
 Абаңыз Жакып золкоюп,
 Атына минип алыптыр,
 Аралдан чыгып барыптыр.
 Алты күнү жол жүрүп,
 Нескара келип калыптыр,
 Эл карасын көргөндө
 Эси чыгып бугуптур;
 Алиги келген аскердин,
 Арт жагын байкап туруптур.
 Аскердин арка жагынан
 Элес-булас бир караан
 Эми Жакып көрүптүр.
 «Жалгыз, жарым жан экен,
 Жалгыз жүргөн бу да бир
 Мээнеттүү мендей чал бекен?
 Ким экенин билейин,
 Кебин угуп көрөйүн".
 Туучунак менен жол тосуп,
 Жалгызга жакын келгени.
 Буурул сакал бу Жакып
 Алыстан салам бергени.
 "Аман-эсен баатыр - деп
 Бай сурады Жакыптан,
 Ким болот сенин атың?" - деп.
 Эми Жакып кел айтат,
 Менин, жайым ушул деп айтат:
 "Түлкү атабыз Төбөй, дейт,

Берки атабыз Көгөй, дейт.
 Көгөйдөн болгон Ногой, дейт.
 Өз атабыз Ороз, дейт".

"Аым Жакып" дегенде,
 Айтып кабар бергенде,
 Бай бакырды "баа!" - деди,
 "Өткөн экен дүнүйө-ай,
 Өмүрдүн баары, аа, - деди. –
 Бала бойдон сен элен,
 Баарыңардан улууңар -
 Бай деген агаң мен элем,
 Куйругу болсом, жал элен,
 Куруп калсын дүнүйө,
 Сен анда жанымда жапжаш бала
 элен.

Арадан канча жыл өтгү,
 Акыл тайып күч кетти.
 Өөдө болсом, өбөгүм,
 Алдейлеген бөбөгүм,
 Тайгылганда жөлөгүм.
 Айдоосу менен улуктун
 Айдалып барып думуктум.
 Алоокенин тушунда
 Айдоого келдиң ушунда.
 Орозду уулуң бөлгөнү
 Куруган жаным өлбөдү.
 Ошондон бери зарданып,
 Ушуну көзүм көргөнү.

"Күйөрүң - Байың мен элем;
 Сенден калып айрылып,
 Күйүткө баткан жан элем.
 Чарчасам, минер бурагым,
 Ташка салсам, туягым,
 Жобогонуң* көп белем,
 Карып калган сыягың,
 Чын айттыңбы Жакып?* - деп,
 Айгайды Байы салганы.
 Агасы Байды көргөндө,
 Жакып атынан түшүп алганы.
 Айрылганы алардын
 Аябай көп жыл болуптур,
 Аккан жашы экөөнүн
 Коюнуна толуптур.

Бай олтуруп кеп сурайт,
 "Балаң барбы?" - деп сурайт.
 Жакып балам бар, - деди,
 Жараткан болсун жар, - деди.
 Эл-журтумдун жогунан
 Дүнүйө мага тар, - деди.

Келиниң бар боюнда,
Дагы, кенелем деймин оюмда".

Анда туруп Бай айтат
Жакыбына жай айтат:
"Кайгы менен жүрүпсүң,
Карыганда бала көрүпсүң.
Жакып сенин жанагы
Жалгызың аты ким эле?".
Байга Жакып кеп айтат:
"Аты Манас" - деп айтат.
"Айткан оозго толуптур,
Аты жакшы болуптур.
Колдой көргүн арбак!" - деп,
Колун жая салганы.

Эзилишип эки чал,
Эси кеткен Байыңдын
Эми эсине түшө калганы:
"Өлтүрөм деп Нескара
Манас деген баланы,
Аябай аскер мол алып,
Ангире* жолго салганы,
Нескара деген эр экен,-
Эгер беттешкен киши соо болбойт.
Пейли катуу неме экен.
Эми кагылайын каралдым,
Сен көрүндүн көзүмө,
Манас деп тикти казатын,
Ынангын ушу сөзүмө!"

Жакыптын айтып агасы,
Муну уккан соң Жакыптын
Дирилдеди жакасы.
"Аттаналы, чабалы,
Айылды ылдам табалы.
Ары-бери камданып,
Адам жыйнап алалы".
Аны ойлонуп Жакып чал,
Ашыкканын карап ал.
Жергелеш тууган кыргызга
Жетип кабар салыптыр,
"Жоо жергеге келди" - деп,
Жакыптын үрөйү учуп калыптыр.

Жаңыдан келген тууганы
Бай Жакыпты мааналап,
Бир жыл болду турганы.
Бир азырзак түтүнү
Каңгы деген калк эле,
Каңгылардын ичинде
Чегиш деген алп эле.

Уругу кыргыз калчадан
Ушунда бар канча жан
Угузуп кабар салыптыр.
Уйгу-туйгу баарысы
Убарага калыптыр.
"Узак жолго барсын" - деп,
Баягы карып калган Балтага
Дагы буйрук кылыптыр.
Баягы манжуудан келген калмагы,
Эки жүз токсон түтүнү,
Булар да күтүнүшүп калганы.
Канатташ турган казагы
Кабарын угуп турганы.

Балта чал байкуш кетиптир,
Алты күндүк жерлерге
Ара конбой жетиптир.
Жолдогу кыргыз, казакка
Кабарын айтып өтүптүр.
Камбардын уулу Айдаркан,
Казактан чыккан мыкты жан,
Жакыпты карай жол алып,
Жер майышкан кол алып,
Жете келген турбайбы.
Ат жеткен жердин кыргызы
Эми издеп чыкты бул жайды.

* * *

Нескаранын калың кол
Бай Жакыптын Кең-Арал
Аягы менен өтүптүр;
Эки күнү жол жүрүп,
Ат аябай мол жүрүп,
Маңгулга кирип кетиптир;
Маңгулдун жайытта жаткан
жылкысын,
Тийип алып качыптыр.
Аны көргөн мангулдар
Улуу черүү кол менен
Адамы ыксыз мол экен
Жоонун изин басыптыр.

Жайсаңбай деген бай экен,
Как ошондо Жайсаңда
Он миң жылкы бар экен.
Арт жагынан акырып,
Айгайлашып бакырып,
"Жоологонун ким? - деди.
Жообунду айткын тим!" - деди.
"Буруттун шумдук баласы,
Кайда болот, айтыңар,

Жакып чалдын Манасы?
Издегеним ошол, - деди,
Ошону издеген кол" - деди.

Анда булар кеп айтат:
"Кулан-Жайлоо, Куу-Түздө
Манас, Жакып бул кезде.
Айтыңар, - деди, кебинди,
Аскер башчы бегинди.
Бизде бар болсо алгын, - деп,
Мурунтан калган кегинди".
Жайсаңбай айтып салганы,
Аны укканда Нескара
Дөөсүнө кабар кылганы.
"Биз дайрадан чыктык жол менен,
Чаң созулткан кол менен.
Бул Жакыптын өзү го,
Бизди алдай турган кези го?
Бурут Жакып болбосо,
Башкада мындай мал болбойт.
Кутулуп кеткен турат ко,
Кууланган ушул чал оңбойт.
Жылуу-жумшак кеп уруп,
Жылкыңды берем деп туруп,
Мойнуна укурук салалы,
Бортоңдогон бул чалдын
Өзүн кармап алалы".
Нескара акыл чыгарды
Нөкөрлөрү кубанды.

Жайсаңга жакын турганы,
Эми Нескара кепти урганы:
"Айдабайлы жылкыңды,
Ачпайлы сенин уйкуңду,
Чачпайлы асти мүлкүңдү,
Жайсаңбай жакын кел, - деди.
Сенин кылган кызматың,
Жакыптын уулу Манасты
Таап кармап бер" - деди.

Анда Жайсаң кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
"Келген сенин жолуңда,
Ушул жактын тоолорун
Көргөн киши жок беле
Кайнаган калың колуңда?
Ал калды сенин артыңда.
Катыла албайм коркомун
Бала Манас баатырга!
Алыша кетер шайым жок,
Айдап берер малым жок.
Жылкым түгүл жып-жылас,

Айлымды чаап кетсең да
Кармап берер табым жок".
Ушуну айтып Жайсаңбай,
Карап турду жайма-жай.

Айтканын угуп турганы,
"Бери жакын бастыр"- деп.
Нескара айта салганы.
"Чалар жолуң чалыңыз,
Чарпышар жерге барыңыз,
Алар жылкы алыңыз,
Бери келгин мага - деп,
Неге асылып калдыңыз?".
Ушуну айтып Жайсаңбай,
Бура тартып калганы.
Аны көрүп Нескара
Атына камчы салганы.

Нескара менен маңгулдар
Карсылдакты салганы.
Жайсаңбайдын маңгулдар
Төө мылтыгын жактырды,
Күркүрөтө аттырды.
Төө мылтык үнү күркүрөп
Нескаранын көп кошуун,
Тула бою дүркүрөп,
Кайра качып калганы.
Аскерин тосуп Нескара,
Айкырып камчы салганы.
Нескаранын көп колу
Кайрылып чабуул кылганы.
Каптаган колго чыдабай,
Айлынан качты Жайсаңбай.

Кыз-келинин кармашып,
Дүнүйөгө жармашып,
Олжо-буйла талашып;
"Орчунун алып койдун", - деп,
Ороңдошуп сабашып,
Жылкы тийип, мүлк алган
Чала кытай Нескара,
Чабылды Жайсаң бечара.

Кармаарын билип шекинип,
Качты Жайсаң бир тоого,
Токойго кирип бекинип.
"Кармап алып сойбой!" - деп,
Нескара жүрөт өкүнүп.
Катындар ыйлап, буркурап,
Колго түшпөй калганы
Кокту, жылга, тоо-ташка
Качып кирди дыркырап.

Нескаранын көп колу
 Ошо күнү конушту,
 Ою менен болушту.
 Эртесинде аттанып,
 Эрдемсинип шаттанып,
 Он бешке толгон жаштуудан,
 Ошондой кара чачтуудан,
 Көчтөн чыккан көрктүүдөн,
 Көмкөрө кундуз бөрктүүдөн
 Жүз отуз кыз алыптыр.
 Эмчеги тикчей, эти арык,
 Эптүү сулуу келинден
 Эки жүз колго түшүптүр.

Кер маралдай керилген,
 Төөнүн баары бакырып,
 Эшекти көрсөң, айкырып,
 Уй мөөрөдү күңгүрөп,
 Кой маарады дүңгүрөп.
 Кыймылдатпай кол-бутун
 Кишилерин байлатып,
 Ангрэн жолго салыптыр;
 Жылдырып малын айдатып,
 Көтөрүшкөн көп тууну.
 Эми жолдон көрүп ал
 Кулак тунган көп чууну.

* * *

Муну мында таштайлы,
 Манастан кабар баштайлы.
 Жакыптан кабар барыптыр, -
 Аймаңбоз минип болкоюп,
 Ак найза колдо койкоюп,
 Накери* бутта чойкоюп,
 Тегеректен чакырып,
 Төрт жүз аскер алыптыр.
 "Төрөм, төрөм, төрөм" - деп,
 Баарысы тегеректеп калыптыр.
 Ала байтал, куу найза,
 Шоодураган көйкөшкө.
 Алмалуу кыя жол менен,
 Кылкылдаган кол менен,
 Айбаттанып, акырын,
 Аскердин алдын жапырып,
 Жазайылды жаткырып,
 Күлдүр мамай мылтыкты
 Күркүрөтө аттырып,
 Күлдү колун жапырып,
 Күлдөн бетер сапырып,
 Нескаранын колунун

Жолун бууп алыптыр,
 Арыстан Манас баатырын
 Айкырыкты салыптыр.

Жарым күндөй болгондо,
 Камбардын уулу Айдаркан -
 Алтай казак калкынан
 Ашкере баатыр бул бир жан -
 Айдаркандын Көкчөсү
 Кырк жигиттин башы экен,
 Он алтыда жаш экен.
 Аты Көкчө коюлган,
 Ак тасмадай чоюлган,
 Көргөндүн көөнү тоюлган.
 "Жаке, Жаке, Жаке - деп,
 Көкчө жекеге чыгып туруптур.
 Жекесине келе албай,
 Кытайды кудай уруптур,

Арданган бойдон Нескара
 Чабдарга камчы салганы,
 Кыргызды көздөй бет алып,
 Качырып кирип барганы.
 Аркасынан анын да
 Чаң созулуп калганы.
 Аймаңбоз тулпар мингени,
 Бала Манас туйгунун,
 Эми Нескара көздөй киргени.
 Беттеше албай Нескара,
 Айлана качып калыптыр.
 Аймаңбозун кындыйтып,
 Ак найзасын зыңкыйтып,
 Манас артынан түшүп алыптыр.

Нескаранын Чабдарат
 Шайтандай учкан мал экен.
 Канаттуу куштай сызылып,
 Жөнөп калган чагы экен.
 Качып жүрүп муну айтат,
 Калкынын баарын муңайтат:
 "Кабылан жолго жатарбы-ай,
 Катыларга катылбай,
 Кадемим мындай катарбы-ай!
 Жолборс жолго жатарбы-ай,
 Жолугарга жолукпай,
 Жолум мындай катарбы-ай!".
 Буркурап, коркуп, Нескара,
 Бул сөздү айтып салыптыр.
 Колуна түшкөн кыз-келин
 "Кутулсак экен мындан" - деп,
 Кужулдашып калыптыр.

Аймаңбоз менен жетерде,
 Манас ыргыта коюп кетерде,
 Нескара элге кеп айтат,
 "Эсен бол калкым!" - деп айтат.
 Чабдарга камчы салганы,
 Каканчыга качмакка
 Эми ойлонуп калганы.
 Аймаңбозун чуратып,
 Артынан Манас жеткени.
 Алтын кемер чети деп,
 Айдалынын бети деп,
 Сыр найза сайып өткөнү
 Манас эки жанчып, үч сайып.
 Үзөнгүдөн бут тайып,
 "Аман болгун элим, - деп,
 Талкаланды белим, - деп,
 Азап айдап бул жерге,
 Ушуну үчүн келдим"- деп,
 Октой болгон Чабдардын
 Оозун жыйып алыптыр.
 Чаңшуур шаар балбаны
 Чыга жаздап далдалы,
 Четиндүү кыя чер менен,
 Кийик баспас жер менен,
 Өдөнү көздөй салыптыр.

Каркап* күчү толбогон,
 Каран калган Аймаңбоз,
 Өдөдөн өксүп калыптыр.
 Өңгөчө буудан Чабдарат,
 Булуттуу көктүн астынан
 Муңдуу чөптүн үстүнөн
 Буркурап учуп алыптыр.
 "Жер түбүнө кирсен да,
 Артындан Манас жетем, - деп,
 Же өлтүрбөй, же өлбөй,
 Кантип кайра кетем" - деп,
 Аймаңбоз менен аргытып,
 Белге жакын калыптыр,
 Туучунак менен түйүлтүп,
 Атасы Жакып жетиптир.
 "Тура тургун, балам* - деп,
 Чылбырдан коштоп өтүптүр.
 Атакесин жаш Манас
 "Бошот" - деп айгай салыптыр.
 Коштогон бойдон баласын
 Жакып кошуна кирип барыптыр.

Нескара качып кеткен соң,
 Кошууну калды калтырап,
 Кара көзү жалтырап,
 "Жан соогаттап" буркурап,

Жалпы баары чуркурап.
 Калган кытай, калмагы
 "Катылбайбыз эми" деп,
 Койдой чуулап барганы.
 Жесирдин баарын бошотуп,
 Жетимдин жашын токтотуп,
 Үйшүн, Үмөт, Жайсаңы,
 Урматтуу кебин айтканы
 "Үйүндө мүлкүн таанышты,
 Үйүп-жыйып көтөрүп,
 Алган экен алар" - деп.
 Аста басып барышты,
 "Аласыңбы муну" - деп,
 Айдаркан, Жакып, Дөгөндүн
 Астына коё салышты.

Ошондо бала
 Манас кеп айтат;
 "Маңгулдар сага не болду?
 Акылың кайда жоголду?
 Айрып алган дүнүйө,
 Айрып алдык жоодон - деп,
 Аксакалдар муну алса,
 Анан кайдан оңолду?!
 Чабылдың да, чачылдың,
 Чабуулдан этиң ачындың.
 Жазайын мылтык түздөп ал,
 Керектүң болсо, бизден ал.
 Он миң эле жылкыңыз,
 Оодарылды мүлкүңүз,
 Бйлап жүрүп үч күнү,
 Эми чыкты күлкүңүз.
 Аяк-башты жыялык,
 Аккан жашты тыялык,
 Эндекей жүрбөй мунетип
 Бир чоң ынтымак кылалык.
 Тарбагатай, Кыңгырдан,
 Алты-Байдын Тармал-Саз,
 Аягөздүн Керме-Саз,
 Капталың Кара-Кум болсун.
 Катарлашып жоо келсе,
 Кездешер жериң бул болсун.
 Эсен кан эгер соо койбойт,
 Эл деп бизди ойлобойт.
 Көптүгүнө салганда,
 Көк найза салса, бойлобойт.
 Бекемденип каларбыз,
 Алыша келсе, тим жатпай,
 Алангирди саларбыз!
 Ушуну айтып эр Манас,
 Кашкая карап турганы.
 Айтканын уккан көпчүлүк,

Айран-азыр калганы.

Аны таштап салыңыз,
 Чабылгак маңгул айлынын
 Кабарын угуп алыңыз.
 Жайсаңбайдын эрени,
 Жан-жабыла Жакыптын
 Маңдайына келгени.
 "Эл кылыңыз бизди, - деп,
 Эндекей жүрүш болбойт, - деп,
 Нескарага окшогон
 Жоо келсе, эсен койбойт, - деп.
 Чалыбай аттуу балам, деп,
 Жолдош болсун Манаска,
 Жоролош болсун кыргызга.
 Эл болгондун белгиси,
 Эрке балам жалгызым,
 Эми кошуп алыңыз,
 Эби келсе барыңыз".
 Күлдүр айтып салганы.
 Күлдү журттун баарысы:
 "Нээти менен айтат" - деп,
 Күнгүрөп сүйлөп калганы.
 "Уруксат болсо, кетсек" - деп,
 Улуу - кичүү жыйылды,
 "Ушул Манас кандай?" - деп,
 Урматына сыйынды.
 Бет-бетине тарашып,
 Бечаралар жарашып,
 Жай-жайына карашып,
 Жаны тынып тарашып,
 Жардамга келген колуна,
 Жалпы салды жолуна.
 "Үй, катының барбы? - деп,
 Урматына баргын, - деп,
 Бала-чакаң барбы? - деп,
 Маңдайына баргын, - деп,
 Ага-иниңер барбы? - деп,
 Акылына баргын, - деп,
 Эмне көргөн, билгениң
 Элиңе айтып салгын" - деп,
 Жесирдин баарын жөнөттү,
 Нескара туткун кылгандар,
 Эми, жер-жерине бүт кетти.

Тууган болуп душманы,
 Нескаранын колунун
 Ичинде калды бушманы:
 "Атанын жакшы, эл бол - деп,
 Өткүр Манас жаш бала
 Өлүмдү билбес эр бол,
 Ушуну жаман дегениң,

Өлчөөң кара жер бол!" – деп,
 Кубанып тарап кеткени.
 Кыргызда Манас баатырдын,
 Кабары көпкө жеткени.

* * *

Арадан алты ай өткөнү,
 Ит агытып, куш салып,
 Имерилип чөл чалып,
 Кеткени он бир күн болгон
 (Анын кабарын билген ким
 болгон?), —

Жоголуп кетти баласы,
 Жакыптын тынбай санаасы.
 Туучунак атын миниптир,
 Төтөлөп жолго кириптир.
 Айылдан узап, бай Жакып
 Ат чабым жерге барыптыр.

Асты жакы жабырдан,
 Аткулактуу шабырдан,
 Күлүктүн бели ийилген,
 Көпкөк темир кийинген,
 Очогор мылтык асынган,
 Ойду-дөңдү бастырган
 Он бири чыга калганы,
 Жете келип Жакыпты
 Ортосуна алганы:
 "Эсен кандан келген биз;
 Эл кыдырып жүргөн биз,
 Карыя, кепке кулак сал:
 Кандан болгон буйрук бар.
 Кыргыздан келген
 Жакып, дейт, Баласы
 Манас деп уктук.
 Билесиңби Манасты?
 Биз башкадан ошондой кеп уктук.
 Биз кетебиз мындан тим.
 Чалкайыңкы курсагың,
 Чалым, сенин атың ким?
 Анда Жакып кеп айтат,
 Аргасы кетип, бек айтат:
 "Аты-жөнүңөр ким болот?
 Ата журтуң кай жакта?
 Журт кыдырып жүрөсүз
 Кандайлыктан бул жакта?
 Жакыптын жайын билесиз.
 Баласы Манас дегенди
 Не себептен тилейсиз?"

Ушуну айтып чал Жакып,

Кооптонуп турганы.
 "Мурда атыңды бат айт" - деп,
 Булар күчөп сурады.
 Жакып атын жашырып,
 "Бердике деген мен, - деди.
 Эми чыныңды айткын сен, - деди.
 Ар жагы кыргыз элибиз,
 Аралдуу Алтай жерибиз.
 Атам кыргыз, айлым аз,
 Баласы Манас он төрттө,
 Атасы Жакып мага кас.
 Байлап кетсең баласын,
 Мага десең канаке,
 Өлтүрүп кетсең Манасын!
 Баянын айтчы балдар?" - деп,
 Баятан Жакып сурайт кеп.

Аны уккан соң он бири:
 "Жалгыз жүрсүң бул жерде,
 Сага Жакып кас болсо,
 Жакыптын айлы кай жерде?
 Баштап бизди баргын,- дейт,
 Бай Жакыпка кылганды
 Байкап көрүп алгын" - дейт.

Айласы кетип бай Жакып
 Он бирине кеп айтат:
 "Ой, баатырлар! - деп айтат. –
 Тарбагатай тоосу бар,
 Теректи деген түзү бар.
 Кышка жакын козуучу
 Кыштоосу шондо болуучу.
 Жакыбың да, Манасың,
 Жете барсаң, табасың.
 Коюңар, балдар, коюм бар!
 Койду бөрү жеди деп,
 Коркуу кирген оюм бар.
 Узайын, балдар, уюм бар,
 Өңкөй улук жиберген,
 Бузук экен куюңар.
 Бара бергин өзүңөр,
 Башы чыккан чоң тоону
 Көрбөйбү эми көзүңөр!".
 Узатып жолго салганы.
 "Жалгызым кандай болот?" - деп,
 Эми убайымга калганы.

Эки жарым ай болгон,
 Эркек бала Бакдөөлөт
 Ал да төрөп салганы.
 «Манасты душман алабы?
 Бакдөөлөт тууган бир бала

Аман колдо калабы?".
 Ага да тойду союптур,
 Атын Абыке деп коюптур.
 "Бешиктеги жаш бала
 Белге таңуу болобу?
 Белиме таңган Манасты
 Мерт таптырып коёбу?".

Туучунак менен туйлатып,
 Үйүнө Жакып келгени.
 Айыл башы Акбалта,
 Акылдашы Бердике,
 Ар жердеги айылын
 Арбын жыйнап алганы.
 Бай абасын баш кылып,
 Акыл салып турганы:
 "Кызыл чоктуу көп ойрот -
 Кытай угуп алыптыр.
 Кылабыз деп Жакыпка
 Кекенишип калыптыр.
 Кара чоктуу көп ойрот
 Калмак кабар алыптыр,
 "Кап, Жакып!" - деп кекенип,
 Камданышып калыптыр.
 Кандай арга кылабыз?
 Бирөөндө бар беш бала,
 Бирөөндө бар чоң бала,
 Бирөөндө бар он бала.
 Бир баланы Манас деп,
 Берип койсок кантет?
 Бир кудайдын жазуусун
 Көрүп койсок кантет?
 Манасына садага
 Бөлүп койсок кантет?".
 Бул сөздү айтып салганы,

Бул олтурган калайык
 Баланча деп айталбай,
 Мукактанып калганы.
 Бай ошондо кеп айтат.
 Кеп айтканда эп айтат:
 "О, Чыйырдым менен Жакыбым,
 Айтсаң муну эсиң жок.
 Бала сатып Манас деп,
 Башканы берер кезиң жок.
 Бириң - картаң - ургаачы,
 Бириң - канжыраган чалсыңар.
 Экөөңдү карасам,
 Деги кандай акмак жансыңар!
 Баласын малга ким берет,
 Сенин балаңдын күнүн ким көрөт?
 Ботосун малга ким берет?"

Сенин ботондун күнүн ким көрөт?
 Айтасың сөздү айбандай,
 Сенин ал сөзүңө ким көнөт?
 Чыландан* чыккан жол барбы?
 Чырмап келип бул жерде,
 Сени камап жаткан кол барбы?
 Кумулдан чыккан жол барбы?
 Курчап келип бул жерде,
 Сени кууратып жаткан кол барбы?
 Кандай айткан кебиң бар?
 Калжайып тайган эбиңер!
 Алыстан миңдеп кол келди,
 Нескара деген зор келди.
 Кыйратгы Манас көзүңчө.
 Жакып, жаман экенсиң,
 Кыйнала берип өзүңчө.
 Качырды Манас көзүңчө.
 Кандай курган жан элең,
 Кайгыра берип өзүңчө!".
 Бай жактырбай таштады,
 Бай акеси алдында
 Чыйырды көзүн жаштады.

* * *

Аны коё салыңар,
 Манастан кабар алыңар.
 Үч-Аралга барыптыр,
 Он бир конуп талаага,
 Оюну канып алыптыр.
 Алты бөрү, он түлкү
 Жолдоштору алыптыр.
 Эки бугу, үч кулжа
 Алар атып салыптыр.
 Талды-Сууга барыптыр,
 Манас аларды карап калыптыр.

Кырга чыгып караса,
 Жайнап аккан суу экен,
 Курбу-Кум деген бул экен.
 Кулжасы жайнап тур экен.
 Кайың, терек, тал экен;
 Кайыптын кени бар экен.
 Карап турса таңыркап,
 Токойдон чыгып бөлүндү,
 Жолдоштору көрүндү.
 "Мында жүргөн экен" - деп,
 "Аймаңбоз менен жетем" - деп,
 Жолго бала салганы.
 Кадам баспай Аймаңбоз,
 Токтоп туруп алганы.
 "Неден үркөт доңуз?" - деп,

Асты жакы аралга
 Көзүн бала салганы.

Чагарактап куйругу,
 Жакжайыңкы төшү бар,
 Так чыныдай көзү бар.
 Кыңшылаган үнү бар,
 Кызыл келген жүнү бар,
 Чоң казандай башы бар,
 Үйүр баскан айгырдын
 Куйругундай чачы бар*
 Көкүрөк жүнү самсаалап,
 Көчүк жагы тарбайып,
 Жыпжылаңач, санталак,
 Азуу тиши бир карыш,
 Алкымы бар бир кучак
 Азууларын карасаң,
 Капталында калы бар.
 Моюн менен шилиде
 Кере кулач жалы бар.
 Чоңдугу бар өгүздөй,
 Аяк басса адамдай,
 Капталында канаты,
 Куйругунда кылычы,
 Куп тамаша бул иши.

Желдей учат желиши,
 Жаңы экен ушу келиши.
 Тырмактары арбайып,
 Оозу жаман аржайып,
 Жерди басса айбандай,
 Көчүк жагын карасаң,
 Алгыр кыраан тайгандай.
 Башында мүйүз көрүнөт,
 Найзадан мурун сайгандай.
 Манас менен иши жок,
 Басып чыга калганы.
 "Бул эмне шумдук?" - деп,
 Бала көзүн салганы.
 Басып чыгып дөбөгө,
 Бир кыйкырып алганы.
 Кыйкырыгын карасаң,
 Беш күндүк жерге угулду.
 Такырда көп кулжанын
 Түгү калбай жыгылды.

Кулжанын баары өлгөнү,
 Өлгөнүн Манас көргөнү.
 "Атайын, залым экен, - деп,
 Атпай койсом, бекер" - деп,
 Арыстаныңдын Аккелте
 Ортосу болот, оозу албарс,

Түтүнү туман, түбү асман,
 Кароолу тажаал, огу ажал,
 Асынып жүрсө Аккелте,
 Ачууланса койчагыр*,
 Чындаганда замбирек,
 Шай колдогон бадирек* —
 Мылтыгын колго алганы.
 Көк милтени тутатып,
 Бетине бала кармады:
 "Өпкөсүнүн тушу - деп,
 Өлчү жери ушу" - деп,
 Аккелте менен бир койду, -
 Көк түтүнү булады.
 Көтөрүлүп көк ташка
 Алты аркандын боюндай
 Асманды көздөй чурады.
 Как Манастын үстүнөн
 Түшүп жерге сулады.

Кыйкырыкты баягы
 Жолдоштору угуптур.
 Угуп эси чыгыптыр.
 Анын арка жагынан
 Айбаттанып чаңырган
 Аккелте үнүн угуптур.
 "Атты бирөө мылтык" - деп,
 Таңыркашып туруптур.
 Алигинин өлгөнү,
 Өлгөнүн көзү көргөнү.
 Басып келип баатырың,
 Ач албарс менен бир чаап,
 Белинен эки бөлгөнү...

* * *

Баягы кытайдан келген он бири
 Манас, Манас деген сөз
 Кулагы аны чалыптыр.
 "Кайда Манас деген?" - деп,
 Издеп келип калыптыр.
 "Манас бизге табылды,
 Абийрибиз жабылды.
 Азыр токтоп нетебиз,
 Айдап алып кетебиз".
 Бая улуктан келген кишилер
 Манаска көзүн салганы,
 Мустайып карап калганы.

Алтоо эле жолдошу,
 Арыстан Манас жолборсу:
 "Атамды сурап нетесин?
 Алпарайын атама.

Айттырайын тобоңу
 Өзүң кылган катана.
 Он бириң мындай жүрүңөр,
 Орчун дөөтөт сүрүңөр!".
 Ара конуп, айлына
 Алып Манас барганы.
 "Атам Жакып келсин" - деп,
 Айтып кабар салганы.

"Кандан келген элчилер,
 Манасты кармап алды, - деп,
 Балакетти салды" - деп,
 Жакыпка кабар угулду.
 Чоочугандан Жакыптын
 Жүрөгү оозго тыгылды.
 Айлынын баарын жыйнады,
 Жакыпты кудай кыйнады,
 Наалыш кылып ыйлады.
 Бай абасы Акбалта,
 Жакып баштап карысы,
 Бердике баштап, - баарысы
 Белден ашып барышты.

Берен Манас бар болсо,
 Бере койбос намысты.
 Түптөн келген он бири
 Дөөгүрсүшүп калыптыр.
 "Төрөбүз буйрук кылган" - деп,
 Манасты кармап алыптыр,
 Ал ангыча үстүнө
 Бай Жакып келип калыптыр.
 "Атаң кайсы сенин?" - деп,
 Алар сурай салыптыр.
 "Атам мобул киши" - деп,
 Айтып Манас туруптур.
 Жакыпты көрүп таанышып,
 "Сен кайда жашырынып калдың?"

- деп,

"Эмнеликтен биздерди
 Адаштырып салдың?" - деп,
 "Каршы экенсиң канга, - деп,
 Катуу каар, касапты
 Салалыкпы жанга? - деп.—
 Сен бизди адашкан жолго киргизип,
 Арамдыгың билгизип,
 Азыр сени соёмун,
 Башыңа шири кийгизип!".

Ушуну айтып, чамынып,
 Төртөө турду камынып.
 "Байла Жакып чалды!" - деп,
 Басып келди жабылып..

Бай Жакып ошондо кеп айтат:
"Балдарым, токто! - деп айтат.
Күнөөм болсо, балдарым,
Күндөндү* мага камдагын.
Шоктугум болсо, балдарым,
Зоолугуң* мага камдагын.
Дос кишинди кас көрүп,
Убалга бөөдө калбагын!".

Жакыптын болбой сөзүнө,
Жан деп илбей көзүнө,
Жабылышып калганы.
Жанындагы баласы,
Жаалы катуу Манасы:
"Катылба карган кишиге!
Кандан келдик дейсиңер,
Айраңмын кылган ишиңе!".
Ушуну айтып, эр Манас
Арага түшүп турганы.
"Манасты кошо байла!" - деп,
Айгайды алар салганы.

Аны уккан Манастын
Жаалы чыкты сөзүнөн,
Жалыны чыкты көзүнөн.
Бирөнү кармап оң колдон,
Бирөөң кармап сол колдон,
Бирөөнү алды далыдан,
Бирөөнү алды жакадан,
Кагыштырып турганы,
Көйнөктөй желпип төртөөнү
Көмөрүп жерге урганы.
Калган төртөө камынып,
Жекелөөгө жабылып,

МАНАСКА ТИЗГИН БЕРИЛИШИ

Камбарбоздун үйрүнөн
Кармап алып тогузду,
Баарын бирдей сойдуруп,
Жер очогун ойдуруп,
Ата уулдан түк койбой,
Алтайлыктын элинен
Алды Манас чакырып
Азы менен көбүнөн.
Башка уруктан маңгул бар,
Баатыр Жайсаң, дагы бар.
Күлдүр, Калдар беги бар,
Манжурия журтунан
Бала Мажик эри бар.

Манаска колду салганы.
Экөөнү эки колуна,
Баатырың кошоктой кармап
турганы.

Астына алтоо басылды,
Топурагы тозулуп,
Кармашкан жери казылды.
Берки турган бешөө тең
Манаска эми асылды.
Экөөнү экөө менен урду эле,
Бирөө эси чыгып турду эле:
"Силердин кайда болот каныңар?
Как ушундай кылды, - деп,
Каныңа айта барыңар.
Бекер жаткан пенде жок,
Он бириң байлап кетем деп,
Тырмактай акыл сенде жок.
Сага күйөр болсо каныңар,
Күрмөлгөн колуң камдагын.
Капилетте калбагын.
"Баланчам бүтпөй калды" - деп,
Калбасын ичте арманың.
Өнөр билген аярың,
Өчтөшкөндүн барысын
Өтүн жара саярың
Күрөшкө чыкчуу бөкөндү*,
Күүлөп чыгар жекеңди
Бычак салбай бычамын
Бапылдаган текеңди!".
Ушуну айтып, эр Манас
Узатып жолго салганы.
Ар кайсысы шаарына
Асты алтымыш күндө барганы.

Баштатан Дөгөн кары бар.
Андан бөлөк бул жакта
Алтайлыктын баары бар.
Алчын, Үйшүн, Найман бар,
Аргын, Кара кожо бар,
Абактардын ичинде
Айдаркан баатыр кошо бар.
Абасы Бай башында,
Жакып менен Акбалта
Дагы олтурат кашында.

Ушул жерде Бай экен
Күмүш сакал карысы,

Күтүп турган чагы экен,
 Күлдү кыргыз баарысы.
 Эми абасы Бай кеп баштайт,
 Кеп баштаса, деп баштайт:
 "Төгөрөктүн баарынан
 Түрө келдик калайык,
 Айлананын баарынан
 Арбын келдиң, калайык.
 Эсен кандан кол келип,
 Эчен кайта мол келип,
 Ортодон чыгып жоо болдук,
 Ошо, камаса, кайдан соо болдук.
 Тукум калбай кырылып,
 Тумшугубуз катпайлык.
 Туюкта минтип жатпайлык.
 Ургаачынды күң кылып,
 Таң атпаган түн кылып,
 Эркегинди Эсен кан
 Таманга басып жүн кылып,
 Сатыкка салып кул кылып,
 Сандыкка салып пул кылып,
 Санабай малын айдатып,
 Сайкашканды жайлатып,
 Айдап жүрүп кырбасын,
 Ар тарапка сайлатып.

"Баарыңарга эп болсо,
 Бай абаң айткан кеп болсун,
 Камданган болуп калалык;
 Кашыңа келсе зордукчу,
 Каяша кылып туралык.
 Балдар, башчысы болбой марыбайт,
 Баш-аламан жарыбайт.
 Камдуу журт жоого кор болбойт,
 Жарактуу киши зар болбойт..
 Жайыт болбой мал болбойт,
 Жабылса душман жан койбойт.
 Калкалайм десең жаныңды,
 Калдайган журтум биригип,
 Көтөрүнөр каныңды.
 Кандуу журт болуп калалык,
 Калаба кылса кытайлар,
 Кайрат кылган бололук.
 Өлүп калсак кокустан,
 Бир чуңкурга тололук.
 Тирүү болсок баарыбыз
 Бир дөбөдө бололук.
 Бели катуу бирөөнү
 Бек көтөрүп коёлук.
 Калкка кабар салалык,
 Кайраты бар бирөөнү
 Кан көтөрүп алалык.

Калмак, кытай кол салса,
 Каруу, жарак асынып,
 Каршысына баралык".
 Бай аба мындай дегенде,
 Жандын баары күңгүрөп,
 "Жакшы кеп!" - деп дүңгүрөп.
 "Бара келде эп экен,
 Бай абаң айтар кеп экен!
 Кана чыгыңарчы, каныңар,
 Чыгым тозор жаныңар!
 Чыңданыңар баарыңар:
 Беттешкен жоого белдүнөр,
 Айтарга сөзү эмдүнөр,
 Өткүр чечен тилдүнөр,
 Өкмөт жөнүн билчүнөр!".
 Улуу-кичүү баарысы,
 Ушуну айтып салышты.

"Кан боломун калкка, - деп,
 Кандай болсо чыдаймын,
 Калк башкарган наркка" - деп,
 Айтар адам жок болуп,
 Акылдашып токтолуп,
 Калың журт карап калганы.
 Бая аң уулаган сексен төрт
 Калкка көзүн салганы.
 "Камалышың кандай?" - деп,
 Бай аба элден сурап калганы.

Боз балдар анда кеп айтат,
 Болгон ишти эми айтат:
 "Аң ууладык баарыбыз,
 Арада жок силердей,
 Ак сакалдуу карыбыз.
 Көпчүлүк сени билбейбиз,
 Биздин көтөрүлгөн каныбыз!".
 Айнакул бала кеп айтат:
 "Ай, калайык, - деп айтат,
 Чеге Минген Ак башты
 Ай талаада сойгонбуз,
 Манас деген баланы
 Кан көтөрүп койгонбуз.
 Биз кан көтөрдүк теги,- деп,
 Биз көтөргөн каныбыз,
 Аяк менен башыңа,
 Карың менен жашыңа,
 Келер бекен эби? - деп,
 Саламаттын Айнакул
 Сан журтка айткан сөзү бул.

Кары, жашы күңгүрөп,
 "Каныбыз Манас болсун" - деп,

Калктын баары дүңгүрөп,
Жапырт айта салганы,
Көпчүлүк топук кылганы.
"Карап турган калайык,
Көрүп турат көзүңөр.
Кан кылбайбыз дегениң,
Азыр чыксын сөзүңөр.
Айлыңдан арман калбасын,
Атап коюп кандыкка,
Артынан калбаа салбасын.
Ата уулудан барсыңар,
"Аны кылбайт элек" - деп,
Арманың ичте болбосун!".

Акбалта айтып мындай кеп,
Айгайды журтка салганы.
Арыстан Манас жаш бала
Жыйынга басып барганы:
"Менин астымда болгон ага жок,
Ажал келсе, дабаа жок.
Артымда иним жаш жатыр,
Акылга дыйкан көй* баатыр,
Айтууга менде сөз жатыр.
Сууруп алар азаптан,
Сүрү катуу тууган жок,
Карып калган Жакыпта
Кайрат кылар шайман жок.
Казак, кыргыз бир тууган,
Кан болуучу жан болсо,
Бирөө чыксын бел бууган!
"Талаада атым сойдум, - деп,
Кан көтөрүп койдум" - деп,
Өз напсима тартпаймын,
Тоодой токон аалатты
Өз мойнума артпаймын.
Келип турган көпчүлүк,
Калмагың бар, мангул бар,

Казагың, бар, кыргыз бар,
Бел байлаган болсун, - деп,
Мени боштон койсун" - деп,
Бала Манас айтат кеп.

Калк камалып калганы:
"Ырас айткан сөзүң, - деп,
Кан болууга бул журтка
Ылайыксың өзүң"- деп,
Көпчүлүк ичин жыйбады,
Өңгөсүнүн баарысы
Бир-бирине кыйбады.
Калктын баары күңгүрөп,
Кайраттанып дүңгүрөп,
"Көпчүлүк ою тынды, - деп,
Көтөрөлүк канды" - деп,
Алты кулач ак кийиз
Астына алып салышып,
Арыстан Манас баланы
Акбалта менен Айнакул
Жетелешип алышып,
Казак, кыргыз чогулуп,
Калмак, мангул жабылып,
Ак кийизге Манасты
Олтургузуп алганы.
Журт көтөрүп калганы,
Алиги турган жыйынды
Жети айлантып барганы.
Ороздунун көк туусун
Эми Жакып оболотуп аштады,
Тойду жаңы баштады.
Оңолду Жакып карыя,
Абалкы пейлин таштады.
"Кайрат кылчу душманга
Манаска бийлик бердик" - деп,
Келгендер кетти жайына
"Кандуу журт болуп калдык" - деп.

МАНАС БААТЫРДЫН КОШОЙ ДӨӨГӨ КЕЛИШИ

Берен Манас көк жалын,
Ач болотун шайланып.
Жабдык жасап байланды,
Жанындагы кырк бала
Кадимкидей таптанدى,
Баатырга жөкөр болууга
Баары бирдей чактанды.
Эр Манас кийген көк күрмө
Табылгы жаксаң чок өтпөйт,
Очогор атсаң, ок өтпөйт,

Жакадан тартсаң, кол өтпөйт.
Жакасы алтын, жеңи жез,
Кош бадана* торгой көз,
Келеме жака*, кең күрмө
Керишке кийсе ылайык,
Көргөндүн көзү кубанып.
Соот кийип чыңданып,
Кара боюн тыңданып,
Толукшуган берениң,
Аймаңбоз минди ыргалып.

Алтайдагы кыргыздын
 Акылманы Балта экен,
 Жазы жаак, жалпак тил
 Жаңылбаган чоң чечен.
 Бала каздай баркылдап,
 Ак сакалы жаркылдап,
 Абаң Балта кеп баштайт,
 Акырын сүйлөп, бек таштайт:
 "Журт башчысы өлгөндө,
 Кызык кылып биздерди
 Кытай, калмак бөлгөндө,
 Бирөөбүз кеттик Эренге,
 Бирөөбүз түшүп кеттик тереңге.
 Бирөөбүз кеттик Каңгайга,
 Бирөөбүз келип тыгылдык,
 Мына бул кара калмак Алтайга.
 Уламадан уласак,
 Билгичтерден сурасак,
 Ала-Тоону жер кылып,
 Жүргөн кыргыз бар, дешет,
 Алоокени алышып,
 Сүргөн кыргыз бар, дешет.
 Бул Алтайда жериң жок,
 Бет алышып салышсак,
 Белге таңуу кылууга
 Белгилүү кыргыз элиң жок!
 Кара таандай кол келсе,
 Калайман баштап, мол келсе,
 Кандай айла кылабыз?
 Катылдык калмак, манжууга,
 Алтайга кантип турабыз?".
 Кашкардын жолун айланып,
 Баягы келген Бай абаң
 Арманын айтты мынчалык,
 Арылбай башы санаадан.
 Куруган жандан шай кетти,
 "Балдарым, эми ойлон" - деп,
 Бай абаң айтты бул кепти:
 "Кыргызга көчүп кирели,
 Ала-Тоо бойлоп баралык,
 Баш аман, жаның эсенде
 Журттун жайын табалык,
 Кайыңдан найза кыялык,
 Азган-тозгон кыргызды
 Неме койбой жыялык,
 Минтип медресе кылалы!"

"Катагандын кан Кошой
 Белгилүү болгон эр ошол,
 Белге таңуу шер ошол.
 Кененче керчөө тон кийген,

Кер кабылан ат минген,
 Азар түмөн кол чыкса,
 Айгай салып бир тийген,
 Байланып калган базардын
 Багын ачкан эр Кошой,
 Туруп калган Турпандын
 Тушун ачкан эр Кошой.
 Чокморуна чок чыккан,
 Чок жарылып от чыккан,
 Кармаганда кан чыккан,
 Тиктегенде жан чыккан
 Тоодой болгон күрсү алган,
 Тоону Кошой бир салган.
 Тоону Кошой бир салса,
 Тоону кылган таш-талкан,
 Абаң Кошой эр ошол,
 Арбагы бийик жан ошол.
 Жети өзөндөй кайран жер
 Эби менен жер кылып,
 Азган-тозгон кыргызды
 Эптеп жүрүп эл кылып,
 Теликуш* таптап куш кылып,
 Тентиген жыйнап журт кылып,
 Коргонду таштан салды, дейт,
 Азган-тозгон кыргызга
 Абаң Кошой карыя
 Башчы болуп калды, дейт.
 Алагар көзү чолпондой,
 Ай кулагы калкандай,
 Пендеден артык шер ошол.
 Балам, Манас, угуп ал,
 Акбалта айткан кеп ошол.

"Биз айдалып кеткенде,
 Бул Алтайга жеткенде,
 Кыйла жыл баштан өткөндө,
 Келгендерден кеп уктум,
 Эр Үрбү аман деп уктум.
 Үрбүнүн жайын айтайын:
 Эки Кемин жайлаган,
 Эгиз кара ат байлаган,
 Күрүчүн күздүк айдаган;
 Күлүгүнө күрүчтүн :
 Күрмөгүн берип байлаган,
 Кара тилин кайраган,
 Кан алдында сайраган;
 Кара токой мал эткен,
 Кара үңкүрдү үй эткен;
 Жалгыз жүрүп көбөйгөн,
 Жарды жүрүп байыган
 Атасы Таздын эр Үрбү;
 А дагы кыргыздан чыгып эр болуп,

Кызматын билип эл конуп,
 Конуш тапкан кези, дейт.
 Кайрат кылып бел байлап,
 Калкын баккан кези, дейт.
 Сапарың болсун оңунан,
 Жоо чыкпасын жолуңан.
 Ала-Тоо жолун чалып кел,
 Туугандан кабар алып кел,
 Кыйкырып чыгар мыктуусун,
 Кылыч чабар ыктуусун
 Көзүн менен көрүп кел,
 Көңүлүң менен билип кел.
 Үйүр сагынбас ат болбойт,
 Эл сагынбас эр болбойт".

Акбалтадан кеп угуп,
 Кайраты келип чамынып,
 Арыстан Манас аттанды,
 Эми кыргызды көздөй камынып.
 Эрчиткени кырк бала,
 Бөөт-чөөт көл басып,
 Адыр-будур бел ашып,
 Бөтөнчө кара төр ашып,
 Бөлөк тоону жакалап,
 Көк жалың Манас жол жүрүп,
 Ат аябай мол жүрүп,
 Эрикпей эчен күн жүрүп,
 Сонун эл, сонун жер көрдү,
 Аркайган Ала-Тоо көрдү,
 Аркырап аккан суу көрдү.
 Булутка тийип баштары,
 Бозоруп турат аскары.
 Көккө тийип баштары,
 Көгөрүп турат аскары.
 Тоолору туташ, кары бар,
 Токоюнда чары бар,
 Жан жаралган ар түрдүү,
 Жаныбарлар баары бар.
 Коңулунда коён бар,
 Копшутунда жылаан бар,
 Тектиринде теке бар,
 Будурунда бугу бар,
 Адырында аркар бар,
 Түзөңүндө түлкү бар,
 Талаасында кулан бар,

Булбулу буруп сайраса,
 Муңдуу киши уккусуз;
 Буркурап ыйлап эчен жан,
 Бул жайыңдан чыккысыз.
 Тоосунан күкүк сүйлөнүп,
 Талынан тоту күүлөнүп,

Кайыңга тууп куштары,
 Камынган экен учканы;
 Терекке тууп куштары,
 Теминген экен учканы.
 Жер соорусу турбайбы,
 Муну жердеген адам тунбайбы!?
 Талынын башы ийилип,
 Тамашасы ушундай,
 Кумунун үстү чийилип,
 Чырпыктары чынардай,
 Чымчыктары улардай.
 Жер соорусу турбайбы,
 Жердеген пенде тунбайбы!?

Көргөнгө көзү кубанып,
 Тонурайган тоону өтүп,
 Толгон чуңкур коону өтүп,
 Ашуу ашып, таш басып,
 Арыстан Манас жол тартып,
 Бел мойноктун белине,
 Бет алып чыкты көк жалың
 Үч-Каркыра жерине.

Жергелеше чыгыптыр
 Жылтырканы, шыбагы;
 Белден болуп чириптир
 Бетегеси - тулаңы.
 Жалбырагы жаргактай,
 Жаткан экен Каркыра,
 Кара курту бармактай,
 Балтырканы билектей,
 Маралы үркүп чү койсо,
 Мала кашка инектей.
 Жер байкаган сыягы,
 Үч-Каркыра басты, дейт.
 Кызыл-Кыя кымбат жол,
 Кылт этип ашып түштү, дейт.
 Ошондо баатыр оолугуп,
 Ысык-Көлгө жолугуп:
 "Береке экен, бел экен,
 Пенде көрчү жер экен.
 Ортосу көпкөк көл экен.
 Суусунда миңдей түр экен.
 Жердеген адам бай болор"
 Түгөнбөс ырыс - кен экен".

Боз мойнокчо дөбөгө
 Түшүп Манас жер чукуйт,
 Эки эли жерин оодарса,
 Кебелбес алтын бар экен.
 "Жаныбарым Ысык-Көл,
 Жер соорусу турбайбы,-

Жердеген киши тунбайбы!
 Мындай кызык жер болбос,
 Мындай кызык көл болбос.
 Будур-будур бел экен,
 Будурмак артуу жер экен.
 Будурмак келип бурулуп,
 Будурдан бугу куюлуп,
 Будурдан бугу куюлса,
 Жаткан экен, жаныбар,
 Будурдун чөбү суюлуп,
 Ар коктудан жаркырап,
 Миндей булак чубуруп.
 Өйүз-бүйүз жери тар,
 Ортосунда жайнаган көпкөк
 көлү бар,

Жерине сан кол баталбай,
 Найзанын башы чабышып,
 Адамдын башы кагышып,
 Алек болчу жер экен.
 Кармашарым Каканчын*,
 Калмак, кытай,- зор экен.
 Туш-тушунан кол салса,
 Өзөндүн баары жол экен".

Ушуну ойлоп эр Манас
 Ысык-Көл ылдый жол жүрүп
 Ат аябай мол жүрүп,
 Көз кайкыган жер таппай,
 Көлөкө кылып алууга
 Көк жалың Манас эл таппай,
 Кадыр билчү шер таппай,
 Жердин үстүн кыдырып,
 Булак койбой сыдырып,
 Жалгыз аяк жол менен
 Жүрө турсун баатырың
 Калың токой чер менен.

"Акбалта айткан кеп эле,
 Эртелеп жолго салайын.
 Адам Кошой карыя
 Ошону таап алайын".
 "Табам,- деп Кошой абамды",
 Ал күнү Манас жол жүрүп,
 Ат аябай мол жүрүп,
 Түш кыйшайып оогондо,
 Адыр-адыр бел басып,
 Өңгүл-дөңгүл тоо ашып,
 Манас жөнөп калганы.
 Дарбазалуу ордону
 Чеч-Төбөнүн боюнда
 Айландырган коргонду
 Алыстан көзү чалганы.

Кең өзөндүн батканда*
 Керилип кыргыз жатканда,
 Адыр-адыр бел экен,
 "Чеч-Төбө-Ата" дээр экен.
 Адырда жылкы ала баш,
 Эр Кошойдун колунда
 Аргымак буудан аралаш.
 Коштоп кийип суусар бөрк,
 Ыргап турган кези экен,
 Эч кимге башын бийлетпей,
 Абаң Кошой ошондо
 Жыргап турган кези экен.
 Кезиккен жерге кент* кылган,
 Кармашкан жоосун мерт кылган.
 Кармашка – балбан, сайышка –
 эр, –
 Кошой жаткан ушул жер.

Алтайга кеткен айдалып,
 Айласын- таппай сандалып,
 Ордолуу журттан айрылган,
 Өлдүк ко деп кайгырган,
 Жакыптын жаш Манасы
 Эми келатканын карачы.

Кароолчусу эрте-кеч,
 Угар кулак, көрөр көз,
 Куу байталчан Кутунай,
 Анталаңдап Кошойго
 Жеткенде айтат момундай:
 Оргуп чыккан чаң көрдүм,
 Адам Кошой, кебимди ук,
 Орою суук жан көрдүм.
 Көзү көлдүн ордундай,
 Көрүнгөндү соргудай,
 Кабагы чуңкур быткылдай,
 Качырганды жуткудай,
 Түрү суук уңкуюп,
 Түпкө чогуу жетчүдөй,
 Эгер эгеше келген жоо болсо,
 Бизди түк койбой кырып кетчүдөй.
 Мен Кутунай болгону,
 Баатыр, Кошой карыя,
 Өзүңө кароол турганы
 Мындай эрди көрбөдүм.
 Боконо сөөгүм болкулдап,
 Боор ичегим солкулдап,
 Өзүңө качып келгеним,
 Абаке Кошой, бат камдан,
 Адамдан мындай көрбөдүм!
 Кудай бетин көрсөтпө,
 Кынсыз кылыч байланган,

Кайра жаар булуттай,
 Каар бетине айланган.
 Каарына чыдабай
 Эстен тана баштадым.
 Куу байталдын үстүнөн
 Кулап кете жаздадым.
 Чымындай жаным чыркылдайт,
 Аттай туйлап жүрөгүм,
 Керели кечке былкылдайт.
 Кара чаар кабылан
 Капталында чамынат.
 Чолок көк жал арыстан
 Бет алдынан камынат.
 Кылыгын көрүп ал жандын,
 Абаке, сени карай качканым.
 Кытайбы деп шашканым.
 Кыйын болсоң, чыгып көр,
 Кымбатым Кошой, арыстаным!
 Атайын келген жоо болсо,
 Айта-буйта дегиче,
 Ачып көздү жумгуча
 Айкырык салып жетет ко,
 Таш коргонун талкалап,
 Кум коргонун кулатып,
 Такыр кырып кетет ко,
 Кыргызды мыктап салат ко,
 Кылычтап башты алат ко!?"

Ошол кезде эр Кошой,
 Сакчы күтүп, эл жыйып,
 Балбандарын тең жыйып,
 Атбашыда Чеч-Төбө,
 Чеч-Төбөнү жер кылып,
 Туура тарткан Кара-Тоо,
 Мындан кароол каратып,
 Баатыр Кошой абакең,
 Эрендерди жыйнатып,
 Колдун баарын жаратып,
 Кабарчыдан кеп угуп,
 Катуу жан келет деп угуп,
 Улук Кошой карысы,
 Уйгу-туйгу түшүшүп,
 Жыйылган колдун баарысы
 Жоо-жарагын алышып,
 Берен Кошой баш болуп,
 Белести тосуп калышып,
 Белгилүү Кошой караса,
 Аймаңбоз тулпар мингени,
 Ок өтпөс торко кийгени,
 Зордугу тоонун теңиндей,
 Каарына алса, жегидей,
 Аймаңбоз минип болкоёт,

Накери бутта чойкоёт.

Ошондо Кошой кеп айтат,
 Кеп айтканда эп айтат:
 "О, ботом, аты угулуп, көп жүргөн,

Эми качан келер деп жүргөн,
 Курган Жакып жалгызы,
 Кудуреттин пендеси,
 Кыргыз журттун ырысы,
 Түнөрүп катуу жоо келсе,
 Түз кирип найза сунуучу
 Жоо кетпесе, бел чечпей
 Эл четинде туруучу
 Манас шердин өзү экен,
 Өзү турмак Манастын
 Караган кара көзү экен.
 Тууган, караан, жер издеп,
 Адам, туйгунум, келген кези
 экен.

Аңкаган Манас табылар,
 Аңдыган жоом чабылар,
 Алакандай кыргыз журт,
 Абийриң минтип жабылар.
 Көрүнөө кудай бериптир,
 Калкың эстеп, тилеген
 Кабылан Манас келиптир.
 Нойгуттардын Акбалта,
 Кабарын кыраан айткан го?
 Ат арытып, жол чалып,
 Арыстан эр бери тарткан го?"

Муну Кошой айтканы,
 Эр Кошойдон бөлөгү,
 Аттан түшүп, чуркурап,
 Сүйүнгөндөн буркурап,
 Тизеси жерге бүгүлүп,
 Уйгу-туйгу жүгүрүп,
 Өөдө-төмөн дүргүшүп,
 Антандашып далай алп,
 Этегине мүргүшүп,
 Кубангандан бакырып,
 Кубанчына чыдабай,
 Манаптап ураан чакырып;
 Алдуулары төө союп,
 Баа бединге жалынды,
 Баатыр Манас келди деп,
 Той кылууга камынды.

Журтума минтип келген сон,
 Опол-Тоодой чалкайып,
 Чоң муруту калкайып,

Чоң абаң Кошой даңкайып,
Ак сакалы жаркылдап,
Абаң Кошой ошондо
Келгин каздай каркылдап,
Жоо-жарагын шайланып,
Ач-Албарс кылыч байланып,
Алтын жаак, ай балта
Билекке кынай чалынып,
Билимдүү Кошой абаңыз,
Астынан чыкты Манастын
Көрүшүүгө камынып.

Кошойду көрүп кырк бала,
Темир таман үзөңгү,
Теппей ыргып түштү, дейт,
Колун алып бооруна
Абасын көздөй басты, дейт.
Кер кабылан булкунуп,
Үстүндө Кошой умтулуп,
Тике алдынан чыкты, дейт.
Ошондо Кошой кеп баштайт,
Кеп баштаса, эп баштайт:
"Он эки мүчөң тең кылган.
Алла таалам шер кылган,
Көрбөсөм да, болжоймун,
Көкүлүмдө ойлоймун,
Жалгыз уулу Жакыптын,
Балам, Манас, эсенби?
Кашатка тиккен тал барбы?
Калың журтун издебей,
Калмакта жүрөр жан барбы?
Эми, каран күн, кек жал, эл кайда?
Баатыр туулдуң кытайда,
Башынан келбей бул жайга,
Безип жүрөр жөн барбы?!
Мээнет күн, Манас, эл кайда?
Көчө чыгып Алтайдан
Жериңе качан коносуң?
Аз гана кыргыз элиңе
Эми качан караан болосуң?!
Ээсиз калган элинди
Качан ээлеп аласың?
Алтайда жүрүп кагышсаң,
Жал-куйругун такыр жок,
Бир балаага каласың.
Келе, Манас, колунду,
Кубандым бүгүн десемби?
Курдашым, Жакып, Акбалта,
Кургурларым эсенби?"

Ат үстүндө Кошойго
Асылып Манас көрүшүп,

Кучакташты өбүшүп.

Кан Манастын кеби ошол,
Кабылан абаң Кошойго
Айтып турган жери ошол:
"Абам, Кошой, карыям,
Айла тапкыч, олуям,
Өйдө турсам, өбөгүм,
Ылдый тартсам, жөлөгүм,
Астыга салсам, ак жолум,
Аркама жүрсө, сан колум,
Абакебиз эр Кошой -
Сиз окшойсуз, болжодум.
Абакем Кошой чын болсоң,
Кагышка кирем, тонун бер,
Пир туткан пириң болом деп,
Билимдүү Кошой колун, бер!
Маңдайга чыксам, бараан бол,
Баатырым, абам, караан бол!
Азабы болду өзүндө,
Арамы болду көзүндө.
Ачууланып Эсен кан,
Алмак болду өзүмдү.
Чалгайы турду сөзүндө,
Чалгырты турду көзүндө,
Чамасы келсе Эсен кан,
Чалмак болду өзүмдү.
Кытай түмөн*, кыргыз - аз,
Айлы кандай конуучу,
Кара кылам мен кимди?
Айла кандай болуучу?"

Ошондо Кошой абаңдын
Көңүлү кетип бөлүнүп,
Угуп жаны чыдабайт,
Көзүнүн жашы төгүлүп.
"Кокуй күн, Манас, не дейсиң?
Бул кебиңди ким уксун?
Бир караңгы түн уксун!
Жүр, чырагым, болбосо,
Коргонду көздөй баралы,
Конуп кепке каналы.
Каран калган кыргыздын
Бир айласын кылалы!"

Абасы мындай деген соң,
Эми Манас аттанып,
Кылыч чапчу немедей,
Кырк баласы чактанып,
Кошой, Манас ээрчишип,
Коргонго келип калганда,
Ат үстүнөн көтөрүп,

Арыстан Манас баатырды
 Алптар, дөөлөр алганда,
 Баатыр Манас балага,
 Токсон кара буканы,
 Кескилетип жиберип,
 Берген экен садага.
 Алтындан соккон чоң кесе
 Мойнуна абаң салынып,
 Койнуна жашы куюлуп,
 Жаратканга жалынып,
 Барбандай басып, төтөлөп,
 Менсиз аппак бир бээни,
 Берениң Кошой жетелеп,
 «Маңдайдагы бараанды
 Маана кылып берипсиң,
 Бала Манас кыраанды!",
 Деп ошентип абаңыз
 Эми аянбай бата кылганы.
 Кыраан Манас баланын
 Өмүрүн тилеп турганы.

Эми сүйлөсүн Кошой абаңыз,
 Аңгемесин караңыз:
 "Таалайга бүткөн жан болсоң,
 Таап ал Талас жериңди.
 Күтүп алгын, кулунум,
 Күрдөлдүү кыргыз элиңди!
 Эми менин жайым сурасаң,
 Жетик белим курчанып,
 Жер жайнаган манжууга
 Жеке кирип кол салып,
 Манжуу каптап келгенде
 "Калбаймын!"- деп тутулуп,
 Көйкаптын тоосун бет алып,
 Качып кеттим кутулуп.
 Кыйрымдан чалгын чалдырдым,
 Кыйындардын баарысын
 Кытайга белек алдырдым.
 Жетимиш күнү аралап,
 Качпаса кантти абакең,
 Жетимиш жерден жара жеп.
 Толкуган калмак, мен жалгыз,
 Томукту жара ок тийип,
 Ошондо толгоно алба калганбыз,
 Эми ал күндүн несин айталык,
 Селбип минер буудан жок,
 Серпинип кирип, кол салсам,
 Караан болор тууган жок.
 Кече кара калмак, манжуу журт
 Көчүүдөн чапты көчүмдү,
 Келберсиген кытайдан
 Алалбай келем өчүмдү.

Талаадан чапты көчүмдү,
 Дардайган кара калмактан
 Ала албай келем өчүмдү.

"Будурду тиктеп, белди издеп,
 Бууданым, сендей шерди издеп,
 Ала-Тоону жакалап,
 Кас буудандын* баарысын
 Кайра баштан такалап,
 Бекерге жатып албадым".
 Кырааным качан келет деп,
 Кулагымды салгамын.
 Тууган үчүн, журт үчүн,
 Кыйратып кыргын салсам деп,
 Акбалта, Жакып, эр Манас
 Дарегин таап алсам деп,
 Ошону ойлоп жүргөмүн;
 Шер экени чын болсо,
 Келетко деп билгемин.
 Келбесең, издеп барууга
 Дарексиз кеткен туугандын
 Бир дарегин табууга,
 Азган-тозгон кыргыздын
 Эрлерин жыйып алгамын,
 Ат-Башынын Чеч-Төбө
 Мекен кылып тургамын.
 Ат семиртип, ык болуп,
 Эр ээлигип, бук болуп,
 Өлүмдөн коркпой турганбыз,
 Үйүрмөнүн сазына
 Үч күн жайын кылганбыз.

"Ыраң-Сазга сойлошуп,
 Ырас акыл ойлошуп,
 Алтайга жетип, кармашып,
 Ажал жетсе өлсөк, деп,
 Же азганакай кыргызды
 Ажыратып келсек, деп,
 Атка чабар ыктуудан,
 Акылга дыйкан мыктуудан,
 Кыргыздан тандап алгамын.
 Кылымга моюн бербеген
 Жоон көкүрөк балбандан,
 Кара мылтык карс этсе,
 Качпай турган эренден,
 Чогоол мылтык тарс этсе,
 Чоочубаган беренден,
 Кылычка кыйын ыктуудан,
 Кылчайбай жоого тийүүчү
 Кызыл моюн мыктуудан,
 Түгөл жыйып алгамын.
 Туйгун Манас, сен үчүн,

Оруп турат Алооке,
 Алым алып алтындан,
 Соруп турат Алооке.
 Алоокенин каары
 Ар адамдан артат, дейт,
 Аркан байлап бутуна,
 Каяшаяк айтканды
 Асманды көздөй тартат, дейт.
 Каарды катуу кылды, дейт,
 Кимдер кебин кайтарса,
 Кармап алып урду, дейт.
 Алты жүз жамбы, миң кундуз,-
 Алым алып турду» дейт.
 Алымына чыдабай,
 Анжиян журту качты, дейт.
 Кайран журттун уругун
 Кан Алооке чачты, дейт.

"Өнгөк-дөңгөк талааны
 Оруп турат, деп уктум.
 Каары келген адамды
 Соруп турат, деп уктум.
 Жолборсу он беш төлдөйт дейт,
 Жер жүзүнүн алптары
 Каптаган менен жеңбейт, дейт.
 Тил үйрөткөн багында
 Кериги бар, пили бар,
 Кел, көчүп кел, кулунум;
 Азыр менин тилимди ал!
 Астына барган пенденин
 Кыйласын союп кырды, дейт.
 Жетим, жесир, мискинге*
 Тозокту тоодой кылды, дейт.
 "Дегениме көнсүн, - деп,
 Койгулашпай тынч эле,
 Кошой алым берсин" - деп,
 Мага да кабар кылыптыр.
 Үйүң күйгөн чочконун
 Элчиси келип туруптур.
 "Кан буйругу келди, - деп,
 Каяша кылбай, бурутум,
 Алымыңды бергин" - деп,
 Ак асаба* туу алып,
 Айгайлаган чуу салып,
 Ургаачыдан уз сурап,
 Алымына Алооке
 Өңчөй сулуу кыз сурап,
 "Дегениме көнгүн, - деп,
 Кыймылдаган малыңдан
 Бажыны* бачым бергин, - деп,
 Санабай айдап мал бер, - деп,
 Алтын, дилде артууга

Кызыл куйрук нар бер!" - деп,
 Кыстап, түшүп турушту.
 Токтобой Кошой абакең
 Элчиси менен урушту.

"Желеден айгыр минишип,
 Жерден бакан алышып,
 Жан аябай салышып,
 Жаман уруш болгонбуз.
 Ат салышкан жеке жок,
 Айрылбаган чеке жок,
 Карсылдашып турганбыз.
 Айбалта менен чабышып,
 Найза менен сайышып,
 Түз жер айкын талаада
 Түгөнүшүп калышып,
 Дегенине көнбөдүм,
 Ал алымын бербедим.
 Белгилүүсүн жайладым,
 Бет келгенин талкалап,
 Маргалаң көздөй айдадым.
 Аябай союл салгамын,
 Бул Алооке кан менен
 Булкулдашып калгамын.
 Кызыкчуу болсо бул калмак,
 Дале кылгылыкты кыламын.
 Кошой абаң бой бербей,
 Кара жан аман барында,
 Койгулашып тургамын.

"Жылгындуу Кең-Көл, Талас бар,
 Мекен кылып конуп бер.
 Шер болуп Манас туулдуң,
 Бизге караан болуп бер.
 Бабаңдан калган жериң тап,
 Чоң атаң өткөн Орозду,
 Ошондо калган элин тап!
 Калкыңа ээлик кылбастан
 Калмакта жүрөр жөн барбы?
 Каран күн, Манас, эл кайда?
 Калкыңы билер ким калды?
 Медер туткан белимсиң,
 Бейпайга калган бул элди
 Ажыратар шеримсиң.
 Бүгүн Манас, кулунум,
 Көп сүйүнүп турамын
 Кеткеним келип конду деп,
 Картайган кезде чырагым,
 Кемиген жерим толду деп!

"Кече Орозду атаң өлгөндө,
 Каптаган калмак келгенде,
 Ороздунун он уулун

Бытыратып бөлгөндө,
 Бирөөнү айдап жиберди
 Желпиништин оюна,
 Бирөөнү айдап жөнөттү
 Жет-Кайт жердин боюна.
 Кабар да жок, сөз да жок,
 Кабарсыз болуп өттү деп,
 Ушул кезде түнүлөм
 Кайра келбес бир жайга,
 Кайран балдар кетти деп.
 Атбороюн* сыдырдым,
 Туугандан кабар тапсам деп,
 Турбай жерди кыдырдым.
 Тууган таппай безиктим,
 Туура пейлим ак экен,
 Туйгунум, сага кезиктим.
 Колума менин сен тийсең,
 Кызыкты канча салармын.
 Мейли, кызыл бороон жоо келсин,
 Кулунум, кыйкырып чыгып
 турармын.

Токсонго жашым барса да,
 Түз кирип, найза сунармын.
 Түгөнүшөр жоо чыкса,
 Туу түбүндө былк этпей,
 О, балам, туунду кармап
 турармын.

Арыстаным тийсең колума,
 Ырдап берер ырым бар,
 Айта турган сырым бар.

"Көөнө Турпан* бетинде,
 Лоб дайранын четинде,
 Урааны кыргыз улуу журт -
 Атасы Нойгут эл экен,
 Ал Нойгутту сураган
 Карача деген кан экен.
 Карача, калмак кыргызга
 Кол салганын билиптир.
 Ороздунун уулу деп,
 Улак канды алып кириптир.
 Дегенине көндү, дейт,
 Кызыл көйнөк, найча бел,
 Кылтылдаган сулуудан .
 Катын алып берди, дейт.
 Нойгуттарга тең болуп,
 Орунтуктуу жан болуп,
 Кымыз ичкен мастыгы,
 Кыялы чатак жаштыгы
 Бүтүн бойдон жоголуп
 Дуулап жүрөт деп угам,
 "Туугандан кабар барбы?" - деп,

Келген менен кеткенден
 Сурап жүрөт деп угам.
 Эрен да ошол, эр да ошол,
 Эреним сенин өзүңө
 Жолдош болор шер ошол.
 Тууганың Манас келди деп,
 Алты күлүк ат берем,
 Улак кандын өзүңө
 Алакандай кат берем.

"Үзүлгөндү улайлы,
 Чачылганды жыйнайлы,
 Жоголгон жокту табалы,
 Журт айласын кылалы!"
 Деп, ошентип эр Кошой,
 Билбегенди билгизип,
 "Оомийин!" - деп кол жайып,
 Манасты жолго киргизип,
 Акылың абаң бек айтып,
 Айдоодо жүргөн кыргыздар
 "Балам, аманат сага!" - деп айтып,
 Кан Кошойдон бата алып,
 Кыраан Манас көк жалын
 Кайрат менен аттанды.

Көк жалдын түрү көрүнүп,
 Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
 Күп-күп этип күүлөнүп.
 Күркүрөп көк жал сүйлөнүп,
 Эки жакты каранып,
 Эрди-мурдун жаланып,
 Астындагы Аймаңбоз
 Куландай кулак жапырып,
 Куюнча жерди сапырып,
 Желгенине жел жетпей,
 Желдей сызды Алтайга,
 Басканына мал жетпей,
 Бачым жүрдү Алтайга.
 Өзү көргөн жол менен,
 Өзөндүү булак суу менен
 Эрениң кайдан аянды
 Кара кырда Талмазар,
 Талмазарды таянды.
 Адыр-будур жерлерди
 Басып кетип баратат,
 Арыстанындын кырк жолдош,
 Кыркын көрсөң, кырк жолборс,
 Булар шашып кетип баратат.
 Булуттуу көктүн астынан,
 Муунду чөптүн үстүнөн
 Көзгө илешпей, мыйзамдай,
 Сызып кетип баратат!

КЫРГЫЗДАРДЫН АЛТАЙДАН АЛА-ТООГО КЕЛИШИ

МАНАСТЫН КОЛУНУН АЛА-ТООГО КЕЛИШИ

Алтайга Манас жеткенде,
Айдыңы көпкө кеткенде,
Кыйры менен чыңданып,
Кыргыз бүткөн жыйналып,
Улук жыйып, топ болду,
Укса камбас кеп болду,
Кеп Манаска токтолду.

Жайлоо эмес, жаз эмес,
Ачыган кымыз аз экен.
Кер очокту каздырып,
Жез капкактуу казандан,
Жетимишин астырып,
Күчтүү болсун арак деп,
Күчаладан салдырып,
Үч элиге келгенде,
Үзүп, үзүп алдырып*,
Каалагандар жутушуп,
Кайраттуулар курчушуп,
Алып келген кымызды,
Ак сакал бою балкышып,
Аны ичкен соң карпандап,
Аңгемени кылышып;
Көк ала майдан шиберди
Көнкү каптай отур деп,
Көк жалың айтып жиберди.
Тегерек тартып, тең болду.
Ортосу ачык, кең болду.
Ар кандай опкок сунганды,
Аппак майга тойдурду.
Эки жүз чанач кымызды,
Эңсегени жутсун деп,
Элдин ортосуна койдурду.

Арыстан Манас кеп айтат,
"Ага-ини, журтум! - деп айтат.
Баарыңарга эп болсо,
Бала да болсом, кан кылдың,
Мен бийлеген кеп болсо,
Көнкү кыргыз балдары
Колумду байла күндөгө*,
Корстон болбо дүйнөгө.

Короодо жатат коюм деп,
Кор болбоймун оюм деп,
Комсоо кепти сүйлөбө!
Өрүштө жылкы малым деп,
Өзгөчө кыйын алым деп,
Өкүнүчтүү болор айткан кеп.
Жайытта жатыр уюм деп,
Сандыкта дүйнө - пулум деп,
Санаага салсаң, жаман кеп!
Жүк артсам арбын төөм деп,
Төөм бардан жүрөм деп,
Дөөрүгөнүң, - жүдөө кеп!
Конокко сой бир койду,
Корооңо кой миң койду.
Бир карышкыр кириптир,
Миң койду кайдан тим койду!
Корооңо канды толтурду,
Таң атырбай таптаза
Кырып баарын болтурду.
Курсагым жеп, тойдум деп,
Күнүм бүттү койдум деп,
Бекер кайдан олтурду?
Аны кылды бөрүнүз,
Артын байкап көрүнүз!

"Жылдырып жылкы айдадың,
Сызылтып казы чайнадың,
Зыңкыйтып күлүк байладың
Сыдырым сыртгы жайладың;
Жоо сыртыңдан багыптыр,
Кыйкырып добул кагыптыр,-
Куюндай учуп жылкыңыз
Жоого кетип калыптыр.
Эн мында калды деп,
Ээлеген мендей малды деп,
Эстебей турган болгон соң,
Жылкым менин арбын деп,
Жыргап жатыш кандай кеп?
Желеде малым, уюм деп,
Сандыкта зээрим, пулум деп,
Көңүлүңө жетиптир;
Көмүр жанып, от жанып,

Көмүркөй күйүп кетиптир.
 Көп деп турган уюңду,
 Көтөрмөсүн колго алып,
 Көк көйнөк чалып өтүптүр.
 Көрө-сала койгун деп,
 Айрып албас болгон соң,
 Аны көрбөй койсоң нетиптир?!

"Көрүп турсуң көп кыргыз,
 Көбүңө айтам мен бир иш.
 Көрдүңбү төөнүн чоңдугун,
 Жүрүмүнүн тондугун,
 Жолго сыйбайт таманы,
 Тикенек сайбайт тамагы.
 Кирпигиндей чымындан,
 Бирок, кидирбестен кырылган.
 Кандайлыктан дүйнө деп,
 Кайрат бизге кылынган?
 Кече Терс-Моёнун оюнда,
 Темирдиктин боюнда,
 Калмактар Текеске кабар
 бериптир,

Куяс деген баатырын
 Куп чакырып алыптыр.
 Кужулдашып калмакты
 Кудай уруп салыптыр.
 Илебин канга чапканы,
 Издетип аны тапканы.
 Анын баары келген соң
 Мына бул экен айтканы:
 "Кыпчак, казак, кыргызын,
 Калтырбай кырып таштайлы".

"Алты күн болду келгени,
 Агабыз Ошпур угуптур,
 Анжы-муру калмактын
 Арасынан чыгыптыр.
 Жалпы олтурган ага-ини,
 Жалынсаң жаның калабы?
 Жабылып кирсе көп калмак,
 Сени корксоң коё салабы?
 Казан асып, кар салып,
 Катын алып, үй тигип,
 Аспап алып, ат минип,
 Адам болуп турган соң,
 Жолун күткүн бабаңдын
 Жоодон качып калбагын.
 Каарын төккөн калмактан
 Кутулар жагың карагын.
 Арбагы бийик Ала-Тоо
 Барбай кантип коёюн;
 Атамдан калган жеримди

Албай кантип коёюн.

"Жердеп турат жеримди,
 Ээлеп турат элимди,
 Текес менен Алооке
 Кетирип турат кебимди.
 Алтайда кантип туралык,
 Арбын кошуун жыялык.
 Атышкандан баш тартпай,
 Атанын жолун кууалык.
 Барсылдашып жеңбесек,
 Маңгул берер тогонду;
 Карган адам өлөт деп,
 Бас ойлобо оюңду.
 Энеден не деп тубамын,
 Эрлердин жолун кууамын.
 Эзелки жерим албасам,
 Эс алып кантип сууамын?!
 Ак асаба, кызыл туу
 Аягын жерге, сайбасам,
 Асабасын жайбасам,
 Атым өчүп калбайбы,
 Атамдан калган Ала-Тоо
 Алтайдан калбай албасам!?"

"Алтымыш уруу журтумдун
 Азганы болсо жыяйын.
 Арбак урган калмакка
 Азапты мындай кылайын.
 Ала-Тоо менен Алайдыр,
 Аркы жагы Самаркан;
 Ата конуш анда экен
 Абалтан журтум самаган.
 Жердин кени Илени;
 Жети өзөндө суусу бар,
 Жер соорусу ушулар,
 Жердебесе билеби?
 Ат-Башы, Нарын ортону,
 Эсине алгын ошону.
 Ысык-Көл менен Соң-Көлдү,
 Сүргөн экен бул калмак
 Ошондогу көп элди.
 Азыр турган жериңер
 Алтай тоонун арасы.
 Ала-Тоого жетпесек,
 Элиңдин кетер чамасы!"

Айтып Манас токтоду,
 Ал жыйылган көп элде
 Кой дээр киши жок болду.
 Акылмандын баары бар,
 Ак сакал Жакып дагы бар.

"Манастын сөзү макул" — деп,
 Баш ийкеген чагы бар.
 Сары казы, жал берип,
 Кымызга чайкап, бал берип,
 "Тарагын, - деди, көпчүлүк!
 Так он беш күндөн калганың,
 Башыңа түшөр көп түлүк.
 Атка минип, эрбейген,
 Найза кармап, сербейген,
 Адаммын деп дердейген
 Азаматтан калбасын!
 Казан асып, кар салган,
 Катын алып, үй тиккен
 Кары, жаштан калбасын.
 Сундуруп найза салчуулар,
 Жулкушканын алчуулар
 Журтта жатып албасын.
 Союл чабар камбылдан,
 Жоопко жүйрүк, даңгылдан,
 Балтыры жоон, балбандан,
 Басташканын алгандан,
 Кылыч чабар машынан,-
 Кылайып бирөө калбасын!
 Айбалта чабар ыктуулар,
 Айбаты артык мыктуулар
 Айылда жатып албасын.
 Жол адашпас жерчиден,
 Жолду билген ченчиден,
 Өнөрү бар өткүрдөн,
 Өлүмдөн коркпос жеткирден,
 Молтолуу дуба* билгенден,
 Болумдуу күлүк мингенден,-
 Асты бирөө калбасын!
 "Айткан Манас сөзү" - деп,
 Аңдабай жатып албасын,
 Алыска сапар жүрөбүз,
 Азыгын арбын камдасын!

"Барскан чапкан усталар
 Бейкабар жатып албасын.
 Бабамдан калган жерди алам,
 Бар жарагын шайласын!
 Келгенди черүү* алармын
 Керденкечтик* кылганды
 Мен качанга күтүп чыдармын?
 Жүргөндү жолго алармын,
 Жүрөгү майсыз, жүүнү бош
 Жаманды эмне кылармын?
 Ойротко* айтам мен Манас,
 Ойнойт экен Манас деп,
 Ойлобосун кары-жаш.
 Кылымга айтам мен Манас,

Кыят беле бизди деп,
 Кыйшандабай жолго бас!
 Уктунарбы баарыңар?
 Улуу-кичүү карыңар?!..".

* * *

Эки ай мурун эр Манас
 Элге кабар салганы;
 Чубак менен Ажыбай
 Чакырчууга барганы.

Ажыбайды бек койгон,
 Айтканын болсун, деп койгон.
 Жер жайнаган кол менен,
 Аксыдан ашып, жол менен
 А да келди, кол менен.

Кошойго болгон кайната,
 Кошуунун алып жайната,
 Ат арытып жол менен
 Алыстагы Мунар кан
 А да келди кол менен.
 Канчасы аяр, айлакер,
 Эсебин санап биле бер.
 Бегиш, Көйүш бектери
 Жер майышкан кол алып,
 Булар да келип калыптыр.

Ак асаба, кызыл туу,
 Айгайлаган ызы-чуу,
 Көк асаба, көпкөк туу,
 Көк жадырган улуу чуу.
 Кыргыз топтоп мол болду,
 Кылкылдаган кол болду.
 Желек туудан бөлүнбөй,
 Жердин жүзү көрүнбөй,
 Асаба туудан бөлүнбөй,
 Алтайдын бою көрүнбөй,
 Найзанын учу жылтылдап,
 Адамдын башы кылкылдап,
 Жер соголуп, былкылдап,
 Желеги алтын туу болду.
 Жергеден түмөн кол келип,
 Жер жарылган чуу болду.
 Арыстаның жүрөт аралап,
 Ушул келген көп колду.
 Алтайдын арал талаасы
 Адам менен жык толду.

Кебээ курсак чалдарды,
 Кейпи жаман балдарды,

Жарасы бар майыбын,
 Барып бак деп зайыбын,
 Тил чыкпаган дудугун,
 Кулагы укпас мулугун,
 Көзү көрбөс кароосун,
 Көнүлгө толбос жадоосун,
 Аягы майып чологун,
 Айтышкан кепке мокогун,
 Кайра үйүнө кайтарды.
 Көксөө болгон карысын
 Көрүп туруп баарысын,
 Эгебей жарак майтарды,
 Элин кайта кайтарды.
 Ала-Тоо алыс жер, деди,
 Адырмак канча бел, деди.
 Үй көчүрүп, мал айдап
 Калганың кийин кел деди.
 Азар түмөн кол менен
 Азыр жөнөйм мен деди.

Албан түркүн кол менен,
 Аралдан өзөн жол менен,
 Айгайлап колу жүргөндө
 Алтайдын жери титиреп,
 Адыр менен айланып,
 Күдүр менен күтүрөп,
 Караанына көз жетпей,
 Караган көзү кайышып,
 Кара талаа, боз чыбыр, -
 Жердин бети кайышып,
 Күрөөкө, соот жаркылдап,
 Күлүк буудан алкылдап,
 Кемерлер белде шаркылдап,
 Кең багалек балкылдап,
 Калың черүү кол болуп,
 Жөнөй берди шартылдап.
 Кылычтар белде кыңгырап,
 Найзалар колдо зыңгырап,
 Айбалта, канжар кагышып,
 Аралаша шыңгырап,
 Калкандын баары калкылдап,
 Каруу-жарак шаркылдап,
 Кас бууданды минишип,
 Кайнаган кыргыз черүүсү
 Кайкалап жолго киришип,
 Ала-Тоо көздөй бет алып,
 Айланып кошуун аттанып,
 Бара турсун аралаш,
 Башкарганы эр Манас.

Аны таштай салыңар,
 Ала-Тоодон не кабар,

Эртелеп кабар алыңар.
 Үч-Турпанды жердеген,
 Урушуп адам жеңбеген,
 Кара-Сууда калаасы,
 Каар аярдын баласы
 Кутурган Култаң качыптыр,
 Арадан Жылдыз* басыптыр,
 Терс-Маёдо Текес кан,
 Темселеп ага барыптыр.
 "Оён Манас келет"-деп,
 Озунуп кабар салыптыр.
 "Чоң атасы Ороз кан,
 Оңбой турган бул бир жан!
 Уругу кыргыз абалтан,
 Уйгурлуктун баарысы
 Урушуп өлдүк Манастан.
 Камынбасаң, курудук,
 Кабарга келип турумун,
 Жалганы жок мунумун!
 Эртелеп кабар салбасаң,
 Эстүүнү жыйып албасаң,
 Эртең-бүгүн билбеймин,
 Эгер келбей койбойт ко.
 Беленденип турбаса,
 Бет алган андан сойлотко!?
 Текестин бутун кучактап,
 Көзүнүн жашы бурчактап,
 Манасты айтып майышып,
 Кошойду айтып, кайышып,
 Коркуп Култаң турганы.

Кабар угуп кан Текес
 Калтырады бу дагы:
 "Келип улук болгонум,
 Кыргыздардын арасы,
 Бээжин түгүл бул жерден
 Кара шаар, Кумулдун
 Түк көрүнбөйт карасы.
 Лаилама колдой көр,
 Кыйыныраак болгон бейм,
 Кыргыздардын Манасы.
 Ар канча мыкты болсо да,
 Алоокени алалбас,
 Даап уруш салалбас.
 Элүү-кыркың аттанып,
 Эңкейип жолго салыңар.
 Күңгөй тоо барып түгөнөт,
 Күн чыгыш жакка барыңар.
 Эчки-Өлбөстөн жоо чыкса,
 Көрүп алып качыңар,
 Келип кабар айтыңар.
 Эчки-Өлбөстүн бийик чат,

Эңкейип бар да, карап жат.
Жолдон душман көрүнсө,
Жармың чапсаң кайра тарт!".

Аны айтканда Текес кан,
Алдында турган канча жан
Көзгө аткан мерген машынан,
Көз жалтанбас башынан,
Айтууга дангыл сөздүдөн,
Алысты көрөр көздүдөн
Дүрбөтүп Текес калганы.
Түн ортосу болгондо
Куяс аяр барганы.
Куяс аяр келгенде,
Маңгулдуктун баарысы
Куп сүйүнүп калганы:
"Кең Алтайды жердеген
Азганакай буруттур,
Ажат айдап, как тартып,
Ал чокчондоп туруптур.
Ошондон коркуп жүргөнүң,
Сени көкө теңир уруптур!".

Ошону айтып Куясы
Атына минип алганы,
Карагайлуу чоң бетке
Чаап жетип барганы.
Сыйкыр окуп, дубалап,
Жайыттагы малдарын
Алда кайда кубалал,
Бул пери ургурдун өнөрүн
Арып дуба* салыптыр.
Мейли терек, мейли тал,
Адам болуп калыптыр.
Мейли камыш, мейли чий,
Баатыр болсоң, барып тий.
Мейли куурай, мейли чөп,
Кошуун болду сансыз көп.
Карагайы, кайыңы,
Каптап барган кошуундун
Чыгар эмес дайыны.
Суунун үстүн өрт кылды,
Туу көтөргөн ар жерге
Баатырларын көп кылды.
Ат минбеген жөө болду,
Ар бир чынар теректер
Адам эмес, дөө болду.
Мылтык, кылыч, бар жарак
Бутагынан бөлүндү.
Найза, кылыч көтөргөн
Айбаттары көрүндү.

"Көргүн, мына каным, - деп,
Келгис кылдым баарын, - деп,
Кыргыз деген эмине,
Кыйналбаңыз тим эле!
Алтай тоонун арада
Алакандай журттур,
Ары-бери урушуп,
Азап тартып жүрүптүр.
Текес, артык каным, - деп,
Тек чоочуптур жаның, - деп,
Тентиреген бурутту,
Келип калса бул жерге
Кетирейин санын" - деп
Куяс айтып салганы.
"Бул кошуунду качан жыйды? –
деп,
Текес кан айран калганы.

Текес кан баштап кубанып,
Кол көрүүгө барганы.
Жогор жагын карасаң,
Муздак ашуу, бел болгон.
Орто жерин карасаң,
Өрт күйгөн кызыл сел болгон.
Өйүз менен бүйүзү
Күрсүлөрүн көтөргөн
Күлдү балбан эр болгон.
Жаңы көргөн адамдар
"Бул кайдан келген кошуун" - деп,
Башы катып, тел болгон.
"Аралайлы колду" - деп,
Айтып Текес мындай кеп
Дабырата желгени,
Колго жакын келгени.
Жарагын колго алышты,
Жалпы аламан жалдырап
Келе жаткан буларга
Кезенип көзүн салышты.
Шүңгүр деген баатыры,
Кандай экен, билмекке,
Найзасын алып качырды.
Найзасы жакын жеткени,
Түк билбеди сайганын,
Сээрден найза өткөнү.
Шалак этип Шүңгүрү
Чалкасынан кеткени.
Кутуруп кеткен Куястын
(Өнөрү өмөй неткени)
Өлтүргөнчө дем алып,
Айрып алып кеткени.

Куястын көрдү өнөрүн:

"Куясым барда коркпойм" - деп,
 Уруп кеткен Текес кан
 Унутуп койду өлөрүн.
 "Келсе бурут келсин" - деп,
 Кенебей жатып алганы.
 Төртүнчү күндө Текеске
 Манас жетип барганы.
 Калдайган колүңкөргөндө
 Карап туруп калганы.

Күлдүрдүн уулу Чалыбай,
 Күлдүргүчү Ажыбай,
 Кырандын бири Кутубий,
 Кыпчактардын Таз чечен,
 Кымырылган Үрбү бар.
 Каратоко, Мажиги,
 Кайраты ашык Чалиги,
 Кабылан Манас баатырга
 Кан Айдаркан баш болуп,
 Баары келди акылга.
 "Аяк-башы күнчүлүк
 Колу басып калыптыр,
 Ай талаага кол батпай,
 Адам туруп алыптыр.
 Аябай келген көп черүү
 Алтымыш тууга бөлүндүк,
 Төгөрөктү карасам,
 Төрт кишидей көрүндүк.
 Кан Текеске мынча кол
 Кайдан келип калды деп,
 Кашайгырга катылбай;
 Кайтсак кандай болду?" - деп,
 Айдаркан айтып салганы.
 Кабагына Манастын
 Каары келе калганы:
 "Эми калмактан качып кетесиң?
 Кайнаган кошуун каптаса,
 Ошондо калкым нетесиң?
 Же жер алдында жатпасаң,
 Малың менен башыңдын
 Баарын жерге катпасаң,
 Мынча черүү коёбу,
 Же асманга чыга качпасаң!".
 Түрү кетип сүйлөнүп,
 Аймаңбоз менен күүлөнүп,
 Бармак болуп калганы,
 Бастырып жолго салганы.
 Абасы Бакай кеп айтат,
 "Ай, токтогун! - деп айтат.
 Кароолду мен бир карайын,
 Төбөмдү алар көргөндө,
 Качкан болуп калайын.

Кууган болсо мени деп,
 Мен кармайын сени деп,
 Тосуп уруш саларсың,
 Тос-тос кылып баарысын,
 Мени ажыратып аларсың".

Аны айтып эр Бакай
 Быйыл отуз жашында,
 Дөөлөт кушу башында;
 Жаракты белге чалынып,
 Жаратканга жалынып,
 Алма баш мылтык жонунда,
 Ботосун салган моюнга;
 Саадакты белге байланып,
 Абакеңиз жөнөдү,
 Сары-Учуктан айланып.
 Моюнду деген бел менен,
 Боз-Талаа, Кубаң жер менен,
 Жердин түбү желпинип,
 Желпиниште туулган,
 Ойротко салган чуулган,
 Кабары көпкө угулган,
 Калмакка салган чуулган,
 Кабылан Бакай барыптыр.
 Кууганы болсо саям деп,
 Куп ажалын табам деп,
 Арт жагында чуңкурда
 Көк жал Манас калыптыр.

Көк чолок атты чуратып,
 Артынан чаңын буратып,
 Колго жакын жеткени,
 Абакеңиз Бакайдын
 Акылы эмей неткени.
 "Көрүп мени турду,- деп,
 Көптү кудай урду,- деп,
 Кандай мени качырбайт?
 Бул өзү амал жумуш болбосун?
 Бир арып кылып койбосун?".

Аны ойлонуп шер Бакай,
 Жарым бута жаш какын
 Жанына барып туруптур.
 Качырсам деп кыялы,
 Кабыланың найза сунуптур.
 Жайнап турган көп черүү
 Жалпы найза сундурду,-
 Мындай шумдук ким кылды?
 "Кантесиңер силер?!" - деп,
 Кайран Бакай акырды,
 Алиги турган көп черүү
 Андан бетер бакырды.

Тундурду кулак айгайы,
Аттан кулап түшүүгө
Аз жеринен калганы.

Атсамбы деп бирөөнү,
Бакай колуна мылтык алганы.
Жалпы мылтык сундуруп,
Калмактар кесеп калыптыр.
Кантер экен дагы деп,
Абаңыз кылыч алыптыр.
Карап турган көп черүү
Кылыч алат, кыңк этпейт.
Кыйкырбаса эр Бакай,
Унчугуп бирөө былк этпейт.
Аста-асталап эр Бакай,
Ар кандай сөздү сүйлөдү.
Эмнени айтса, ошону айтып,
Алигилер үндөдү.

Абаң Бакай билди эми,
Амал экен бул иш деп,
Аrsaң-арсаң күлдү эми.
Кол да күлүп калганы,
Катылбастан эр Бакай
Кайра жолго салганы.
Арыстан Манас баатырга
Айтып кабар калганы:
"Аткан болсо, аткандай,
Мыктысып мылтык аткан жан
Бир балаага баткандай.
Сайган болсо, сайгандай,
Өнөр экен ар кандай.
Чапкан болсо, чапкандай,
Турат экен жазганбай.
Күрөшсө, күрөш кылгандай,
Акылын мунун таппасак,
Колду бөөдө кыргандай.
Азыр мындан кайталы,
Акылмандар кыйла бар,
Аларга барып айталы".

Муну уккан соң эр Манас
Бакайына кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
"Не дейсиң аба? - деп айтат.
Бекерге карап турбаска,
Бет алды жоодон бурбаска,
Айтып койгон сөзүм бар,
Ант кылып койгон өзүм бар.
Ушул жерде турайын,
Жоодон качкан немедей
Эми жүзүмдү кантип бурайын!".

Манас айта салганы,
Колду көздөй эр Бакай
Кайра тартып калганы.
Карап туруп кабылан
Кайраты боюн кармады,
Аккелте мылтык алганы,
Акыл кыла салганы.
"Арасы алыс, кыйла бар,
Аккелте огу жетер деп,
Ок чыгарбай кетишип,
Ойлоп турсам бекер -деп,
Аккелте менен бир койду,
Алиги турган көп кошуун
Баары да мылтык күр койду,
Мылтыктын үнү күркүрөп,
Шашкелик жаткан калың кол,
Тула бою дүркүрөп,
"Жер оюлуп кеттиби?
Же болбосо, капырай,
Бир учкан тоо жеттиби?
Жер дүңгүрөп калды, - деп,
Жеке Манас барды эле,
Не шумдук кыла салды?" - деп,
Абыр-шабыр ат минип,
Ат минсе да бат минип,
Кошуун жолго салыптыр.
Сары сеңир уурчуктан,
Ач кайкалаң бурчуктан
Бакай чыга калыптыр;
Көрмөк болуп Манасты
Көңкү кол жетип барыптыр.
Көп кол мылтык аткандан
Көк жал Манас баатырдын
Көзү көрбөй калыптыр.

"Эрдигиң бар, эсиң жок,
Эчтеме менен ишиң жок,
Кагылайын каралдым,
Карап турган черүүгө
Кайрат кылар кезиң жок.
Бул адам эмес, сээр экен,
Сээр да болсо түгөнсүн,
Адам жүрбөс жер экен.
Карап туруп кабыланым,
Суу карек болуп калганың,
Как өзүңө эп экен!
Ачууланып эр Бакай,
Айгайлады бир далай.

Моюн салып кылкыйып,
Арыстан Манас аш бышым
Жерге карап шылкыйып:

"Айтсаң ушул сөз, - деди,
Айласын кылчы абаке,
Деги ачылар бекен көз?" - деди.
Жанында экен Бозуул,
Бозуулду "Чап!" - деди.
"Кайдан-жайдан болсо да
Даригерди тап! - деди.
Аттан балам, сен, - деди.
Аш бышымга жеткирбей
Дарыгер алып кел!" - деди.
Бакай тиктеп калганы,
Тазкара атын каргытып,
Бозуул жолго салганы.

Жетип келди дарыгер
Дарынын деми чачылды,
Алиги Манас баатырдын
Айнектей көзү ачылды.
Жер жайнаган көп колдо
Жетик эрдин баарысы,
Дарыгер аяр билгичтин
Чекседе* белен дарысы.

Колдон тандап эр Бакай
Кыйындарды алыптыр.
Сээрлеген кошуунга
Балбан баатыр барыптыр.
Байкап колдун баарысын
Аягы турган жеринде
Аябай төктү дарысын.
Өздөрү оолак качышып,
Өзөн бойлоп жатышып,
Дүрбөй түшүп от берди,
Дүйнө жүзү солк деди.
Аябай күндү жайлады,
Кара шамал дубасын-
Кара сууга байлады.
Жалын чыкты дүркүрөп,
Шамал тийди күркүрөп,
Камыш, чийи, куурайы
Жалынга токтоо кылбады.
Жалпы күйдү бу дагы.
Кайың, талы, тереги,
Түк болбоду кереги.
Такыр өрттөп салганы,
(Ошо күндөн ушу күн,
Ошол жердин атагы
"Өрттөн" атка калганы).
Алиги каптап эл турган
Аянсынбы ушундан!

Эрөөлгө чапты эрендер*,

Бууданды минген берендер,
Мен баатырмын дегендер
Карап турбай бурулуп,
Калаага кирди куюлуп.
Жалпы журту дүркүрөп,
Баатырлар күндөй күркүрөп,
Кышкы кирген буурадай
Балбандын баары зиркиреп,
Караламан көп черүү
Чабуул коюп буркурап,
Жер жаңыртып чуркурап,
Найзанын учу чабышып,
Адамдын башы кагышып,
Аламан коюп калышты,
Айдап жылкы салышты.
Чакчелекей калмактар
Чагалалап*, чуркурап,
Талаага качты быркырап,
Катын менен баласы
Үй-үйүндө чыркырап.
"Кармап бурут алат, - деп,
Кайрат кылган кишинин
Канын төгүп салат,-деп,
Көрөр күнүн көрө албай
Көмүлүп жатып калат, - деп,
Көрбөйбүз бири бирибиз,
Көкө теңир ордого*
Төгүлдү минтип жинибиз.
Кече биз не кылбадык бурутка,
Ушул бурут деген журутка!
Эми мына ургаачыбыз күң болдук,
Урууга минтип дүң болдук.
Келме кезек экен го,
Минтип, эркегибиз кул болдук.
Эрлердин баары өлгөн соң,
Жалаң катындар калып тул болдук.
Кан Текес, Куяс жатыр деп,
Көргөнүбүз бул болдук!".

Жүгөнүн кармап жүгүрүп,
Жөө жүргөнү дагы бар.
Кай бирөөнү карасаң,
Желдиктерин колтуктап,
Тегеренен чагы бар.
Коюн айдап мааратып,
Уюн айдап мөөрөтүп,
Төөсүн айдап топтотуп,
Эсебин кийин алмакка
Ата уулусун жоктотуп,
Кара журт олжо алыптыр.
Кандарга Манас бет алып,
Каптап кирип калыптыр.

Эр Манастын кошунун
Арбындыгын көргөн соң,
Жаалына чыдабай,
Жанындагы Куясты
Жара тартып салыптыр.
Куясты Текес жарганы,
Текес кандын ордого
Эр Манастын көп кошуң
Куюлуп кирип барганы,
Кутуларга жер койбой,
Курчап колу алганы.
Өжөрлөнүп Текес кан
Өзүнө бычак салганы.

Эми Манас кеп айтат,
Кеп айтканда бек айтат:
"Кылыч чаппай, ок атпай,
Кыйынсынып жаа тартпай,
Алдырып салган ким дейсиң?
Албаңар жырык ийнесин!
Не кылабыз калмактын
Эзелден жыйган дүйнөсүн!
Кош-кошко союш алыңар;
Короондо калды малыңар.
Байынан союш алсаң да,
Бакырын коюп салыңар.
Дүйнөдөн куруп калгандай,
Кантесиңер баарыңар!?"

Кабылан айтып акырын,
Колдун четин жапырып,
Арыстан Манас токтотту,
Ата уулунун баарысын
Айдап кел деп, жоктотту.
Коктулардын башына
Кол келгенде кашына,
Колдорун кагып чапкылап,
Чагалалап*, буркурап,
Жан соогалап, чуркурап,
Айылдан чыгып, дүрбөшүп,
Ата-энесин жүр дешип,
Жаштары ыйлайт, чыркырап,
Жайыттагы жылкысы
Жарышып үркөт, дыркырап.

Кабылан Манас жоокерди
Ойдон-тоодон жыйнады;
"Сенин баланчаң кайда кетти?" -
деп,
Башчыларын кыйнады.
"Каран калган дүйнөнү

Каалабасак кээ кылат,
Калабалуу бул Манас
Кангайды аяп не кылат?".
Күңкүү сөзүн айтышып,
Ак Ыястын оюна
Кошуун келди кайтышып.

Ошондо да көпчүлүк,
Кара чоктуу ойротко
Бүгүн түштү көп түлүк!
"Кайрып алып берет, - деп, -
Катүгүн, Манас көрөт" - деп,
Капыл-тапыл дүйнөсүн
Катып жүргөн дагы бар.
"Жолобогун, алба, - деп,
Жоонун мүлкү эч качан,
Опо болбойт жанга" - деп,
Айтып жүргөн дагы бар

* * *

Кыраан Манас, жаш бала,
Чегине келди жеринин,
Четине келди элинин.
Токою бар, чери бар,
Тоодон түшкөн жолу бар,
Толкуп жаткан колу бар,
Токтоп турган көлү бар.
Жерине келген баатырдын
Желигишин көрүп ал.
Төрө Манас зор менен,
Таштуу күйгөн жол менен,
Ак асаба туу менен,
Айгайлаган чуу менен,
Көк асаба туу менен,
Көк жаңырган чуу менен,
Добулбас согуп күңгүрөп,
Тоо көчкөндөй дүңгүрөп,
Сел жүргөндөй күркүрөп,
Өрт күйгөндөй дүркүрөп,
Эркин күңгөй жол менен,
Эсеп жеткис кол менен,
Эр Манас жолго салыптыр.
Ысык-Көлдү кыркалап,
Ызгып жөнөп калыптыр.

Адыр-күдүр коосу бар,
Ар тарабын карасаң,
Аркайган бийик тоосу бар.
Ач кайкалаң бели бар,
Аркырап шамал, жели бар.
Жойкундуу жолун караса,

Үч бөлүнгөн жери бар.
 Артуу жолго салыптыр,
 Ар тарапка из кеткен,
 Баатыр айран калыптыр.
 Тилке-тилке коо жакка,
 Капчал* бийик зоо жакка
 Кошуун батпайт кыжылдап,
 Кыр-кырга чыгып быжылдап,
 Күн чыгыш жакы тоосуна,
 Көз учкан бийик зоосуна.
 Чыкканы тоонун башы экен,
 Чылгый мөңгү, таш экен.
 Эңкүүсүндө эчки бар,
 Тектиринде теке бар,
 Курбусунда кулжа бар,
 Кайыптын баары мында бар.

Арага түшүп калганы
 Бу колдон чакса, а колго,
 А колдон чакса. бул колго
 Бурулуп жүрүп оң-солго,
 Чарчап болду кийиги,
 Адамга толуп кетиптир
 Тоо-ташынын бийиги.
 Текенин баары жайылып,
 Таш бетине сайылып,
 Топ-топ болуп калыптыр,
 Токтоп туруп алыптыр.
 Көрүнө келип атышып,
 Көп кызыкка батышып,
 Ок тийген теке шалактап,
 Ойго түшүп жатышып,
 Ойдогусу союшуп,
 Отту жага коюшуп,
 Шишкебек кылып какташып,
 "Топ эчки тиги турат" – деп,
 Аны түнкүсүнө сакташып,
 Урунуп жүрүп чарчаган
 Жүрбөй калган кийигин,
 Адам тосуп алыптыр
 Кийик чыкчуу бийигин.
 Күн батыш жагын караса,
 Көз учунда мунарык,
 Көз жетпеген тунарык.
 Асты жагын караса,
 Аккан кашка суусу бар,
 Ар түрдүү бийик көп экен,
 Аңгемеси ушу бар.
 Ар жагын байкап караса,
 Аз гана кызыл жары бар.

Андан өтүп кеткенде

Капчыгайдын тары бар.
 Арыстан Манас баатырын
 Кыл чокуга барыптыр.
 Кыйлага көзүн салыптыр.
 Дүрбүсүн колго алыптыр.
 Оболоп жаткан тоолордо
 Оюна түшүп көп неме,
 Баатырың олжуп карап
 калыптыр.

* * *

Муну мындай таштайлы,
 Ала-Тоодо кыргыздан
 Азыр кабар баштайлы.
 Ойрон болуп калыптыр
 Олуята калаасы,
 Жармы калмак, кытайдан,
 Жармы кыргыз баласы.
 Угушкан экен мурунтан
 "Калмакты сүрүп келет - деп, -
 Кыргыздын кыраан Манасы."
 Ал жердеги кыргыздар
 А, кудай, келсе гана!?!-деп,
 Абыдан калды табасы.
 Кабарын уккан калмактар
 Көзүнүн жашын тыялбай,
 Көбү качып жөнөлдү
 Жайытта малын жыя албай.

"Бурут сенден көрдүк – деп, -
 Баштатан өчү бар эле,
 Бул жерге келсе, өлдүк – деп, -
 Эми букара неге кылалы?
 Булар да түбү буруттан,
 Бирин койбой кыралы.
 Өткүрө кылыч салалы,
 Өлтүрүп ийип баарысын
 Өчтү үшүнтүп алалы!".
 Кеңеши катуу болгону,
 Чыңоолду мыктап койгону.
 Кеңеши бүтү калмактын,
 Кыргыздан тукум калтырбай
 Эртеңки күнү сойгону.
 Ары-бери турушуп
 Аябай насаат кылышып,
 Ал жерде жүргөн кыргызды
 Тукум койбой кырышып,
 Ошондо аттанмак болду кол
 тартып,
 Анжиян көздөй жол тартып.

Акылдашып турушту,
 Адам уулу көрбөсүн,
 Теги ал өңдөнгөн жумушту!
 Кудунбай деген бар экен,
 Кудунбайды караган
 Кыргыздан токсон жан экен.
 Кетмек болгон калмактын
 Кеңешин угуп алыптыр.
 Кетелик деген бир калмак
 "Качпасаң Кудуң өлдүң!" — деп,
 Кабарды катуу салыптыр.
 Аны укканда Кудуңбай
 Элүү киши чаптырып,
 Эртелеп кабар айттырып,
 Кыргызынан түк койбой,
 Киши түгүл үйүнөн
 Көзгө илинер мүлк койбой,
 Кум-Арык менен Чалдыбар,
 Куймадагы кыргызга
 Куп кабарды салыптыр,
 Койбой жыйнап алыптыр.
 Кудунбай болду эл башы,
 Эми Кудуңдун сөзүн тыңдачы:
 "Алтайдан келген кыргызы,
 Ал да буга тууган деп,
 Укурук кайрар чама жок,
 Амалсыздан турган деп,
 Качаңгы бабам жери деп,
 Каптап келет тууганы;
 Кадимки кыргыз бул экен,
 Кантип карап туралы;
 Өңгөсү колго тийген жок,
 Өчтү үшүнтүп алалы;
 Өңкөй бурут балдарын
 Ит өлүмү кылалы.
 Кылычтын баарын машта, - деп,
 Айбалтаң болсо ашта, - деп,
 Калмакты чапмак болуптур,
 Эртелеп журтум качпасаң,
 Эми шоруң катмак болуптур!".
 Кудуңбай оозун жыйганда,
 Күйүттө журту турганда,
 Арыстан Манас кыраандан,
 Алгын кабар булардан.

* * *

Жер көчкөндөй дүңгүрөп,
 Ашуу ашып, таш басып,
 Ач кайкалаң бел басып,
 Аркыраган суу кечип,
 Асмандаган тоону өтүп,

Түнт токойлуу жер көрүп
 Түнөрүңкү эл көрүп,
 Арадан канча күн өтүп,
 Аттанарга чак жетип,
 Октой болгон Аймаңбоз
 Оңдоп ээр салганы.
 Ойду көздөй бет алып,
 Оён Манас аттанып,
 Жети бугу, үч аркар
 Кийик атып алганы.
 Мүйүздөрүн байланып,
 Улар-Тоону айланып,
 Алты гана, Келтелик
 Ашып кетип баратат,
 Кошуун көрүп, кол көрүп,
 Шашып кетип баратат.
 Чыйырчыктуу кара адыр
 Басып кетип баратат,
 Эңкейиштин элигин
 Атып кетип баратат.

Тоорулуп тоодон келгени,
 Токсон экен мергени.
 Жаа тартканын алганы,
 Жанында жыйырма беш балбаны,
 Алтымыш беш мылтыктуу,-
 Жолдоштору мына бу!
 Саадак тарткан, жаа тарткан,
 Сайышкан жоосун жадаткан,
 "Баянды" деген бир жерге
 Барды кыргыз бир элге.
 Көкөтөйдүн тобу экен,
 Көк жал Манас баатырды
 Көргөндөрү жок экен.

Үч койчу, бир жылкычы,
 Малчыны көрүп алганы.
 Малчыны көрүп баатырың
 Салам айтып салганы.
 Аң-таң болуп шумурай
 Арыстанга көзүн салыптыр,
 Аттан кулап жыгылып,
 "Атаке!" - деп калыптыр.
 "Кирпигиң жалын, көзүн чок
 Кишиде сендей шумдук жок.
 Атам айтып берген, - деп, -
 Айбаты сендей деген, - деп, -
 Айбатыңды болжоймун,
 Алчубу деп ойлоймун.
 Перисинби, дөөсүңбү?
 Пенде сендей, болобу?
 Бет алышкан оңорбу?

Жолоочу болсоң, жол алгын,
 Жортуулчу болсоң, койду алгын.
 Сүйлөшпөймүн өзүм, - деп,
 Окус өлө жаздадым,
 От экен эки көзүң!" - деп,
 Манаска айтты бул бала
 Ал баланы сооротуп,
 Баарысы болду убара.

Эр Манас турган кези экен
 Эркелетип баланы..
 Бала менен турганда
 Асты жакы сеңирден
 Айгай чыгып калганы.
 "Не балаа болуп кетти" - деп,
 Көзүн Манас салыптыр:
 Келе жатат бир адам,
 Көк жээк найза алыптыр.
 Көкөтөйдүн айлына
 Кыйтучу деген калмактын
 Кошууну бир миң барыптыр.
 Алооке буйрук кылган сон,
 Атайын чыгып алыптыр.
 Манастын тоодо жүргөнүн
 Байкабай келип калыптыр.
 Жайытта жаткан жылкыга
 Добулбас кагып салыптыр.
 Добулдун үнү күнгүрөп,
 Үркүп жылкы дүнгүрөп
 Жабуулашып кыйкырып,
 Жабыла калмак кириптир;
 Жайнап жаткан жылкынын
 Жалпы баарын тийиптир.

Кытай менен калмагы
 Бир миң экен барганы.
 "Жылкы тийген кимсиң, - деп,
 Эр Манас айгай салганы,
 Айдаган жылкы жапырып,
 Асманга чаңын сапырып,
 Кыйтучу деген менмин! — деп,
 Кызыкты көрөр жериңе
 Кызталак эми келдиң! - деп,
 Табылган экен тууганың,
 Талаалап жүргөн кыргызга
 Ишенип, белиң бууганың!
 Чыйырчык кара Чаткалга,
 Көрөрмүн сенин турганың!"

Тарсылдатып мылтыгын
 Атып жүргөн калмак бар,
 Кыркыратып жааларын

Тартып жүргөн калмак бар.
 Бар кайраты толгонсуп,
 Баатыр өзү болгонсуп,
 Кыйкырып жылкы тийиптир.
 Көрө сала эр Манас
 Кыр алды чаап кириптир.
 Жылкычы, койчу баарысы
 Жылкысынан айрылып,
 Жыла алышпай калыптыр.
 Манасты билбей калмак деп,
 Кыргыздар карап туруптур.
 Катыларга катылбай,
 Калмакты кудай уруптур.

Урбаганда неткени, -
 Кабылан Манас жеткени.
 Найза менен койгондо
 Тебетейдин ордуна,
 Кыйтучу тегеренип кеткени.
 Кыйгактуу найза майлады,
 Кыйтучуну жайлады.
 Эр Манастын жолдошу,
 Токсон экен мергени,
 Тополоң кылып келгени.
 Калмак качып, сыйлыгып,
 Дүргүп кетип баратыр,
 Аты жүрбөй кыйласы
 Мүргүп кетип баратыр.
 Астынан Манас чыкканда
 Кайра качып жылкысы,
 Үркүп кетип баратыр.
 Кыргактуу найза көк түпөк
 Кыр аркага мылгытып,
 Малып кетип баратыр.
 Кызыл кыргын калмакка
 Салып кетип баратыр.

Эли кайсы биле албай,
 Эрегишип туралбай,
 Жоосу кайсы биле албай,
 Жолдош болуп кире албай,
 Казагы калды каңкайып,
 Кыргызы калды аңкайып.
 Жылкы тийген калмактар
 Жыгылып жатыр даңкайып.
 Жарадары андан көп,
 Тура албай жатат тамтайып.
 Жылкы алуучу калмактар
 Куруп кетип баратыр,
 Ар жылгага ат башын
 Буруп кетип баратыр.
 Бирин кармап, бирине

Өткүр Манас кек жалын,
 Уруп кетип баратыр.
 Этектерин башына
 Түрүп кетип баратыр.
 Түштүк жакка бет алып,
 Сүрүп кетип баратыр.
 Ителги тийген эмедей
 Айдап кетип баратыр.
 Он чактыдан аттарды,
 Орой чалып чылбырын,
 Байлап кетип баратыр.
 Манастын токсон жолдошу
 Жайлап кетип баратыр.

Аркасынан ат коюп,
 Ат койсо да бат коюп,
 Куралып атка минишип,
 Кужулдап жолго киришип,
 Кайраттанды кыргыздар,
 Кол сала келген калмактар
 Кантерин билбей болду дал.
 Бир-биринен кеп сурап:
 "Билдиңерби акелер?
 Айдаган – калмак айырган,
 Ким болду жылкың кайырган?
 Жерден чыга калгандай,
 Жер дүйнөгө кол толсо,
 Жеке сайып алгандай,
 Суудан чыга калгандай,
 Суру катуу ар кандай.
 Аймаңбоз тулпар астында,
 Топтошкон киши кашында,
 Кайдан келип турган жан
 Чыйырчыктын башында?
 Жаңыдан келген тууганбы?
 Алооке колу келет деп,
 Андып келип турганбы?
 Аты-жөнүн бир сурап,
 Билсек, - дешип, буларды".
 Жыйырма-отуздан топтошуп,
 Жылкыларын жоктошуп,
 Кур аттарын карашып,
 Кулун, тайын санашты,
 Калмактан түшкөн аттарын
 Кужулдашып талашты.
 Кырк-элүү калмак байлатып,
 Манас келип калганы,
 Алдына көп эл барганы.
 Эр Манасты караса,
 Ажыдаар түрү бар,
 Арыстандай сүрү бар.
 Капталдан кара кан болгон,

Караган бенде таң болгон,
 Качкан жоону кубалап,
 Кара бою чаң болгон.
 Мурду кырдач, көзү үңкүр,
 Адамда болбойт мындай түр.
 Бир далай сөз сүйлөдү,
 Бара албадым бетине.
 Тиктеп, талып калыпмын,
 Араң келдим эсеме.
 Караламан киши эмес,
 Нускасы турат улуктан,
 Чоң баатырдын бири окшойт,
 Урушканын куруткан.
 Башка журттун түрү бар,
 Маңдайынан байкасам,
 Бала жолборс сүрү бар.
 А, дегенде карасам,
 Ак шумкар куштун үнү бар".
 Баланын сөзү басылды,
 Чогулган жыйын жазылды.
 Суу боюна кош токтоп,
 Сырттаның тикти чатырды!
 Чатырды тигип салганы,
 Колго түшкөн калмагы
 Көк жорудай уңкуюп,
 Көк кутандай зуңкуюп,
 Кырка олтуруп калганы.
 Жолдош токсон мергени
 Чогулушуп келгени.
 Жондо турган буларды
 "Бери келгиле!" - дегени.
 Кырдан булар барганы,
 Сунган колун алганы.
 Учурашып көрүштү
 Эми кыргыз балдары!
 Аралашып калышты,
 Эми алар айтат ар ишти.
 Мурун көргөн эл эмес,
 Бүт дүйнөгө кол толсо,
 Бура тартар неме эмес.
 Жалаяк ооз, жар кабак,
 Жаалына карап бак
 Жылма кабак, жылдыз көз,
 Катуу дабыш, каар сөз,
 Кабыланды көрүп алышты.
 "Адам эмес, дөө го?" - деп,
 Айран азыр калышты.
 Жүргөнүн бенде көргөндөй,
 Жүр деген жакка көнгөндөй;
 Белестен чыгып бет алса,
 Түрүн кергөн коркоктор
 Жүрөгү чыгып өлгөндөй.

Абайлап көзүн салышып,
 Көргөндөрдүн баарысы
 Арт жакка тартып калышып,
 Айылга түш деп айта албай,
 Алда кандай адам деп,
 Кеп суроого бата албай,
 Кеңгирешип келатыр,
 Эстен танып эчени
 Эңгирешип келатыр.

"Алоокенин калмагы
 Жылкыны тийди эрге окшоп,
 Бул жогортон келгенде
 Жыгылды баары жерге окшоп.
 Акыр болду, болбоду,
 Алтайдан келген тууган го?
 Абайлап бизди турган го?
 Кийинки келген элден го,
 Кийик издеп келген го?
 Оторчу бар мында деп,
 Ортолуктан көргөн го?
 Биле коюп калмакты,
 Бизди көздөй жүргөн го?
 Кантер экен деп ойлоп,
 Капталдан карап турган го?
 Көз алдынан калмактар
 Калдайтып жылкы кууган го?
 Кол салганын билген го?
 Кокту ылдый бу да кирген го?
 Кужураган калмакка
 Ителгидей тийген го?".
 Отор башы Чабагы
 Ол сөздү айтып салганы.
 Ак ала сакал Атайбек
 "Ат, аты жөнүн билсек" - деп,
 А да сүйлөп калганы

Койчу бала кеп айтат,
 "Коюңар аке! - деп айтат.
 Жондо жүргөн жеринде
 Жоон темир белинде,
 Жолугуп мага сүйлөшкөн
 Сөзүнө жооп бербестен,
 Өнүп көрүп алгамын,
 Өлө жаздап калгамын".
 Эми келип эсине
 Келишти койдун четине.

"Кылдыңар жакшы жакшылык,
 Жыпжылмакай алдырып,
 Жана биз жылкыбыздан какшыдык.
 Кыруу дээр мал калбай,

Кыл куйруктан тай калбай
 Айрылдык эле анык, - деп,
 Алоокенин кошууну
 Кетмек эле алып, - деп,
 Кыргыздын бербей бир тайын
 Жакшылык кылдың акыр, - деп.
 Жаңы тууган окшойсуз,
 Деги сиз, ким дегенсиз, баатыр?"
 - деп,
 Сурап турду кыргыздар.

Эми айткан кепке кулак сал;
 "Уругун уксаң кыргыздан,
 Улуу черүү кол алып,
 Бу жерге келген Жылдыздан*
 Манас деген бу бала
 Бай Жакыптан туулган.
 Башын ачып кыргыздын
 Калмакка салган чуулган.
 Саятка* чыккан чатыр,- деп,
 Салышар жоого азыр,-деп,
 Ушул жерге келгени
 Алда нече күн болду,
 Уктуңуз бекен мурунтан
 Улук Манас баатыр - деп?".
 Абалкысы сүйлөдү,
 "Манас деген бубу?" - деп,
 Анык тактап көрө албай
 Айбатынан жүдөдү.

Кабарын угуп алышты,
 Кайра тарап калышты.
 Тоодо жаткан оторчу
 Кош башына бир семиз
 Тай жетелеп келишти.
 Үчтөн, төрттөн семиз кой
 Кошо апкелип беришти.
 Алты койдон, бир тайдан
 Ар кошуна союшуп,
 Колго түшкөн калмагы
 Кошо этине тоюшуп.
 Айылдан киши чаптырды,
 "Кошуун ылдам келсин" - деп,
 Арыстан Манас чакырды.

Эми Манас кеп айтат,
 "Тургандар уккун! - деп айтат.
 Уруна турган тоо жатат,
 Уруша турган жоо жатат.
 Аша турган бел жатат,
 Капталыңда кычырап,
 Кан Алооке бул жатат.

Ажал жетсе өлөрбүз,
 Келген окшойт кезеги,
 Кылымдын каны Алооке
 Буга бир кырчылдашып көрөрбүз.
 Аккуулар сүзгөн көл таптым,
 Тулпарым токтоор төр таптым.
 Калмакты көрсө кайышкан,
 Маңгулду көрсө майышкан,
 Тууганым кыргыз эл таптым.
 Капчыгай таптым, төр таптым
 Айдаган малым толорго,
 Айдыңдуу Талас жер таптым,
 Айлым көчүп конорго.
 Калкым, кабыл болсун тилегиң,
 Эми ордуна келсин жүрөгүң.
 Ажал жетпей, күн бүтпөй,
 Анча эмне жүдөдүң!
 Жанына жандын бара албай,
 Журтум, жалтак болгон экенсиң.
 Жабууласа* көп калмак,
 Коркок болгон экенсиң.
 Тукумдан тукум ээлеген
 Тоо сеники турбайбы.
 Тунуп аккан өзөндөн
 Суу сеники турбайбы.
 Калдайып калмак басыптыр
 Кечээ атабыз өткөн бул жайды.
 Адам болуп сөз билип,
 Эркек болуп ат минип,
 Атадан калган конушту
 Эми алдырсак куда урбайбы!
 Баарыңарга эп болсо,
 Эми, Манасың билген кеп болсо,
 Эрбейип атка минипмин,
 Эр атанып жүрүпмүн.
 Барбайып атка минипмин,
 Баатырсынып жүрүпмүн.
 Кимге караан болоюн?

Кереге жайып, уук сайып,
 Келип мында коноюн!
 Өкүмсүгөн жоо келсе,
 Өр талаша жүрөйүн.
 Карөзгөй калың доо келсе,
 Төр талаша жүрөйүн.
 Оолукса калмак кол салып,
 Мен бир үрпөңдөшүп көрөйүн.
 Андаалап кыргыз калыпсын,
 Аттиң, дүйнө, не дейин!..".

Манас мындай дегенде
 Келгендер уюп кебине,
 Көздөрүнө жаш толуп,
 Беттерине кан толуп,
 Кыргыз бүткөн кеп салат
 Бейли жибип олтуруп:
 "Үйүр сагыныш ат келет,
 Эл сагынып эр келет.
 Эл башына күн тууса,
 Эл жараткан эр келет.
 Кара- бороон күн жааса,
 Бул Манас калка болот экен го.
 Калдайган калың эл курап,
 Бул Манас арка болот экен го?
 Эр токунуп ат минип,
 Белеске чыгып үй тигип,
 Адам болот экенбиз.
 Кол жыйса кошо барышып,
 Кош колдоп найза сайышыш,
 Бала Манас кыраанга
 Эми караан болот экенбиз.
 Көңкү кыргыз болгону
 Көрө турган күн бар го?
 Иче турган суу бар го?
 Башыбызга кармоочу,
 Байкуш болгон бул журтта,
 Эми бала Манас — туу бар го?"

АЛТАЙДАГЫ КЫРГЫЗДАРДЫН АЛА-ТООГО КӨЧҮП КЕЛИШИ

Муну мындай таштайлы,
 Алтайда Жакып, Акбалта,
 Алар менен калган эл,
 Андан кабар баштайлы.
 Жапасын жандын кетирип,
 Жалпы кыргыз бүткөндү
 Жайбаракат көчүрүп,
 Катагандын кан Кошой
 Караан болуп Манаска

Дегенине көндү эми;
 Сандап, миңдеп көп калмак
 Тегеректеп келгенде,
 Кайрат кылып берди эми;
 Оттотуп малын айдатып,
 Оторлорун жайнатып,
 Көчтү узата келди эми.
 Бөөт-чөөт жер менен,
 Көч жөнөгөн кези экен

Бетеге тулаң бел менен.

Каалаганы Ала-Тоо -
 Чыңырып эне тууган жер,
 Киндигин кесип бууган жер.
 Эренче* тонун кийишип,
 Желбеген жорго минишип,
 Тынбай көчүп, өтүшүп
 Кичи-Жылдыз, Чоң-Жылдыз
 Андан ашып кетишип,
 Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу,
 Андан өтүп келди эми.
 Иленин башы Үч-Арал
 Өрүүн боло берди эми.
 Көк-Тал бойлоп сыдырып,
 Чоң Илени кыдырып,
 Айланпалуу урчуктан
 Кечип чыккан кези экен,
 Таш-Кечүүдө тушмуктан
 Өтүп чыккан кези экен.

Ат боройлоп* сыдырып,
 Тегиз көчүп, кыдырып,
 Ылдый карай бет алса,
 Тоо кыркалап жол чалса,
 Каркылдаган карга жок,
 Куркулдаган кузгун жок.
 Сары-Өзөн-Ата дээр экен,
 Кең Иленин жээги экен,
 Аккан суунун боюна,
 Чоң өзөндүн оюна
 Чогула журт конду дейт.
 Жеткилең өрүүн болушуп,
 Жай алган жерин карасаң,
 Жээги Ак-Чийдин чаты экен,
 Сары-Өзөндүн башы экен.
 Талаада мунар чаңы бар,
 Жаныбарым Сары-Өзөн
 Түзүндө кулан дагы бар

Ат баспаган жер болгон,
 Алмасы бышып көң болгон,
 Жангагы кулап сай толгон.
 Элсиз ээн талаасы
 Берекелүү көрүнгөн,
 Көргөн жандын көңүлү
 Албан түрлүү бөлүнгөн.
 Өзөнү муздак жел толгон,
 Өлчөсөң бейиш жер болгон.
 Килемдей чөбүн тебелеп,
 Кенен жайлап ким конгон.
 Жеткилең Манас ушунда

Жети күн күтүп жатыптыр.
 Көч токтотуп, эл жыйнап,
 Үч күнү жыйын ачыптыр.
 Шиберге оонап жатышып,
 Минтип кумар жазышып,
 Кепти ортого салышты,
 Кеңеш кылып калышты.

Ак сакалы жаркылдайт,
 Абаң Кошой баркылдайт:
 "Эмгектеген бала бар,
 Өбөктөгөн кары бар,
 Кече чыктыкАлтайдан,
 Айыл кандай конуучу? -
 Алышар душман далайбар.
 Айла кандай болуучу? -
 Маңдайында маңгул бар.
 Майдандашар жерин тар.
 Кыр жагында калмак бар,
 Кыйрашып уруш салмак бар.
 Ар жагы – Талас, Ат-Башы;
 Алоокенин колунда
 Али толуп жаткан башкасы.

"Айланайын кулунум,
 Капчыгай оозун алалы,
 Өзөнгө малды салалы.
 Калдая айыл конолу,
 Катарлаш жатып калалы.
 Жоону бирге жоолайлы,
 Доону бирге доолайлы.
 Милтени бирге чоктойлу,
 Бараңды бирге октойлу.
 Катарлаш конуш алалык,
 Кароолду катуу кылалык.
 Азган-тозгон аз элге
 О, балам, караан болуп туралык.
 Карагай найза боолайлык,
 Карып болгон журтуңдун,
 Кол жетсе доосун доолайлык!
 Балам, Манас, кулунум,
 Кара жаак айбалта
 Кайкалатпай аштай бар,
 Калың кара кыргызды
 Каран кылбай баштай бар.

"Биз өбөктөгөн карыбыз,
 Өксүп барат алыбыз.
 Эки тизгин, бир чылбыр
 Ээ, кулунум, эр Манас,
 Эми колго алыңыз.
 Эңкейип калган абанды

Ошондо эңишер жерге салыңыз!
 Оболотуп көпкөк туу,
 Алыша кетип калмакка,
 Абыдан салсаң ызы-чуу,
 Керкабылан оозун бурамын,
 Керишкен жооңо чыгамын;
 Ажалым жетип өлгүчө
 Туу түбүндө турамын.

"Балам, ыраазы болгун өзүмө,
 Иле жүргүн көзүңө;
 Ак сакал абам Кошой деп,
 Ала жүргүн эсиңе!
 Абакендин айлына
 Айланып кез-кез бара жүр.
 Картайып кетип баратам,
 Кабыланым, кабар ала жүр.
 Башчы болдуң бул элге,-
 Дегениңе көнөбүз;
 Кыргыз бүткөн тутуму,
 Кандыкты сага беребиз!
 "Ордолуу шайык* көк жөкөр,
 Орчун Кокон, Маргалаң,
 Аягы Кептеш, Самаркан,
 Күн чыгыш жагы Алты шаар,
 Өзүңдү күтүп келет деп,
 Күчөгөн мынча журтуң бар.
 Казына камдап, кол жыйна,
 Кайратты мыкты мол жыйна.
 Бекине турган жерди тап,
 Бели катуу эрди тап.
 Кенен ойло башынан,
 Кебелбес болсун казынаң.
 Калың, бороон, катуу күн,
 Кулунум, канчалык өтөр башыңан.
 Кыр-кырда кыргыз элиңе
 Кызыккан жандар дагы бар.
 Кылчайбай канды агызар,
 Кызыгалактын баары бар.
 Тулпарың изи сууй элек,
 Кылычың каны жуула элек.

"Бууданын демдеп суутуп,
 Байлап жатат Алооке.
 Калмак менен маңгулун
 Шайлап жатат Алооке.
 Семирип, сергип оңгондо,
 Секиге чыга конгондо,
 Элиңди түгөл башкарып,
 Өз алдыңча болгондо,
 Астыңдагы Алооке
 Сени таштап койбос жепжеке.

Суроодон угар дайыңды,
 Күтүнбөстөн сен жатсаң,
 Бир күнү чабар айлынды.

"Ошого моюн бербеске,
 Ок өтпөгөн тон камда,
 Куусаң жетпей калбаска,
 Ок жетпеген ат камда!
 Кызыр чалган Манасым,
 Сага кыйындын баары жолугар.
 Кызматыңда болсом деп,
 Канчанын көөнү оолугар.
 Ат семиртип ык кылгын,
 Азаматты кырк кылгын.
 Жөндөп алгын жоронду,
 Тыңдап алгын чоронду.

"Ушундан ары көчкөндө
 Сары-Өзөндүн аягы
 Кадимки Талас, Кең-Кол бар,
 Калкка жеткен кабары.
 Жердей көр ошол жериңди,
 Күтө көр кыргыз элиңди!
 Таласты күтүп, чеп кылгын,
 Төрт тарабын бек кылгын!
 Белестен бейкабар адам желбеген,
 Беттеп душман келбеген,
 Өндүрүн адам чалбаган,
 Өрдөп эч ким барбаган
 Таласты кошуун кыла көр;
 Азган-тозгон аз элди
 Айлантып колго ала көр!
 Өзүң көргөн Таласка
 Бара жүргөн ушул жол.
 Эки жолдун айрылыш,
 Эки суунун кайрылыш,
 Эми, бура тартар кез келди,-
 Береним Манас аман бол!

"Кулунум, көчүп келип Алтайдан
 Калк курапсың ар жайдан.
 Кары да болсом көмөкмүн,
 Кашыңа сенин керекмин.
 Кара жанга күч келсе,
 Таянар болсоң терекмин.
 Арык жүрүп семирдим,
 Ачка жүрүп тоюндум.
 Жардылыктан байыдым,
 Жалгыздыктан көбөйдүм.
 Алтайдан Манас табылды.
 Абийрим минтип жабылды.
 Ажалы жетсе абандын,

Кең казып көрүн оёрсун,
 Керкабылан атын соёрсун.
 Абандын сөөгүн, чырагым,
 Өз колун менен коёрсун!"
 Алагар көзү чолпондой,
 Ай кулагы калкандай
 Абаң Кошой карыя
 Эми кепти таштады.
 Аргасын таппай айдалган,
 Аркага колу байланган,
 Канчадан бери кайгырган,
 Нойгут журттан айрылган
 Акбалта сөздү баштады:
 "Балам, Манас, береним,
 Менин да ушул дегеним:
 Кечээ Алооке камап келгенде
 Калың журт чогуу чабылган.
 Акбалта менен Жакыптын,
 Ойлой келсем, эр Манас,
 Таалайына табылган.
 Маңдайда баргек тынарым,
 Балбылдап күйгөн чырагым,
 Бар күйүт кетип ичимден,
 Балам, Манас, байкачы,
 Мен дагы журтумду ойлоп турамын.
 Аман болсун деп тилейм
 Арыстан Манас чунагым.
 Эшикке чыгып карасам,
 Эл аманын кааласам,
 Өрттөнүп, күйүп кайгырдык,
 Ордолуу журттун баарынан
 Ойрон болуп айрылдык.
 Алтайды күтүп, жер кылдык,
 Кара кытай, манжууну
 Канча жылы эл кылдык.

"Сен тогузга чыккандан,
 Кабылан Манас чырагым,
 Бир өзүңдү дем кылдык.
 Он үчкө жашың келгенде,
 Ордо бузуп, ок аттың,
 Оролушса, жоо чаптың.
 Кармаша жүрүп катыктың,
 Кайнап жаткан кытайга
 Кабылан бурут атыктың.
 Теңселип турсаң жекеге,
 Теңелип адам чыккан жок,
 Күпүлдөшүп келсе да,
 Сени күрөшүп күчтүү жыккан жок.
 Толкуган кытай, калмактар
 Токсон жол сени каптады.
 Тоодой болгон дөө келсе,

Томуктай Манас жаш бала
 Аны тоңкорултуп таштады.

"Ат жалын тартып мингенден,
 Адалга бурдуң бейлинди.
 Кара калмак, манжуунун
 Сандаган колун кыйратып,
 Ажыраттың элинди!
 Үзүлгөндү уладың,
 Чачылганды жыйнадың,
 Балам, Манас, өзүңдөн
 Бир өтүнгөнү турамын:
 Сагынам Сар-Кол жеримди,
 Көп эстейм нойгут элимди.
 Тукумуң өнүп, өскөн жер,
 Көп термелтет көңүлдү.
 Көп тиленем, зор Манас,
 Нойгутума барайын.
 Куп жолдош кылып сен берсең,
 Кутубийди алайын.
 Курган нойгут элиме,
 Кан көтөрүп салайын.
 Манаска тете уулум деп,
 Маана кылып турайын.
 Адырлуу Сар-Кол жерим бар,
 Абийирдүү нойгут элим бар.
 Биздин нойгут болгондо
 Кара эгинден күрүч көп,
 Калайынан күмүш көп.
 Боз коёндон түлкү көп,
 Бокчого жыйган мүлкү көп.

"Аркар аяк, жез билек
 Ат күлүгү нойгутта.
 Көпкөк темир тон кийген
 Эр мыктысы нойгутта.
 Биздин нойгут болгондун
 Казандай кара бөркү бар,
 Алышса жоого арыстандай
 Азаматтын эрки бар.
 Кара малдан төөсү көп,
 Жөн адамдан дөөсү көп.
 Таштан бийик зоосу бар,
 Менин көзүм жогунда
 Ушул нойгут журтунун
 Камап турган жоосу бар.
 Жетимдик тартып, бош калып,
 Элсиз турган жерим бар.
 Эс табалбай тентиреп,
 Эби кеткен элим бар.
 Элимди жыйып, эл кылсам,
 Жетимди ээлеп жер кылсам,

Жергеме журтту жыйбасам,
Кабылан Манас өзүнө
Караан болуп турбасам,
Акбалта атым өчпөйбү,
Башымдан сыймык кетпейби?

"Кеңчилик берсең, чырагым,
Кейиген журтту эптейин.
Чегишер жоонун жолунда
Чебинди сенин бектейин.
Белгилүү жерден бел табам,
Мен сага, бек караан болчуу эр
табам.

Кең нойгутта турганда
Акбалта аттуу даңкым бар.
Балам, Манас, чырагым,
Эл деген кыйын турбайбы,
Менин эл сагынган кайгым бар!"

Акбалта айтып ар кыл сөз,
Уруксат сурап токтоду.
Курбусу Жакып муну угуп,
Ичи күйүп чок болду:
"Кетмек болдун жериңе,
О, Акбалта курдашым,
Капкайда тентип жүргөндө,
Кадырым билген сырдашым.
Кече Орозду атам өлгөндө,
Кара калмак, көп манжуу
Кайнаган калың кыргыздын
Казына мүлкүн талашып,
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Кабакка конгон айлы жок
Кайда кеткен дайны жок,
Алтайга барып кайгырдык,
Акбалта өзүң билесиң,
Биз, ошентип, ага-иниден айрылдык.

"Бапанга* кетти башыбыз,
Оозго жетпей ашыбыз,
Санаалуу болдук канча жыл,
Сакалга тамды жашыбыз.
Алтайга барып айдалып,
Айланы таппай сандалып,
Анда арка болуп мен турдум,
Ата болуп сен турдуң.
Жетилип алып Алтайдан
Көчүп бери кайрылдык.
Көк жалым Балта эсен бол,
Көрүнөө сенден айрылдык.
Айлыңа кетсең Акбалта,
Аңгеме дүкөн курай жүр,

Алыста Манас баландын
Ал-абалын сурай жүр.
Өөдө чыкса, өбөк бол,
Өлүмгө орток Акбалта
Ылдыйга түшсө жөлөк бол.
Калкыңа сен да караан бол,
Канча жыл аздык эл-журттан
Курдашым Балта аман бол!"

Акбалта, Жакып бул жерден
Айкалышып көрүшүп,
Болкулдашып ыйлашып,
Моюн эттен өбүшүп,
Кутубий ээрчип артынан,
Акбалта кетти элине,
Кошой кан кетти жерине.

Адам өлөр шерт кылып,
Убаданы бек кылып,
Ак буудай унун чайнашып,
Арыстандар колду кармашып,
Ар кимдин жери көрүнүп,
Кең-Өзөнгө келгенде
Көч үч сайга бөлүнүп,
Бер жакта калган кыргыздар
Бет ала көчтү Таласты,
Медер кылып ошондо,
Жакыптын уулу Манасты.
Сары-Өзөн бойлоп көчүшүп,
Кардуу тоону жакалап,
Эми күн батыш көздөй өтүшүп,
Келберсийт көк жал эр
Манас Ат бороюн сыдырып,
Керилген түптүз талааны
Келе жатат кыдырып

Баатырың жер өлчөгөн чак экен,
Бир жерди карыга чейин чукуса,
Түбүндө алтын бар экен.
Эми Манас кеп айтат:
"Байкаңар журтум, - деп айтат.
Бул өзөндү мекен кылгандар,
Башынан жердеп тургандар
Кагыштан чыкпас эл экен.
Бет алышкан жоо чыкса,
Белсенишкен доо чыкса,
Бейлебей бул журт кырылып,
Мээнетти тартар жер экен.
Кароолго чыкчуу бели жок,
Карылыш болсо кокустан,
Сыйлыгышчуу жери жок".
Бул жерди - Манас жактырбай,

Бойлоп көчүп калды эми.
Эли, колу аралаш
Узун жолго салды эми.

Караса көзгө илинбейт,
Кайнап көп мал келатат,
Кайсы экени билинбейт.
Тиктесе көзгө илинбейт,
Көчкөн элдин төрт түлүк
Тилингени билинбейт.
Кечээ Манас - Манас болгондо,
Манас атка конгондо,
Эрешен тартып шер болуп,
Эр уулу менен тең болуп,
Кең Алтайда турганда,
Кара кытай, маңгулдун
Келгенин кайра кууганда,
Узун аяк көп малды
Арбын жыйып алыптыр,
Ушуну менен бул кыргыз
Оокат күтүп калыптыр.
Туура жагы көп малдын
Ит-Өлбөс чөлдүн четинде,
Асты жагы көп малдын
Ак мөңгү тоонун бетинде.
Орто жери оюлуп,
Оюн салып кээ бирөө
Мүдүрүлүп союлуп,
Өлгөн малдын этине
Бөрү, түлкү тоюнуп,
Эрендер жүрдү калкылдап,
Эсен көчүп былкылдап.

Бирдигин берип Манаска
Алыстан келген калың көч
Аман жетти Таласка.
Келишимдүү кең Талас
Турган экен жайкалып,
Жакшыкакай төрлөрү
Жаткан экен чалкайып.
Жердеген адам тунбайбы,
Жер соорусу турбайбы.
Өлкө-түзүн караса,
Токою бар, талы бар,
Ал токойдун ичинде
Жан бүткөндүн баары бар.
Кескелдирик жылаандай;
Оюн салган куланы
Толук семиз кунандай;
Жылаандары ар кандай,
Алла-таалам дүйнөгө
Жан жараткан ар кандай;

Чымчыгына карасаң,
Алтайдагы улардай,
Чырпыгы бар чынардай,
Чынарлары мунардай;
Ар тарабын тиктесең,
Адам айран калгандай, -
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас
Жери сонун ар кандай!
Өзөнчөдөн бөлүнүп,
Аккан тунук булагы,
Ай, жаныбар, кең Талас,
Бейиштен артык сыягы!
Туш-тушуна карасаң,
Айланган тоо чеп экен.
Кулак угуп көз көргөн
Канча жерден бек экен.
Көк жал Кошой абаңдын
Бул айтканы эп экен.
Тыяк жагын караса,
Оңурайып көрүнөт
Кан-Жайлактын кайкысы,
Ушул жерден айрылган,
Кайран кыргыз журтуңдун
Тумшугунун тайкысы.
Адырынын төрүнө
Аркар оттоп куюлат,
Куюлган жерин караса,
Адырдын чөбү суюлат.
Будур-будур тоосунан
Бугусу чүдөп куюлат,
Будурмакты караса,
Будурдун чөбү суюлат.

Буяк жагын карасаң,
Үч-Кошойдун бөксөсү;
Муну жердеп тургандын
Болор бекен өктөсү!
Туура жагын карасаң,
Кара-Буура чаткалы,
Көз жетпеген аскалар
Көктү тиреп жатканы.
Ай, жаныбар, кең Талас,
Жер соорусу турбайбы, -
Муну жердеген адам тунбайбы.
Калың айыл ой тартып,
Конбоочудай жер бекен.
Калың кыргыз конушу
Болбоочудай жер бекен?!
Кунан минип, куш ойноп,
Бойлобоочуу жер бекен;
Багалак салып, ордо атып,
Ойнобоочуу жер бекен!

Таң жарылган кызыкка
Батпагыдай жер бекен;
Эр азамат жамбаштап,
Жатпагыдай жер бекен.

Алышар жоосу жок болуп,
Айыл, үйү ток болуп,
Эриксе, элик атышса,
Эрикпесе, Таласта
Эркин ойноп жатышса!
Бетеге менен шыбагы,
Береке экен бу дагы.
Оромпой тээп кызыкка
Батпай турган жер бекен.
Ордо күтүп, эл жыйып,
Жатпай турган жер бекен?
Жон-жонуна кароолу
Барбай турган жер бекен,
Челишкенге кызыкты
Салбай турган жер бекен?!

Таалайына табылып
Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас,
Кыргыздардын башчысы
Кызыр чалган эр Манас
Таң-тамаша оюнга
Батып калган кези экен.
Кырктан таман ордону
Сары журтка салышып,
Атып калган кези экен...

Оюн ойноп, тамаша
Күлгөндү сүйдү эр Манас.
Кошуун жыйып, кол баштап
Жүргөндү сүйдү эр Манас.
Болбой ичти бозону,
Боздотуп урду кожону.

АРАНИКТЕГИ СОГУШ

Отордон орун алыптыр
Эки күнү, эки түн,
Эр Манас жатып бүпбүтүн,
Улуу жолго бет алып,
Ушу жерден аттанып,
Аксай менен салыптыр.
Айдаркан, Бакай, эр Көкчө
Астынан чыгып калыптыр.

"Эрикпедиң, шашпадың,

Ордо күтүп чоюлуп,
Кабыланындын ордодон
Жетим, мискин* тоюнуп,
Таалайлуу Манас баатырдын
Даңкы кетти далайга,
Аты угулду Алайга.
Кең Талас буга жер болуп,
Жергелей келип эл конуп,
Кезеги менен топ болуп,
Кеңеши журтка куп болуп,
Баары кыргыз чогулуп,
Баатырына жолугуп,
Алдына келген адамдар
Аш ичкени алкынып,-
Арыстан Манас баш болуп,
Ак шумкардай талпынып,
Кымыз ичип кызышып,
Сөөктөрү ысышып,
Чекеден терин сызышып,
Дүмпүлдөк оюн салышып,
Шылдың менен кай бирөөн
Калп эле сабап калышып,
Кайнардын кара көзүндө,
Көк-Чынардын өзүндө,
Төрт-Күлдүн төмөн жагында,
Туу көтөргөн жаңыдан
Туйгунун Манас тагында
Айбалта, кылыч эгешет,
Азамат эрлер кеңешет.
Алоокенин айынан
Кыргыз бүткөн чогулуп,
Аз болгондо кээ күнү
Келген-кеткен адамга
Алтымыш бээден союлуп,
Жата турсун жаш Манас,
Жалпы журтун ыйгарып
Жердегени – кең Талас.

Кеттиң эле уу кылып
Эмне калба баштадың?
Алтайдан чыктык аттанып,
Акыры тынчып өлбөдүк,
Ар тарапка жол чалып,
Баштап чыктың кыргызды,
Басып келдик Жылдызды.
Аккелтең аттың, түздөдүн,
Ак болот чаап миздедиң.
Алты сан кыргыз биз дедиң.

Алдыдан чыкчуу балааны
 Азыр кайдан издедин?
 Көрсөтпөй үйдү өлтүрүп,
 Көмүүсүз таштар бекенсин?
 Кетирбей үйгө өлтүрүп,
 Кеминсиз таштар бекенсин?!"
 Ачууланып эр Бакай,
 Айтты сөзүк бир далай.
 Кабылын Манас кеп айтып,
 "Кандайсын аба? – деп айтып. –
 Кардуусунган душманга
 Кыңкайып кантип калайын?
 Кыңкайып жата бергенче
 Кыргызды жоого салайын.
 Катылып келген душмандан,
 Качып кантип калайын?
 Качып андан калганча,
 Кармашып жүрүп а көрө
 Казакты жоого салайын!
 Өөдөсүп келген душманга
 Өлүшпөй кантип калайын.
 Өлүп алып дүйнөдөн,
 Алым келбей өлдүм деп,
 Өкүнүчү жок барайын.
 Кырдуусунган душманга
 Кыргызды кызык салайын.
 Кырылышып өлдүм деп,
 Кылчайбай өлүм табайын!
 Кызыталак Кыйтуча,
 Өзү келип кол салды,
 Өкүмсүп келип жылкы алды;
 Айылга келип кол салды,
 Аттаныптыр атайлап,
 Айдады жылкы айгайлап.
 Айылдагы туугандар
 Аттарынан айрылып,
 Карап калды көз жайнап.
 Кыргыздын көзү жайнады,
 Кыйкырып жылкы айдады,
 Кыжырым жаман кайнады.
 Кайнаган соң кыжырым,
 Кыйласын бакыр жайлады.
 Казактын көзү жайнады,
 Каңгайлап жылкы айдады;
 Каңгайын угуп алган соң,
 Калмактан экен бу да деп,
 Кайратым жаман кайнады.
 Кайратым ташып толгон соң,
 Канчасын Манас жайлады.

"Комсунсаңыз көрдүңүз,
 Жети жүз жерге киргири

Колдо жатыр байланып.
 Чалгынчысы бул экен,
 Араникте Ашарсуу
 Каңгайдагы жерине
 Жүргөнү жаткан кол экен.
 Дугул калмак уругу
 Душманың болуп жүрү экен.
 Панус кандын жээни экен,
 Баатырсынган неме экен.
 Ааламдан бийик тоо батпай,
 Анжияндын улугу
 Алооке кытай соо жатпай,
 Кошуун алып саны жок,
 Азыр сизден абаке,
 Аянып калар жаны жок.
 Кошуун жыйды саны жок,
 Азыр сизден абаке,
 Коркуп калар жаны жок.
 Жылдызга жыргап кетебиз,
 Анжияндын кыргызын
 Жылас кылса нетебиз?
 Аркага жыргап кетебиз
 Аман койсо кудайым,
 Бар көлгө барып жетебиз.
 Түтөгөн калмак кыргызды
 Түк койбой кырса нетебиз?
 Упалуу беттен кан акса,
 Убалы кимдин мойнуна?
 Сурмалуу көздөн суу акса,
 Жашы кимдин койнуна?
 Биз кеткен соң бу жерден,
 Бирин койбой бул элдин
 Кыргызга кыргын салбайбы.
 Наалат кетип Манаска
 Кызыл кан түшүп мойнуна
 Кыстоосуна калбайбы!
 Казакка каран салбайбы,
 Акыретте Манаска,
 Кайгысы түшүп калбайбы?!

"Эркек козу туулуптур,
 Не жумушка туруптур, -
 Курмандыкка караткан;
 Эр азамат туулуптур,
 Эмне ишке туруптур, -
 Намыс учун жараткан!
 Ак жазганын көрөмүн,
 Намысым үчүн өлөмүн, -
 Кыргызга Манас болгонум.
 Кылайып деги жарайбы,
 Кырдырып элди койгонум!
 Бүгүнкү күндө албайбы,

Бул кыргызды жүдөтүп,
 Эртеңки күндө албайбы,
 Чүй, Илени түгөтүп?!
 Бүрсүгүнү албайбы,
 Алтайга кошуун барбайбы,
 Куралып каңгай калган соң,
 Алың келбей калбайбы.
 Азапка салып Алтайды,
 Алтайга койбой бир тайды.
 Айлыңа алып келбейби
 Аким кылып калдайды?!
 Өзүң кылган кылмыш деп,
 Өтөрүң сенин кылыч деп,
 Өкүм күчүн кылбайбы,
 Өткүрлөрдүн баарысын
 Өкүнүч менен кырбайбы!?
 Кыйын болуп калбайбы,
 Кызыл ээк чалдарга,
 Кыямат күнү түшпөйбү,
 Кызыл муштум балдарга.
 Алдыратып койбойбу,
 Ак чач болгон кемпирди.
 Алтайдан бизди бул жерге
 Алда таалам келтирди.
 Өткүрү калсын элимдин,
 Намысын коргойм жеримдин.
 Кыргыздан чака пул чыкса,
 Өчкөнү жакшы өмүрдүн.
 Кыргызга намыс талаштым,
 Кылыктан Бакай адаштым.
 Кызыл чака чыкканча,
 Кыямат кетсин Манасың!"
 Ачууланып муну айтып,
 Абакеси Бакайды
 Азыркысын муңайтып,
 Токтолуша калыптыр,
 Токойлуу кендир тоосунан,
 Толкуп жаткан көп кошуун,
 Жайнап чыгып алыптыр.
 Туусу тууга урунуп,
 Туташып тозоң бурулуп,
 Ала байрак ак найза,
 Колдорунда заңкайып
 Атпай кыргыз шерлери
 Алгыр куштай кымпыйып,
 Астындагы мингени
 Аргымак аттар кындыйып,
 Айдаркан, Көкчө, эр Үмөт, -
 Азар түмөн кол келет.
 Аргын Каракожосу,
 Айкымдардын Шаабеги,
 Алчындардын Бообеги,

Окчулардын Шүкүрү,
 Нойгуттардын Чубагы,
 Орчун улуу кол менен
 Келип турду бу дагы.
 Кыйындын бири Байжигит.
 Кыпчактардын Үрбүсү,
 Кыйындардын баарысы
 Кыргызчал баштап карысы
 Жанадилдин Жанайы
 Жайнап келди көп кошуун,
 Кызгыздардын далайы,
 Аранике бет алып
 Аттанган жагын өрт салып,
 Ак асаба кызыл туу,
 Айгайлаган ызы-чуу,
 Көк асаба кызыл туу,
 Көк жаңырган улуу чуу.

Доол согуп күңгүрлөп,
 Тоо көчкөндөй дүңгүрлөп.
 Жаракты белге чалынып.
 Жаратканга жалынып,
 Баянды деген талаага
 Бара жатыр көп черүү
 Баштаганы эр Манас.
 Боз ала тоонун учунан,
 Болжолу жок көп кошуун
 Чыга түшсө ушундан,
 Араниктин талаасы
 Ат чабым жакын калыптыр,
 Карарып жаткан калаасы.
 Кошуун менен жык толду
 Дарыя тоонун арасы.
 Найзанын учу жылтылдап,
 Кошуундун башы кылкылдап,
 Дүнүйө толуп былкылдап,
 Калаасында каңгырап,
 Бандулусу* кагылып,
 Байкаган эстен жаңылып,
 Найзага найза чабылып,
 Калаадан чыгып көп кошуун,
 Кыргыз жакка жабылып,
 Күңгүрөгөн добушу,
 Күнчүлүк жерге угулуп,
 Араниктин калаага
 Кошуун батпай тыгылып,
 Булардын каны Кеселик
 Баянын айтып кетелик

Талап соксок жолборсу,
 Талапаш жүргөн жолдошу.
 Айчаң уулу Кеселик,

Кошуун башчы эрлерин
 Айтыш өтүп кетелик.
 Шаа Куршаа күрөндү,
 Шапкер тартып көп эли,
 Кошуунга салып сүрөндү,
 Азгыргандай дүйнөнү.
 Лайлама* малу деп,
 Айгай менен жүргөнү.
 Айбатын көргөн адамдар
 Аягын көрүп жүдөдү.
 Качалык, Укуриясы
 Кашындагы кыргызды
 Жок кылчуудай кыясы.
 Келди чаңы созулуп,
 Кетте черүү* кол менен
 Кеселике кошулуп.
 Санамар менен Байманы
 Сансып кошуун барганы,
 Жана сегиз байы бар,
 Урушка кирер балбаны -
 Ашай аттуу баатыры
 Азар түмөн кол алып,
 Кошуун келген акыры,
 Алоокенин колунда
 Албан түрлүү баатыры,
 Айбатын көргөн адамдын,
 Калар эмес акылы.
 Төрт керикке* жүк артып,
 Төрт жүз бөлөк туу тартып,
 Кажылдашып чуу тартып,
 Каңгай менен кыргыздан
 Кылкылдашып барлык жан
 Дап добулбас* урушту,
 Сап байлашып турушту.

Так ошо жерде көрөсүң
 Тамашалуу жумушту.
 Туу көтөрүп, кан жайып,
 Туташып кошуун калдайып,
 Үшү кетип жамандар
 Уруш көрбөй далдайып,
 Мууну кетип шалдайып,
 Астынкы эрди албайып,
 Үстүңкү эрди калбайып,
 Үшкүрүгү көп болуп,
 Өңү сары чөп болуп,
 Баатырлардын баарысы
 Майдандан жоктур калгысы.
 Өрттөй көзү кызарып,
 Өрдөктөй мойну узарып,
 Караса, көзү чачырап,
 Кайраса тиши качырап,

Эликтей көзү жайнашып,
 Эринин кесе чайнашып,
 Токтоп тура калганы.

Токтолгон жерде каңгайдан
 Тобунан ашык баатыр жан -
 Талап аттуу балбаны
 Кошуунунан бөлүнүп,
 Айгайлап чыга калганы.
 Нак ушу жерде көрүндү,
 Азыркынын айбаны.
 Найзасын алып колуна,
 (Аңдаңар сөздүн сонуна),
 Алты сайлуу ак бараң,
 Асынып мылтык жонуна,
 Кылычын байлап белине,
 Кыргыз салып келем деп,
 Кыргыз, казак элине,
 Туюк темир туулга,
 Кийип алып башына,
 Кесенген бойдон келиптир,
 Кыргыз колдун кашына.
 Көбүнөн чыгып бөлүнүп,
 Көрөр болсоң чоң башын,
 Көк сырдаган күмбөздүн
 Төбөсүндөй көрүнүп,
 Мунарадай бою бар,
 Бу дүнүйө жалганды
 Бузам деген ою бар.
 Кыргыз менен казагың
 Берейин деп азабын,
 Айгай салып акырып,
 Ажалың жеткен келгин деп,
 Аман калбас элиң деп,
 Коркогуң эмес эриң деп,
 Жыгылар ушу жериң деп,
 Бири менден кутулбас,
 Бу жерге келген элиң деп,
 Жалгызың эмес жамың деп,
 Жалпы баарың өлөрсүң,
 Аман калбас жаның деп,
 Караң менен каның деп,
 Кайсы ажалың жеткениң,
 Камданып чыга калгын деп,
 Бар кошуунуң жыйылып,
 Мага келбес алың деп,
 Баатырың болсо, ат мин деп,
 Балбаның болсо, бат кел деп,
 Так ажалың жеткениң,
 Талап дөөгө кез кел деп,
 Добулду катуу урганы;
 Бадиректи карасаң,

Майданга кирип турганы.

Көпчүлүк сөзүн угуптур,
Көтөрүлүп бу кытай
Майдан тартып туруптур.
Кыпчактын Көчөк баатыры,
Кыйкырып чыгып акыры,
Желегин шамал жапырып,
Жетип барды акырып.
Акырып найза салганы,
Найза экен деп элебей,
Каңгайдын Талап балбаны
Кагып ийип найзасын,
Күч менен күрсү салганы.
Карган Көчөк баатырың
Күл-күл болуп калганы.
Көмө чаап Көчөктү,
Талаптын сөзү күчөптүр:
"Чымчыкча чыдап калбадың,
Чыкпай калды арманым.
Бачым кел деп баатырың,
Талкалар Талап бакырың,
Караң коюп каның кел,
Миңиң коюп саның кел.
Өлүмүңдү сагынсаң,
Өңкөй кыргыз баарың кел!".
Талап муну сөздөдү,
Кыргыздардын Талапай,
Бу каңгайга көздөдү.

Ачууланып акырды,
Желге желек жапырды.
Жекеге чыккан Талапты
Талапбай эми чакырды.
Талаптан найза жеткени,
Кылыч менен бу каңгай
Кыя чаап кеткени.
Кыя чаап найзасын,
Кылды каңгай айласын.
Талапбай кайра качыптыр,
Найзасы сынып шашыптыр.
Азыркысын ал Талап,
Ал-кайраты ашыптыр.
Ашпаганда неткени, -
Талапбайдын артынан
Дагы кууп жеткени.
Аты менен өзүн да,
Жара чаап кеткени.
Ат-маты менен бөлүндү,
Алиги келген баатырдын
Айбаты катуу көрүндү.

Талапбайды талкалап,
Таз күрөң минип чалкалап:
"Азыр мага келе бер,
Алтайдан келген төрт кыргыз
Кимди жүрсүң аркалап?
Кайнатайын шоруңду,
Кара жер кылып ордунду,
Кейитермин жаныңды.
Кетирермин саныңды.
Келе бергин соёюн
Бириң эмес баарыңды!".
Муну айтып айгай салганы.
Казактын Соорун балбаны
Канетет деп бу Талап,
Каршы барды акыры.
Найза салды Талабы.
Талаптын чанчкан найзадан
Соорун тирүү калабы?
Боордон найза салыптыр,
Сырттан чыга калыптыр;
Жыгылды Соорун шол жерге.
Карап турган калың журт
Эси келбейт "ээ" дээрге.
Бар жарагын байланып,
Жоо жарагын шайланып,
Кайра жаачу булуттай,
Каар жүзүнө айланып,
Кадыр алда кудаа деп,
Жаратканга жалбарып,
Уларбозду моюндап,
Кара сакал коюндап,
Абакеси эр Бакай
Атка минсе ак жолтой,
Атышкан жоодо сан колдой.
Жортук жүрсө, ак жолтой,
Жоого тийсе сан колдой,-
Абакеңиз эр Бакай
Уларбозду аргытып
Артынан чаңын баргытып,
Талапка каршы жеткени.
Талкалайын муну деп,
Көргөн жерден эр Талап
Көңүлүнө кеткени,
Көк найзаны көтөрүп,
Көсөл Бакай жеткени.
Каңгайлардын Талабы
Кыйкырган бойдон а дагы,
Күрсүсүн күүлөп алыптыр,
Шыпыра чапсам найзасын,
Кетирем деп айласын,
Найзага күрсү салыптыр.
Күрсү келип тийгенче,

Найзасын Бакай буруптур.
 Жаздым чаап найзаны,
 Күрсүнү жерге уруптур.
 Эми Талап куруптур.
 Курубаса неткени,
 Кекиртекке жанчанда
 Асаба төшкө жабылды,
 Астындагы Тазкүрөң
 Сооруга башы чабылды.
 Кызыл каны шыркырап,
 Тамагынан жел чыгып,
 Найза тийип кыркырап,
 Бөрү тилдүү тил найза
 Тамактан ары мылгыптыр,
 Чыпалактай кара кан
 Акырек ылдый жылжыптыр.

Кылычты Бакай алганы,
 Оң тарапка салганы,-
 Карысынан оң колу
 Жерге түшүп калганы.
 Сол колу менен калыптыр.
 Бура тарта бергенче,
 Бакай кылыч салыптыр.
 Бакайдын көргүн ойнуна,
 Кылыч тийип мойнуна,
 Башы жерге калыптыр.
 Уларбоз башын буруптур,
 Урушта Бакай туруптур.
 Каңгайды кудай уруптур.

Суксак аттуу батыры
 Майданга кирди акыры.
 Өнөрдү бөлөк баштаптыр:
 Үч тегирмен таштарын
 Катуу кара жыгачка
 Шынаа кагып аштаптыр.
 Күрсүсүн көрсөң,мына бу,
 Бул тийген аман турабы!
 Күчү толук кызталак,
 Күркүрөшү күн болуп,
 Бетиндеги ызгаары,
 Бери болсо капырай,
 Бир байпактык жүн болуп,
 Келди суксак күркүрөп,
 Көргөндүн бою дүркүрөп,
 Өлтүрдүн Талап эрди деп,
 Кыйрымдан бузуп сен алдың,
 Кыргыз,казак элди деп,
 Сенин кылган ишине,
 Менин жиним келди деп,
 Эне-атаң барган жериңе,

Жибереийин сени деп,
 Колго найза алыптыр,
 Коржондогон бул Суксак,
 Сур атка камчы салыптыр;
 Мелтиретип найзаны
 Бет алышып калыптыр.
 Калмак ээр кашына,
 Как жүрөктүн башына
 Эр Бакай найза салыптыр,
 Алтын кемер четине,
 Ай балканын бетине,
 Суксак шилтеп калыптыр.
 Найзалар төшкө така-так
 Найзанын алы келе албай,
 Бирин бири жеңе албай,
 Айбалта башка шака-шак.
 Имерилип турушуп,
 Элүү-кырктай урушуп,
 Аркы-терки чабышып,
 Арманы жок салышып,
 Урушта жүрүп токтолуп,
 Эр Бакайдын Көкчыбык,
 Жонунда жүргөн октолуп,
 Коросон оттук бир чагып,
 Көк милте калды чоктолуп,
 Абакеңиз Бакайдын
 Көңүлү тынып токтолуп.
 Оңдоп найза алганы,
 Карысына салганы,
 Кароолго башын келтирип,
 Маша тартып калганы.
 Көкчыбык үнү тарс этти,
 Көз ачырбай ок жетти.
 Башын жарып ок кетти.

Суксактын башы жарылды,
 Мээси жерге жабылды,
 Аны көрө салганы,
 Кеселик аттуу балбаны,
 Кыргызды койбой кырам деп,
 Кекенип жетип барганы.
 Абакеңиз эр Бакай .
 Кабыргасы кайышты,
 Кенебей турган эр Бакай
 Кеселик менен сайышты.
 Найзалашып ал экөө,
 Аш бышымдай алышты.
 Абакеңиз эр Бакай,
 Ачууланып акырып,
 Кары жинин чакырып,
 Кеселикке жеткени,
 Кемерден кармап кытайды

Алты жашар баладай
Атынан жулуп кеткени.
Көрүп кошуун турганы,
Көтөрүп туруп эр Бакай
Жерди көздөй урганы.
Жерге тийип алыптыр,
Тийген жагы быркырап,
Немеси калбай калыптыр.

Уларбозду ойнотуп,
Кеселик дөөнү сойлотуп,
Майданда уруш салыптыр.
Байкап көрсө кеч болуп,
Урушу таркар кез келип
Кайра тартып калыптыр.
Эр Бакай кошко барыптыр.
Кароолду катуу коюшуп,
Эки колдун баарысы
Карынын ашка тойгузуп,
Чыңоолдорун чыңашып,
Чың эткен үнүн чындашып,
Конуп кошуун жатыптыр.
Эртеңки таң атыптыр,
Тоолорго күн чалыптыр,
Толкуган дайра көп кошуун,
Камданышып калыптыр.

Шакурша деген баатыры
Майданга кел деп бакырды,
Бат жүргүн деп чакырды.
Каары катуу калмактын
Жаркөк деген аты бар,
Дажаалдайын заты бар.
Астындагы Жаркөктүн
Жаадай бели ийилип,
Жаалданып Шакурша,
Жалаң темир кийинип,
Лаилама колдо деп,
Лаанатка сыйынып,
Майданга кирип алыптыр.
Бачым келгин мында деп,
Бакырыгын салыптыр.

Аны көрүп күүлөнүп,
Ачууланып, сүйлөнүп,
Арыстан Үрбү барыптыр.
Кыйкырып калмак жеткени,
Кылычын сууруп чабарда,
Кыраан Үрбү калмакты .
Кыйык атып кеткени.
Беттешкенин мерт кылган,
Арыстан Үрбү баатырдын

Адистиги эмей неткени.
Аны көрүп акырып,
Лаилама колдо деп,
Тируу жаным калат деп,
Бөөдө кам-кум болбо деп,
Күрөндү келди күркүрөп,
Көргөндүн бою дүркүрөп.

Ооздон оту буркурап,
Көздөн жалын шыркырап,
Найзаны колго алыптыр,
Алиги Үрбү баатырга
Айкырып найза салыптыр.
Кагып ийип найзасын,
Кайра Үрбү шилтеп калыптыр;
А да кагып салыптыр.
Он беш кайра беттешип,
Жыгыша албай калышып,
Кылыч сууруп алышып,
Кырк, элүүдөй чабышып,
Башта калкан туулга
Басылбаган чуулган.
Кыйкырып кылыч чабышып,
Алсак дешип бир-бирин,
Асылышып жабышып,
Ай балта бар белинде
Ак тасма боо тагышып,
Теңөлүктөн алышып,
Төбөдөн ары салышып,
Башка калкан жабышып,
Калканынын үстүнө
Балта менен чабышып.
Балта катуу чабылып,
Болотко-болот чагылып,
Күркүрөгөн көк жалын
Туш-тушуна жабылып,
Аленгир* жаа, сыр жебе,
Керип тасма чоюшуп,
Көргөндөр жандан тоюшуп,
Саадак менен бир-бирин,
Отуз-кырк атып коюшуп,
Жаанын огу короюп,
Кирпичечен огундай,
Сайган бойдон сороюп,
Ок боюна кадалып,
Батып-батып, мадалып,
Соот менен кыягы,
Кийген тону көк темир,
Сонун болуп сыягы,
Мылтык октоп атышып,
Мыктап жаа тартышып,
Жадаганда бул экөө

Жанып колго кайтышып,
Коркоктор турду нес болуп,
Эки баатыр кез болуп.

* * *

Кош-кошуна кайтышты,
Уруш менен кеч болуп.
Даамдарын татышты,
Эки кошуун баарысы
Кароол коюп жатышты.
Кароолду катуу коюшуп,
Кайгыланып кай бири,
Кандай заман болот деп,
Кара жандан тоюшуп,
Ал күнү антип жатыптыр,
Эртеңки таң атыптыр.
Качалык деген баатыры,
Каарданып акырды,
Кайдасың бурут келгин деп,
Талалкерден чакырды.
Аш казандай башы бар,
Комдонуп жаткан кара иттей,
Эки кара кашы бар.
Эрлиги ашкан элинен
Элүүгө жакын жашы бар,
Тоту куштун куйругун,
Төбөсүнө сайынган,
Көк отого тамы бар, -
Качалык кирди майданга.
Лаилама колдо деп,
Кыйкырыгы баш жарат,
Кыргыздан чыкчуу ким барсың,
Бул өңдөнгөн айбанга?
Кабай бай уулу Ашаң дөө,
Казактардан акырып,
Каарданып бакырып,
Каршы барды ошондо
Качалык сындуу баатырга.
Качалык каршы турганы,
Кара найза сунганы
Ашаң дөө жетип урганы.
Качалык турган жолуна
Айбалта кармап колуна,
Айбалта катуу чабылып,
Найзага келип жабылып,
Сынды найза качырап.
Найзанын сынган сыныгы,
Ар тарапка чачырап,
Ашаң дөөнүн өзүнө,
Андап көргүн азамат,
Эртеги элдин сөзүнө.

Найзадан сынган бир сынык,
Кадала түшүп көзүнө.
Ашаң дөө көздөн айрылды,
Кошуунду көздөй кайрылды.
Ашаңдын көзү чыгыптыр,
Алиги баатыр Качалык
Артынан жетип Ашаңды,
Ай балталап жыгыптыр.
Ай балта тийген башына
Ашаң дөө келип жыгылды,
Калың кошуун кашына.

Өлтүрдүм деп бурутту
Кайра тартып кеткени.
Жарадар болуп жан калып,
Жарым эс болуп сандалып,
Бир көзүнөн айрылып,
Билбей эстен кайгырып,
Колуна кирди кайрылып.
Көрүп аны калганы
Көк ала ат менен салганы,
Ар жагынан Качандын
Көкчө жетип барганы.
Чарайна жонго тартынып
Кылыч-мылтык бар жарак,
Көпкөк темир артынып,
Жетип Көкчө барганы,
Көкчөнү көрүп Качалык,
Алеңгир жааны кармады.
Күпүдөн жүндүү ок алып
Күчү менен бек атты,
Оң кылбаймын деп атты.
Качанды Көкчө тутуптур,
Кабаттын бешөөн бузуптур,
Ок өтпөдү, токтолду,
Оңдурбасмын сени деп,
Оён Көкчө октолду.
Көкчө баатыр жеткени,
Көөдөнгө найза неткени.
Көпкөк болот чарайна,
Учу батпай найзанын,
Тайгылган бойдон кеткени.
Найзадан аман калганы,
Айдаркан уулу Көкчөнү
Ай балта менен салганы.
Ай балтага чаптырбай,
Сабынан Көкчө кармады.
Ай балтага тартышып,
Амалы элден артышып.
Кармаган колу карышып,
Бир-бирине жабышып,
Талашкан бойдон жарышып,

Талаага чыгып .кеткени,
Куушуп куюн жетпеди.

Тоо таянып алыптыр,
Токмоктошуп бир-бирин
Токтолбой уруш салыптыр.
Элден элким журттан так,
Уруш кылды ушул чак.
"Ит өңдөнүп кабышпай,
Азыр кайтып кетпейбиз,
Бирибиз жерге жабышпай.
Ушунубуз жарабас!
Уруулардай чабышпай,
Сен туруп бер мен атам,
Мына ушу жерде өлтүрсөм,
Маракеге мен батам!
Мен туруп берсем, сен атып,
Эрлердей уруш салалы,
Алдуубуз жеңип алалы.
Нак ушундай иш кылып,
Арманы жок калалы!".
Ошону айтып Качалык,
Атынын башын бурганы,
Кезек берип баатырга
Кебелбей Көкчө турганы.
Көтөн ооз көк бараң,
Огум өкүм тийсин деп,
Көнөктөй болгон көк куту
Көтөрүп колго алыптыр,
Кылабынан ашырып,
Кытайдын кызыл кырымын
Мылтыгына салыптыр.
Кызыл кырым дарысы
Кыйла күчтүү баарысы.
Колодон сүмбө алыптыр,
Кой боорундай коргошун
Көк баранга салыптыр.
Коросон оттук* колго алып,
Кой боорундай кум кармап,
Жарк дедире чагыптыр,
Милтеге чокту салыптыр.
Милте чоктоп Качалык,
Бетине мылтык алыптыр.
Аллам өзүң сакта деп,
Айдаркан уулу эр Көкчө
Жүзүнө калкан уучтады,
Калмактардын Качалык
Как маңдайга туштады.
Төбөсүн жулуп өтөр деп,
Дөөкүрсүгөн бу казак,
Чын ажалы жетер деп,
Калкандын чети кашында,

Туулга бар башында,
Калкан менен туулга
(Как экөөнүн ортосун,
Карап көргүн болжошун)
Эки каштын ортосун
Кароолго карап келтирип,
Кылабына* жеткирип,
Машааны ирмеп ийгени,
Чоргодой болгон кызыл чок
Казанчыкка киргени.
Ооз оту жарк этип,
Көк бараң үнү тарс этип,
Төрө баатыр Көкчөнүн
Төбөсүнөн төрт эли
Алыс бойдон ок кетип,
Кылабынан ашырып,
Кырма дары салыптыр,
Аткан жерден төрт эли
Арбындык кылып дарысы,
Алыс кетип калыптыр.

Аман калып эр Көкчө,
Алма баш мылтык алганы,
Аябай дары салганы,
Атайын деп эр Көкчө
Бетине мылтык кармады.
Карап чыдап тура албай,
Калмактардын Качалык
Кайра качып калганы.
Оно бою көк темир,
Ок өтөргө жери жок,
Сөзүн бузуп Качалык,
Качышынын эби жок.
Качканга кантип коёюн,
Калың элге жеткенче,
Алда берсе соёюн!
Аны ойлоно калганы,
Мылтыкты бетке алганы,
Качкандыгы билинди,
Камчыланам дегенде,
Кароолго оң кол илинди.
Илингенде оң колу,
Эми чыгар ойрону.
Машааны ирмеп салыптыр,
Оң колунун билегин
Ок үзүп кетип калыптыр.
Сол колдо тизгин, чылбыры,
Талаадагы сай менен,
Талаа булуң жай менен,
Колун көздөй бет алып,
Азыр качып калыптыр.

Жалгыз калган сол колу,
 Жайыл калмак оңбоду.
 Атына камчы салыптыр,
 Камчыланам дегенде,
 Тизгин менен чылбыры
 Колунан түшүп калыптыр.
 Аргып бара жатканда
 Тизгинге колун салыптыр,
 Тушап койгон немедей,
 Аты кетип кырданып,
 Акылы кетип сурданып,
 Аты кетип мүдүрүп,
 Өзү кетип сүрүлүп,
 Этеги башка түрүлүп
 Жыгылып калган Качалык
 Кайтадан өөдө туруптур.
 Көтөрүлүп турганда,
 Артынан жетип эр Көкчө
 Көөдөнгө найза уруптур.
 Чалкасынан жыгылды,
 Чаңга башы тыгылды.
 Сол колу менен таянып,
 Көтөрүлүп турганы.
 Көтөрүлө берерде,
 Көкчө кылыч урганы.
 Керденге кылыч салыптыр,
 Тамдан түшкөн кабактай,
 Башы жерде калыптыр.
 Атын коштоп алганы,
 Айдаркан уулу эр Көкчө
 Кошуунду көздөй салганы.
 Кошуунга Көкчө барганы,
 Калмак жактан айкырып,
 Каарданып бакырып,
 Укурия дегени
 Үч жүз батман күрсү алып,
 Тул кара деген аты бар,
 Дажаалдайын заты бар,
 Жүз кез найза колунда
 Майдандын чыкты жолуна.
 Эрегишкен эр Көкчө
 Мылтык атып өткөнү,
 Алыс огу кыркырап
 Кошуунуна жеткени.
 Эки адамдын төбөсүн
 Жарган бойдон кеткени.
 Айдаркан уулу эр Көкчө
 Алыс атып салганы.
 Укурия чоң балбан
 Октон аман калганы.
 Качырышып сайышып,
 Тонунун чыкты дал-далы.

Айбалта, кылыч чабышып,
 Аянбастан салышып,
 Урушуп жүрүп кеч кирип,
 Ушул экөө кайтышты,
 Көргөн-билген жумушун
 Көпчүлүккө айтышты.

Ал экөө тартты көп түлүк,
 Аларды көрүп турганда
 Айран болду көпчүлүк.
 Чыңоол, кароол коюшуп,
 Эки журттун баарысы
 Чымындай жандан тоюшуп,
 А күнү жатып таң атып,
 Чатыр тигип саяттап,
 Жолду карап танаптап,
 Эртесинде шашкеде,
 Эр Санамар манжуудан
 Эми чыкты шараптап.
 Кайнатасы Кошойдун,
 Кабарын уксаң ошонун,
 Данаңгир деген шаа деген
 Далай бенде жеңбеген.
 Манас кандын колунан
 Мунар чыкты буластап,
 Санамардын жолунан.
 Санамар аяр киши экен,
 Ар качан кылар иши экен.
 Колго найза алыптыр,
 Коржоңбоз деген атына
 Санамар камчы салыптыр.
 Жаалданып бу баатыр
 Мунар канга. келатыр.
 Бура тартар эр эмес,
 Мындай иштен Мунаркан
 Коркуп калар неме эмес.
 Алкүрөң деген күлүккө
 Эр Мунар камчы салганы,
 Качырышып бир-бирин,
 Найза шилтеп калганы.
 Эрдемсиген Санамар
 Эрдөн көчүк кылтайып,
 Үзөңгүдөн бут тайып,
 Жыгылар жерге жеткени.
 Жыгыларда бу жылас
 Аярлык кыла кеткени.
 Апсун окуп алыптыр,
 Жалгыз келген Санамар
 Алтоо боло калыптыр.
 Алтоон бирдей караса,
 Азыр болду каргаша.
 Эрдөн көчүк кылтайып,

Үзөнгүдөн бут тайып,
 Алты болду Санамар,
 Аңгемесин каранар.
 Кыргыздар көзүн салыптыр,
 Баатыр аяр экен деп,
 Муңайып айран калыптыр.
 Алтоо болуп Санамар,
 Ар тараптан Мунарга
 Кылычтап кирип калыптыр.
 Аярлык кылып жатыр деп,
 Кыргыздын аяр эрлери
 Жоголгонбу такыр деп,
 Эр Бакай айгай салыптыр.
 Айтканын угуп алыптыр;
 Абакеси эр Бакай
 Кошуунду карап калыптыр.

Кошуундун Көйүш аяры
 Алиги барган Мунардын
 Аркасынан барыптыр.
 Көйүш үйлөп дем салып,
 Кайраты кармап толуптур,
 Ушу барган Мунары
 Сексен Мунар болуптур.
 Санамар кирди жабылып,
 Майдандагы Санамар
 Башына кылыч чабылып.
 Сексен Мунар токмоктоп,
 Санамарды айдап алыптыр.
 Кайсыга уруш кыларын
 Санамар билбей калыптыр.
 Аярдын ишин биле албай
 Кой дегенге тил албай,
 Көптөсө көзүн оёр деп,
 Көптөп кетти олор деп,
 Жалгыз барып Санамар,
 Арманда өлүм болор деп,
 Араниктин талаадан,
 Кошуун чыккан калаадан
 Жекеге барган Санамар,
 Айрамын деп балаадан,
 Күрөңдү буруп ийгени,
 Атайын келген кошууну
 Урушуп жаткан Мунарга
 Пайнанышып киргени

Бер жактан кошуун каптады,
 Баатыр Манас баш болуп
 Көп черүү жалпы аттанды.
 Он миң кошуун күңгүрөп,
 Ойдон-тоодон дүңгүрөп,
 Манастап салган урааны;

Аны көрүп кангайлар
 Аламан койду бу дагы.
 Кангай менен кыргыздан,
 Кайра тартпай ушундан
 Дүңгүрөгөн дүбүртү
 Дүңүйө жүзү бузулган.
 Бузулбаса неткени,-
 Карап турган көп кошуун,
 Чабуул коё кеткени.
 Айбалта башка шака-шак,
 Найза төшкө така-так.
 Кылычты колго алышып,
 Кыйкырып кирип калышып,
 Кылды булар намысты,
 Намыс эмей неткени.
 Аралашып кеткени.
 Жарак салып бир-бирин
 Жаралашып кеткени.
 Ай балта башка шак этип,
 Найза төшкө так этип,
 Оройго курсу тийгенде,
 От көзүнөн жарк этип,
 Тууга карап турушуп,
 Туу таянып урушуп,
 Байрак булгап бакырып,
 Баланды көптөп кетти деп,
 Бирин-бири чакырып,
 Кыйкырып кирип бет алып,
 Бир чекесин жапырып,
 Мылтыктын үнү бадырап,
 Доолдун үнү дабырап,
 Миңге бири тийишип,
 Качпалашып жабырап,
 Найзанын баары чабышып,
 Адамдын башы кагышып,
 Арманы жок салышып,
 Күндүзгү күнү түн болду,
 Кулак тунган дүң болду.
 Таш, топурак асманда
 Сапырылып жүн болду.

Ак бараң, мылтык чаңырып,
 Ач кыйкырык жаңырып,
 Кыргыз менен кангайлар
 Уруш кылып жабылып,
 Жал куйругу жайылып,
 Ат жыгылып булайып,
 Сакалдары сайылып,
 Адамдар өлүп сулайып,
 Кай бирөөдө кулак жок
 Кылыч тийип чунайып.
 Шоркураган кан чыгып,

Коркурай түшүп жан чыгып,
 Көзү чыгып көр болуп,
 Олойгону дагы бар,
 Колу-бутун ок алып,
 Чолойгону дагы бар.
 Эбак өлүп жан чыгып,
 Солойгону дагы бар.
 Чаң уюду обого:
 Ошо күнкү кыргыздар,
 Өзү келди тобого.
 Лаилама малуу деп,
 Ыксыз уруш бу бир кеп.
 Замбирек жерди көчүрүп,
 Самсып жаткан көпчүлүк.
 Колтуктун баары чоюлуп,
 Койгулашып чабышып,
 Колдун баары жоюлуп,
 Канаттын баары кайрылып,
 Чапандын баары айрылып,
 Этектин баары түгөнүп,
 Эриндин баары кесилип,
 Эмчектин баары эзилип,
 Эринин кесе чайнашып,
 Өрттөй көзү жайнашып,
 Чалабын жанга байлашып,
 Кырандардын кыйласы,
 Кышкы кирген буурадай,
 Кычырап тишин кайрашып,
 Айкырып найза салышып,
 Аркы-терки чабышып,
 Адашып кеткен кай бирөө
 Нак ошо жерде табышып,
 Кайда кеттиң сен дешип,
 Кайратты мага бер дешип,
 Кансырап барам мен дешип,
 Жебенин огу кыркырап,
 Чарайнага тийгени
 Огу сынып быркырап,
 Денесине ок тийсе
 Кан төгүлүп шыркырап,
 Кылычты - кылыч кесишип,
 Кызылдай жандан кечишип
 Кыжылдаган көпчүлүк
 Аралашып кетишип,
 Ай балта жандан чечишип,
 Аманат жандан кечишип,
 Айгайлашып эки кол
 Аралашып кетишип,
 Аламан уруш салыптыр;
 Арыстан Манас баатырга
 Кеселик келип калыптыр.
 Мажусу дин дини бар,

Кытай, калмак эли бар,
 Урушууга маш кылган
 Кашында сегиз пили бар.
 Ата турган мылтыгы
 Ал кезекте замбирек,
 Арыстан Манас баатырга
 Айгай салып бадирек,
 Пилдин баары күңгүрөп,
 Бир тоо көчкөн эмедей,
 Жер бузулуп дүңгүрөп,
 Пил баштарын жиберип,
 Буудан Манас баатырды
 Мурду менен имерип,
 Аттан алып салууга
 Эгер жерге жыгылса,
 Талкалап жанын алууга,
 Күңгүрөп пили жеткени,
 Баатыр Манас берендин
 Баатырлыгы эмей неткени,
 Пилдин чабар мурдуна
 Кылычты шилтеп кеткени.
 Кылды баатыр бул ишти,
 Шилтегенде кылычты
 Пилдин мурду каарылып,
 Так түбүнөн таарылып,
 Баатыр кылыч салыптыр.
 Мурунунан айрылып,
 Мурунку келген тоодой пил
 Кошуун көздөй кайрылып,
 Кайра качып калыптыр.

Пил үйрөткөн кишиси
 Чоюн чокмор алыптыр.
 Чокусуна койгулап,
 Бура тартып калыптыр.
 Тартканына болбоду,
 Артында келген Кеселик
 Ат-маты менен,пил барып,
 Азыр көмө койгону.
 Пил үйрөткөн кишини,
 Найза менен бир коюп
 Бүтүрдү Манас ишини.
 Түн ичинде суурса,
 Өрт өндөнүп кызарган,
 Уруштуу күндө узарган,
 Арыстан Манас баатырың
 Албарс кылыч алыптыр,
 Алты пилди шол жерде
 Он эки бөлүп салыптыр.
 Мурдунан бир пил айрылып,
 Токтобостон кайрылып,
 Калааны көздөй бет алып,

Качып жөнөп калыптыр.
 Кайрылбас жолго салыптыр.
 Келгени сегиз пил эле,
 Азыр аман бири эле.
 Качты бирөө мурду жок,
 Кан Манаска бет алып
 Кайрат кылар журту жок.
 Алты пилин өлтүрүп,
 Айтканына көндүрүп,
 Арыстан Манас жүрүптүр,
 Айгайлап алып каңгайды
 Ары-бери сүрүптүр.
 Карыдан колун сөгүлтүп,
 Карада канын төгүлтүп,
 Кайшлантып каңгайды
 Туш-тушка кууп бөлүнтүп,
 Бөрү тийген кой өңдүү,
 Бөлүп-бөлүп жүрүптүр.
 Мөндүлөтүп* сүрүптүр.
 Ителги тийген таандай,
 Элүүдөн-жүздөн бөлүнүп,
 Эр Манас кирип барганда,
 Каңгайдын каны төгүлүп,
 Кабылан Манас баатырдын
 Кырганына чыдабай,
 Кеселик келди акырып.
 Кезиккен жерден токтолбой
 Ачууланып бакырып,
 Аянбай кайрат кылганы,
 Оолактан найза салганы.
 Манас кылды айласын,
 Түшүрө чапты найзасын.
 Асабасы жайылды,
 А тиги келген Кеселик,
 Заманасы тарылды.
 Найзакерден Кеселик.
 Акылынан жаңылып,
 Жаңылбаса неткени,
 Каарын көрүп баатырдын
 Кайра качып кеткени.
 Аккула менен арыстаның
 Шамалдай учуп жеткени.
 Сыртынан найза салыптыр,
 Ай далынын этек деп,
 Сыр найза менен сайыптыр.
 Ээрден көчүк кылтайып,
 Үзөнгүдөн бут тайып,
 Кеселиктин ошондо
 Шайманы кетип калыптыр.
 Каршы алдынан караса,
 Күрөндү жетип барыптыр.

Күркүрөшү күндөй бар,
 Сандыргалуу Манаска
 Келип найза салыптыр.
 Кез алдынан келген соң,
 Душманын кудай берген соң,
 Тура турган Манаспы?
 Мубакүлдүү* найзаны
 Булгап колго алганы,
 Күрөндүгө салганы.
 Саадак менен атам деп,
 Огун кезеп алыптыр.
 Киричтен огу чыкканча,
 Эр Манас найза салыптыр.
 Ооздон тийип найзасы,
 Шилиден чыга калыптыр.
 Күм-жан болду Күрөндү,
 Караламан урушта.
 Кабылан жанын үрөдү,
 Күрөндүнү өлтүрүп,
 Кеселиктин артынан
 Кууган бойдон жөнөдү.
 Кеселик качып алыптыр,
 Аккула минген эр Манас
 Артына найза салыптыр.
 Даңгара атка өбөктөп,
 Кеселик жөнөп калыптыр.
 Бара жатып Кеселик,
 Найзанын учун кармады.
 Манастан тартып алууга
 Балбан күчүн салганы.
 Салган менен Манас кан
 Найзаны сууруп алыптыр,
 Кошуунунун ичине
 Аралап качып барыптыр.
 Ар тараптан Манаска
 Каңгайлар балта, кылыч салыптыр.
 Жалпы каңгай ичинде
 Жалгыз Манас калыптыр.
 Мөндүрдөн бетер ок атып,
 Мөндүлөшүп* топ атып,
 Жамгырдай кылып жаа тартып,
 Жабуулашып* ок атып,
 Жазайыл менен топ атып,
 Жалпы каңгай көптөдү,
 Жаалданып эр Манас
 Жалгыздык зарпы өткөнү.
 Аккелте мылтык чаңырды.
 Арыстан эрдин ошондо
 Ач кыйкырык жаңырды.
 Үнүн угуп шо жерден
 Абасы Бакай табылды.

Канжыганы катырып,
 Карысын канга матырып,
 Койго тийген бөрүдөй,
 Жан көзүнө көрүнбөй,
 Эр Бакай келип калганы.
 Эринбей уруш салганы.
 Кайнаган каңгай колу экен
 Кошууну арбын мол экен.
 Туунун турган жери экен
 Туташкан каңгай эл экен.
 Арасында каңгайдын
 Арыстан Манас, эр Бакай,
 Азап тартып бирдалай,
 Тон тозулуп электей,
 Томуктай болгон кара баш
 Жошолоп салган челектей,
 Арасында каңгайдын
 Аябай уруш салыптыр.
 Ал аңгыча караса,
 Акбалтанын Чубагы.
 Алда канча кол менен
 Аралашты бу дагы.
 Ордодогу он миң кол
 Ошону баштап алыптыр.
 Ойрон Сыргак акырып,
 Ойбойлотуп жапырып,
 Обога чанын сапырып,
 Алсырап турган Манаска,
 Алар келип калыптыр.
 Ал жердеги каңгайды
 Асты-үстүн салыптыр.
 Кыйгактуу найза көк түпөк,
 Кыр аркага мылгытып,
 Кыжылдаган каңгайды
 Дайраны көздөй дыргытып,
 Кыргызчал жетип барганы.

Кара күрмө жеңи жок,
 Кара топу, карыш чок,
 Карсылдашып келгенде
 Кайратынын эби жок.
 Кызыл күрмө жеңи жок,
 Кыл такыя, кызыл чок,
 Кыйкырып кыргыз киргенде
 Кырылышар эби жок.
 Кошууну сап-сап бөлүндү,
 Адамдын каны төгүлдү.
 Туу түбүндө турушкан,
 Каңгай турган кошууну
 Туш-тушка качып сөгүлдү.
 Кеселик сындуу баатыры
 Манас менен экөнү

Бир найзаны талашып,
 Турбады беле акыры.

Чаныш, Күнөм аяры
 Кеселикке барганы.
 Кеселиктин жайы жок,
 Тирүү чыгар шайы жок,
 Найзасын кармап Манастын,
 Ары-бери талашкан,
 Айбатынан айкөлдүн
 Акылынан адашкан.
 Аяры аны көрүптүр,
 Алсырап каны туруптур.
 Чаныш Күнөм аярды
 Аныктап арбак уруптур,
 Урбаганда неткени,
 Апсун окуп дем салып
 Арыстан боло кеткени.
 Караганы соо болбос,
 Качырганы оң болбос,
 Кара чаар бир жолборс
 Азыр болуп алыптыр.
 Алып таштап иймеке
 Эр Манаска барыптыр.
 Аты менен өзүнө,
 Асылып кучак салыптыр.
 Атандын көрү муну деп,
 Аяр экен өзү деп,
 Айбалта белден алыптыр,-
 Алиги жолборс болгонду
 Так төбөдөн салыптыр.
 Жолборстун тийди башына,
 Кан жабылды кашына.
 Кан акты булак суусундай,
 Кадимден аяр ушундай.
 Кан дарыя көл болду,
 Кызыл канга чөмүлттү.
 Кызталак аяр көп колду,
 Жолборстун башын жарыптыр,
 Карк боломбу канга деп,
 Кабылан Манас баатыры
 Өөдө көздөй салыптыр.
 Өчтөшкөнү Кеселик
 Өз ордуна калыптыр.

Кара канга чалпылдап,
 Ат аябай чапкылап,
 Арыстан Сыргак барганы,
 Кеселиктей баатырдын
 Төшүнө найза салганы.
 Эр Сыргак найза салыптыр,
 Кагып ийип найзаны,

Кеселик саадак алыптыр.
 Сыргакты аткан жатканда
 Эр Бакай жетип калыптыр.
 Кабырганын тушу деп,
 Как жүрөгү ушу деп,
 Бакайдан найза жетиптир,
 Бадирегиң* Кеселик
 Атынан кулап кетиптир.
 Жыгылды жерге далк этип,
 Кызыл канга чалп этип.
 Канга башы чөмүлдү,
 Жолборс болгон аяры,
 Бир үшкүрүп ийгенде,
 Кеселик кайта көрүндү.
 Айрылган аттан жөө болуп,
 Апсун азыр күчүн көр,
 Жалаң бою жүз кулач,
 Кеселик турду дөө болуп.
 Дүнүйө жүзү кан болуп,
 Кан токтоду кызарып,
 Карап турса Кеселик,
 Бара жатыр узарып.
 Көлкүлдөгөн кызыл кан,
 Көп адамдар болгон таң,
 Көл тизеге жеткени,
 Аярлык эмей неткени.
 Кошуун-колдун баарысы,
 Кырга чыгып кеткени.

Алиги жолборс туруптур,
 Аярды кудай уруптур.
 Апсун окуп алыптыр,
 Манас кандын кошууну
 Айбанат болуп налыптыр.
 Бири жылкы, бири төө,
 Кеселик болгон бу бир дөө.
 Бири уй да, бири кой,
 Араниктин калаада
 Абыдан болду улуу той.
 Аярдын ишин билгени
 Бегиш, Көйүш, эр Таскыл
 Апсун окуп ийгени.
 Ачуу менен акырды
 Апсун окуп дем салып,
 Айбан боло калганы
 Калмак, каңгай көп калык,
 Чүкүрүк аяр үшкүрүп,
 Үйдөй болгон туманы
 (Үрмөтүн көргүн дуванын!)
 Манастын калың колуна
 Туман жылып жетиптир.
 Айбанат болгон кыргыздар

Азуулуу боло кетиптир.
 Бөрү болду, чөө болду,
 Кытай, каңгай кошууну
 Уй да болду, төө болду;
 Кыргыз, казак кошууну
 Болду жолборс кабылан,
 Калмактардын кошууну
 Жылкы болду, кой болду,
 Азуулууга той болду

Жылкыны жолборс алыптыр,
 Чын балаага калыптыр.
 Койго бөрү кириптир,
 Бөлүп-бөлүп ийиптир.
 Төөгө кирди кабылан,
 Бири жүзгө камынган,
 Байкап көрсөң бул элге,
 Балаанын чоңу табылган.
 Ал ишти көрүп алыптыр,
 Топук аяр заңгиси*,
 Токтолбостон туруптур,
 Топуракка дем салып,
 Ууштап алып уруптур.
 Топурак колдон кеткени,
 Тополоң шамал жеткени.
 Калмак, манжуу кошууну,
 Карчыга, шумкар куш болуп,
 Айланып учуп кеткени.
 Өнөр эмей неткени!
 Манас кандын кошууну,
 Көгүчкөн, карга, таан болуп,
 Чукулдаша кеткени.

Ардалык, Ырдык туруптур,
 Ууштап алып топурак
 Апсун демин уруптур,
 Топурак учуп созулду,
 Айдарым желге кошулду,
 Канаттуу болгон адамы
 Кайта баштан баарысы
 Адам болуп алышты.
 Алигиден беш бетер
 Аянышпай салышты .
 Өнөрүн көргүн булардын,
 Кайнатасы Кошойдун,
 Артык аяр Мунардын,
 Ак бараң мылтык алыптыр,
 Дүрмөттөп алып мылтыгын,
 Кесеңе көзүн салыптыр.
 Кеселик турган дөө болуп,
 Аты өлгөн, өзү жөө болуп.
 Казандай кара башы деп,

Эки көздүн ортосу,
 Ийилген кара кашы деп,
 Аткан экен Мунаркан.
 Бараңдын огу жетиптир,
 Барган бойдон Кеселдин
 Башын жарып кетиптир.
 Туусун жыкты, кан өлдү,
 Тура албады каңгайлар,
 Туш-тушка качып жөнөдү.
 Алты күнү, алты түн,
 Уруш кылып бүпбүтүн,
 Кеселикти өлтүрүп,
 Кесип башын алыптыр.
 Келген кошуун баарысы
 Кездеше албай калыптыр.
 Уруш менен кеч болуп
 Көз байланган кез болуп,
 Кыргыздардын тиккени
 Төрт төбөлүү көк чатыр,
 Бири минден качпаган
 Билими артык көй баатыр,
 Олтуруп орун алышты,
 Оңдонушуп калышты.
 Оңдонушпай канетсин,
 Үч күн, үч түн басылбай,
 Тынч албай уруш салышты.
 Айрылбаган башы жок,
 Алжайбаган кашы жок.
 Сындырбаган колу жок,
 Жыртылбаган тону жок,
 Эшилбеген жону жок,
 Тешилбеген тону жок,
 Ооздо бүтүн тиши жок,
 Бою бүтүн киши жок.
 Кош-кошуна барышып,
 Колу-буту сынганга,
 Шак-шак* жонуп алышып,
 Таңып жаткан андан көп.
 Кызыл каны шоркурап,
 Байлабаган басылбай,
 Агып жаткан сандан көп.
 Токтогон окту аштарлап
 Тилип жаткан дагы бар.
 Кыйшык бүтүп калат деп,
 Колу-буту сынганды
 Козголбостон жаткын деп,
 Минип жаткан дагы бар.
 Токтободу каны деп,
 Дарысын тапкын анын деп,
 Дарысын табам акыр деп,

Эптеп ичир баатыр деп,
 Ачышканы жазылып,
 Аккан каны басылып,
 Үшкүрүгү баш жарып,
 Үшүнө келип калышып,
 Эсин жыйып алышып,
 Жанымдан үмүт кылам деп,
 Айтып жаткан дагы бар.
 Жакшы экен деп жарасы
 Эч-эчтеме болбойт деп,
 Кайтып жаткан дагы бар.
 Октуун заары кетер деп,
 Үшүнтпесең бекер деп,
 Кажырдын өтүн алышып,
 Кашкулак өтүн табышып,
 Аюунун өтү барбы деп,
 Аркы-терки чабышып,
 Сурап жүргөн дагы бар.
 Жакын тууган өлгөндөр
 Күйөрүм деп өкүрүп,
 Чуулап жүргөн дагы бар.
 Боору бүтүн, башы эсен,
 Аман калган кошуундар,
 Мусулман көмүп өлүгүн,
 Тыныктырып көлүгүн,
 Жатып тынчтык алыптыр.
 Каңгайдын кылган ишин көр,
 Кыргыз тапкан кишин көр.
 Өмөлүп душман кириптир,
 Өлүгүнүн канчасын
 Кангайдын малы кайда деп,
 Уулап жүргөн дагы бар.

Баатыр Манас кошууну,
 Бүгүн тынчтык алышып,
 Жатып калган чагы бар.
 Алты күн болгон урушта,
 Айгайлашкан жулушта,
 Толгон оён өлүптүр,
 О дүйнөгө барыптыр,
 Орунун жерден алыптыр,
 Бурак атын токушуп,
 Жаназасын окушуп
 Отко жагып ийиптир,
 Канчасын таштап салыптыр
 Типтик казып, ор кылып,
 Таманын көккө каратып,
 Башын жерге таянтып,
 Көмгөн болуп алыптыр.

МАНАСТЫН АЛООКЕ МЕНЕН ШООРУКТУ ЖЕҢИШИ. АККУЛАГА ЭЭ БОЛУШУ

АЛООКЕ КАНДЫН БААТЫР МАНАСТАН КОРКУП КАЧЫШЫ

Арыстан Манас баатыры
Айбатын кара акыры:
Астыңкы эрди арбайып,
Үстүнкү эрди далбайып,
Ал муруту сеңирдей,
Айбаты албарс темирдей,
Мурду тоонун кырдачтай,
Муруту чөлдүн камыштай,
Көзү көлдүн буткулдай,
Каарданып караса,
Көрүнгөндү жуткандай.
Ар мүнөзүн карасан,
Ажыдаар болсо туткандай.

Көркү калча, көзү тик,
Көбүнө айтса, сөзү тик.
Жолборс жүрөк, таш билек,
Жооруну калың, жар кабак, –
Жоругуна карап бак.

Атасы Жакып болсо да,
Мойнуна койсо кылмышын
(Кара кылды как жарып,
Карагын сурак кылышын),
Кылая карап күлбөгөн,
Күлгөндүн сырын билбеген.
Күнгүрөнө сүйлөгөн,
Күчү артылган дүйнөдөн.
Жаны калбай аянып,
Жатпай чыкты үч күнү
Жалаң кылыч таянып.
Чыканак жерге салбады,
Чырмап этип уйку албады.
Сырын билген чоролор
Коркуп жаны калбады:
"Тилимди билген журт болсо,
Тилим менен келсин, - деп, –
Тил билбеген журт болсо,
Тилмечи жооп берсин, - деп, –
Өзүмдү билген журт болсо,
Өзүмдү билип келсин, -деп, –
Өзүмдү билбей калганы,

Сөзүмдү билип келсин!" – деп,
Кабар салды калкына –
Калың кыргыз жалпыга.
Атасы Жакып кары бар,
Акылмандын баары бар.
Акбалта, Ошпур дагы бар.
Айдаркан уулу эр Көкчө, –
Баары келген чагы бар.
Үмөт уулу Жайсаң бар,
Өлүмдөн коркпос көп жандар:
Пилдин жүгүн кийгендер,
Бири миңге тийгендер,
Жарагын темир кийгендер,
Жалгызы санга тийгендер,
Башчысы Бакай дагы бар, –
Баатырлардын баары бар.

Күлдүрдүн уулу Чалыбай,
Күлдүргүчү Ажыбай,
Кыраандын бири Кутунай,
Сары Үйшүндүн Сатайы,
Алчындардын Атайы,
Үйшүндөрдүн Үмөтү,
Үмөт уулу Жайсаңы,
Аргын кара Кожосу,
Бообек, Шаабек, Шүкүрү,
(Болгон иште пикири),
Арбандардын Алтайы,
Астына келип жыйылды
Акылмандын далайы.

Дөрбөндөрдүн Төртайы,
(Төп сүйлөгөн сөз жайы),
Төлгөчү кара Төлөгү
(Төгүн эмес өнөрү),
Агыбай далы көрүүчү
(Ашкере айтып берүүчү),
Топтун башы Токотой,
Эл бийлеген Элеман,
Калк башчысы Калкаман –
Кабылан Манас баатырга
Качып келген аркадан.

Сырттан Сыргак, Сереги
 Сырттан Манас баатырга
 Кысылса тийген кереги.
 Кош баштаган Ыбышы,
 Козголбойт ар кез кылышы,
 Алымдын уулу Алакен,
 Манжурия калмактан
 Манжуусуна бек койгон
 Баатырдан канча бар экен.
 Караңгыда кол жүрсө,
 Калкылдап ыраак жол жүрсө,
 Карсактын изин жаңылбас
 Кадыр, Жайнак, Шууту –
 Калктан чыккан куусу.
 Түн ичинде кол жүрсө,
 Түмөн кыргыз жол жүрсө,
 Түлкүнүн изин жаңылбас,
 Түмөн, Жайнак, Шууту –
 Түмөндөн чыккан куусу.
 Казактардын жоорунчу,
 Кайгыл, Бөгөөл, Тоорулчу,
 Шыңгынын уулу Кербени,
 Шыпты кашка Дөрбөнү,
 Бөрү жалдуу Бөгөлү,
 Жоону алыстан көрөрү.
 Ыраман уулу ыктуусу,
 Эр Тазбаймат мыктуусу,
 Казат десе камданып,
 Кашкая жоого чыкчуусу.
 Акбалтанын Чубагы,
 Арыстандын бири бу дагы.
 Кырктын башы Кыргылы
 Кылымды жеңген дыңгылы.
 Наабаттардын Калдары,
 Ушу бүгүн жыйылган
 Атпай кыргыз балдары.

Баатыр Манас кеп айтат:
 "Кеңешиме келгениң
 Кенен уккун,- деп айтат. –
 Атамдан калган жер үчүн.
 Аттанганы турамын.
 Акылмандын баарынан
 Бабаңардын жоругун
 Баштан-аяк сурадым.
 Калмакка каар салбасам,
 Кара жаным тынчыбас,
 Анжыянда Алооке
 Калаасын бузуп албасам!
 Атамдан калган жер экен,
 Намысты кыргыз санайбы,
 Ынтызар болдум алууга

Ыспара мекен Алайды.
 Көрбөгөндү көрүпсүң,
 Көрүнөө көбүң өлүпсүң.
 Алдырып коюп калмакка
 Намысың жоктон жүрүпсүң.
 Чапкан балта өтөбү
 Чакырлоонун* ташына,
 Нелер келип, не кетпейт
 Эр жигиттин башына.

"Өлүм жагын ойлонбо,
 Өмүр тиле башыңа.
 Өмүр берсе жашыңа,
 Кеткен душман дос болуп,
 Кайра келер кашыңа.
 Көңкү калмак элин көр,
 Көптүгүнө ишенген,
 Абайлап жүрсөң бул күндө,
 Аягын чыгар кишенден.
 Арбак урган калмактар,
 Арбынмын деп ишенген,
 Зарыкпай аяк чечишип,
 Саныңды чыгар кишенден.
 "Конгон жерден көчкүн"деп,
 "Бачымыраак кеткин"деп,
 "Же кол куушуруп, бел бүгүп,
 Кашыма менин жеткин"- деп
 Алооке элчи жиберди.
 Журтум, буга не дейсиң?
 Оболтон журтум билесиң,
 Алоокенин кордугун,
 Көтөрөм кантип мен өзүм
 Аны кыргызга кылган зордугун.
 Күүлөнсе, күчүн көрөйүн,
 Күнүм бүтсө, өлөйүн.
 Жүр, жүргө салып көчүрүп,
 Жүдөтпөсүн майдасын,
 Ата уулулар, малдуулар,
 Алайга барып жайласын!*.
 Кабыланың кепти салганы,
 Көңкү журт уюп калганы...

Ошондо Айдаркан уулу эр Көкчө
 (Айбаты журттан бөлөкчө)
 Ордуна туруп кеп баштап,
 "Ой, калайык! - деп баштап,
 Биринчиси жер пайда,
 Билим керек мындайда.
 Экинчиси эл пайда,
 Эмгек кылып баш байлап,
 Эл табуучу эр кайда?
 Казак, кыргыз чачылып,

Качанга жүрөт ар жайда?
Эсирген экен Алооке
Ээсин жерден көчкүн деп,
Кашына барсак канетет,
"Кай жерден көчүп сен келсең,
Алооке, кайрылып турбай кеткин" -
деп?

Көкчө мындай деген соң
Көпчүлүк камын жеген соң,
Маакул көрдү баарысы -
Жашы менен карысы.

Ошондо Манас баатырың,
Асемин элден арттырды,
Алтын ооз кернейди
Арылдата тарттырды,
Алтын кээжим абайын*
Аргымакка жаптырды.
Коколору көнөктөй
Конгуроолуу кара нар –
Колго күчү барабар.

Козголгондо төрөндүн,
Салтанатын караңар.
Кайратын көрсөң – кара тоо,
Катылган пенде калбайт соо.
Айбатын көрсөң – Ала-Тоо,
Асылган калбайт аман-соо.
Болжолуна караса, –
Болот өтпөс кара таш.
Күрсү тийсе оюлгус
Туюк сөөк, чулу баш.
Аз кийгеним дегени
Атан төөнүн жүгү бар.
Адам уулу тик бакпас
Ажыдаардын түрү бар.
Ызгаарлуу айткан сөзү бар,
Шыркыраган ширенди
Кызыл жалын көзү бар.
Жүзүнүн каары жайылып,
Күркүрөшү күн болуп,
Күндүз күнү түн болуп,
Бетинен чыккан каары
Беш байпактык жүн болуп,
Арыстаның жөнөп калганы.

* * *

Аларды таштап салыңар,
Алооке деген каны бар,
Андан кабар алыңар.
Черүүнү чексиз алыптыр,

Беленденип калыптыр.
Туура жагы Коконду,
Жалпы журтун которду.
Аяк жагы Маргалаң,
Асты койбой кол жыйыш,
Атка токтоор калбаган.
Чоң Анжиян, Созогу,
Чогулткан экен ошону.

Көк-Арт суунун бою шаар,
Үйдүн үстү үй болгон,
Үйгө жери карк толгон;
Там үстүнө там болгон,
Талаасында чоло жок,
Кайнап калың калк толгон.
Каптал тоонун баарынан
Кара кытай кайнаган.
Оюнда бар Самаркан,
Ошондон бар канча жан.
Кожонт менен Тузу бар,
Колго келген ушулар.
Кайнап жатыр калмагы,
Катуу душман келди деп,
Калкына кабар салганы.
Карк алтын туусун көтөрүп,
Кан Алооке аштады.
Котолотуп кол жыйып,
Мээнетти минтип баштады.
Баатыр менен балбанды,
Баарын жыйып алганы.
Баягы бурут деп ойлоп,
Баштап турат шумдукту,
Балакетти салганы.

* * *

Аттанды Манас шоодурап,
"Алоокеси кайда?" - деп,
Адамдардан жол сурап,
Ойротту жеңген көй* баатыр.
Улуу суунун боюнда
Уюган кошуун кол жатыр.
Кытайдын колу кыжылдайт,
Кара калмак, маңгулу
Кара курттай быжылдайт.
Манас аралап жолго салыптыр.
Айбатын көргөн адамдар,
Айран болуп калыптыр.
Саадагы өгүз белиндей,
Астындагы сай* тулпар,
Басканы Сырттын желиндей.
Көрүп турган калмагы

"Көпсүнбөйлүк буга" - деп,
 Көңүлү чоочуп калганы.
 "Манасы барбы мында?" - деп,
 "Албарс кылыч кында" - деп,
 "Баарысы бирдей жолборспу?
 Манасыңар бул болсо,
 Жарашкан экен жолдошу!".

Көчөнүн бою жол болуп,
 Көз кайгыткан кол болуп,
 Маргалаңдын башында
 Алоокенин чарбагы
 Кара-Суунун кашында,
 Улуу Анжиян учунда,
 Арабанты тоосунда
 Алооке кандын сарайы,
 Анын үчүн зарп болгон
 Арбын дүйнө-далайы.
 Соколоп* чоюн түптөгөн,
 Дүнүйө малы түптөгөн,
 Коккок деген жемиш бар,
 Ар бирөө киши башындай,
 Телегейи тегиз бар.
 Алма менен жаңгагы,
 Анжир, курма бар дагы,
 Мисте менен алча бар,
 Биз көрбөгөн канча бар.
 Жүзүмү жерде төгүлүп,
 Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
 Аралап өтүп анысын,
 Аңдап" көргүн арыстан эр
 Алоокеге барышын.

Сейил кылып Алооке
 Чыккан экен багына,
 Отурган экен ал күнү
 Падышалык тагына.
 Чатыры сексен кубулган,
 Жан жагынын баарынан
 Сандыгач салган чуулган,
 Сары барпы таңшыган,
 Канкуулуу чымчык каңшыган,
 Булбулу сайрап, таңшыган,
 Булагы агып, ташыган,
 Милтелүү булбул сүйлөгөн, –
 Кызыгы артык дүйнөдөн.
 Тоту куш куйрук сүйрөгөн;
 Асем тоту деген бар,
 Адамдын тилин сүйлөгөн.
 Көлүндө бака чардаган,
 Көгүндө күкүк сайраган,
 Бир-бирине окшошпой,

Миң түрлүү гүлдөр жайнаган.
 Атагы жок, аты жок,
 Андан бетер көп жатыр
 Адамга пайда майдадан.

Бакма кылган шери бар,
 Байкабай кирген адамдын,
 Барса келбес жери бар.
 Тайбастан* тапкан үчү бар,
 Бир тайбастын өзүндө
 Токсон жолборс күчү бар.
 Кылыч куйрук баяс* бар,
 Кызыл аюу саяс* бар.
 Маймыл дарек деген бар.
 Жабыр баян* бир жандар
 Пил, керкти жеген бар.
 Кериги бар, пили бар,
 Мамонттун дагы бири бар.
 Жолборсу он үч төлдөгөн,
 Ошолордун баарысы
 Бирин бири көрбөгөн.
 Катын аюу Кетелик,
 Карышкырдан жүз баккан,
 Ажайыбын нетелик.
 Илбирси бар, чөөсү бар,
 Желмаян, Айса төөсү бар,
 Мүйүзү бар аты бар,
 Жан бүткөндүн баарысын
 Күткөн экен каркыбар.

Алоокенин өзүндө
 Ар ишти билген аян бар,
 Коё берген көлүнө
 Алтымыш кулач жаян бар.
 Чоңдугу аттын башындай
 Салагын деген чаян бар.
 Ажайыпка киргизген
 Алты жүздөй кулан бар.
 Ажыдаарды багыптыр,
 Төрт жүз кулач узуну,
 Жети таш* жерден оп тартып,
 Жеп коёт экен кишини.
 Жалгыз канат кушу бар,
 Куштун аты өгөрөк,
 Шалдыр кирпичи деген бар.
 Алооке бака баккан чарадай,
 Чулу сөөк төгөрөк,
 Аркардан багып миң кылган,
 Асемди мындай ким кылган?
 Кулжасын багып жүз кылган,
 Ажайып койгон жерлери
 Аяк-башы түшчүлүк.

Ар орунун түз кылган,
Маралды багып мал кылган,
Байкап көргөн кишинин
Акылын жоюп дал кылган.

Алтын комуз – домбура,
Колдоруна алган бар.
Дүйнөдө болгон тарыхты
Түркүн-түркүн чалган бар.
Акын кыздан алтымыш,
Ар түрдүү оюн салган бар.
Кыл тагылткан кыягы
Кыйын окшойт сыягы.
Куралы деген жылкы бар,
Куйган чоюн туягы,
Алоокенин дагы бар,
(Нурку турган чагы бар)
Дайрадан алган арыгы,
Арзан эмес, ойлосоң,
Алоокенин калыбы.
Падышалык багы бар,
Казандай күрсү көтөргөн
Төрт жүз балбан дагы бар.
Акындар айтып жомокту,
Аңгемесин көргөндөр
Акылын баштан жоготту.
Ырчылар ырдап ырларын,
Кайдан таап айтайын
Калп кошулбай чындарын.
Асеми минтип артылды,
Бакка пашаа киргенде,
Барпылдаган кернейдин
Алты жүзү тартылды.
Сыбызгы чоор ызылдайт,
Жезнан үнү тызылдайт.
Жезден кылып куйдурган,
Пил терисин чойдурган,
Каптатып пилдин терисин,
Каккан болсо көчүрөт
Маргаландын керисин*.
Узундугу үч кулач,
Үнүн уксаң оолак кач.
Жоондугу үч кучак,
Доолбасын карап бак.
Казандай күрсү алганы,
Кагаарда чабат балбаны,
Чапкан кезде балбаны,
Жаман-жумак тамдардын
Чыгат экен далдалы.
Ал добулбас кагылса,
Аманат айбан жыгылган.
Алты күндүк жерлерге

Ашпай-шашпай угулган.
Бүгүн добулбасы согулуп,
Маңгул, манжуриясы,
Тыргооту тыйпыл чогулуп,
Алооке маңгүү* кытайы
Арыстан Манас келер деп,
Күтүнгөн экен атайы
Салтанаттык чатырын.
Паашалык бакка куруптур,
Калдай менен жайсаңдан*
Кашында төрт жүз туруптур,

Ортон колдун шадысы
Он жашар бала билектей,
Билектерин караса,
Бир казан батчуу челектей;
Күчү кайнап ташкандан
Күрөшүүгө жан таппай,
Өз күчүнөн шашкандан
Мойну бука белиндей,
Оп тартканда деми бар
Улуу белдин желиндей;
Териси пилдин теридей
Төш жайыгын карасан,
Дөбөлүү тоонун керидей;
Кышкы кирген буурадай
Качырлап тишин чайнаган,
Кылып иер балаа деп,
Кынжы салып байлаган
Токсон экен балбаны,
Согушуучу адамдын
Чыга турган далдалы.
Алты миң киши тим жаткан,
Саябаны, чатыры,
Он эки миң санаты,
Ордо баккан баатыры.
Манастын жайын айталык,
Баштай түшүп кайталык.
Себилдүүсү* сексен төрт,
Серп салган жагы – кызыл өрт.
Карала байрак, сыр найза
Карылыкка салгандай,
Ажыдаар, жылааны
Артынан сойлоп калгандай.
Көсөө куйрук көк бөрү -
Көк жал эрдин жөкөрү
Капталдап ээрчип алгандай.
Асман жаккы айбаты,
Алп кара куш арбайып,
Асмандан бутун салгандай.
Кара башыл ак буура,
Он, капталдан туптуура,

Калжаң уруп качырып,
Кабактан чыкканга окшойт атылып,
Каршы алдынан көрүндү
Кара чаар жолборсу,
Караса жүрөк титирейт:
Бу да кабыландын жолдошу.
Чагарак куйрук, чаар жон,
Чамынганы соо болбос
Айкөлдүн сүрү бул жолборс.

Аяр экен Алооке,
Алыстан көзүн салыптыр.
Айбатын көрүп баатырдын
Айран азыр калыптыр.
Астында бар жыйырмасы,
Адис баатыр жыласы.
Арыстан Манас жолдошу,
Атканын жазбас жолборсу.
Ата турган баштанып,
Мылтыгын бетине алыптыр.
Кароолго көзүн салыптыр.
Алоокеге бет алып,
Каптап кирип барыптыр.
Добул согуп күңгүрөп,
Тоо көчкөндөй дүңгүрөп,
Толкуган көлдөй шарданып,
Токтолбостон жарданып,
Арыстан Манас барыптыр,
Айбатынан чыдабай,
Алооке сындуу падыша
Тагынан түшүп алыптыр.
Коомасын* айтып кол берип,
Чатыры жакка жол берип,
Баштап калды баатырды
Падышалык ордого.
Баатырлар тикти чатырды.

Аярдык көзүн салыптыр;
Айбатын көрүп, Алооке
Айран азыр калыптыр:
Кирпиги жалын, көзү чок,
Кишиде мындай сонун жок.
Айткан кеби – аткан ок,
Адамда мындай порум жок.
Кирпигине караса,
Курч албарстын учу бар.
Бир өзүнүн башында
Миң балбандын күчү бар.
Жолборс мандай, таш жүрөк,
Жооруну калың, пил билек,
Кыр мурундуу, кызыл көз,
Кыйгаш каштуу, заар сөз,

Жалжагай ооз, жар кабак,
Жаалы катуу көрүндү,
Качырганы соо болбос,
Каары катуу көрүндү.
Алооке деген кан экен,
Аяр чалыш жан экен,
Сынчылыгы бар экен,
Көрүп көк жал Манасты
Аңдай албай Алооке
Акылынан адашты:
Беттешкени мерт болбой
"Кетүүчүдөн көрүнбөйт,
Талабына тартышкан
Жетүүчүдөн көрүнбөйт.
Катылбайын кол салып,
Кара жанга зор салып.
Баштабайын буга уруш,
Балакетке жол салып,
Ажайыпта жерлер бар,
Күнөкөрдөн бир миңин,
Айдап кийрип жиберсе,
Аш кайнамда жеген бар.
Баарысынан кыйыны
Жабыр баян* деген бар.
Көрөмүн десе окустан,
Барса келбес жолуна
Баарын кийрип иейин.
Кабыландар жеген соң,
Калган мунун элине
Эрким менен кирейин".
Көөнүнө муну алыптыр,
Ажайып кана көрсөм деп,
Көк жал айтып салыптыр.
Алсырады каныңыз,
Аш ич дөөгө жарабай,
Айбалтасын таянып,
Арыстан Манас жөнөдү.
Айбалтанын чокусу
Анча-мынча чарадай,
Барса келбес жолуна
Баары басты сексен төрт
Баатырынын соңуна.
Темир коргон тешиги,
Башын салган соо болбос,
Бирине бири жете албай,
Күркүрөп жаткан көп жолборс.
Темирден салган дубалдын
Тешиктен киши көрүнсө,
Адамды алып жесем деп,
Термелтер эле буларың.
Сом темирди кажашып,
Чыгып тышка кете албай,

Көрүнгөн жанга жете албай,
Урунуп жүрүп тажашып,
Калуучу экен токтолуп.'
Караанын көрсө кишинин,
Качыруучу экен октолуп.
Кабылан Манас барыптыр,
Капкасын ачып алыптыр.
Бир башында миң жаны
Болсо да бири калбас деп,
Көчөгө ийрип салыптыр.
Качты жолборс көк жалдан,
Катылары болбоду.
Кармап алып кай бирөөн
Куйруктарын толгоду.
Жолборстор турду жыйылып,
Башын ийип баатырга,
Ишаарат кылып сыйынып.
Наадан экен ашкере,
Качырууга камданды.
Качырып башын саларда,
Кабылан Манас кармады,
Аның айбандан башка узуну,
Алтайдын карсак* түлкүдөй,
Айландырып башынан
Урду жерге ушуну.

Мамонт өлдү суналып,
Бу канетет деп Алооке
Байкап турат муңайып.
Агулук деген башчысы
Айбан атка жем берип,
Ар качан күтүп, бакчуусу.
Ачыгып турган арыстандар
Агулугун талады:
Бөлүп кетип жолборстор,
Алакандай калбады.
Алооке карап сыртынан,
Акылынан танганы.
Тайбас, кылыч куйругу
Жалпы турду токтолуп,
Залал кылып кол салып,
Катылары жок болуп.
Илбирстер иттей ирешип,
Ичинде жүрөт зор Манас,
Бир күнү кечке кеңешип.

"Ажыдаар бар, көрсүн деп"-
Алооке айгай салды тышынан.
Ажыдаар жутар бекен деп,
Үмүт кылды ушундан.
Жетип Манас барганы,
Ажыдаарды желкесинен кармады.

Сүйрөгөн бойдон чыгыптыр,
Көчөдөгү адамды
Аштымкана тамына
Коркутуп баарын тыгыптыр.
Бошонгон соң ажыдаар
Дүркүрөтүп ышкырды.
Бакмадагы куландар
Баары да үркүп бышкырды.
Падышалык чарбакка,
Ажыдаары сойлоду;
Алиги турган Алооке
Арыстан Манас баатырды
"Не жан бу?" - деп ойлоду.

Ажыдаар барды жайына,
Аттуу киши көрүнгүс,
Сойлоп кеткен сайына.
Сойлогон жери коо болду,
Барганы Соктун тоо болду.
Тоого барып жоголду

"Урушуп күчүм кетбес, - деп,
Ушул дүйнө жыйылса,
Бул Манасты жеңбес, - деп,
Атышып алым келбес, - деп,
Ааламдын баары жыйылса,
Акыры муну жеңбес, - деп".
Оюна муну алыптыр.
Ордокана чатырга
Ал күнү кайра барыптыр.

"Заар салсам ашка" - деп,
Санаасына алыптыр.
Ою терең Алооке
Айланы мындай издеген,
Ал күнү туруп Манасты
"Коносузбу сиз?" - деген.
Эли, жоосун байкабас,
Баатырлык менен күчүнөн
Өз боюна болгон мас, –
"Кономун"- деди баатыры;
Конок ашка Алооке
Даярданды акыры.
Саясы салкын терек бар,
Сандыргалуу Манаста
Салтанаттуу Серек бар.
"Алооке кылар конокту,
Алоокеден аш жесең,
Арбыттыңар домокту*.
Аш жегенди коюңар,
Малынан алып союңар.
Өзүнөр колго бышырып,

Өлчөө менен тоюңар!" .

Ал сөзүн макул алганы,
Абакеси эр Бакай
Алты бээ, төрт өгүз,
Он мал салык салганы.
Союш малды союшуп,
Сексен төртү бул этке
Чала-була тоюшуп,
Кызмат кылган калмакка
Кыйласын берип коюшуп,
Эми жатты конушуп.

Эртең менен болуптур,
Алоокенин ордого
Баңдулусун* уруптур;
Алоокенин кошуну
Бири калбай аттанып,
Майдан тартып туруптур.
"Кармайлык" - деп Манасты,
Калмактардын кыйласы
Бул санааны санашты.
Манасты кармап алууга,
Мыктысы жолду талашты

Уруш башчы Түкүрүк
Арыстандай болуп бүгүлүп,
Барып калган кези экен
Алоокеге жүгүнүп.
"Көчүп келген көп бурут
Лайлама* жар болуп,
Келиптир сизге көп журут.
Оң кылууга келген жок,
Боз үйлүү экен көчмөндүү,
Болгон бизге өлчөмдүү
Ордого окус келиптир,
Лайлама жар болуп,
Сизге жардам бериптир.
Чакырсаңыз келгени,
Чамасын билбес бурутту
Сизге чындап бергени.
Уруксат берсең өзүмө,
Ушуну азыр тутайын;
Узатып тирүү жибербей,
Ушу бүгүн жутайын.
Мыкты болсо, миңдиктир,
Күчү болсо, пилдиктир.
Жырткычтан болсо жолборстур,
Көпчүлүк камап кирген соң,
Жолборс да болсо, оңбостур.
Арыстан болор, шер болор,
Мен киргенде кол салып,

Ондурбаймын акыры,
Оруну кара жер болор!" .

Кан Алооке кеп айтат,
"Кандай жансың? - деп айтат,
Кылымга булар даң салган,
Кыргыз болуп аттанган;
Кыргыздардын кабыланы
Кыстап келип калганы.
Кыйыгына тийгендин,
Кыркышса, чыккан дал-далы.
Найза сайса тешпеген
Эр үмөтү көрүнөт,
Чапса кылыч кеспеген
Керемети көрүнөт
Баң-баң башчы* Түкүрүк
Басташам деп Манаска,
Мага турсун жүгүнүп
Мен турамын жанымдан
Чыным менен түңүлүп.
Чакырсам келди жап жалгыз,
Кидиртпей бизге жөнөптүр,
Алты сан* сенин колуңду
Алты адамча көрбөптүр.

"Кырк алты жылы кан болгон,
Кылганы журтка даң болгон
Алооке деген мен элем;
Акыл-айлам менин да,
Бир кишилик эр элем.
Чылгый айран таң калдым,
Чыйрактык айткан сөзүңдөн.
Какан, Каңгай шаары
Менин учуп турат көзүмдөн.
Конду Манас бакчага,
Коё бергин ага деп,
Өтүнүп менден какшаба,
Зыяпат гана чатыр бар,
Падышалык тактада
Барсаң Манас баатыр бар.
Биздер койгон кечээтен
Кызматкерден кыркча бар,
Кыйынсынбай Түкүрүк
Бу кебимди тыңшап ал;
Кызматкерге кошулуп,
Кыраан эрге көзүң сал!
Байкап көрүп сен өзүң,

Келер болсо колумдан,
Кетирбестен байлап ал.
"Келер болсо колумдан,
Керденкеч тартып не турам?

Алар болсом, ал келип,
 Айнып коркуп, не турам?
 Кыңк этсек кыргын салар деп,
 Кыпчынып араң мен турам.
 Оолукса ойрон салар деп,
 Ойлонуп, коркуп, мен турам.
 Көрүп туруп, Түкүрүк
 Көтөрүңкү сүйлөйсүн,
 Көчүктү кысып, тим барып,
 Көрүп кел, - деп, - мүнөзүн!"
 Алооке айтып жумшады.
 Кошуун башчы Түкүрүк
 "Айтканың куп" деп тыңшады.

Манас жаткан бакчага
 Баскан бойдон барганы.
 Келе жаткак Манаска
 Каршы учурап калганы.
 "Лайлама-лаху" - деп,
 Качып жолго салганы.
 "Токто, келгин мында!" - деп,
 Манас айтып турганы.
 Баатырсынган Түкүрүк
 Бара жатып жүгүрүп,
 Кош арыкка жыгылып,
 Жүрөгү кетип кабынан,
 Билеги кетип сабынан,
 Түкүрүгү өлүптүр.
 Арт жагынан байкаган
 Алооке аны көрүптүр.
 Айран болду Алооке,
 Амандыгын тиледи
 Айласы тыйпыл түгөнүп,
 Эми эр Манаска келгени:
 "Душманыңмын мен, - деди.
 Душман да болсом жан кыйбай,
 Амандык бергин сен, - деди.
 Катылбадым, карадым,
 Тынччылыкты кааладым.
 Канатым сынды, кол чыкты,
 Азыр мени камадың.
 Күрөшүүгө күчүм жок,
 Жүдөп жаным сүрүндүм,
 Жүрөгүмдө бүтүн жок.
 Ар кандай айтсаң көтөрдүк,
 Көтөрбөскө чараа жок.
 Анжуу-Манжуу*, Таңшанды*,
 Караган менен кара жок.
 Орчун Кокон, Анжыян,
 Оболдон муну жердедиң.
 Түп атаңдын жери эле,
 Түк бир жерин бербедим.

Жооп берсең, турайын,
 Жоолошпой моюн сунайын;
 Жол берсең, кетип тынайын.
 Уруксат сизден жок болсо,
 Кантип жердеп турайын?
 Өкүнчүм жок сөзүмдө,
 Өлүм жакын өзүмдө.
 Арыстан Манас экенсиң,
 Ажал огу сайылып,
 Турат экен көзүңдө.
 Алтайдан берки жерди алдың,
 Албан түрлүү эрди алдың.
 Аягында келдиң да,
 Алоокеге кол салдың.
 Корктум салган колуңдан,
 Уруксат болсо, өтпөйүн

Өзүңдүн баскан жолуңдан;
 Куш кутулбас абада
 Кылымга жайган торуңдан.
 Жайдары Манас төрөсүн,
 Жамандык келбес колуңдан!" .

Кыйын экен Алооке, -
 Кыйла сүйлөп кеп салды;
 Аяр экен Алооке, -
 Жанын тилеп жалбарды.
 Каарын көрүп иш кылды
 Кашында Манас кайбарды*.

Эми кыраан Манас кеп айтат:
 "Мынча эмне кыстадың,
 Эй, Алооке?! - деп айтат. -
 Жалбарып жаның сурадың,
 Жайыңды көрүп турамын.
 Чакырсам эгер жинимди,
 Кең Анжыян боорунан
 Кетирбес элем биринди,
 Кесер элем тилиңди.
 Чет Бээжинде жериңиз,
 Түмөн кытай элиңиз.
 Кытайды Манас тим койду,
 Кыргыздын жерин жердөөнү
 Алооке сага ким койду?
 Капкайда жатыр жериңиз,
 Калмак, маңгул элиңиз.
 Калмакты Манас тим койду.
 Атамдын жерин ээлөөнү
 Аят ургур, сага ким койду?!
 Көп чукуба жарамды,
 Көмкөрүп салам калаанды.
 Көчүп алып, тез жогол,

Көргөзбөгүн караанды.
Өлүмдөн билсең кообунду,
Айтышар болсоң мен мына,
Азыр бергин жообунду!"

Күчөдү Манас күркүрөп,
Жаалына чыдабай,
Алты дуу-дуу Алооке,
Булардын өнө бою дүркүрөп.
Байлануу төрт жүз балбаны,
Балбандарга бет алып,
Манас басып барганы.
Манасты көрүп балбандар,
Масы тарап калганы.
Ланге деген балбаны
Ылдам тура калганы,
Кара башы казандай,
Күрсүнү кармап алганы;
Жалтанып Манас калбады;
Чабам деген күрсүнүн
Сабын чапа кармады.
Оң колунан бир толгоп,
Камчыдай жерге салганы.
Ланге жерге чабылды,
Башы кетип жарылып,
Мээси ташка жабылды.
Аны көргөн балбандар
Акылынан жаңылды.
Сонун көрсөң өлүмдү,
Согушка бер - деп көөнүндү,
Кагышканын соо койбос
Кабыландыгы көрүндү.

"Энеси талак Манастын
Эли мында турбайбы,
Эптеп бузук салууга,
Жери мында турбайбы!
Урушпайлык, карайлык;
Карап бердик деп туруп,
Орконду көздөй тарайлык!
Азыркысын жарайлык;
Карап бердик деп туруп,
Алтайды көздөй тарайлык.
Какандын* барып четине,
Каспандын барып бетине,
Анан ишке жарайлык.
Азыркысын Манаска,
Амал иштеп тарайлык!
Ал сөздү айтып Алооке,
Калкынын көөнүн басыптыр.
Тирүүлөй өлүк болбойм деп,
Түн киргенде качыптыр.

Төктү жашын балдары,
Төөдөй боздоп чалдары;
Жылып качты астыртан
Алоокенин калмагы.
Найза тийип, ок жебей,
Булар тополоңдоп калганы.
Сакчылардын баарысы,
Нокто колго алышып,
Сарайдагы тулпарга,
Чуркап жөнөп калышып,
Камгак учкан эмедей,
Казына оозу ачылып,
Толуп жаткан алтындар
Талаага кетти чачылып,
Чачылып кеткен алтынды
Бакырлар таап алышып,
"Бали, ушундай болсун" - деп,
Кубанышып калышып.
Ар кай жерде дүрбөшүп,
Калмак, кытай антаңдап,
Чоң Алооке канына
Тулпар токуп ат камдап,
Улук экен Алооке, -
Ушунчаны бат камдап.

Кымбат торко* буулумду
Кыйгачынан бүктөтүп,
Кудайым деп сыйынган
Колодон кылган бурканды*
Кызыл пилге жүктөтүп,
Азууларын аркайтып,
Алдыңкы эрдин шалпайтып,
Өрдөктөй мойнун койкойтуп,
Эки өркөчүн көрүнтүп.
Чуудаларын бөлүнтүп,
Төө күчтүүсүн алыптыр, -
Төбөндөн тийген Алооке
Алтын жүктөп калыптыр.
Айгыр жалдуу, бээ курсак,
Кара байыр казанат,
Ат мыктысын алыптыр,
Арбак урган Алооке
Аянбай качып калыптыр.

Эркеч-Тамды ашыптыр,
Кашкардын каны Алабек
Төбөсүнөн басыптыр.
Как кашкардык өзүнө
Катуу мүшкүл салыптыр.
Качыр, төөсүн калтырбай,
Алооке тартып алыптыр.
Күн чыгыш бойлоп жакалап,

Таштуу жерди бакалап,
Ат качырдын баарысын
Абыдан мыкты такалап, -
Ошентип качып жөнөдү
Көңүлдү жаман оорутуп,

Көлүктүн баарын жоорутуп.
Көлүк жыйнап, бүлүнүп,
"Кызыталак Алооке
Көргөн экен бирди!" - деп,
Көп адам тилдеп күйүнүп,
Качып, үркүп, антаңдап,
Кошуундары шыбырап,
Бир-бирине кобурап,
"Бээжин ысык жер эле,
Кытай ыраак эл эле,
Кээ бир жери Бээжиндин
Кырк күнчүлүк чөл эле.
Жандуулар чыдап барбаган,
Кез болгон аман калбаган,
Кумга койгон кумганы
Куркурап чыгып кайнаган,
Чамаа чарчап, ал бүтүп,

Белде калар бекенбиз?
Таңдай кургап, көз жайнап,
Чөлдө калар бекенбиз?
Жаш күчүктөй кынылдап,
Арам өлөр бекенбиз.
Чөөлүктүрдү Алооке,
Чөлдөн кашык суу таппай,
Жаман өлөр бекенбиз!
Алты шаар Кокон кан,

Аяк жагы Самаркан
Алым салып абыдан,
Бажыга* малын жечү эле,
Казына күтүп малынан,
Күтүп жаткан кезинде
Катуу мушкүл доо келсе,
Чалдырбаймын дечү эле.
Кулак угуп, көз көргөн
Алп-дөөлөрдүн бирине
Алдырбаймын дечү эле.
Эми көрсөң көп дүйнө
Топурактай чачканы:
Күндөп, түндөп тынч албай,
Тополоң салып качканы!"

Кошуундун баары муну ойлоп,
Кетип барат бой-бойлоп.
Жалпы Какшаал сыдырып,
Жаман-Сууну кыдырып,
Кара-Талаа басыптыр; ,
Чыканак жерге салбастан,
Чырм этип уйку албастан,
Чычая тынбай качыптыр.
Жылгын-Талаа, Таш-Кечүү -
Ал Алооке каныңдын
Өзү көргөн маш кечүү,
Куралган Ак-Жар тыягы.
"Кутулдук кулдан эми"- деп,
Көңүлү танган сыягы.
Куланак, Ак-Чий, Кең-Талаа,
Жүк түшүрүп салды дейт.
Манасың эми келбейт деп,
Мал өргүтүп калды дейт.

ӨЗҮ КЕЛИП КАТЫЛГАН ШООРУК КАҢДЫН КЫРГЫЗДАРДАН ЖЕҢИЛИШИ

Ары чети Тагарма,
Алайдын түштүк жагында,
Башы Даң-Дуң тоосунда,
Маймундуктун Шоорук кан
Жаткан экен ушунда.
Калча деген калкы бар,
Калча жайын сурасаң,
Кыргызга жакын каркыбар.

Кабак-Арт менен Торукдур,
Калкы кыргыз туруптур.
Ак-Сай менен Сары-Колду,
Аларга кыргыз карк толду.

Кенжутка жетти көчмөнү,
Аягы чыгып Алайдан,
Ысар тоону өткөнү;
Ырысы каткан Шоорук кан
Манасты билбей көпкөнү;
«Качып жүргөн салты бар,
Кара кыргыз деген эл
Мунун кайдан чыккан калкы бар?
Бул баатырсып келген кыргызга
Басылдашсам нетер? - деп, -
Капкайдан чыккан кыргызга
Катылышпай болбос, - деп, -
Карайлап келген кедейге

Кайдан чыксын жолдош, - деп, -
 Бадакшанды алып жерим, - деп, -
 Батпаган Маймун элим, - деп.
 Бачагар кыргыз бүткөндүн
 Басайын мунун демин! - деп. -

"Кыйындыгын көрөйүн,
 Кыргыздан жылкы бөлөйүн,
 Жалпайып жата бергенге
 Жаман деп, мени ойлойбу?
 Жаңы келген кыргызды
 Чаап четин тойлойлу.
 Өз жерине жатпаган,
 Өзгө жерге батпаган,
 Алты шаар журтунан
 Мага кандай аттаган?
 Сексен уруу элим бар,
 Сегиз жүз баатыр эрим бар,
 Кыйрашсам, күчүм канчалык
 Кырчылдашар жөнүм бар!
 Жакынын чаап алайын
 Кошуунун жардап турганда
 Жадатып кууп салайын.
 Келгенин чаап алайын,
 Келтирбестен ушуну
 Кебезге сүрүп салайын.
 Бадакшан менен балыкты
 Башынан күтүп башкардым
 Маймун урук калыкты.
 Кадеми каткан кыргызды
 Таш-Котондун жерине
 Кандай неме тургузду?
 Жолугарга жолукпай
 Жолу каткан кыргызды,
 Шоролу менен Тагырма
 Жооп берип ким тургузду?
 Кесеңдиси уурусу,
 Кесири тиер мунусу.
 Соодагер көрсө сойгудай,
 Сонунан барган кишиге
 Жооп бербей койгудай.
 Өздөрү жүрүп өлө албай,
 Өкүм кеби бирдалай.
 Жандары жүрүп жай албай,
 Жаалдык кеби бирдалай.
 Кошуунду жыйнап албасам,
 Анча-мынча бүлдүрүп,
 Анжыян менен Кашкардан
 Артылта кууп салбасам!
 Андадым кылар жумушун,
 Байкап көргүн баарысын,
 Балаасы элге жугушун.

Кошуун жыйып, кол жыйып,
 Кошуунду арбын мол жыйып,
 Кысмакты буга кылайын,
 Кыйыктык кылган кыргызды
 Кылычка салып кырайын.
 Кызылдан ары өткөрүп,
 Кыр ашырып тынайын.
 Кошуун алып жүрөйүн,
 Аягын өөдө түрөйүн.
 Айдап тоодон ашырып,
 Алайдан ары сүрөйүн".

Кесектин уулу Шоорук кан
 Мына ушундай буулуккан,
 Кесиреттүү бу бир жан,
 Таянганы Индистан,
 Кабары жок мурунтан
 Кайнап жаткан кыргыздан,
 Тарса менен Үндү бар,
 Аралаш жаткан элине
 Жедигер менен Инди бар,
 Шаңкай деген кыргыз бар.
 Ал Шаңкайдын журтунын
 Ат ордуна мингени
 Кызыл куйрук кызыл нар.
 Татала деген журту бар,
 Таза сонун ушулар.
 Кышында барбайт ээлери,
 Кырга кетип төөлөрү.
 Төөгө ылайык чөлү бар,
 Жапайы кетип жан сактап,
 Төө кийиктин көбү бар.
 Ар жагы Наамут дайрасы,
 Баккан малы баш бербей,
 Башынан кеткен айласы.

Караган Шоорук канына
 Каарданып Шоорук кан,
 Кабар берди баарына.
 Жапан таруу, буудай бар,
 Тамашасы мындай бар.
 Жазийра, жемин чөлү бар,
 Кесип кылган адамга
 Кесенденин көбү бар.
 Илбирс, жолборс, кабылан,
 Издегениң табылган.
 Катын аюу, дого аюу
 Тоолорунда жайылган.
 Жапан жүргөн тоту бар,
 Жайса малга оту бар.
 Чөбү калың, суусу кең,
 Төөсү кийик болгон эл.

Төөнүн баары нар экен,
Булакка жакын жеринде
Жапайы адам бар экен.
Алты күндүк, беш күндүк
Адырга салган тамы бар,
Атасынан бабасы
Кылып жүргөн камы бар.
Жапан арпа, буудайын
Жан жагынан койбостон,
Оруп-жыйып жудайын,
Бастырып аны ала албай,
Малга басып бара албай,
Сууга таңсык баары чөл,
Жылаандардын баары төл.
Чөлдө жүргөн кулан бар,
Урун мар деп аталат,
Уча турган жылаан бар*

Эртелеп кабар салыптыр,
Эки жүз да токсон миң
Элин жыйып алыптыр.
Чечендер аттуу баатыры,
(Ченсиз айбан акыры)
Күлтүкан аттуу баланы
Күлдү журтун алганы,
Күйөнүш, Кээман аяры,
Эр Шоорук кан баш болуп,
Күңгүрөп жолго салганы.
Шоорук кандын кызыл туу
Асабасы жалбырлап,
Алтын купа* добулбас
Какса угулуп, каңгырап,
Тартып керней, бапылдап,
Дап кактырып, дапылдап,
Чымылдагы, сурнайы,
Карап көрсө, карааны
Чын балакет турбайбы!
Эркек үчөө, кызы экөө
Шоорук кандын баласы.
Башы Маймун калаасы,
Азыр жердеп турганы -
Таш-Котон, Кабил арасы.

Акылай улуу кызы экен,
Ургаачынын сарасы.
Он алты жарым жашы бар,
Оролгон кундуз чачы бар,
Асемдеген топчудай,
Келишкен кара кашы бар.
Инжуу тиштүү, кыйгач каш
Тамагынан көрүнгөн
Кара мейиз жуткан аш.

Колу күмүш зымындай,
Бели канжар кынындай,
Сонундугу этинин
Кынап кылган чыныдай.
Карагаттай көзү бар,
Канттан ширин сөзү бар.
Кошуунун жолго салыптыр,
Аттанамын эртең деп,
Эр Шоорук үйдө калыптыр.
Кериле басып Акылай,
Кеп айтуучу кези бар.
Кыздын кеткен үшү бар,
Түндө көргөн түшү бар:
"Ата, сизге кеп айтам,
Алысты самап мен айтам!
Аттанбасаң деп айтам!
Жетиген жактан сел келди,
Селдей көчүп жер келди,
Жер учурган жел келди.
Аккан селин андасам,
Кара баткак Алайды
Карайлатып куткарбай,
Каптал калды далайды.
Сел баткакка калыпмын,
Сенделип качып алыпмын.
Агып сууга өлөрдө
Алтын барик* чынарга
Өзүм жетип калыпмын.
Чыктым чынар башына.
Ачасында олтурсам,
Атакем келип кашыма,
Терекке калдык тербелбей,
Кериде калдык кебелбей,
Ыжыраттын талаасын,
Чыраштынын калаасын,
Таш-Котон менен Самбыла -
Бул экөөнүн арасын
Суу каптады, сел болду,
Кыян менен кыжылдап,
Агып жүргөн эл болду.
Жоручуңуз бар бекен,
Атаке, бул иш не болду?
Жүрөгүм чочуп айрылып,
Жүдөдүм жаман кайгырып,
Алтайдан келген кыргыз деп,
Каңгайдан келген качкын деп,
Асыла берип, атаке,
Жүрбөгүн тактан айрылып?".
"Башың курган, бала, - деп, -
Башчы болбо мага! - деп, -
Бакшы болуп кеттиңби?
Жашабай жатып, кандай түш,

Айтасың мага жана, - деп. -
 Кыян каптап сел келди,
 Сел болгону эмеспи,
 Кыргыз деген эл келди,
 Чыккан чынар терегиң
 Чындап кудай бергени.
 Чаап алып кыргызды,
 Чынарга чыгып турганың,
 Чырагым сенин тунганың.
 Такка минген өзүмдүр,
 Так ушу, балам, сөзүңдүр!" .

Айтып аны Шоорук кан,
 Адамдар болду айран-таң.
 Добулбасы кагылып,
 Тууга байрак тагылып,
 Шоорук жолго салыптыр,
 Он бир таш* жерге жол басып,
 Барган экен кошууну
 Памир тоого таянып,
 Кошууну кеткен кол басып,
 Бара турсун каныңыз,
 Баатыр Макас не болду,
 Кабарын угуп алыңыз.

* * *

Жараткан алда жар болуп,
 Ар кылган иши шар болуп,
 Кошууну алты сан болуп,
 Атпай кыргыз жам болуп,
 Атанып айкөл кан болуп,
 Айтканы журтка дүм болуп,
 Колу токсон миң болуп,
 Ала-Тоо, Алай жер болуп,
 Ченине келген эр болуп,
 Челишүүгө душмандын
 Жүрөгүнө чер болуп,
 Жалпы кыргыз журтуна
 Шамал тийбес ык болуп,
 Жан жолдошу кырк болуп,
 Сайышуучу душмандын
 Жүрөгүнө дык болуп;
 Айтканын ар ким эп кылган,
 Атышкан жоосун мерт кылган,
 Ар кайсы кандар кеп кылган
 Атагын угуп Манастын,
 Анжияндын Алооке
 Ондурбайт деп акыры
 Алты жыл мурун шек кылган.
 Наамандан алып далайды,
 Айылы өрдөп Алайды,

Анжиянды, Кашкарды, -
 Аталык жерин башкарды.
 Бардап кыргыз элдерин,
 Байкап көрүп жерлерин,
 Баатыр шонтүп туруптур,
 Шол чакта келип туурадан,
 Шоорукту кудай урутур.

Каратегин жол салып,
 Алайда жаткан кыргызга
 Кошууну келип кол салып,
 Нойгуттун жерин чалыптыр,
 Ошпурдун айлын оңдурбай,
 Окчуну чаап алыптыр.
 Окчу кыргыз уругу
 Ойбой салып куруду.
 Ак боз атын моюндап,
 Ак сакалын коюндап,
 Айыл башы Акбалта
 Айла кылбай бу калкка,
 Жети миңдей жылкыны
 Желеден Шоорук айдады.

Бул экен элдин айбаны,
 Айбан эмей неткени,
 Кулуну калып желеге,
 Кууп алып кеткени!..
 Алтымыш миңи нар, иңген,
 Канчасы качыр миниптир,
 Кайсы экени билинбей,
 Качып жолго кириптир.
 Туш тоту деген бар экен,
 Андан минген аты бар,
 Албар тоту мингени,
 Он эки миң каркыбар.
 Аягы Ысар, Көлөптөн
 Айдап жылкы барчу экен,
 Самбыланын шаарына
 Сатып кетип калчу экен.
 Сары алтын менен ак күмүш
 Санатып булун алчу экен.
 Андан алган аттарын
 Арабага салчу экен.
 Жал, куйруктан айрылып,
 Жыл маалына чыдабай,
 Чымындан өлүп калчу экен.

Капкайдан бери калтырбай,
 Кошуунун жыйып алыптыр.
 Элдин чети Алайга
 Эрдемсип, уруш салыптыр.
 Айдап тийген жылкысы

Кыруулашып ээлери,
 Кулундары кишенеп,
 Кайра качып бээлери,
 Арбаңдатып нар менен
 Артынан куба келгени.
 Найзага адис, атка чың,
 Атыша кетсе, жоого тың
 Нойгут, Окчу, Думара
 Ойрон салды буларга.
 Мылтык менен атышып,
 Ок тийгендин баарысы,
 Коркурап келип жыгылып,
 Короого сулап жатышып,
 Айлы үркүп Алайдан,
 Аз болгондо алты жүз
 Адам өлүп алардан,
 Качып келген жылкыдан
 Кармап алар минишип,
 Анжыянды бет алып,
 Айланып жолго киришип,
 Кошуундун көбү ар жакта
 Кулунга качкан бээлерге
 Тособуз деп иришип.
 Тос-тос кылып жылкыны
 Тополоңго киришип,
 Калаба кылды калчасы
 Керемдинин коо менен,
 Көлдөлөңдүн тоо менен
 Кырга чыгып кутулду.
 Кыргыздардын канчасы,
 Ычкырдык деген бел менен,
 Алмалуу деген жер менен,
 Атышууга чыдабай,
 Арбын кошуун эл менен,
 Кылчайбай кырга чыгыптыр,
 Кыргыздын адис мергендер
 Кыйласын атып жыгыптыр.

Күн бейшемби чак түштө
 Кан Шооруктун кошууну
 Каптап уруш кылыптыр.
 Жер жайнатып жылкыны
 Жетип айдап алыптыр.
 Субайы үркүп суурулуп,
 Бир ат туйлап мөңкүсө,
 Жутуп ийчүү немедей,
 Заманасы куурулуп,
 Кое берип колунан
 Кыргыздар кууп соңунан, -
 Жети миң жылкы алганы.
 Жетишкен кыйын мыктысы
 Жетимишин кармады.

Жума күнү кечинде,
 Бешим өткөн кезинде
 Күлүшменин тоосунан
 Кийик атып аң уулап,
 Келиптир Манас ушунда.

Карк алтын алган бир калта,
 Кабыланга кабар айтмакка
 Качып барган Акбалта.
 Көзүн салып кийикке,
 Кийикчинин баарысы
 Чыккан экен бийикке.
 Ак боз атын моюндап,
 Ак сакалын коюндап,
 Акбалта барды акырып,
 Айгай салып бакырып,
 Жүлүндөй боз алдында
 Жүр Манас деп чакырып.

Акбалта чыкты бир жонго.
 Ууда жүрөт көп киши;
 Арзан жумуш эмеско
 Акбалтанын бул иши?
 Ашыгып мынча не келди,
 Калыбет эле бу киши?
 Кабарын сурап билелик,
 Кандай да болсо бул ишти!
 Чапкылап Манас, Чубагы,
 Ажыбай, Чалыбай бу дагы,
 Ашыгып алар жүргөндө
 Серек менен Сыргагы –
 Серпишер жоого чыйрагы,-
 Чапкылашып туш-туштан,
 Тар капчыгай буруштан,
 Кырдагысын кыйкырып,
 Ойдогусун ойбойлоп,
 Коктудагы жүргөнүн
 Коркутпа деп кой-койлоп,
 Акбалтага жыйылып,
 Аң издөөдөн тыйылып,
 Келип кебин угуптур.

Айтканын угуп Манастын
 От көзүнөн чыгыптыр.
 Кошуун ылдам келсин деп,
 Алты киши чаптырды,
 Анжыяндын боорунан
 Адам калбай келсин деп,
 Арыстаныңыз чакырды.
 Кара-Кулжа, Тарынан,
 Көкүрөк, Көк-Арт, баарынан,
 Кара-Алма кайкы белинен,

Калба деп, кыргыз элинен,
Топурак бел, Кара-Суу,
Ортосу Окан даваны*,
Орчун шаар Анжыян,
Тез келсин деп аларды,
Маргалан менен Зымыны,
Калбасын деп чымыны,
Кожонт менен Жызакты,
Качып ылдам келсин деп,
Баруучусун узатты.

Айтып Манас болгончо,
Акбалта сөгүп, бакырып:
Адамдын көбүн чакырып
"Жакыптын уулу Манасым,
Жаныңды жечүү баласың!
Айрып келип Алтайдан,
Азапка салчу балаасың!
Атамдан калган жерим деп,
Адамыңдын баарысын
Алайга таштап саласың.
Жетим уул, тул катын,
Чаптырып ийип кыргызды,
Убалга минтип каласың!
Кытайдан бөлөк жоо жок деп,
Кыялыңа аласың.
Кырып кетсе кыргызды,
Кыбаң шондо канасың!
Алтайдан элди көчүрүп,
Кыянатчы адамсың.
Адыры чөптүү, жери жай,
Ар түлүк малга эли бай
Маңгул, калмак аралаш,
Башыбыз Мамыр, кең Алтай,
Баркөл, Туркөл көлүбүз,
Баштап келип, балаага
Малынтканын көрүңүз!
Алдырып коюп Алайдан,
Арманда өлөр далай жан.
Калкына түштү калаба,
Капталып калып кечээ күн,
Кажылдаган балаага.

"Нар төө минген адам бар,
Ажалаган арамдар
Кара желек найза алган,
Карарганды кайсаган,
Кабагы бийик, көзү үңкүр,
Кара сакал, тик мурут,
Кайдан чыккан бул журут?
Каңылжаары каңкайган,
Кайсы бирөөн карасак,

Кара нар минип даңкайган.
Онкогой мурун, чуңкул көз,
Оозу жүйрүк, башка сөз,
Ажалай экең урааны,
Адам айран калгандай,
Аңдап турса буларды.
Айылга кирип кол салып,
Аткылашып биздин эл,
Кыйласы өлүп сулады;
Кыз-катындын баарысы
Кырга качып чуулады.
Арбын жаа, аз мылтык
Айдады жылкы дыргытып,
Ар кимиси күрсү урат,
Казандай болгон күрсүсүн
Канчалык жерге ыргытып,
Төө минип жүрүп найза алган
Төбөдөн урган кандай журт?
Нар минип жүрүп, найза алган,
Наадандыгы ашкан кандай журт?
Найза деген бир жарак
Ат мингенге ылайык,
Кайта электе бат барып,
Калабаны кылалык!"

Артыкча барып ашыгып,
Кырып кетти элди деп,
Кызыл ээк чалдарга
Кыйын түйшүк келди деп,
Чаап кетти элди деп,
Жаштарынын башына
Жаман дүмөк келди деп,
Акбалта айтып салыптыр.

Аны-муну дегенче,
Алтымыш миң кошууну
Азир болуп калыптыр.
Артымдан келе берсин деп,
Арыстан Манас баатыры
Аянбай жолго салыптыр.
Салтанаттуу көйкашка
Сөөлөтү журттан бир башка,
Кызыл байрак кырк кашка,
Кылганы журттан бир башка
Кыргыздын Манас падыша.
Ак асаба кызыл туу,
Айгайлаган ызы-чуу,
Көк асаба кызыл туу,
Көк жаңырган улуу чуу,
Көк жал Манас баатырдын
Жүрүп калган жери ушу,

Алайга барчуу белинен
 Ашыгышып ашышып,
 Ат баспаган жеринен,
 Кийик ашпас тоо менен,
 Тар капчыгай коо менен
 Бастырып кыя бел менен,
 Кармашам деп өлгөнчө
 Өзү тийген эр менен
 Ашып түшүп Алайга.
 Андап турсаң ушуну,
 Арты кетер далайга.

Анжыян жакы тоосуна,
 Үркүп кыргыз өтүптүр,
 Шоорук кандын кошууну
 Тоо таянып жетиптир.
 Караанын жаңы көргөндө
 Караңгы кирип кетиптир.
 "Урушту түндө салбайын,
 Убарага калбайын.
 Калбаны түндө салбайын,
 Канга сабын болбоюн*.
 Не болсо эртең көрөрмүн,
 Кармашса канын төгөрмүн".

Каарданып муну айтып,
 Кабылан төрө Манасың
 Жатып тынчтык алыптыр...
 Эрте туруп эрендер,
 Атка тердик салыптыр,
 Багымдат намаз окушуп,
 Азирлеп атын токушуп,
 Жарагын белге чалынып,
 Жалпы баары камынып,
 Ак күбө тонду кийинип,
 Саадагы бала белиндей
 Тасма* тартып ийилип.

Алыскы-жуук айныбас,
 Ыраакы-жакын ылгабас,
 Ортосу болот, оозу албарс
 Түтүнү туман, түбү Ыспан*.
 Кароолу дажал, огу ажал,
 Асынып жүрсө, Аккелте,
 Ашыкпаса, -койчагыр*.
 Ачууланса, - замбирек, -
 Аккелте мылтык асынып,
 Шай колдогон бадирек*
 Камыш кыйып каптаган,
 Тарамышка чаптаган,
 Темирин сегиз кырдаган,
 Он эки түрлөп сырдаган,

Бөрү тил мизин чыгарган,
 Учун ууга сугарган,
 Шамалга тийсе ырдаган,
 Тийген жери ырбаган,
 Чагарак алтын тактырган,
 Душман жакка бактырган
 Салды найза карыга.

Сандыргалуу арыстанын
 Бүгүн минип каарына,
 Түн ичинде суурса,
 Өрт өңдөнүп кызарган,
 Уруштуу күндө узарган,
 Заарын тарткан мунардан,
 Учун кайкы чыгарган,
 Тоого чапса, таш кескен,
 Белге чапса, баш кескен,
 Шиберге койсо өрт кеткен,
 Шилтегени мүрт кеткен
 Байланды албарс кылычын
 (Андап көр жоого кылышын).
 Таш көмүргө таптаган,
 Как ыргайга саптаган,
 Көөкөрчө кылып ийдирген,
 Кыл кыял чаап чийдирген,
 Чагарак алтын сомдогон,
 Чапкан жоосу оңбогон
 Эшик эндүү айбалта
 Кыстарып алды белине,
 Эми эле жетип барам деп
 Шоорук кандын элине.

Коргошун, чоюн куйдурган,
 Сабын темир бурдурган,
 Башын болот каптаган,
 Сабын темир саптаган,
 Бери болсо күрсүсү,
 Беш жүз батман салмагы.
 Бек өңөрүп алдына
 Беленденип алганы.

Арыстан эрдин мингени
 Аккула деген аты бар,
 Айбандан бөлөк зааты бар.
 Чаткаягы Чаткалдай,
 Жүрүп берсе чатына,
 Жүктүү төө баткандай.
 Куюшкандын кошконго
 Он бир карыш казанды
 Ойноп-күлүп аскандай.
 Болжолу жок чоңдугу,
 Бооруна карандын

Момолой ийин казгандай.
Таноосуна, мурдуна
Кирер болсо жорголоп,
Азыркы жүргөн адамдар
Кийми менен баткандай.
Камыш кулак, сом туяк,
Балтыры өгүз белиндей,
Басканы сырттын желиндей.

Чарайна төшкө тартынып,
Каруу-жарак, карк алтын,
Көпкөк темир артынып,
Карыпчысы*, кыягы,
Каармандай сыягы,
Белдемчи темир байланып,
Бел булуттай айланып,
Кошууну менен эр Манас
Майданга барып турганы.
Ажалалап кыйкырып,
Шоорукту кудай урганы.
Дөгөшү аттуу балбаны
Төрт миң кошуун алганы.
Туйгунду көздөй ат коюп,
Баары жөнөп калганы.

Арыстан Манас баатыры
Алиги төрт миң баатырды
Астын-үстүн салганы.
Аккуланы жүгүртүп,
Аралашып калганы.
Дөгөшү келип качырып,
Баатырга найза салганы.
Дегешүнүн найзасы
Соотуна батпай калганы.
Төшкө сайып, Дөгөшү
Жыгууга алы жетпеди.
Найзасы сынып качырап,
Найзасына илинип
Чалкасынан кеткени.
Жыгылып калган Дөгөштү
Сырттан Манас беттеди.
Жерден өөдө турарда,
Шыпырма кылыч кара курч
Башын кагып кеткени.
Башы калды томпоюп,
Өлүгү калды зоңкогоп.

Жана Шоорук жиберди
Чечендер аттуу баатырды,
Он эки миң кол менен
Манасты көздөй жапырды.
Күлтү кан аттуу балбаны

Күркүрөп күрсү салганы.
Жеке өзү бир минип,
Жетимиш кулач пил минип,
Күрсүсү бар молодой.
Караса көзү Күлтүнүн
Кайкаңга жакын ороодой.
Көзүндөгү чылпагы
Байлаткан батман шородой.
Он эки миңи жабылып,
Аккелте мылтык бир атты,
Арыстан Манас камынып.
Аккелтенин дабышы
Алты күндүк угулду.
Огу тийип баатырдын
Отуз-кыркы жыгылды.
Түтүнү басты тумандай,
Кулап түштү Күлтү кан,
Жер силкинген дубалдай.

Найза салды Чечендер,
Андай найза салгандан
Алек болгон нечендер.
Найзасын баатыр кагыптыр,
Арыстан кылыч салыптыр.
Найза салган Чечендер
Ажалынын жеткени;
Жетпегенде неткени, -
Туйгунуң чапкан бу кылыч
Төбөсүнө жеткени.
Ат-маты менен бөлүнүп,
Жардай кулап кеткени.

Атпай кыргыз күңгүрөп,
Алдын карай дүңгүрөп,
Бакай баштап баарысы,
Кыргыз баштап карысы,
Алтымыш миң кошууну
Ат коюшуп калышты.
Аш кайнамга калбады,
Он эки миң кошуунун
Ойрон кылып салганы.

Кан Шоорук эми акырды:
"Качыр! Капта! Койбо!" -деп,
Кайраттанып бакырды.
Жүргүзүп ийди майданга
Сексен төрт миң черүүсүн.
Селдей каптап качырды,
Аз экен деп ойлонуп,
Арыстан Манас баатырды.
Миңинин саны сексен төрт
Билгенге болду кызыл өрт,

Жеткен ажал далайга,
Уруш болду Алайга.
Дүнүйө жүзү бузулган, -
Суудай акты кызыл кан.
Кыргыз, тарса кыйла эл,
Кызыл кан агып, болду сел.

Айбалта, кылыч алышып,
Качырышкан көп кошуун
Аралашып салышып,
Төө мингенин төбөлөп,
Жөө жүргөнүн тебелеп,
Аккула менеп чуратып,
Ажаалаган* канчасын
Ач албарс менен сулатып,
Артынан чаңын буратып,
Кырк чоронун баарысы -
Кыргыз, Бакай карысы
Кыжылдаган тарсанын
Кызыл канын агызды.
Күн обого толгондо,
Чак түш анык болгондо,
Кырк миң кыргыз барышты.
Жер жайнаган душманды
Жексен кылып салышты.

Шоорук кан маймун зору экен,
Жүрүп келген кошууну
Үч жүз минче кол экен.
Өлдү көбү тенделип,
Жаны тирүү калганы
Жарадар болуп сенделип.
Арыстан Манас баатырдын
Атактуусу сексен төрт,
Астында жүргөн - кызыл өрт.
Астында бар Манасы,
Анча кыргын болбостон,
Аманга катар арасы,
Жети жүз он үч киши өлүп,
Өлүмгө болбос ишенип;
Терип-тепчип ар жерден,
Өлгөндөрүн жыйышып,
Өкүрбө деп бир бирин,
Көзүнүн жашын тыйышып,
Бурак атын токушуп,
Жаназасын окушуп,
Акырет камын жеген бар.
Алигече бу күндө
Алайдын аяк ченинде
Шейиттин бели деген бар.

Калбаны бүтүн салыптыр

Кагылышкан эки журт
Кайтып конуп калыптыр.
Ашарсуу каптап кырк миң кол
Ал түнүндө барыптыр.
Кошуундун түшүп жатканын
Күйөнүш көрүп калыптыр.
Кырк шишеге суу кылып,
Суунун баарын уу кылып,
Заар дува салыптыр.
Алты кара жыгачты
Апсун окуп дем-салып,
Алтоо болду сур эшек,
Баары семиз кур эшек,
Он эки себет кылдырып,
Дува менен эшегин,
Айдап алып жылдырып,
Эки жаңгак данына
Апсун окуп дем салып,
Жолдош кылып жаныяа,
Кырк шишеде арагын
(Кызыталак ярдын
Кылган ишин карагын!),
Заар окуп толтуруп,
Ону бирдей чоң себет
Эшекке арта салыптыр.
Жан кыюучу заардан
Жүзүм кылып алыптыр.

Кастык ойлоп дарт болуп,
Кашкарлык кара сарт болуп,
Арыстан Манас баатырдын
Кошууну түнөп жатканда,
Асты уйкуга батканда
Кошуундун аяк жагыяа
Айгай салып акырды,
"Алып кетти, жеди!" - деп,
Эл четинде бакырды.
Бакырыгын угушуп,
"Кайда? Кайда? Ким? Ким?" - деп,
Караңгыда дүрбөшүп,
Калың черүү чыгышып,
Камалап келсе, үч киши, -
Аярдын кыйын ар иши.

"Караса, калча жетти, - деп, -
Он беш эле эшегим,
Тогузун тартып кетти, - деп, -
Алтоо калды эшегим,
Агырлан байдын малы эле,
Адашты, - деп, - эсебим.
Тарсалардын ким билди,
Кароолго чыккан кесебин".

Айттып муну Күйөнүш
(Аярда бар кыйын иш).
Эшектерин түшүрүп,
Эр Манастын кошуна
Күйөнүш кирди жүгүнүп.

Ыраңы турат кашкарлык,
Карады Манас баатыры:
Аярлык турат бойдо жык.
Күйөнүш аяр каркыбар,
Башында башка бөркү бар.
Оюнда Манас ойлоду,
Ашкере аяр Күйөнүш
Оюна алган акылын
Шо жерде биле койгону.
Билген Манас акылы
Ойлоп турат сойгону;
Былтыркы жылы кетиптир,
Кеткенде Манас нетиптир.
Тебетейдин этегин
Тегерете кесиптир.
Мында Манас көп турду,
Акыл ойлоп тек турду;
"Алда кандай бул адам
Аярданбы?" - деп турду.
Кошуундардын кыйласы
Себеттеги жүзүмдөн
Талап-булап жеп турду...
"Кашкардан былтыр өттүм, -

деп, -

Кандай иш кылып кеттим" - деп,
Кабылан Манас сурады.
"Алдына былтыр келдиңиз,
Былтыркы жылы мен кылган
Кайда кеткен белгиңиз?
Айткын жооп кебинди!
Алса бирөө эшегиң,
Табарбыз эртең эсебин..."
Сурап баатыр калганы,
Мукактанды бу сөзгө
Чыкмак болду Күйөнүш
Ушу жерде жалганы.
Агыдай деген аярын,
Ажыбай экөө бир кошто,
Азыр мында келсин деп,
Арыстан эр айтып салганы.

Айтып оозун жыйганча
Агыдай келип калганы.
"Ачып далы кара"-деп,
Арыстан айтып турганы.
Карады далы бетине,

Ашык аяр келиптир,
Кошуунунун четине.
Олтургандай ушунда,
Оён Манас кошунда.
Өз уругу индиден
Өнөрү артык дүйнөдөн.
Алты мыскал заарын
Жемиш кылып сүйрөгөн,
Ал аярдын өнөрүн
Ачкан далы сүйлөгөн.

Агыдай турду таңданып,
Кошуундар турат жарданып,
Кыларымды кылдым деп,
Бир айбан болуп качууга
Күйөнүш турат камданып.
"Кашкардан жемиш келди,-деп,
Калкка бөлүп берди"- деп,
Калкаман менен кошу бир
Ырдык жетип барыптыр.
Кайдан билсин аярың
Кабыланыңдын кошуна
Капилет жетип аларын,
Арак, жүзүм, ууларын,
Себетке салып буларын.
Дөбө жерге тиктирген
Төрт төбөлү көк чатыр,
Төрө Манас баатырды
Төгөрөктөп олтурган
Көзгө саяр көй баатыр.
Салам айтып Ырдыгы,
Салды башын чатырга,
Көзүн салды баатырга.
Көргөн жерде таң калды,
Көрсө, Күйөнүш аяр ушунда.

Күйөндүн ишин көрүптүр
Ичинде Ырдык билиптир.
Кантер экен өзү деп,
Аярлыгы аз эле
Ырдыктын жетпес күчү деп,
Кирген жерде Ырдыкты
Алың келсе ал! - деди, -
Эгер алың келбесе,
Кошуундагы аярга
Айтып кабар сал"-деди.
Ырдык чоочуп калганы,
Ашыккан бойдон оозуна
Аярлык майын салганы.

Чыңырыгы баш жарды,
Аярлыктан алиги

Жети таш жерге учурду
 Жерде майда таштарды.
 Аяры бар экен деп,
 Аман кантип кетем деп,
 Күйөнүш ойго алыптыр,
 Окуп апсун салыптыр;
 Көк кептер боло калыптыр.
 Эшигин көздөй чатырдын
 (Өнөрүн көргүн капырдын)
 Тырпырап жаны жетиптир.
 Алгыр кыраан куш болуп,
 Ырдык илип кетиптир.

Күйөнүш апсун бир окуп,
 Болду бүркүт, алгыр куш,
 Аткаганда бүркүттөн
 Ардалыкта калбады
 Бир серкедей акыл-үш.
 Артык аяр Танабул
 Апсун окуп салыптыр.
 Ар тырмагы найзадай,
 Үкү боло калыптыр.
 Карайлатып асылды,
 Канатка тырмак батырды.
 Тырмак орду кан болду,
 Аярда мындай жан болду:
 Адам болбой дөө болуп,
 Эсеби нечен сан болуп,
 Берки турган беш аяр
 Пери болуп, жин болуп,
 Тирелишкен эки журт
 Бул ишине таң болду.

Дөө-перилер урушту, -
 Ким көрсүн мындай жумушту!
 Ырдыктын тарткан найынан,
 Өзү олтурган жайынан,
 Улуу кара куш болуп,
 Кеман келип буларга,
 Уруш кылды туш болуп.

Түн ортосу болгондо,
 Жыбырап жылдыз толгондо,
 Аярлар колго илинди,
 Алда эминне болот деп,
 Кошуундар чоочуп бүлүндү.
 Пери болуп, дөө болуп
 Бет алышып турушуп,
 Беш миң, төрт миң кол болуп,
 Бел байлашып урушуп,
 Кабылан болуп, шер болуп,
 Кай бир маалда кетишип,

Каптаган кара сел болуп,
 Кай бир маалда кетишип,
 Булут болуп, жел болуп,
 Күйөнүш кылды өнөрдү.
 Өнөрү кабат сай болуп,
 Эми билди өлөрдү.
 Кошуунунда Манастын
 Чоң аярдан жети экен,
 Кичи аярдан эки экен,
 Колго түшүп Күйөнүш
 Кор болуучу кези экен.
 Апсун окуп дем менен,
 Алтымыш кулач ажыдаар,
 Күйөнүш болуп алыптыр.
 Эми дуба сүйлөтпөй,
 Чүкүрүк бир дем салыптыр.
 Байлады тилин Чүкүрүк,
 Апсун окуп оозуна,
 Чүкүрүк аяр түкүрүп.
 Андап көр аяр оюна,
 Ажыдаар болгон аярдын
 Артты чынжыр мойнуна;
 Моюнга чынжыр байлады,
 Апсун окур тили жок
 Күйөнүш шору кайнады.
 Кыйналдык кыйла биз деди.
 Кеман аяр кетиптир,
 Кан Шоорукка жетиптир,
 Кыс көтүндү сиз деди.
 Учуп шамал жел болуп,
 Кеткен экен Кеманы
 Тозоң болуп тосуптур,
 Артынан түшүп алты аяр
 Арыбы андан озуптур.
 Кутулбасын билиптир,
 Куу сакал купкуу чал болуп;
 Шоорук кандын кошуна
 Кеман аяр кириптир.
 Кетпесин деп бакалап,
 Ар сүрөткө киришип,
 Кемак үчүн иришип,
 Тарсанын колун жакалап,
 Алар минтип калыптыр.
 Беш жүз, он үч адамы,
 Себетке жүзүм салганы.
 Аш бышымдай болгондо,
 Боорум дешип боздошуп,
 Ичин басып ийилип,
 Өрттөндүм деп өзөгүм,
 Өбөктөшүп өкүрүп,
 Жедик кайдан жүзүм деп,
 Жегенине өкүнүп,

Агып көбүк оозунан,
Акылдан кетти канча жан.

Адамдын тери дары деп,
Көйнөк-дамбал чечишип,
Көңкү кошуун баары деп,
Алты миң, беш миң адамдар,
Колдо турган көп жандар
Кирдүү көйнөк чечишип,
Жан казанга суу куюп,
Буту тердүү боз балдар,
Аягы менен тебелеп,
Напсиз кургур муну ич деп,
Ачууланып жемелеп,
Кесеге куюп сунушуп,
Баарын койбой ичкин деп,
Маңдайына турушту,
Ичпей турган кай бирөөн
Өлөсүң деп урушту.
Жутуп алып кусушуп,
Сулаганы дагы бар,
Өлдүбү деп тирүүбү?
Талып калган кай бирөөн
Сураганы дагы бар.
Кусуп салып эс алып,
Кубанганы дагы бар.
Эң шайманы кеткенин,
Өлүмгө жуук жеткенин,
Ажыдаар болгон Күйөнүш
Маңдайынан чегишип,
Агыл чыккан канынан
Алып келип беришип,
Жүзүм жеген көп киши -
Беш жүз он үч кишиден
Дүйнөдөн кайтты төрт киши.
Төрт кишиси өлүптүр,
Жаназа окуп көмүптүр.

Ажыдаар болгон Күйөнүш,
Аярлар келип жыйылып,
Алтымышка бөлүптүр.
Аяр болуп Күйөнүш
Азапты минтип көрүптүр.
Кылычтап бөлүп, кыймалап,
Канча туурап салса да,
Кайтып болот ажыдаар, Көрүнбөй
элдин көзүнө,
Жакын келбей өзүнө,
Аярлык иши ушу экен,
Күйөнүштүн өз жаны
Кара курт деген куш экен.
Жакындабай жанына,

Жарым таш жерде турчу экен.

Кароолго Камбар барыптыр,
Карап туруп бир кушка,
Айран азыр калыптыр.
Чыңырган үнү чын жаман,
Бейлесе* үнү бек жаман,
Канатын сабап барпырап,
Каргадай үнү чаркырап,
Азап тарткан Күйөнүш
Алда канча бөлүнүп,
Карап турса кара куш
Катуу-катуу кыйкырат
Топуракка көмүлүп.

Алда кандай бул иш деп,
Айгай салган куу куш деп,
Камбар мылтык алганы,
Кароолго көзүн салганы.
Башын өлчөп эр Камбар
Маша ирмеди куш үчүн,
Бакырган куш деп ушу үчүн,
Мылтыктын огу жетиптир,
Башын үзүп кетиптир.
Кулак тунду дүңгүрөп,
Бузулгандай көрүндү
Дүнүйө жүзү күңгүрөп.
Жашыл түшкөн немедей
Жаркырады асман-көк,
Жер титиреп жаткандай,
Жер дүбүртү андан көп.
Чакыр-чукур чад болду,
Кыйын аяр өлдү деп,
Кылымдын баары таң болду.
Ажыдаар болгон Күйөнүш
Анык аяр өлгөн соң,
Ааламга маалим болду иш.
Күйөнүш өлгөн жери бар,
Кара-Тегин Алайда
Ушу күндө бир жерде
Күйөнүш деп күлдү журт
Айтып жүргөн кеби бар.

Башчы болгон тарсага
Баатыр Шоорук эри бар.
Жүз кырк миң кошуун кашында,
Чагалак каар дегени
Чабдар качыр ат минген
Чаап чыгып келгени.
"Жаткан кыргыз эл,- деди.
Ажалың анык жеткениң,
Азыр мага кел!" - деди.

Майданда байрак булгады,
Өлөрүң келгин дегенде
Өткүр Сыргак турбады.
Өнөрү болсо көрөйүн,
Өнөрү жок ит болсо,
Өзүн жерге көмөйүн.
Арыстан сыркак күүлөнүп,
Ачууланып сүйлөнүп,
Эр Сыргакта не туруш?
Кызыл атка камчы уруш!

Качырып Сыргак жеткени.
Ошо турган Чагалак
Найза муштап өткөнү.
Чагалактын найзасы
Чарайнага бир тийип,
Чарт үзүлүп кеткени.
Айгайлаган оозу деп,
Ажал күнүн ушу деп,
Оозго найза жеткени,
Шилисинен коркоюп,
Найза чыгып кеткени.
Чагалак кетти чалкадан,
Анык ажал кармады.
Чагалагын өлтүрүп,
Чалкасынан салганы.
Майданда Сыргак бакырып,
"Баатырың бери чыккын!" - деп,
Байрак булгап чакырып,
Сырттан Сыргак туруптур,
Кан төгүлөр кези экен,
Маймунду кудай уруптур.
Отуз миң, черүү ат койду,
Ат койсо да бат койду.
Ошо күнкү уруштан
Ойбойлошуп жан тойду.
Отуз миңи жабылып,
Ок, мылтыгын камынып,
Туш-тушунан Сыргактын
Душман келип кол салды.
Кол салганда мол салды.
Миңди көрсө, шашпаган,
Миңди көрсө бир өзү
Көп экен деп качпаган,
Билгең ишин баштаган,
Санды көрсө, шашпаган,
Санды көрсө бир өзү
Жалгызмын деп качпаган, .
Сундурса, найза тартпаган,
Сумсайып жоодон кайтпаган
Сыргакен Көкказык атты чуратып,
Көсөмдөрдүн кыйласын

Көмө чаап сулатып,
Артынан тозоң буратып,
Аянбай уруш салыптыр.
Эки-үчөөн көмө чапканча,
Эңшерилип көп кыргыз
Эми кирип барыптыр.
Элүү миң черүү акырып,
"Жаа, алдалап" бакырып,
Жапырт кирди урушка.
Отуз миң келген жөө экен
Ойду көздөй жапырды,
Обого чаңын сапырды.
"Жүр-жүр! " дешип баарысы,
Шоорук кандын кошууну
Жүз миңи кнрип калышты.
Аларды көрүп акырык,
Найзага желек жапырып,
Акбалта, Жакып карысы
Арыстан Манас баш болуп,
Ак калпак кыргыз баарысы
Ат коюшуп калышты.
Аралашып эки кол,
Арманы жок салышты,
Айбалта, кылыч чабышты...

* * *

Ар түрлүү элдин улугу,
Арманда Шоорук куруду.
Сакалат менен тарсасы
Келген экен бул колго
Ынды менен калчасы.
Күн жүрүшү тарабы
Жылкыга таңсык барчасы.
Качыр минген, нар минген,
Төө мингени дагы бар,
Төбөлөшүп көп кошуун,
Уруш болгон чагы- бар.

Кыйгактуу найза, көк түпөк
Кылымга тете кырк баатыр,
Кыраан Манас баш болуп,
Чуу тартып уруш салганда
Чуңкурларга кан толуп,
Алайдын башы Ала-Бел,
Аралашкан калың эл.
Тууга карап турушуп
Туу такандап урушуп,
Колтуктун баары чоюлуп,
Колдун баары жоюлуп,
Канаттын баары кайрылып,
Чапандын баары айрылып,

Этектин баары түгөнүп,
 Ээрлер сынып үбөлүп,
 Эриндин баары кесилип,
 Эмчектин баары эзилип,
 Тизенин баары сүзүлүп,
 Тйзгиндин баары үзүлүп,
 Мылтыктын баары атылды,
 Мыктылардын баарысы
 Кызылдай канга батылды,
 Кылычтын баары чабылды,
 Кыргыз уулу бүткөнгө
 Кызык бүгүн табылды.

Найзанын баары жанчылып,
 Ажалдуу өлүп, жан чыгып,
 Курсунун баары урулуп,
 Күнү бүткөн жандары
 Денесинен суурулуп,
 Төө минген аскер эчен сан,
 (Төөгө ишенип урушкан
 Төбөндөн тийген кандай жан!)
 Аттуулар мурун жетишип,
 Найза сала кетишип,
 Качырды минген кайгырды,
 Каруусу аттай боло албай,
 Кара жандан айрылды.

Нар мингендер аргытып,
 Кайраттанып каргытып,
 Алтайдан келген кыргызы
 Арбын экен ырысы,
 Арбын эмей неткени
 Качкандарын куткарбай,
 Качып берсе жеткирбей;
 Кармашкан жоосун кеп кырды.
 Жакын ара келтирбей,
 Эртесн жок кечинде,
 Түш эңкейген кезинде
 Көтөргөнү туу болуп,
 Көзүнүн жашы суу болуп,
 Сандыргалуу айкөлдүн
 Заарына чыдабай,
 Шоорук каны баш болуп,
 Качып алып жөнөдү,
 Ар тушунда бел менен
 Ашып алып жөнөдү.
 Өлгөнүнөн калганы
 Эки үч бөлөк бөлүнүп,
 Шашып алып жөнөдү,

Анжыян, Кашкар арасы
 Алайдын башы бел экен,

Ары жагы Таш-Коргон,
 Тагырма деген жер экен.
 Капчал-капчал коосу бар,
 Тар капчыгай тоосу бар,
 Калча менен тарсасы
 Капчыгайга чуурушуп
 Качып кирди каячасы.
 Аты-тондон кечишип,
 Талабына жетишип,
 Жылаңайлак-жылаң баш
 Ташка чыгып кетишип,
 Үңкүр көрүп тоо-таштан,
 Жерге кирген андан кеп.
 Жийде, жангак токойго
 Черге кирген сандан кеп.
 Тоодо токой бадамы,
 Тоого-ташка тыгылды
 Шоорук кандын адамы.

Качкан жоосу курусун,
 Алып жүрөт кыргыздар
 Ээси жок аттарын,
 Бүтүрүп алып жумушун.
 Миркапты көздөй бет алып,
 Каны Шоорук салыптыр,
 Үч жүз миң келген кошуундан
 Шоорукка жолдош көп элден
 Алтымыш миңи калыптыр.
 Кабандар деген жол менен,
 Бузулуп качкан кол менен,
 Кеман качып алыптыр.
 Алайдын башы Ала-Таш
 Ар жагы Тегин, Кара-Коо,
 Артына түшүп душмандын
 Атпай кыргыз калың жоо.

* * *

Аларды таштап коюңуз,
 Арыстан Манас баатырдын
 Кабарынан болуңуз.
 Сексен төрт киши эр менен
 Арт жагында көп кыргыз
 Алты уруу арбын эл менен,
 Артынан келип арбышып,
 Эки жүз миң толуптур,
 Эки жүз миңден артыгы
 Он тогуз миң болуптур.
 Кабарт, Саркол, Ыдыраң,
 Ардалык аяр баш болуп,
 Аякты көздөй кыдырган.
 Чаганы деген бел ашып,

Таз-Кыйыр деген жер басып,
 Аяр Ырдык, Чүкүрүк
 Он тогуз миң кол менен
 Олор барсын жол менен.
 Кара-Тегин тоо менен,
 Капчыгай терең коо менен,
 Бош алган атын алышып,
 Болжолдоп жолго салышып,
 Бара турсун ушулар,
 Шоорук кандын артынан
 Жүз миң кошуун кол менен
 Жүргөн баатыр Манас бар.

Эки күн, бир түн качыптыр,
 Энтелеп жаман шашыптыр.
 Шоорук барды жерине,
 Аныктап кабар сала албай,
 Өз караган элине.
 Кылчайбай кыргыз калкына,
 Үркүп качып кетүүгө
 Бадакшан, Маймун, Балыкка
 Башын катып калыкка,
 Самбыла шаар, Таш-Котон,
 Үмүтүн үзүп ошондон,
 Уруштан качып бошонгон,
 Тагырмадан көчүүгө
 Бадакшан, Балык, Маймунга
 Барып кирип кетүүгө,
 Чөлү түбү багыты,
 Башкы журту Шооруктун
 Тарса, Калча, Маңгыты
 Барган жерден дарбытты.

"Түбүң түшкөн кыргыз, - деп, -
 Түк ырайым кылгыс, - деп, -
 Калың кыргыз эл келет,
 Киши экен,-деп, - ойлобо,
 Аккан дайра сел келет.
 Бири миңден коркпогон
 Баатырды көрүп келдим,- деп, -
 Баш кесүүдөн сезбеген
 Капырды көрүп келдим деп, -
 Караанын көрсөң өлөсүң,
 Кача көргүн элим"-деп,
 Кууган Манас баатырдан
 Куруп калган Шоорук кан
 Жарым күн мурун барыптыр,
 Жар чакыртып туш-тушка,
 Калкына кабар салыптыр.
 Ую, төөсүн айдашып,
 Убарага калыптыр.

Качыр менен эшегин
 Кайда деп жоктоп эсебин,
 Узун куйрук кою бар,
 Эки-үч күндө келер деп,
 Камданып качар ою бар.
 Таң атканда Шоорук кан
 Калкы үркүп дооруккан
 Ордосуна барыптыр,
 Ойбоюк айтып салыптыр.

Шашкеге калбай эр Манас
 Шатырап кирип барыптыр.
 Кырдагысы кызыл уук,
 Козголо элек кезинде
 Кыйкырып кыргыз келди жуук.
 Байлаган бойдон мал калды,
 Баштыкта бойдон дан калды.
 Базардаш тооктой
 Байпандаган чал калды.
 Добул согуп дүнгүрлөп,
 Жер көчкөндөй күнгүрлөп,
 Ак асаба кызыл туу,
 Айгайлаган ызы-чуу,
 Көк асаба, кызыл туу,
 Көк жаңырган улуу чуу.
 Барып калган артынан
 Көңкү кыргыз колу ушул...

"Агарып суусу аз болгон,
 Айласыз жерим таш болгон.
 Ар түрдүү журттан баш болгон,
 Маңгыт менен Калча бар,
 Башка уруудан канча бар.
 Тагырмалык тарса бар,
 Инди менен Маймун бар.
 Катылып кара кыргызга,
 Как өзүмдө айбым бар.
 Шоокун кыпчак Абий бар,
 Каңгайлык калмак башы бар,
 Кыргыздан бар Жедигер,
 Кырып кыргыз салган соң,
 Кыйрым кайдан жетилер.
 Бозек менен шаңкай бар,
 Ойрон кылды баарысын
 Оңолбогон далай бар.
 Бузулуп кетип кандыгым,
 Мурунтадан ойлонбой,
 Мындай иши бардыгын!
 Өкүмсүп туруп, өрттөндүм,
 Кыйынсып туруп, кырылдым.
 Олжосу болду кылымдын.
 Катыларга катылбай,

Кадемим мындай катарбы ай!
 Кабылан жолго жатарбы ай!
 Жолутарга жолукпай,
 Жолум мындай катарбы ай!
 Жолборс жолго жатарбы ай!
 Бул түгөнгөн кыргыз тукуму,
 Түк билбеймин мен муну,

"Кытайдан качкан качкын деп,
 Маңгулдан качкан байкуш деп,
 Байкабай барып кол салдым,
 Кол салбай куруп калсамчы,
 Балакетке чоң калдым.
 Күн чыгышта Кумулду,
 Кумул деген калаа бар,
 Ал Кумулдун атагы
 Араң бизге угулду.
 Баш алып качып келди деп,
 Барып буга катылдым,
 Манас деген бу кыргыз
 Баарын алган шыкылдуу.
 Жетиген жагы Кара мор
 Калың кыргыз журтуна
 Кабат келген бу бир доор,
 Аңдабай барып асылып,
 Кайнаган экен менде шор.
 Өзүнө барып жыгылып,
 Өлтүрбө деп сыйынып,
 Кыл деген ишин кылайын
 Кабылан Манас баатырга
 Карап берип тынайын.
 Калкым кетти чачылып
 Абийрим калды ачылып.
 Күн батыш жакы четинде
 Катаган деген бирөө бар,
 Дагы турар асылып.
 Кундуз, Талкан жери бар,
 Бет алып кирсе, соо койбос,
 Беш уруу кыргыз эли бар.
 Барбардигер жар болгон
 Берен Кошой эри бар.
 Бекер турам дегеним,
 Меники кайдан эби бар?!
 Кызыл муштум балдарды,
 Кырдырбаймын калганын
 Кызыл ээк чалдарды.
 Эмгектеген жашы бар,
 Эндиреп калган башы бар.
 Эңкейип калган кары бар,
 Кыйылбай карап бербесем,
 Кылар иши дагы бар".

Муну ойлонду Шоорук кан,
 Мурунтадан ойлонбой,
 Мурдар* болду канча жан.
 Көрүндү дүйнө көзүнө,
 Көпөмсүгөн кан Шоорук
 Эми келди эсине.
 Тартуу алып бармакка
 Эр Манастын өзүнө.
 Ордодо жүргөн отуз кыз -
 Окуп жеткен баары уз.
 Кымбат баа кийгизип,
 Кылтылдаган жорго аттан
 Отуз бедөө мингизип,
 Жасап кыздын баарысын
 Таштады Шоорук намысын.
 Өз баласы Акылай
 (Ойлонсоң кара жан кыйын,
 Ошону баштап алышын!)
 Он алты жарым жашы бар,
 Олондой кара чачы бар.
 Тал чыбыктай бою бар
 (Салтанатын коюп ал!)
 Кашы кара кыйылган,
 Карасаң сонун бу бир жан.
 Көзү кара коюлган,
 Көргөндүн көөнү тоюлган,
 Ар мүнөзү бир башка
 Ак тасмадай чоюлган..
 Тиши актаган күрүчтөй,
 Он шоошагы, сыпаты
 Зымга тарткан күмүштөй.
 Ачык кабак, жатык сөз,
 Кобул мурун, марал көз,
 Алма моюн, түймө баш,
 Кепичинин такасы -
 Жаркыраган жакут таш.

Шоорук шондо кеп айтып,
 "Акылай, балам! - деп айтып, -
 Башында, балам, "кой!" дедиң
 Байкабай туруп, "жок" дедим.
 "Урушпа, ата, кой!" - дедиң,
 Угуп туруп, "жок" дедим.
 Тилиңди, балам, албадым, -
 Тигилди капка арманым.
 Тим кетти, балам, дарманым.
 Жаным тирүү калса деп,
 Тиледим да, зарладым.
 Нуркталып калган эл экен,
 Ушу күндө бу кыргыз
 Урушка туулган неме экен.
 Түптөлүп калган эл экен,

Түк качпаган өлүмдөн
 Дүмөккө туулган эме экен.
 Башы Кумул, Бээжинде,
 Аяк жагы төмөнкү
 Арал көлдүн жээгинде.
 Кыямы жатыр төмөнкү
 Кабылыстан жеринде.
 Алсаң балам кебимди,
 Тартуу кылып барам деп,
 Таап турам эбинди.
 Ат уясы сатуу деп,
 Кыйырдан угуп жүргөмүн,
 Кыз уясы тартуу деп.
 Айтканда тилим алсаң, дейм,
 Атакенди өлүмдөн
 Ажыратып калсаң, дейм.
 Каалаган атың миниңиз,
 Кайышканым билиңиз,
 Тандаган тонун кийиңиз,
 Табытта турам, билиңиз.
 Тартуу тартып багынып,
 Жан аргасын кылбасак,
 Аман калбас бирибиз!"

Деп айтты Шоорук кызына,
 Кыз сүйлөдү тышына:
 "Өкүнбө өткөн ишиңе,
 Өкүнүчтүү ажал келгендир
 Өлгөн далай кишиңе.
 Тандоо менен ат минип,
 Талап менен тон кийип,
 Байытат белем кыргызды.
 Башында сизди тийгизип,
 Бар ишти куда й кылгызды.
 Байкабастан катылып,
 Башында сизди тер кысты.
 Так өзүмдү апарып,
 Тартуу кылса канына,
 Болор элем көп себеп
 Далай элдин жанына".

Акылай мындай деген соң
 Шооруктун жаны жай алып,
 Кымбат баа буюму
 Кызыл кымкап зер алып,
 Сегизинчи күнүндө
 Кырк бир кызыл нар менен,
 Кыйла сонун шаң менен,
 Чабындыдан кутулган
 Алты жүздөй мал менен,
 Отуз бир сулуу кыз менен,
 Нан көтөрүп, туз менен

Астына барды каныңыз.

Бакчага тигип көк чатыр,
 Жаңыдан келип Манаска,
 Бабылга барган көй баатыр
 Бабырашып олтурган,
 Жайын айтып уруштун,
 Жабырашып олтурган.

Үшүнтүп турган кезекте
 Узун сакал, саз өңдүү
 Устуканы кашаадай,
 Алтымыш нөкөр кашында,
 Алтындуу таажы башында,
 (Эми келди Шоорук кан
 Элүү сегиз жашына).
 Бото куру мойнунда,
 Эки колу боорунда,
 Жаш төгүлүп койнуна,
 "Болдум душман сизге, - деп,
 Каар салдың бизге, - деп,
 Арыстан .Манас баламсың,
 Ата жолун изде, - деп,
 Кылар болсоң тез кылгын,
 Эргерээк ишиң иште, - деп.
 Тартып келдим кызымды,
 Жалынып жаным сурайын,
 Жалпы журтум кысылды.
 Жан билбеген сырымды,
 Салдым сага чырымды.
 Жайыңды билбей катылып,
 Далай журтум кырылды.
 Өзүң билгин, эр Манас,
 Ырайым бизге кыларды.
 Өчөшсөм билдим өзүм да
 Өмгөктөтүп кырарды.
 Боздоторсуң элимди,
 Бошоторсуң жеримди.
 Салсаң бизге каарынды,
 Талкаларсың шаарымды,
 Жоготорсуң барымды,
 Жок кыларсың карымды,
 Жол кыларсың шаарымды.
 Алакандай Самбыла,
 Азыр да аман калган жок,
 Арыстандын бирисиң,
 Айтканыңда жалган жок.
 Чабамын деп камымдым,
 Кошуун алып үч жүз миң,
 Алайыңа жабылдым.
 Алдырып коюп өзүңө,
 Жан соога деп сабылдым.

Арзан деп барып тиём деп,
 Арыстанга катылып,
 Акылымдан жаңылдым.
 Мурун бардым урушка,
 Урушпай, ушалансамчы,
 Отуз төрт күнү камалдым
 Мыргаптын башы бурушка.
 Күн чыгыш жагы Мыргаптын
 Кубандын коосун өрдөдүм,
 Ардыгым ала тоодон чоң
 Ажалы жоктон өлбөдүм,
 Акыр аргам кеткенден
 Акылай балам баш кылып,
 Алып тартуу жөнөдүм".

Айтты Шоорук мүдөөсүн,
 Арыстан Манас баатырдын
 Адам билбес мүнөзүн.
 Кылая багып күлбөгөн,
 Күлгөндүн сырын билбеген,
 Күңгүрөнө сүйлөгөн,
 Күлпөңү* арткан дүйнөдөн.
 Каалгадай кашка тиш -
 Калайыктан башка тиш,
 Кашкайып чыгып алыптыр,
 Абакеси Бакайга
 Арыстан эр сөзүн салыптыр:
 "Абаке, бу сөз кандай?"-деп,
 Арсаңдап күлүп калыптыр.
 "Өзүңүзгө сыйынып,
 Өтүнүп келген жан экен.
 Айтканын азыр кылыңыз,
 Не мүдөөсү бар экен?".

Ал сөздү айтып салганы,
 Орчун кыйын көпчүлүк
 "Оң сөз" - дешип калганы.
 "Ордоңузга киргин"-деп,
 Оболунда Шооруктун
 Өзүн баштап барганы.
 Шоорук кирди сарайга,
 Шоораты* кетти далайга.

* * *

Тартуу келген кыздардын
 Таттуу болду сөздөрү.
 Тандаганга бу кыздар
 Өзү каалап тийсин деп,
 Тандасын деп өздөрү,
 Кыраандар күлдү каткырыл,
 Кыздарды минтип шаштырып.

Ойрондор турду жардашып,
 Ортодогу отуз кыз
 Көпчүлүккө көз салып,
 Кыдырата карашып,
 Кыздар болсо тек турду,
 Бир-бирине жанашып,
 Сен каалагын деп турду.
 Чоролор кирди кыйкырып,
 Мейли кары, мейли жаш,
 "Бейбак кыздар, көзүңдү ач!
 Самап турган силерди
 Сандаган черүү эл болот.
 Кайсы бирин кааласаң,
 Кармаганың эр болот".
 Оолугушуп кыздарга,
 Оңдонушуп бойлорун,
 Мени кармар бекен деп,
 Оодарып кызга ойлорун,
 Кырдап кийип бөрктөрүн,
 Кыз үчүн оңдоп көрктөрүн,
 Сай кашканын баарысы -
 Жашы менен карысы -
 Сакал-мурут тарашып,
 Жардап кызга карашып,
 Тамаша сөзүн айтышып,
 Жамандыктан кайтышып,
 Көзүн кызга салышып,
 Көркүн оңдоп кай бирөө,
 Көрөр бекен мени деп
 Көбүрөөк сүйлөп калышып,
 Курчап турду кужулдап;
 Кайсы бирөө урушуп,
 Сен илгери турдун деп,
 Ачуусу келип куучундап,
 Ортодо кыздар турушуп,
 Теги койбой алат деп,
 Тийүүгө моюн сунушуп.

Кара турат, кан турат
 Каалайт экен бизди деп,
 Канча түрдүү жан турат:
 "Уругу кыргыз эл экен,
 Улугу Манас эр экен.
 Эркибизге койгону,
 Кааламак бизге эп экен.
 Камалып турдук канчалык,
 Кадыр кылды мынчалык".
 Мына ушуну ойлонуп,
 Алда нече толгонуп,
 Каалаганын кармоодон
 Кыздын баары кысылып,

Ырас коркуп кай бирөө,
 Ырандары бузулуп,
 Эсин чыкпа урган деп,
 Бир-бирине шыбырап,
 Ыйлаганың тим тур деп,
 Эриндери кыбырап,
 Ботодой көзү жоодурап,
 Болоттой чачы шоодурап,
 Сүйгөнүңдү карма деп,
 Астыртадан кобурап,
 Шуттуусу* көзүн салышып,
 Сумсайышып калышып,
 Эстүүлөрү элдиреп,
 Эмне күнгө келдик деп,
 Эне атадан айрылып,
 Эрге тийип өлдүк деп,
 Эгем башка салган соң,
 Не да болсок көрдүк деп,
 Шуттуусу күлкү башташып,
 Момуну көзүн жашташып,
 Кичүүсү айтып улуусун,
 "Кишиден башка бою узун",
 Каалоого болбой камалып,
 "Ушу киши болбой курусун",
 Улуусу айтып кичүүсүн,
 "Кысылбай барып карма кой,
 Кыргыздын кыйын кишисин,
 Кыйпындайсың бейбак" - деп,
 Кыздын баары кысылды,
 Тер боюна сызылды.

Кырка турган көп колдо
 Кыздарга кызмат көп болду.
 Кыз уялып карабай,
 Караганга жарабай,
 Эстери чыгып элдиреп,
 Эмгекке кандай келдик деп,
 Карадык кыргыз калкын деп,
 Баарысынын билбейбиз,
 Ким экенин атын деп,
 Аядил айтып салыптыр
 Астынкы тандоо бизге эмес,
 Акылайдын жолу деп.
 Шооруктун кызы Акылай,
 Шоодураган капырай,
 Короз моюн, аппак эт,
 Койкондогон кара бет,
 Карагат көздүү, кардай эт»
 Кашкаңдаган кара бет:
 "Болгон бизге керим, - деп, -
 Болсун Манас эрим" - деп,
 Кыздардан чыгып бөлүнүп,

Кыргоолдой мойну көрүнүп,
 Сунала басып суйкайып,
 Суу чыбыктай буралып,
 Сырттан эрге бет алып,
 Манасты башта көргөндөй,
 Барып келип көнгөндөй,
 Баатырдын барды кашына,
 Кыздан чыккан Акылай
 Конду дөөлөт башына.

"Карап көрсөң теги, - деп, -
 Келди мунун эби, - деп, -
 Акылай мурда каалады,
 Артыкпызбы андан" - деп,
 Алиги турган отуз кыз
 Бирден-бирден кармады.
 Карап турган көпчүлүк
 Каткырыгы баш жарып,
 Катуу күлүп калышып,
 "Мыктысып туруп алдың, - деп,
 Кыйын да болсоң, бу сапар,
 Кыздан куру калдың"-деп,
 Шылдыңдашып калышып,
 "Кыз тийбеген алсын,- деп,
 Кырк төөдөгү алтынды"
 Кыргыздарга бөлүшүп,
 Кыраан Манас кошууну
 Кызыкты мындай көрүшүп,
 Арыстан Манас баатырың
 Акылай сулуу алганы.
 Кыз жактырган чоронун
 Калды бекен арманы?

Арыстан Манас баатырың
 Мүдөөнө жетти акыры.
 Ар тарапка бет алып,
 Алтымыш киши чаптырды,
 Кошуундагы кыргыздын
 Баары мында келсин деп,
 Самбылага чакырды.
 Бир жумадан, бир жума,
 Ат, кунанды чаптырып,
 Таажик менен тарсаны
 Текши баарын чакырып,
 Той өткөрүп көп күнү
 Кыйындын баарын жыйдырып,
 Балбан сайыш, көкбөрү,
 Бар өнөрүн кылдырып,
 Отуз күн оюн салышты,
 "Такка Шоорук олтурду,
 Бир ай деген отуз күн
 Кызыкты кыргыз толтурду.

Кызын алып жарашып,
Болжолдуу кырк күн өткөн соң,
Кыгыздын баары тарашып,
Калк аралап мынчалык

Кабылан Манас баатыры
Анжыянга бет алып,
Ал жөнөдү акыры.

МАНАСТЫН ОЛУЯТ ЧАЛДЫ БҮКТӨГӨНҮ

Кең Анжыян кыдырып,
Керме-Тоону сыдырып,
Жүрүп келет баатырың,
Булутка тийип баштары,
Бозоруп жаткан асканы
Көрүп келет баатырың.
Аралады Алайды,
Ангеме кылды далайды.
Көсөл төрө көк жалың
Көңкү* кыргыз жерлерин
Көрбөгөнү жарайбы.

Олуяттын жанында
Отуз, кырктай эшен бар,
Кошоматка сүйлөгөн
Он чактыдай чечен бар,
Дүйнө малы нечен бар.
Дөө сыяктуу жалгыз чал,
Жалгыз-жарым өткөндөн
Жан адамга билгизбей,
Койчуга алган далайды.
Кул ордуна жумшады,
Олуят күттү малайды.

Уккан менен көргөндөн,
Оёнуң Манас көп уккан,
Обурагы дүң болгон
Олуят чалды көп уккан.
Көөнүнө жакса айтмакка,
Көрүп кайра кайтмакка,
Чалгындаган кези экең .
Жолборсундун бул жакка.
Чоң-Кайканды караса, -
Жайнап жаткан көп мал бар.
Ополду жалгыз ээлеген
Олуят деген бир чал бар.
Келген менен кеткендин,
Ошол жолдон өткөндүн,
Олуят бата бердим деп,
Он киши болсо, жүргүзбөй,
Бир атын алчу бергин деп.
Кирекечтен төө алып,
Мал кайтарып жөө алып,
Мен олуя деп айтып,
Ошондой сөздү көп айтып,
Олуямын дегенде.
Батасына мал берип,
Олуя колдойт экен деп,
Алтын, күмүш, зер берип,
Кирекечтер келайтып,
Жүздөн бир деп нар берип,
Өткөн, кеткен тайыптыр,
Ошентип жүрүп Олуят,
Обу жок кыйын байыптыр.

Кабылан төрө айкөлүн
Алдыга чыкты жол чайлап*,
Аркасынан карасаң,
Алпы, дөөсү бүт жайнап.
Ополдун тоосу бийик тоо,
Алыстан башы көрүнгөн,
Ак булутка чөмүлгөн.
Өзөндүү шибер өндүр саз,
Жердеп турган эли аз.

Арыстан Манас, айкөлүн
Дүрбү салып жер көрдү,
Түрмөктүү ашуу бел көрдү,
Өзөнүнөн тал көрдү,
Өрүшү толгон мал көрдү,
Боз ордонун ичинен
Болкойгон семиз чал көрдү.
Ат минбеген жөө көрдү,
Адамдан кыйын дөө көрдү.
Сакалы көлдүн камыштай,
Жакжайылып алыптыр,
Бел курчоого барыптыр,
Селкилдеген сакалын
Ак аралап калыптыр.
Тээ күдүрөйгөн көп караан
Же чогулушкан эл эмес,
Чондугун өлчөп караса,
Эр Манастан кем эмес.
Селдеси бар башында,
Сегиз молдо кашында,,
Ууру кылып мал тапкан

Уяты жок азыр да.
Канчаны уруп кыйнаган;
Канчалар малын алдырып,
Каруусу жетпей ыйлаган...

Арыстаның карап турганы,
Ошо чалга айран калганы.
Абасы Бакай, Кыргызлы,
Төлгөчү кара Төлөгү,
Төрт киши болуп эр Манас
Ошол коргонду көздөй жөнөдү.
Бетеге белден былкылдап,
Аркасынан баатырлар
Санжап* менен кылкылдап,
Темирдүү найза жылтылдап,
Буудандары булкунуп,
Жоо көрсөк деп уландар,
Бук болушуп жулкунуп,
Кылычты колго алышып,
Сырты менен бир-бирин
Маш ойношуп чабышып,
Найза менен сайышып,
Найза чукул келгенде,
Тийгизбестен кагышып,
Топ-топ болуп жарышып,
Бөлүнүшүп эки жак,
Ойноп келет салышып.
Барган сайын закымдап,
Асаба туусу калкылдап,
Алиги көргөн чоң чалга
Баатырың жетти жакындап.

Караанын көрүп Манастын
Олуят чал баш болуп,
Көзү толгон жаш болуп,
Бир-бири менен коштошуп,
Молдо, кожо, эшендер, -
Баары чогуу боздошуп,
Олуят чал карады,
Кайдан чыккан задгар деп,
Келгендерди сынады.

Боз жорго экен мингени,
Боз чепкен экен кийгени.
Бер өлүмдөн башканы
Өз ою менен билгени.
Ушинтип, Бакайды көрүп сынады,
Байкуш чал жаман ыйлады.
Бакайды таштап жөнөдү.
Эми Олуят сынап турганы,
Төлгөчү кара Төлөгү
(Төлөк жанда турганда,

Төрөсү бекер өлөбү!)
Төлгө тартса, төп келет,
Башы тогуз төрт келет.
Эр Манасты караса,
Тоодой жалын өрт келет.
Манасты көрө салганда,
Мууну кетти кылт этип,
Жыгылып кетти шылк этип,
Жатып калды тырп этип.
Чагарак куйрук чаар нар
Жандай коюп чамынат,
Жоо көрсөм деп сагынып.
Ал-аңгыча баарысы
Манасты тосуп чыкты камынып.
Кара жандан түнүлүп,
Кабыланды көргөндө,
Олуят оңко-чоңко жүгүнүп,
Астынан чыкты жүгүрүп.
Сүкүт* тарткан эшени,
Сүлкүлдөгөн ыймамы,
Колунан түшүп калыптыр
Окуп турган кураны.
Чукул келип эр Манас,
"Силер кимсиңер?" - деп, сурады.
"Олуят ким, каның ким?
Олуят деген чалың ким?
Оттоп жаткан мал кайсы?
Өткөн менен кеткенди,
Канап-бутап жоготкон
Кара жемсөө кан кайсы?
Канча молдо, канча эшен
Жолоочу жолдон жүргүзбөй,
Кербенди базар киргизбей,
Кедейге жылкы мингизбей,
Малдуусунан мал алып,
Нандуусунан нан алып,
Ополдун тоосун тайыпсың,
Оюң менен бу жерде
Арам малга байыпсың!
Жөө-жаланды урупсуң,
Жөөлөп-тепсеп турупсуң.
Өткөн менен кеткенди
Жолун тосуп куруттуң,
Атын тартып минипсиң,
Тонун сыйрып кийипсиң.
Анык шайтан өзүңсүң,
Алиге аман жүрүпсүң!"
Каарын Манас салды эми,
Ач албарсты кынынан
Арыстаның сууруп алды эми.
"Олуя болсон жутчу!" - деп,
Олуятты ошондо

Баштан ары салды эми.
 Башы түштү дүп этип,
 Чачы кетти үрп этип,
 Жаны чыкты бүлк этип,
 Алтымыш алты калпалар
 (Калпа кимди калкалар?).
 Казасы жетсе Манастан,
 Калпанын башын талкалар,
 Ууру, молдо, ушакчы
 Жолго тарткан тузакты.
 Жобураган молдолор
 Жок жерден айтып шарыят,
 Киши көрсө жорголор,
 Эшендин башын эптеди,
 Эми молдого ажал жеткени.
 Молдо менен кожону
 Боздотуп урду ошону.

Баарын союп кыйратып,
 Уй кайтарган уйчуга,
 Кой кайтарган койчуга,
 Малдын баарын айдатып,
 Топ-топ кылып жайнатып,
 Чогулган малды көрүшүп,

Чоролор жете келгенче,
 Төлгөчү Төлөк, эр Бакай
 Жылкычы менен койчуга
 Жалпы берди бөлүшүп.
 Бечералар дуулдап,
 Манаска батасын берип чуулдап,
 Манас Ополдун тоосун түптөдү,
 Олуят чалын өлтүрүп,
 Көргөндүн сеси кайтсын деп,
 Көк букага жүктөдү.

Жүрүп кетти эр Манас,
 Кожонун баарын боздотуп,
 Жылкычы болгон жигитке
 Бирден жулкунган күлүк коштотуп.
 Баатырың келет жер чардап,
 Эрөөлгө* чыгар эр тандап,
 Керме-Тоо бойлоп көрдүм деп,
 Конушум таап кондум деп,
 Мына ушуга дем байлап,
 Кыйкырып жоого тийишкен,
 Кыйышпай сапар жүрүшкөн,
 Кыны жок кылыч тагынган,
 Кыраандарга бел байлап.

МАНАСТЫН АТАСЫНА ТААРЫНЫП КЕТИП, АШТЫК АЙДАГАНЫ

Кең Таласка келгенде,
 Малга күндүү карысын
 Жыйган экен бул Жакып
 Өзү билгендердин баарысын.
 Ок өтпөгөн тон кийген,
 Ок жетпеген ат минген
 Оён келди Манаска.
 Миңди көрсө шашпаган,
 Миңден жүдөп качпаган
 Жолборс келди Манаска.
 Багалектен алышкан,
 "Балтырдан чапчып чалышкан,
 Жан аяшпай чабышкан,
 Бука моюн, буура сан
 Балбан келди Манаска.

Азамат келсе алкынган,
 Ат күлүгүн мингизди.
 Баатыр чором менин деп,
 Манас тон мыктысын кийгизди.
 Жылкыдан тандап бээ союп,
 Баатырың зыяпатын арттырды.
 Сары казы, кыйма жал

Манас коногуна тарттырды.
 Ала-Тоону айланып,
 Аркар атып байланып,
 Минтип көөнү жайланып,
 Күндө күлүк таптатып,
 Күндө жарак чактатып,
 Балбандары чалышып,
 Баатырларын карасаң,
 Ат үстүнөн алышып,
 Кара күчү карт толуп,
 Кабыландын чоросу
 Өңкөй баатыр кырк болуп,
 Жаткан экен эр Манас
 Ата-конуш жер болуп
 Жылгындуу Кең-Кол, кең Талас.

Баатыр Манас үйүнө
 Атасы Жакып күүлөнүп,
 Кирип келген кези экен,
 Каарланып сүйлөнүп:
 "Уулум, Манас, өлсөңчү!
 Өрттөнгүр уулум өлдү деп,
 Омолто кырып малымды,

Ушу жерге көмсөмчү!
 Менин кетирди кудай алымды,
 Жеп-ичкенче жоготтуң
 Менин жер жайнаган малымды.
 Укпай койдун сөзүмдү,
 Сороктоп чаап көрүнгөн
 Күндө басат өзүңдү.
 Ажал жетпей, күн бүтпөй, Адырмактын
 куланын
 Мен куумак болмок экемин,
 Балалуу болдум деп жүрсөм,
 Куубаш болгон экемин.
 Санаамдан кеткис чыр кылдын,
 Манас,
 Сан караны миң кылдың, Манас.
 Аты жокко ат берип,
 Тону жокко тон берип,
 Картайып калган кезимде
 Мушкулду мага сен кылдың,
 Манас

"Кайнаган түмөн мал кайда,
 Өндүрдүү Алтай жер кайда?
 Кабыргалаш турчуу элек,
 Кара кытай эл кайда, Манас!
 Кармап сойду ээмди,
 Чыгардың капкайдагы кээмди.
 Кетирдиң жаман алымды,
 Алтайдан күткөм сан кара,
 Манас, сен талаага чачтын
 малымды.

Байгеге сайдың малымды,
 Кетирдиң менин алымды,
 Кош колдоп чачтың талаага,
 Куу балам, колумдагы барымды!
 Бошоттуң менин шайымды,
 Бакырга кармап союпсуң,
 Кирди кол менен кармагыс
 Ыймандуу жакшы малымды.
 Калың малдан айрылып,
 Өлгөнү келген экемин,
 Бул Манастын кордугун
 Көргөнү келген экемин.
 Түгөттүң түптүз күлкүмдү,
 Сарп кылып жоготтуң,
 Сен, Манас, сан казына мүлкүмдү.
 Ушубу сенин кылганың,
 Атаңды сыйлап турганың?!
 Атаганат куу дүйнө,
 Талатып Манас ар кимге,
 Талаага кетти жыйганым!"

Муну уккан соң Манастын
 Кежири чогуу кармады,
 Кеп сүйлөбөй, тил катпай,
 Кабыландын ызгаары
 Бетине чыга калганы,
 Каалгадай кашка тиш,
 Калайыктан башка тиш
 Бөлө-бөлө чайнады:
 „Мал күндүү Жакып атама
 Багжандашып нетейин,
 Колуна малын карматып,
 Эми мен башка жакка кетейин!
 Дүнүйө күндүү Жакыпка
 Түр салышып нетейин;
 Дүнүйө малын жеп койсом,
 Башка жакка кетейин,
 Кара ниет атама
 Кажылдашып нетейин;
 Канчалык малын жеп койсом,
 Калк кыдырып кетейин.

"Төгөрөктүн төрт бурчун,
 Төрт айланып чыкпасам,
 Бийлеп турган жеримди
 Беш айланып чыкпасам,
 Манас болбой өлөйүн!
 Саксаңдашып урушуп,
 Салмакташып тургуча,
 Туулбай туна чөгөйүн!
 Тирүү жүрбөй дүйнөдөн
 Бар кайратым чачайын,
 Атанын каарын укканча,
 Он сегиз миң ааламды
 Жер кыдырып басайын
 Желпиниш Жет-Кайт - жер
 түбү,

Жети айлана кыдырып,
 Ой-тоосун койбой сыдырып,
 Бел байлаган бел карап,
 Белгилүү мыкты жер карап,
 Катарлаш болор өзүмө,
 Карааны тоодой эр карап,
 Телегейи тегизди
 Эртелеп издеп тапсам бейм,
 Өзүмө теңтуш эгизди!"
 Манас бир кишиге билинбей,
 Бир адамга көрүнбөй,
 Купуя түндө камынып,
 "Бет алган жактан жол бер" -
 деп,
 Жаратканга жалынып,
 "Оо, кудурет, кантейин!

Он эки мүчө тең кылдың,
 Малымды чачып койдуң деп,
 Атама мынча кем кылдың!" -
 Деп ушинтип баатырың,
 Күнгүрөнүп күүлөнүп,
 Кара ниет Жакыпка,
 Өз ичинен сүйлөнүп,
 Коңгураган көк жалың,
 Кара-Буура, Чаткалда
 Калк оор уйкуда жатканда,
 Каарданып, таптанып,
 Капалуу кылып атасы,
 Таластан чыкты аттанып.

Беш-Таштын башы Бек-Жайлоо,
 Бек-Жайлоону ашты эми,
 Ар жагында Анжыян,
 Анжыянды басты эми,
 Анжыяндын Боз-Талаа,
 Боз-Талаага кирди эми.
 Бир ак сакалчан абышка
 Бет алдынан келди эми.
 Абышка туруп муну айтат,
 Аңгемени көп айтат:
 "Беренимсиң, белимсиң,
 Пендеден артык туулган
 Берен көк жал шеримсиң!
 Атыңдын оозун бура тур,
 Алдыңкы жерге тура тур.
 Кечээ Лоптун суусун бойлогон
 Орозду эле чоң атаң,
 Ага бет алган душман сойлогон,
 Кылымга кеткен атагы.
 Кытайдын четин четтеген,
 Кызыгышкан душманды
 Кыйратып атаң өрттөгөн.
 "Атаң Ороздун көзү барында
 Ала-Тоону жайлаткан,
 Эренсиген мыктыга,
 Найзакерден ыктууга,
 Эшигинин алдында
 Жүздөн тулпар байлаткан.
 Бет алыша келгенде,
 Душмандын шорун кайнаткан.
 Орозду акең барында,
 Басташкан жоодон качпаган;
 Ушу кыргыз журтуңду
 Ата болуп сактаган.
 Орозду аман турганда,
 Алышкан душман жадаган.
 Атаң өлүп, баш кетип,
 Андаалап журту тараган.

Алтайда энең тууганда,
 Киндик каның төгүлдү.
 Азыр менин өзүмө
 Сенин шердик түрүң көрүндү.
 Тилиңди алган адамды
 Тилге салып айдайсың.
 Тил албаса душманды
 Тигинен салып жайлайсың.

"Токсон тоонун урчукка
 Бел экенсиң, кулунум.
 Орозду атаң көк жалдан
 Артына калган бир тукум
 Сен экенсиң, кулунум.
 Сенде калк жайлаган тоо да көп,
 Өпкө жарып, өт алчуу
 Андыша турган жоо да көп.
 Андышкан жоого салышсаң,
 Бек азаптуу доолорго
 Бет алышып барышсаң,
 Жер өлчөөсүн алышсаң,
 Жекеге чыга сайышсаң,
 Айкырып найза сунганда,
 Бет алышып турганда,
 О, ботом, астыңдагы боз атың,
 Бейбелчеги бир тутам,
 Бечелдик сыны бар экен.
 Согончогу бир тутам, -

Сополдук сыны бар экен,
 Көкүл силкип, баш чайкап,
 Жашыктыгы бар экен,
 Бакандашып сайышса,
 Качкы сыны бар экен.
 Жол жорголуу кылтылдак,
 Алты ай сапар жол чыксаң,
 Бул атың жүрбөй калат былкылдап.
 Жет-Кайт минип, жол тартсаң,
 Жетимиш күнү тукатсаң,
 Желбес түрү бар экен.
 Ак асаба туу болсо,
 Айгайлаган чуу болсо,
 Башын чулгуп ,аралап,
 Кирбес түрү бар экен.
 Кайраттуу куйрук жал эмес,
 Кармашсаң капа кылбасын,
 Кармашка минер мал эмес
 Аманат жанга күч келип,
 Андыган душман бут келип,
 Айкырып найза сунганда,
 Айгайга кулак тунганда,
 Бет алыша турганда,

Ээр белдей белести
 Ашпай койчу мал экен.
 Эсил жанга күч келсе,
 Ээн калган боз атың
 Баспай койчу мал экен.
 Чычаары тар чочконун
 Чабалдык түрү бар экен.
 Бардыгып баспай калуучу
 Жамандык түрү бар экен

"Дегениңе көнөмүн,
 Аман болсоң көк жалым,
 Мен сага ата болуп беремин.
 Балам, Манас, тилимди ал,
 Акылга артык баталы,
 Анжыяндын боз талаа
 Күн мезгили алты айга
 Кош курашым жаталы
 Ат семирп ык болуп,
 Алты ай мезгил толгуча,
 Эр семирп бук болуп,

Ай талаа бетин жайлайлы,
 Аштыкты мыктап айдайлы.
 Толкутуп аштык алалы,
 Толукшуп жатып калалы.
 Кетмендеп жерди ачалык,
 Колдо турган иш экен,
 Кабылан Манас чырагым,
 Кочуштап тукум чачалык.
 Тилимди алып, кулунум,
 Кош жетелеп коржоңдоп,
 Буурусунду кармайлык.
 Кара кылды как жарып,
 Орток аштык айдайлык.
 Аштык бышар алты айда,
 Ошол аштык бышканча,
 Боз талааны жайлайлык!"

Абышка айткан ал кепке
 Кубанды Манас баатырың.
 Колдон келер оокат деп,
 Күп көрдү чалдын акылын:
 "Кетмендеп жерди оёюн,
 Кең-кесири тоёюн.
 Куу дүйнө жыйып, мал күтүп,
 Не муратка жетейин.

Андан көрө мен эми
 Аштыкчы болуп кетейин.
 Карыянын тилин алайын,
 Ушул туран Боз-Талаа
 Орток эгин салайын.
 Ороо толо даны бар,
 Казан толо наны бар,
 Кадимки дыйкан болоюн!"
 Ошол көргөн чал менен,
 Кайыптан чыккан жан менен
 Убаданы бек кылды,
 Кудай дешкен кеп кылды.

Айта-буйта дегинче,
 Ачыи көзду жумгуча,
 Түгөнгөн тоонун урчуктан
 Дүмүрөгөн тумшуктан,
 Тике жолун төтөлөп,
 Алып келди ошол чал
 Эки өгүздү жетелеп
 Шамыяны шайлалуу.
 Жолугуп турган ошол чал
 Кош жетелеп калганы.
 Манас буурусунду кармады.
 Жердин бетин ачканы,
 Кочуштап тукум чачканы,
 Ортоктошуп дан айдап,
 Көксөсүн көк жал басканы.

* * *

Арадан канча ай өтүп,
 Аштык бышкан күз жетип,
 Кырманды кенен түзөтүп,
 Баатырың чыканактап уйку алып,
 Чырым этип тынч алып,
 Жанбаштап жанды тындырса,
 Жатып уйку кандырса,
 Уйкудан чочуп ойгонуп,
 Оң жагына толгонуп,
 Карыяны караса,
 Кызарып кырман толуптур,
 Берен калган ак буудай,
 Кызылы кырдай болуптур,
 Баба дыйкан аксакал,
 Манас уктап турганча
 Белен кылып коюпуур.

Кызыл кандуу кыргынга
 Минүүчү жылкы турбайбы.
 Кызыл найза кылычка
 Кыйнап минер мал экен,
 Айлап жылдап согушка
 Сынап минер мал экен.
 "Бул жаныбар Кулатай
 Байтал бээнин кулуну,
 Кара жылкы дулдулу.
 Кашка тиши болоттой,
 Чаткы аягы кең экен,
 Табылгылуу колоттой.
 Тулпар экен, оолугат,
 Кырк аркан бою зынданга
 Азыр салып койсоң да,
 Таалайлуу эрге жолугат".

Карачага ошондо
 Канча сынчы муну айткан,
 Куланын жайын куп айткан.
 "Мойнуна чылбыр салыңыз,
 Ат арытып, жол чалып,
 Ит агытып, куш салып,
 Болжолдуу ээсин табыңыз.
 Тартуусу далай мүлк болот,
 Тайманбастан алыңыз.
 Бул Кулатай союзгур,
 Бел байлаган белдики,
 Бендеден артык туулган
 Медер болчуу шердики.
 Деген сөзгө көңүзү,
 Ээсин таап бериңиз".

Карача канга муну айтып,
 Сынчы айлына кетиптир;
 Жыл он эки толгондо,
 Карачанын калкына
 Каатчылык жетиптир.
 Карачанын көп нойгут
 Нан таба албай зарланып,
 Төрт түлүк малын чачыптыр.
 Чама чарчап, ал кетип,
 Туш-туш жакка качыптыр.
 Журт чуркурап калганы,
 Аштыган чегиртке талап басыптыр.
 Тулпар туяк Кулатай
 Жаңы асыйга толду дейт,
 Нойгуттун каны Карача
 Тартар кези болду дейт.
 "Сөзүмө кулак салыңыз,
 Баарын берип буудайдын,
 Аккуланы алыңыз.

Куланы алсаң колуңа
 Кыялың өсүп чечилет,
 Кырсыктын баары кесилет.
 Чалгынга минсең чарчабайт,
 Оорукка минсең, оорубайт,
 Атышка минсең, арыбайт,
 Артык тулпар мал ошол.
 Кайыптан бүткөн тулпардын
 Ээси, кабылан Манас, сен ошол.
 Сага кармашкан адам оңбосун,
 Катылган аман болбосун.
 Жолуң шыдыр, шар болсун,
 Жолдошуң кызыр, эр болсун.
 Аккула семиз ык болсун,
 Жалгыз башың көк жалым,
 Өзүңө тете кырк болсун!".

Деп ошентип Манаска
 Баба дыйкан кезигип,
 Батасын берип койгону.
 Андай-мындай дегиче,
 Ачып көздү жумгуча,
 Жанындагы аксакал
 Көздөн кайым болгону.
 Ошондо Манас ойлонуп,
 Астындагы Аймаңбоз
 Ээрин алып жайдактап,
 Айдай сары талаага
 Коё берди баймактап.
 Аккаңкыны жазданып,
 Керме-Тоону баштанып,
 Булгаары тердик, көнжелдик
 Жамбашына салынып,
 Алтайдан келген ок өтпөс
 Айкырынан жамынып,
 Ач болотту жанга алып,
 Жумган көзү ачылбай,
 Сунган буту тартылбай,
 Алп уйкуну салды эми.
 Коржондогон баатырың
 Корулдап уктап калды эми.
 Таң сөгүлүп калганда,
 Жерге жарык тийгенде,
 Ничке жолду төтөлөп,
 Келе жатат Карача
 Токсон нарын жетелеп,
 Түсү качып, түн катып,
 Эли карып, эң ачка,
 Акылынан бек шашып,
 Атбороюн* сыдырып,
 Ай ааламдын баарысын
 Аштык издеп кыдырып.

Асмандан жылдыз бириндеп,
Таңдын муздак жели дирилдеп,
Көрсө көңүл бөлүнөт,
Кырдай кызыл ак буудай
Ай талаада көрүнөт.
Нойгуттар көзүн салды эле,
Эл кубанып, чуу туруп,
Буудайга жакын барды эле:
Ал буудайдын ээси бар,
Жаалы катуу, жар кабак
Жанында Манас дөөсү бар.
Сыягы бөтөн, заары күч
Бул баатыр эми ойгонсо,
Буудай эмес, Карача,
Кайран жандан күдөр үз.
Карача кечээ нойгутка
Баргандардан кеп уккан,
Анжыяндын калктары
Артык дыйкан деп уккан.

"Нарларды олжо кылбасын,
Ачууланса кокустан,
Адамдын баарын кырбасын.
Адамдан бөлөк түрү бар,
Кайгуулда* жүргөн шер белем,
Азыгын камдап абыдан,
Бууругуп жаткан эр белем.
Обурагы* артык жан экен.
Оң жагында жолдошу
Арылдап жанын жаланган,
Ач арыстаны бар экен.
Арыстан тийсе, оң кылбас,
Айкырып турса бул адам
Баарыбызды соо кылбас.
Ачкалыктын жапаасын
Көргөнү келген экенбиз.
Ачка болуп дан издеп,
Өлгөнү келген экенбиз.

"Бузулган экен биздин түш,
Кыргын болсок талаада,
Кылымда болбойт мындай иш.
Уйкудан өөдө тургуча,
Бизге моюн бургуча,
Жарагын алып тургуча,
Жаалында ишти кылгыча,
Жан соога баатыр мына деп,
Баш калкалап туралы.
Не десең да сага - деп,
Байтал бээнин кулуну -
Кара жылкы дулдулу -

Асый чыкма Аккула
Бул арыстандын алдына
Тартуу кыла салалы.
Бекер карап турбастан,
Бек акылды кылалы.
Жан соогалап алалы.
Минтпей койсок, жигиттер,
Канткенде аман калалы?!".

Карача канга сөз айтып,
Кашында турду карысы,
Кыргын тийген эмедей,
Атынан кыйрап түштү баарысы.
Билегинен сап кетип,
Жүрөгүнөн кап кетип,
Төөнү айлана жүгүрүп,
Саксалаңдап карысы,
Айласы калбай антаңдап,
Карача башчы баарысы.
Бул айтканың акыл деп,
Аккуланы тартууга
Адамдын баары макул деп, Элчилик
түрдөн башташып,
Жоо-жарактын баарысын
Чогуу үйүп ташташып,
Берендин баары жүгүрүп,
Эселектин. баарысы
Өлдүк деп жандан түңүлүп,
Кара чаар кабылан
Манастын капталынан чамынып,
Чолок көк жал жолборсу
Оозун ачып камынып,
Калайык минтип турганда,
Карача карчыгадай камынып,
Кайраттуу жандын бири экен,
Кайыптан акыл табылып:
"Атаңдын көрү дүнүйө,
Ажалы жеткен өлбөйбү?
Алданын башка салганын
Чиркин пенде көрбөйбү.
Аманатын кааласа,
Жараткан өзү албайбы?"
Деп ошентип Карача
Окоро* түйгөн ак чылбыр,
Мойнуна бүктөп артты эми,
Аккуланы жетелеп,
Көк жалды көздөй басты эми.

Карача басты бүгүлүп,
Карап турган көп жандар
"Кана, эмне болот" деп,
Карабай жандан түңүлүп,

Кийген тону Манастын
 Алтын жака, күрөөкө,
 Кызыр чалган берениң,
 Кылычты илип билекке,
 Чукуранып ойгонуп,
 Оң жагына толгонуп,
 Оңкоюп Манас караса,
 Тартууга келген Аккула,
 Куйругу саяң, жалы аз,
 Ушундай сонун жаныбар.
 Найза кармап, топ бузуп,
 Дууга минер мал экен,
 Айгай кулак тундурган
 Чууга минер мал экен.
 Токсон илек кол алып,
 Тоорулга минер мал экен.
 Сексен илек кол алып,
 Серпишке минер мал экен.
 Түпөктүү найза колго алып,
 Солоктоп желип калышып,
 Жекеге чыгып сайышып,
 Капталда канат бар экен,
 Кайыптан бүткөн жаныбар,
 Кайгуулга минер мал экен.

Сүйүндү Манас барбайып,
 Чаначтай мурду дардайып,
 Көк арыстандай чамынып,
 Ордунан турду камынып.
 Кең көкүрөк, тайкы жал,
 Кетмен туяк, кең соору,
 Аркар аяк, капкан бел,
 Алыска чыдар мал экен.
 Атасы тоонун кайыбы,
 Энеси чөлдүн бууданы.
 Куп келтирип, куп жасап,
 Кабыланга берип турганы.

"Тайкы көкүл, саяң жал,
 Ай, жаныбар, Аккула
 Кырсыкты чечер мал экен.
 Каса тулпар ал экен,
 Дегенине көнөйүн,
 Казынамда кыйла мүлк
 Кулага тартуу берейин.
 Не десе, макул, алайын,
 Кыймылдаган жанымды –
 Колумдагы барымды
 Кула атка тартуу кылайын.
 Бир туягы сан кара
 Берейин деген кулуна
 Белен кылат жолуна.

Бербейин. деген кулуна,
 Сатса чыкпайт пулуна.
 Куланды кууса куткарбас
 Куюндугу бар экен,
 Чалгынга минсе чарчабас,
 Жаныбарым, Аккула,
 Дулдулдугу бар экен".
 Айтып оозун жыйгыча,
 Айкөлүң өөдө тургуча,
 Башында кара бөркү калдайып,
 Чепкенинин кен этеги далдайып,
 Нойгуттардын Карача
 Аккуланы жетелеп,
 Басып келди калжайып.
 Аккула мойнун буруптур,
 Ак буудайдын четинде
 Жылмандатып каранды
 Туура тартып туруптур.
 Карача туруп муну айтат:
 "О, балам, турпатың башка көрүнөт,
 Байкасам, көөнүм бөлүнөт.
 Калк чогултуп колуңа
 Алуучу түрүң бар экен.
 Катылганга калайман
 Салуучу түрүң бар экен.
 Сенин баш териң башка көрүнөт,
 Балам, мындай болсо деп,
 Байкасам, көөнүм бөлүнөт.
 Жаныңда тоодой буудайың,
 Жаратканга сыйынып,
 Жөнүндү сурап турамын.
 Ачык айтчы, кулунум,
 Ата уругуң кандай жан?
 Кең Анжыян бетине
 Келип турсуң сен кайдан?
 Ата-бабаң айлыңды
 Айтып берчи, кулунум,
 Ары түбү дайныңды!
 Кыр-кырыңдан карасам,
 Кызырлуу түрүң көрүнөт,
 Мандайыңдан карасам,,
 Баатырлык түрүң көрүнөт.
 Курсак ачкан карыппыз,
 Кудай билсин, өзүң бил,
 Куп алдыңдан кезигип,
 Буудай издеп калыппыз.
 Жайында какшып, кыш тозуп,
 Катаалдап кетти жерибиз.
 Тулпар коштоп дан издеп,
 Карып болду элибиз.
 Ыймандуу балам экенсиң,
 Оолугуп кетсен, кокустан,

Ойрон кылар бекенсиң!?"

Анда Манас кеп айтат,
"Аксакал укчу! - деп айтат.
Аксакалдуу карыям,
Атама тете олуям,
Чын касиет кут түшүп,
Чыктың окшойт жолуман.
Салоомдон салоом алейкум,
Кол куушуруп турамын,
Кыйналып келген жан болсоң,
Кызматыңды кыламын.
Сенин кишинди кырып нетейин,
Кишинди кырып жиберип,
Деги мен не мураска жетейин!
Ары түбү дайнымды
Азыр айтып кетейин.

"Башынан кары кетпеген
Ала-Тоо биздин жерибиз,
Жайы-кышы эт жеген
Кызырдуу кыргыз элибиз.
Сугун арта келгендин
Сурун кеепей койбойбуз.
Кармаша чыккап жоо болсо,
Кабыланча сомдойбуз.
Айтсам далай кебим бар,
Кара кытай, манжууда
Курсакта калган кегим бар.
Атам экен Жакыптын
Кол-аягын байлаптыр,
Кордук кылып ошондо,
Алтайды көздөй айдаптыр.
Айдоодо энем төрөптүр,
Азапта айлым жүрүптүр.
Куруган башка не түшсө,
Куураган элим көрүптүр.

"Он үчкө жашым келгенде,
Алтайдан чоро жыйгамын,
Каран калган журтумду
Кара кытай, манжуудан
Ажыратып алгамын.
Айтууга ушул кебибиз,
Таласта болот жерибиз.
Манас дейт менин атымды,
Тукуму кыргыз элибиз.
Жакында көчүп келгемин,
Ала-Тоо, Талас жериме.
Жыйнасам деген нээтим бар,
Кыргын, чапкын көп көрүп,
Кыйрынан азган элимди.

Тууганым таптым азыраак,
Түйшүгүм качан басылат?
Карасам, көзүм чачырап,
Чайнасам, тишим качырап,
Күйүттүү жанды көп көрдүм,
Менин күйүтүм качан жазылат?
Кара калмак, манжуу журт,
Мага тынбай алты ай салышып,
Чийдим эчен сызыкты.
Каканчынын калкына
Баштап чыктым кызыкты.

"Корондогон Кочкунун
Колу-бутун байладым,
Катылышкан калдайын
Узунунан салгамын.
Улуктарын, дөөлөрүн,
Кармай албай келгемин."
Нескара менен Жолойду
Жайлай албай келгемин.
Тооруулга минер тулпар жок,
Көзүм жайнап, ичим чок,
Өксүтөт экен ар кандай,
Атандын көрү дүйнө бок.
Көктөн жылдыз тутулуп,
Алтайда жүргөн кыргыздар
Айланып келдик кутулуп.
Каптаган жоого алдырбас
Баатырын көрдүм кыргыздын,
Ашуудан бутун тайдырбас
Акылын көрдүм кыргыздын.
Бороонду күндө буюкпас
Дөөлөрүн көрдүм кыргыздын;
Аз болсо, көптөй көрүнгөн-
Өнөрүн көрдүм кыргыздын.

"Алтайдан көчүп чаалыгып,
Жери бек Талас жер таптым..
Азган, тозгон эл таптым.
Мына баба дыйкан чал менен
Ортоктош буудай айдадык,
Алты ай буудай бышкыча,
Боз талааны жайладык.
Элге берер береке,
Эмгек кылып аш тапкан,
Эр өлтүрүп, журт кырган,
Митаамдыктан баш тарткан
Чын жүдөгөн пенденин
Сөлөкөтүн көрөмүн.
Опон тоодой буудайды
Бакыр* менен мискинге*
Баарын бөлүп беремин!"

Муну укканда Карача
 Өчкөнү кайра жангандай,
 Кеткени келип калгандай,
 Береке батман тоо болуп,
 Бет алдында тургандай,
 Күүсүнө келип кеп салат
 Көргөн жан айран калгандай:
 "Балам Манас сен болсоң,
 Берген экен кудайым,
 Кабылан тууган кулунум,
 Аман жүргүн ылайым!
 Мен да караандаш болчуу жан элем,
 Кырк уруу кыргыз журтундун
 Бир уруусу мен элем.
 Атагым нойгут, ушу журт,
 Карыяңдын бири элем.
 Карааның көрсөм сенин деп,
 Чырагым, тилек кылып жүрчү элем.
 Байкап жүзүң көрөйүн,
 Айбандан артык Аккула
 Тартуу кылып берейин.
 Тартып турган Аккула
 Туура тулпар мал эле,
 Айкөл Манас өзүңө
 Ылайыктуу жан эле.

"Аккула жайын айтайын,
 Айгай укса, шашпаган,
 Айдын караңгысында
 Бир изин жаза баспаган.
 Кулак тунган чуу болсо,
 Желигип чылбыр чойбогоң,
 Жеткилен буудан ойлосоң,
 Кыл куйруктун кыйыны -
 Өзү жел кайыптын кулуну.
 Кайыбынан кабылган,
 Ээн талаада табылган.
 Кулан менен куушкан,
 Чөлгө туулуп, ташка өскөн,
 Айбандан бөлөк башка өскөн.
 Лоп дайранын баткалда*,
 Он түмөн жылкы жатканда,
 Ат кара тил болгондо,
 Жаз ыраңы толгондо,
 Тоо таяна эл көчө -
 Таң кашкая сүргөндө,
 Жерге жарык тийгенде,
 Салып жетип карасам,
 Жылкы аманын кааласам,
 Жылкы ичинде буркурап,
 Куюн ойноп жатыптыр.
 Көп жылкыны карасам,

Жоо тийгендей чуркурап,
 Кыйын ойноп жатыптыр.

"Салып барсам ошондо,
 Туудум деген эне жок,
 Туудурдум деген ата жок,
 Туура кайып экен деп,
 Өзүм таап алгамын.
 Бир адамга билдирбей,
 Жалгыз байлап салгамын.
 Тапкан күнү Куланы
 Жети кулун сойгомун,
 Жети бээнин эмчегин
 Жеке эмдирип койгомун.
 Абайы* жабуу жаптырып,
 Айбандан бөлөк бактырдым
 Аккула деп ат коюп,
 Артыкча күтүп жүргөмүн.
 Кулагы шамдай, кулан жон,
 Тердик салып минбедим.
 "Журтумду басып ачкалык,
 Эми бет алдыңа токтодум.
 Береним сага тартуу деп,
 Табылбаган тулпарды
 Тартуу кылдым өзүңө
 Кылымда мындай табылбайт;
 Кылайып эки кабылбайт.
 Таманы кызып алганда
 Таңкы желдей зарылдайт.
 Куп буюруп өзүңө,
 Кез болгон ушул чак экен.
 Кең соорусу бир кучак,
 Керишке минер мал экен.
 Кара нар кескен* байланып,
 Карарган тоону айланып,
 Кайгуулга* минер мал экен.
 Түпөктүү найза колго алып,
 Күндүр-түндүр жол чалып,
 Түйшүккө минер мал экен.

"Бул Аккула табылган,
 Бактыбызга кабылган.
 Бирөө кастык кылар деп,
 Жер чукуп, бекитип,
 Чуңкур жайга бактырдым.
 Бышты болуп келгенде,
 Башына нокто каттырдым.
 Колдон чыгып кетер деп,
 Ал ноктонун өзүңө
 Он эки чылбыр тактырдым.
 Түнкүсүн үртүк, күндүзү
 Абайы менен жаптырдым,

Коштогондо каранды,
Он эки балбан бош коштоп,
Окустан майып кылат деп,
Жолун ачып бош-боштоп, -
Жоругу мынча бар эле,
Баатырым, Манас, угуптур,
Жумуру баштуу пендеге
Бул өзү жолукпай турган мал эле.
Кыбачыга кындатып,
Сынчыларга сындатып,
Асый чыкма кезинде,
Таалайыңа табылды,
Айкөлүм, сага кабылды.
Тартуу кылып турамын,
Аккуланы алыңыз,
Үймөлөнгөн буудайды
Бизге кыйып салыңыз".

Анда Манас муну айтат:
"Аккула тартсаң, абаке,
Дегениңе көнөйүн,
Кырман толгон ак буудай
Калтырбастан берейин.
Онжоңдогон Аккула,
Оорукка чыксам, минейин;
Оролушкан жоо болсо,
Аянбастан кирейин!".

Баатырың мындай деген соң,
Карача турду бакырып,
Төө жетелеп келишкен
Нойгуттарын чакырып.
Токсон экен кызыл нар,
Кызыл нарды чөгөрүп,
Кызыл нарга буудайды
Үйө жүктөп жиберип,
Капка батпай калганын
Кочуштап уучтап алышты,
Куржунуна салышты.
Аккуланы көргөндө
Манастын көөнү жай болуп,
Кабыланың жатты капарсыз
Эми Таластын жайын ойлонуп.

Мына ошондо Карача
Аккула берип Манаска,
Кыбыланы бет алып,
"Омийин" деп кол жайып:
"Кулунум Манас, өлбөсөң,
Катылгандан кан чыгар,
Кармалаша кеткенге
Кол кайырбай ким чыдар!

Кайратымсың, күчүмсүң,
Азганакай элинди
Күтүп алчу өзүңсүң.
Калкылдап каптал жоо калса,
Кармашка колун курай жүр.
Картайып кеттим Карача,
Кайрылып менин ЭЛИМДИ
Кулунум, ал-абалын сурай жүр.
Жерди байкап чала жүр,
Элге көзүң сала жүр.
Менин жерим Лоп дайра,
Ошондон кабар ала жүр,
Сенин телегейин тең болсун,
Конушуң жазы кең болсун.
Теминишкен душманың,
Тирешсе, сенден кем болсун!
Убайын журтка көрсөтөр,
Кулунум, улугумсуң, шеримсиң,
Мен картайып келгенде,
Эми сен медегер кылган белимсиң,
Кылчайып көзүм өткөнчө,
Кырааным, сен үчүн колум
жаярмын,
Амандыгың, эрдигин,
Кербендерден сурармын!".

Деп ошентип Карача,
Меңи жок ак боз бээни алды,дейт,
Арыстанындын алдына
Ай туякка чалды дейт.
Көз жетпеген урчукка,
Көмкөрүлгөн тумшукка,
Күдүрлүү тоонун четине,
Оркойгон кырдын бетине,
Каркайган бийик тоолордон
Ашып барчуу белине,
Катуу багыт кара таш,
Мелтиреген чөлүнө,
Ачып көздү жумгуча,
Андай-мындай дегиче,
Токсон төөгө жүк артып,
Топук кылып жол тартып,
Жөнөп кетти Карача.
Карааны көзгө илинбейт,
Баатырың сереп салып караса!

* * *

Ошол кезде кабылан
Аккула минип болкоюп,
Накери* бутта чойкоюп,
Сыр найза колдо койкоюп,

Караса көзү чок болуп,
 Оозунан чыккан илеби
 Саадактан учкан ок болуп.
 Алыска, жуукка айныбас,
 Атылган жагын ылгабас,
 Ортосу болот оозу албарс,
 Асынып жүрсө Аккелте,
 Айдалыбын айнеги,
 Алышар душман кез келсе,
 Азамат эрдин эрмеги.
 Ашыкпаса кой чагыр,
 Ачууланса,- замбирек,

Аккелте үнү чаңырса,
 Ага кандай жабдык тең келет
 Аккелте мылтык асынды,
 Таш көмүргө таптаган,
 Как ыргайга саптаган,
 Көөкөрчө кылып ийдирген,
 Кыл кыял чаап чийдирген,
 Чагарагын алтын сомдогон,
 Чапкан жоосу оңбогон,
 Эшик эндүү айбалта
 Кыстарды Манас белине.

Көмүрүнө чыдабай,
 Көңкү токой жоюлган,
 Көрүгүнө чыдабай,
 Көк букалар союлган;
 Барскан урган устанын
 Балтырлары чоюлган;
 Учун кайкы чыгарган,
 Ууга аябай сугарган,
 Түн ичинде суурса,
 Өрт күйгөндөй кызарган;
 Тоону чапса, таш кескен,
 Белге чапса, баш кескен,
 Шиберге койсо, өрт кеткен,
 Шилтегени мүрт кеткен
 Кылычын кыя байланды.

Камыш кыйып каптаган,
 Тарамышка чаптаган,
 Темирин сегиз кырдаган,
 Он эки турдүү сырдаган,
 Учун ууга сугарган,
 Бөрү тил мизин чыгарган,
 Шамалга тийсе ырдаган,
 Тийген жери ырбаган,
 Чагарак алтын тактырган,
 Душманы жакка бактырган,
 Найзасы турат колунда.

Бороонду күнү суук өтпөс,
 Жаанду күнү суу өтпөс,
 Чыбырчык алтын, чымчык көз,
 Чың бадана* торгой көз,
 Баатырыңдын кийгени.
 Айманбозду жетелеп,
 Эми камданып турган кези экен
 Кайра Талас жүргөнү.

Ошол кезде карасан,
 Боз талаа бети жымылдап,
 Боз адыр жели зымылдап,
 Жер түбүнөн чыккансыйт
 Жезнайдын үнү чыңылдап,
 Күрөөкө соот, жаркылдап,
 Үстүндө эрлер алкылдап,
 Бороондоп бир топ жан келет
 Боз адырды алкымдап,

Эntenдете бастырып,
 Эрендин көбүн шаштырып,
 Кайыпчынын кара нар
 Азыгын сылай арттырып,
 Ошол кезде карасан,
 Манастан жоону көп сайган,
 Баатырым сайды деп сайган,
 Арыстандан жоону көп сайган,
 Айкөлүм сайды деп сайган,
 Ажыдаардай жүрөктүү,
 Ак жолборстой билектүү,
 Сапырылтып душманга,
 Салып жүргөн дүмөктү,
 Көк рапыс тон кийген,
 Көк ала тулпар ат минген,
 Жети түмөн кол келсе,
 Желиккен бойдон бир тийген,
 Ач айкырык, куу сүрөөн,
 Атса, мылтык өтпөгөн,
 Чапса, кылыч кеспеген,
 Кууса, качкан кетпеген,
 Качса, кууган жетпеген
 Кыргыздардын кырааны -
 Акбалтанын Чубагы -
 Арыстандын бири бу дагы,
 Кара мылтык карс этсе,
 Чубакөң качпай турган эренден. Чогол
 мылтык чорт этсе,
 Чубакөң чочубаган беренден!
 Арыстан Манас баатырдын
 Астында жүрсө ак жолтой,
 Ак асаба туу кармап,
 Чубакөң артында жүрсө, сан

колдой, -
 Эр Чубак келип калганы;
 Аттан түшүп алганы,
 Айкалышып көрүшүп,
 Баатырдын бет алдында турганы.

Тээ... тетиги чыканактап калбаган,
 Чырма этип уйку албаган,
 Уйкусу жок, жолго сак,
 Атка жеңил - тайга чак,
 Сундурса найза тартпаган,
 Сумсайып жоодон качпаган,
 Аталаш жакын тууганы
 Кабыландын Сыргагы,
 Тууралжын келген, бою пас,
 Тулку бою кара таш,
 Өмөлүшө жоо келсе,
 Өлүмдөн жанын аябас,
 Алтымыштын артыгы,
 Кырк чоронун кыйыны,
 Кыйкырган жоону беттеген
 Кырааның Сыргак чыныгы, -
 Эр Сыргак келген кези экен,
 Баатырыңдын чоронун
 Баарысынан кичүү экен.

Аттан түшө калганы,
 Бооруна колун алганы,
 Арыстаныңдын алдына
 Ийиле басып барганы.
 Тула бойдон күч кетип,
 Кара көздөн жаш кетип,
 Агасын көрүп жоготкон,
 Кара тилден сөз кетип,
 Араң кармап колунан,
 Анан бек кучактап мойнунан,
 Ыктап турган кези экен,
 Абасынын ийнинен
 Бала Сыргак буркурап
 Жыттап турган кези экен.

Ошол кезде карасаң,
 Сөз сүйлөшүп жабырап,
 Катар жүрүп дабырап,
 Кылымга маалим кырк келди;
 Кыраандарың бүт келди,
 „Кайыгып качкан Таластан
 Кабыланды таптык" — деп келди.

Ошол кезде карасаң,
 Эл аманын кааласаң,
 Акылга терең даанышман,

Кеңешин курган алыстан,
 Сан жыйынга нарк айтып,
 Жалгыз чыккан жарыштан;
 („Э"- дегени эки эмес,
 Кебин сура калыстан)
 Маңдайында багы бар,
 Баатырлыгы дагы бар;
 Баары журтту текшерип,
 Байкап турар чагы бар,
 Кемтиги жок кебинде,
 Кеби кетпейт тегинге,
 Жалган айтып көрбөгөн,
 Жаралып абаң өмүрдө,
 Караңгыда көз, тапкан.
 Капья жерде сөз тапкан,
 Жердин түбү Желпиниш,
 Желпиниште туулган,
 Жет-кайт менен ойротко ,
 Сала жүргөн чуулган;
 Көңкү журттун камы үчүн,
 Көчө келген Таласка,
 Жолдош болгон Жакыптын
 Кара көк жал Манаска,
 Жакыптын уулу Манасты
 Сайып жүрүп тал кылган,
 Салып жүрүп там кылган,
 Адамзаат пендеде
 Теңдеши жок жан кылган,
 Башын баргек талга жөлөгөн,
 Басташкан душман жүдөгөн,
 Ак шумкардай жаркылдап,
 Аста сүйлөп баркылдап,
 Боз жоргосу жайкалып,
 Өзү боз туйгун куштай чалкайып
 Айтылуу Бакай келиптир,
 Келгенин баатыр көрүптүр.
 Ошондо Манас арбайып,
 Алдынан чыгып күлүптүр.

"Амансыңбы, аба? - деп, -
 Кайгысы жок жатабы,
 Катын менен бала?- деп, -
 Кең Анжиян бетине
 Келипсиңер мага"- деп,
 Артык айтар сөзү жок,
 Атырылар кези жок,
 Кылмыштуудай кылыят,
 Абасын карап мулуят.

Абасы Бакай кеп айтат,
 Кеп сонунун эми айтат:
 "Жем издеген бөрүдөй,

Желип кетиш не жорук?
 Эрин чанган катындай,
 Качып кетиш не жорук?
 Жолдошуна сыр айтпай,
 Жолго чыгыш не жорук?
 Жолу каткан бир чалга
 Таарыныч кылыш не жорук?
 Таарынганың Жакыппы?
 Же болбосо, баатырым,
 Сага жалпы кыргыз жазыппы?!
 Кең талаада кош тартып,
 Кетмен чабар сен болсоң,
 Ак буудайдан дан чачып,
 Аштык багар сен болсоң,
 Кетмен, күрөк байланып,
 Кошо келет элекко!
 Айран, кымыз көлдөтүп,
 Көчө келет элекко!
 Кабыланым, жалгыз жатыпсың,
 Кара жер бетин ачыпсың,
 Боз талаа бетин гүлдөтүп,
 Булкунуп буудай чачыпсың,
 Көрдүм, баатыр, күчүңдү,
 Көп жаман дебейм ишиңди;
 Көмөккө алсаң болбойбу
 Көнүлүң сүйгөн кишиңди!
 Кеп салса бирөө зерикпей,
 Кабыланым, кенен ташта ичиңди.
 Тапканың экен Аккула, -
 Таалайга бүткөн ат тура.

"Астыңдагы чоң Кула,
 Чаткаягы чаткалдай,
 Жүрө берсе чатына,
 Жүктүү төө баткандай.
 Жанбаш арка кошканго,
 Он эки карыш казанды
 Жөн эле ойноп-күлүп аскандай.
 Чиркиндин боорунун жазыгы
 Момолой ийин казгандай.
 Аккуландын таноосу
 Чабал-чубал адамдар
 Кийми менен баткандай.
 Өркөчү бийик, өр Кула,
 Өзү айбандан зор Кула,
 Омурткасы ор Кула
 Колуна тийген экен го.
 Иним, ойротто жок чоң Кула,
 Кабыргасы как Кула,
 Карап турсам, таапсың,
 Баатыр, сен, казанат тулпар Аккула,
 Туягында агы бар,

Кулагында шамы бар,
 Көкүлүн көккө түйдүрүп,
 Көзүн оттой күйдүрүп,
 Кабыланым сага кут болсун,
 Бу куюндан бүткөн жаныбар!..

"Мындайыңды билгенде,
 Кыраандарга кабарды
 Сала кетсең болбойбу,
 Калтырбай Чубак, Сыргакты
 Ала кетсең болбойбу.
 Талаадан тулпар тапканың,
 Айта жүрчү иш тура.
 Эр Чубак өгүз айдашса,
 Бала Сыргак буурусунду кармашса,
 Тобуна тиймек экен го
 Тоодой болгон үч Кула.

Абасы мындай дегенде,
 Чоролор карап калды эми.
 Кантер экен дегендей,
 Манаска көздү салды эми.
 Каалгадай кашка тиш,
 Калайыктан башка тиш
 Кашкайып чыгып алды эми,
 Кайран Манас баатырың
 Каткырып күлүп калды эми.
 Кабыланыңдын чоролор
 Каткырыкты салды эми.
 Чаначтын оозун чечишип,
 Чаңкан кымыз ичишип,
 Баатырдын жарпы жазылды,
 Баарында кабак ачылды.

Дагы Бакай кеп айтат,
 Эр Манаска бек айтат:
 "Баатырым Манас, сени издеп,
 Биз кечпеген суу калбай,
 Биз баспаган тоо калбай,
 Төгөрөктүн төрт бурчун
 Тинтип чыктык ар кандай,
 Бир мүнөзүн карасам,
 Иним, адам айран калгандай.
 Таарыным Жакып чалга, - деп, -
 Талаада жатып алба, - деп, -
 Калкың, кыргыз барында,
 Кем болбосуң малга, - деп, -
 Эрегиштен не пайда
 Эси кеткен чалга, - деп, -
 Эчтемең сенин кем болбойт,
 Эли-журтуң барда, - деп, -
 Милдетин алсаң элиңдин,

Каптап жалын, чок чыгат.
 Алты миң бала чыңырып,
 Айласы кетип корккондон,
 Өңгөсү калды кырылып.
 Ошо балдар ичинен
 Ажал жетип өлбөстөн
 Алты бала соо калды.
 Экинчи жылы болгондо,
 Жети миң бала бир барды;
 Калганы баары кырылып,
 Жети бала бир калды.
 Үчүнчү жылы болгондо,
 Сегиз миң бала бир барды;
 Сегиз миң бала ичинен
 Ажал жетип өлбөстөн
 Сегиз бала соо калды.
 Төртүнчү жылы болгондо,
 Тогуз миң бала бир барды;
 Тогуз миң бала кырылып,
 Тогуз бала тим калды.
 Он миң бала бир барды,
 Он миңи бирдей кырылып,
 Он бала тирүү бир калды.
 Каражөй уулу Шыпшайдар
 Өнөрүн чындап токуду,
 Ажыдаардын окуусун
 Алмаңдан үч айча артык окуду.
 Ошол кезде Алмамбет
 Алтын кылыч, айбалта
 Билегинде чалылуу.
 Ирмегенде кан чыккан,
 Катылгандан жан чыккан
 Азиз кандын ак болот
 Кынап кында салылуу.
 Ошол кезде Алмамбет
 Толуп турган кези эле,
 Жазгы күндөй жадырап,
 Болуп турган кези эле.

* * *

Бир күнү туруп Азиз кан
 Алдындагы балага
 Мына мындай кеп салган:
 "Алмамбет, балам, сен, - деди, -
 Аксакал болдум мен,- деди. -
 Арыз кылган адам көп,
 Ак-карасын текшерип,
 Сурак кыла бер"-деди.
 Ата сөзүн кайтарбай,
 "Сурабайм"-деп айталбай,
 Алмамбет такка илинди,

Ар мүнөзүн карасан,
 Адилдиги билинди.
 Канча түрлүү калк барды,
 Кара кылды как жарды.
 Таңшаң түгүл Алмамбет
 Какан журтун башкарды.
 Урматтады баланы,
 Улук келет дегенде,
 Кошуун күтөт калааны.
 Кыруусун алтын чордогон,
 Кырмызы гүлүн тордогон,
 Кырк жылы сууда жатса да,
 Кылайып өңү оңбогон
 Кармоочу бар карк алтын,
 Каңгайлар кылып өз салтын,
 Астына килем жайдырып,
 Жанаттан кылган төшөгүн,
 Көчүгүнө койдурду,
 Карк алтындан отургуч
 Кабылан Алман олтурду

Каңгайлардын заңы экен,
 Кырка турган жан экен,
 Таншаң журтта турганы
 Кырк сан киши бар экен.
 Бир-бирине келтирип,
 Колмо колдоп жеткирип,
 Учкан куштай кетирип,
 Келген шаары Кирешти,
 Жети киши жетелеп,
 Өлтүрүүгө энтелеп,
 Алып келип калганы.
 Алмамбет көзүн салганы
 "Калайык кандай ишин, - деп,
 Чынжыр салган мойнуна,
 Жашын төккөн койнуна,
 Бул эмне болгон киши?" - деп,
 Аныктап сурап калганы.
 Канкун шаар баңбаңы
 Жооп бере салганы:
 "Сиздейлерге мурунтан
 Урмат кылган ишибиз,
 Таңшандан келген чоң улук
 Садага кылып жолуча,
 Чаба турган кишибиз.
 Өлүм түшкөн мойнуна,
 Күндө түшкөн колуна,
 Ураатына чабабыз
 Улуктардын жолуна*.

Айран болду Алмамбет,
 Азыркы алган жообуна:

"Өлтүрмөккө келсеңер,
Азыр менин жолума,
Бериңер менин колума".
Жетөөн аман алганы,
Санын сактап бул жолго,
Өткүр Алмаң ошондо
Өкүм кылган оң-солго.

Андан өтүп Алмамбет
Бакбурчунга бет алып,
Узун түштү бир жолго.
Бакбурчундук чогулуп,
Баары даяр туруптур,
Баарысынын башчысы
Эр Алмамбет улуктур.
Эки киши күнөкөр,
Алты киши арыз берген
Күнөөсү жок тим бекер,
Сегиз киши даярдап,
Өлтүрүүгө аяндап,
Азирленип алыптыр.
"Өлтүрбөнөр тек тур" - деп,
Алмамбет айгай салыптыр.

Сундун* менен калайды
Сумсайышты далайы.
Чыйтай* менен Жан-жуңу
Далдайышып калыптыр.
Каардайбы деп каныбыз
Улуктардын баарысы
Өз өзүнөн чочунуп,
Аман калар бекен деп,
Аманат кара жаныбыз,
Аны ойлонуп алышты,
Астына киши чаптырбай,
Кабар-атар айттырбай,
Алда кандай улук деп,
Айран азыр калышты.
Сураккана ордого
Сырттап Алмаң барганы;
Ордого жаңы киргенде,
Өлүмдөн калган жети адам
Үстүнө келип калганы.
Аларды көрүп Алмамбет,
Өкүм айтып салганы:
"Чабууга менин жолума
Азирлеген адамды
Бериңер менин колума,
Бейгүнө киши өлтүргөн
Бекер экен улугуң.
Арыз айтканды өлтүрткөн
Ар ишиңе силердин

Айран болуп турумун.
Он бешин түгөл багыңар,
Осол экен заңыңар.
Ушундан бирин өлтүрсөң,
Ордуна турбас тагыңар!
Алмамбет шылтоо кеп айтат:
"Жолума киши союуга
Жашым толбойт" — деп айтат.
Көпчүлүк кошуун барыптыр,
Көчөгө тура калыптыр.
Колмо колдол көтөрүп,
Алмаңды жолго салыптыр.
Калк тизилип жолуна,
Кармаганга себетти
Көбүнүн тийбей колуна.
Учкан куштай учуруп,
Жол боюнан көп адам
Кызмат кылып умтулуп,
Күндөп-түндөп нечен күн,
Чырым албай нечен түн,
Какандын келди калкына,
Карап көргүн калайык
Кара кытай, манжуунун
Кадимден берки наркына.
Күнөкөрдөн он киши
Тандап чыкты алдына.

Өлүмгө буюрган кишини
Амая-эсен ал онун
Коё берип ушуну,
Алмамбет катуу жабыгып,
Кара бою талыгып,
Кайра келди үйүнө,
Кабагы карыш салынып.
Чымын тийсе чың эткен,
Чертип ийсе зың эткен,
Корт этме болуп сынат деп,
Сары желим ичирген,
Тийгендин ишин бүтүргөн
Атасы Азас кандын Акболот
Он колуна алганы,
Кай кетерин биле албай
Каары келип турганы.

Атакеси Азиз кан
Мына ошондо кеп айтат;
"Муну билгин -деп айтат;
Атакендин Кан-Жайлак
Коңурбай ээлеп алыптыр,
Көпөмсүгөн чоң калча*
Көтөрүлүп калыптыр.
Калчанын көрүп иттигин

Кантип чыдар жөнүң бар?
Сенин кай жериңде кемин бар?!
Жайлоому кайрып бербесе,
Калчага алың келбесе,
Кайра келбей өлүп ал,
Караңгы жайды көрүп ал.
Аргымак тандап ат миндин,
Ок өтпөс соот тон кийдин,
Намысың болсо, жолго сал!..

Атасы мындай дегенде
Алмамбет Кылжейрен оозун
жыйганы,

Коңурундун алдына
Кан-Жайлак сурап барганы.
Кебез белбоо, кең- өтүк,
Кечилдин каны Коңурбай,
Келберсиген чиркин-ай,
Мыкты болуп Каңгайга
Толуп калган кези эле,
Кандык атка калдайып
Конуп калган кези эле.
Көк өтүгү чойкоюп,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Абайласа адамзат,
Жалаңгычтай көрүнүп,
Эки көздүн кычыгы
Ачылып калган көргө окшоп;
Алайган көзүн караса,
Күүгүм тарткан жерге окшоп,
Алтындан чылбыр жулкунтуп,
Алгарасын булкунтуп,
Алты миң жайсаң, миң калдай,
Атагы кыйын Коңурбай.

Көпчүлүккө Алмамбет
Салам берди ийилип,
Көрө калган Коңурдун
Кабагы карыш түйүлүп.
Алмамбет эми кеп айтат:
"Ук, Коңурбай,- деп айтат,
Атакемдин Кан-Жайлак деген
жайлоосун

Кайра кайрып бересиң;
Атыңдын башын сен Коңур
Тартыбыраак жүрөсүң!
Каңгай калмак уруусун
Карап кылып турусун.
Канчалык кыйын болсоң да,
Сенин узабайт ушул жумушуң!
Эсен кан кылса чоңдугун,
Көрсөтсө Коңур зордугун,

Коңурбай, өттү го сенин кордугуң!
Журт мүнгүрөп баратат,
Эми жугунганың койгунуң!
Атыңдын башын тарт Коңур,
Напсиңди тыйып, кайт Коңур!"

Анда Коңур туруп кеп айтат,
Ачууланып бек айтат:
"Э, Азиз кандын арамы,
Калжыраба! - деп айтат. -
Жер дегениң эмне?
Жериңди бербейм дегеле!
Эл дегениң эмне?
Эрбендейсиң жөн эле.
Сен, кайдан чыккан калыссың?
Кара көзүң оёюн,
Кана, кашыма келчи жакындап,
Каныңа бүгүн тоёюн!
Өтүндү жарып алайын,
Өлүм кылып салайын!
Өлүгүңдү жүктөтүп,
Эсен кандын алдына
Тартуу кылып барайын!"

Ал сөздү айтып Коңурбай,
Очогорун* октоду,
Көзүнөн жалын шыркырап,
Алмамбетке октолду.
Алмамбет кирди акырып,
Доошу кулак тундуруп,
Коңурбайды бет алып,
Сыр найзасын сундуруп.
Алмамбеттин үнүнө,
Ажыдаардай сүрүнө,
Токтолуп Коңур туралбай,
Качырып найза суналбай,
Алгарага камчы салганы;
Алапайын табалбай,
Алактап жөнөп калганы.

Калдай менен жайсаңдар* .
Акылдан танып, чуркурап,
Качып баары дыркырап,
Сыймыгың баштан качырып,
Желегин жерге жапырып,
Жетти Алмамбет акырып.
Алмаңдан найза неткени,
Адырайган чоң Коңур
Алгаранын үстүнөн
Аңтарылып кеткени.
Бооруткалап оңолуп,
Болбой качып жөнөлдү.

Аркасынан калбастан,
Алмамбет кууп өмөлдү.
Каран калган Алгара,
Булуттуу көктүн астынан,
Буралган шибер үстүнөн,
Көрүнгөндө көрүнүп,
Көрүнбөсө жөн эле,
Закым болуп бөлүнүп,
Коңурбай кетти кутулуп;
Кууган Алмаң жете албай,
Кала берди умтулуп.

"Эми туруп нетейин,
Мен да, Эсен канга жетейин,
Барбай кантип калайын!
Тартынбай сөзүм айтайын,
Анан кайра кайтайын".
Аны ойлонуп Алмамбет,
Кылжейрен атын каргытып,
Жөнөп калган кези экен,
Аңгемесин арбытып.

Алмамбет кууп жетет деп,
Кеткен жолун чаргытып,
Капкасы болот коргонго,
Кирип барды Коңурбай,
Эсен кандын ордого.
Таазим кылып бүгүлүп,
Эсен кандын алдында
Коңурбай турду жүгүнүп.

Эми Коңур кеп айтаг:
"Э, Эсен кан!-деп айтат.
Коломтодон кор чыкты,
Азиз кандын арамы
Сооп издеп зор чыкты!
Айтсам анык сөзүмдү,
Азиз кандын арамы
Аттан сайып түшүрүп,
Кан жөткүрттү өзүмдү,
Ойгону турат көзүмдү!".

Карарып бети канталап,
Коңурбай турат анталап:
"Таш коргонун талкалап,
Кум коргонун кулатып,
Көөнү бузук санталак,
Экөөбүздү сулатып,
Кыям дейт сенин багыңды,
Кыйратат алтын тагыңды.
Колундан өкүм алам дейт,
Сенин илийинди* которуп,

Башка жолго салам дейт.
Ниети бузук жери бар,
Айтса суук кеби бар.
Көөнүнө келсе арам ит,
Күн батыш көздөй бурутка
Кирип кетер чени бар.
Бул өзү киши ойноочу ит эмес,
Менин, кебиме, каным кулак сал!

Айтканымдан жанбайм деп,
Арыстандай чамынып,
Жете келген Алмамбет
Ордого кирди камынып.
Эр Алмамбет кеп айтат,
Эсен канга эми айтат:
"Кечилдип каны Коңурбай
Азапка журтту салганы.
Койдой башын кескени,
Коёндой ичин жарганы!
Атпай журту сандалды,
Арбытат күндө жанжалды.
Бул Коңурбай заңгарды*
Кой деп айтар жан барбы?!".

Ошол кезде Эсен кан
Эрди-мурду былк этип,
Койбой, дебей, чырт этип,
Чыгып кетти ордого.
Бак-байсалуу коргонго.

"Эсен кан эмес эсер го,
Эл бийлеши бекер го?
Адилет киши деп жүрсөм,
Бир журт куруткан көөсөр* го?"
Муну ойлонуп Алмамбет,
Оюна алып далай кеп,
Эшикке чыкса Эсен кан,
Алмадай башын алсам деп,
Ордодугу капкадан
Жети күнү күткөнү.
Жетинчи күнү болгондо,
Айнектей болгон сулуу кыз
Алмаңа бурала басып жеткени.
Жыпар күнкүп, жез бурап,
Жөн эле кыргоолдой кулпурат.
Кыздын аты Бурулча,
Акыл-эси кыйынча.
Бурулча сулуу кеп айтат:

"Ук Алмамбет! - деп айтат.
Эсен кан бүгүн сени айтты,
Азиз кан өзү көрөр деп

Энекенди кыйнадың.
Кагылайын каралдым,
Кыясы кымбат бел тапкын,
Кыйындык түшсө башыңа,
Кыйрашып берчүү эл тапкын".

Анда Алманбет кеп айтат,
"Энеке укчу! -деп айтат.
Гүлбагым урап ор болду,
Күмүшүм чирип бор болду.
Эми күндөшүм дуулап зор болду,
Гулүстөн элим кор болду.
Конурбай башым тепседи,
Кармашсам, колум жетпеди.
Өзгөсүн айтып нетейин,
Менин атама сөзүм өтпөдү.
Алдында эне туралбай,
Менин айламдын ушул кеткени.
Кош энеке, аман бол,
Күн батыш кетти биздин жол!

Ал сөздү айтып Алманбет,
Кыя карап турганда,
Жүзүнө каарын жыйганда,
Ордо бакчуу солондор
Кара жаны чыркырап,
Качып баары дыркырап,
Эшигине байланган,
Эликтей көзү жайнаган,
Окторулуп ойногон,
Ок жыландай сойлогон,
Кылжейренге мингени,
Кылчайбай жолго киргени.
Алманбет бизден качты деп,
Каргадан кабар жеткени.
Эсен кандын ордого
Куш тилиндей бир катты
Кайрылып таштап өткөнү.

* * *

Жаалы келип Эсен кан
Балбандарын чакырат,
Баарын жекип, бакырат:
"Өзөгүмдөн өрт күйдү,
Өз ичимен жоо чыкты!
Ким деп жүрсөм бул экен,
Туулбас десем, туулуу экен,
Арабызда анык жоо -
Азиз кандын Алманбет,
Арам сийдик уулу экен.
Баарыңа айтам ал итти,

Алтайдын белин ашырба,
Бурутту көздөй качырба.
Бурутка аны качырсаң,
Айткан сөзүм билип ал,
Беш-алты жылдын ортосу
Бээжининден көрүп ал.
Кокус аны кетирсең,
Жолобогун өзүмө,
Конурбай калдай баш болуп,
Көрүнбөгүн көзүмө!
Алманбет тийсе колуна,
Эки колун байлап кел.
Өлтүрбөстөн чочкону
Бээжинге тирүү айдап кел!
Байлап, матап, кишендеп,
Жол үстүнөн кыйнап кел!
Алмамбет байлап келгенди,
Салтанаттуу жан кылам.
Ушул турган каканга
Алтын таажы кийгизип,
Алтын такка мингизип,
Канча жылы кан кылам!"

Муну сүйлөп калганы-
Камдап жарак-шайманын
Калың кытай биригип,
Алгарага мингизип,
Конурбайды жиберген.
Андан кийин Эсен кан
Эрикпей согуш кылгын деп,
Нескараны жиберген.
Андан кийин жабдыктап,
Жибериптир Эсен кан
Ыламадай калмагын-
Чоң Жолой деген балбанын.
Бөйрөгүнөн Бөрүкөз,
Бу да келип калыптыр.
Капталынан Канжаркол
Кыйкырып ураан салыптыр.

Алманбет эми качарда,
Чыгарда алыс сапарга,
Эр Конурбай баш болуп,
Калың каңгай козголуп,
Тегеректеп калыптыр.
Колуна тийсе Алманбет,
Булар камдаган турат орунду,
Кандан буйрук келди деп,
Кылганы турат "сонунду".
Калың манжуу, калмактын
Кармашарын көргөндө
Кайраттан башка айла жок

Каран түн башка келгенде,
 Каарына чыдабый,
 Боюнан дүрбү алганы,
 Кумурскадай кангайды
 Алманбет болжоп карап калганы.
 Карап турса каңгайды,
 Толкуну тоону ураткан,
 Толкундаган көлдү көр,
 Кумурскадай кайнаган,
 Кумдай кытай элди көр!
 Карап турса каңгайды,
 Кылычтын учу кылкылдайт,
 Адамдын башы былкылдайт.
 Тегереги чөп болуп,
 Темирден бетер көк болуп,
 Көптүгүнөн каңгайдын
 Куш учурбай чеп болуп,
 Курчап жакын турганда,
 Бел байлаган бели жок,
 Жалгыздыгы курусун,
 Бел болор тууган деги жок!

Ошолордун ичинде
 Кебез белбоо, кең өтүк,
 Келберсиген Коңурбай -
 Кечилдердин чоң калдай -
 Алтындан тизгин жулкунтуп,
 Алгара менен булкунтуп,
 Ошончо калың каңгайдын
 Качырганын бир бөлүп,
 Качпай найза сайчуусун,
 Балбандарын бир бөлүп,
 Чечекейди жара атар
 Мергендерин бир бөлүп,
 Алмаңа жетип келгенде
 Жеткени белге курчанды,
 Жергелеп келген каңгайга
 Жеке Алманбет кол салды.
 Жебеден мурун жеткени,
 Жеткен жерден бир шилтеп,
 Коңурбайдай калчаны
 Дарбазанын оозунан
 Бөйрөккө муштап өткөнү.
 Бөйрөктөн муштап өткөндө
 Аттан ыргып кетерде,
 Ажалы эми жетерде,
 Каңгайдын Жөөкүлүк деген аяры
 Чуркап кирип келгени,
 Жетип атка мингизип,
 Коңурбайдай калчаны
 Жөлөп таяй бергени.

Коңурбай эсең кеткенде,
 Кылкылдап кытай жабылды,
 Кыялында Алмаңды
 Кармаймын деп камынды.
 Жабылганда көп каңгай
 Алмаңдын ашты өнөрү.
 Чү дегенде Кылжейрен
 Чаң созулуп жөнөдү,
 Кылыч жеткен каңгайды
 Кыя чаап сойлотту,
 Найза жеткен жерине,
 Аянбай найза ойнотту.
 Жапалак кырды ашырып,
 Ит-Өлбөс чөлүн бастырып,
 Кууп кирди каңгайды.

Ит-Өлбөскө барганда,
 Чындап согуш кылганда,
 Алты жүз найза бир тийип,
 Жарадан бою дал болду.
 Айбалта, найза көп тийип,
 Башы кызыл челек кан болду.
 Жалгыз буга кайрылган,
 Ошол согуш күнүндө
 Астында Кылжейрен тууган мал
 болду!

Айланса болот Кылжейрен
 Үй күрөң тартып жөнөлүп,
 Эчкидей болгон кайран баш
 Кыпкызыл канга бөлөнүп,
 Башын жерге салыптыр,
 Алып учуп аркырап,
 Төрт аяктан учкан таш
 Так төбөдө зыркырап,
 Эти кызып алыптыр.

Аркардай арыш алганы.
 Кытайдын каны Нескара,
 Калмактын каны эр Жолой,
 Жети балбан биригип,
 Астынан чыгып калганы.
 Булар менен Алмамбет
 Өзү жеке салышып,
 Жетөөн кабат сайганда,
 Ажырап аттан калганда,
 Белинен найза бүктөлгөн,
 Аманат жанга күч келген,
 Ээринен көчүк кылтайды,
 Үзөнгүдөн бут тайды.
 Айбалтасын ала албай,
 Алтын таман үзөнгү,
 Кайра бутту сала албай,

Амал кетип турганда,
 Жер айрылып дүркүрөп,
 Алоокенин Коңурбай,
 Учкан куштай көрүнүп,
 Келе жатат күркүрөп.
 Астындагы Алгара
 Аркардай болуп түйүлөт.
 Калың каңгай бул жалгыз,
 Кара кылар киши жок.
 Алмакең жандан түңүлөт,

Ошондо ак байбиче энеси
 Тору бээни миниптир,
 Түрмөктөлгөн кара чач
 Төбөсүнө түйүптүр.
 Ажал жетсе өлөм деп,
 Асылым жалгыз Алмама
 Караан болуп берем деп,
 Өлбөй тирүү турганда,
 Кай муратка жетем деп,
 Асылым, берен жалгызга,
 Медер болсом экен деп,
 Белсенип жоого киргени,
 Кыбалап курчтан соктурган,
 Кызыл түпөк сыр найза,
 Энекең колго алганы.
 Алмамбетке жеткирбей,
 Алоокенин калчасын,
 Бөйрөктөн тосуп калганы.
 Чаңга аралаш энеси
 Коңурбайдын кара атын,
 Жоого минчүү канатын,
 Өпкө боор бети деп,
 Жүрөктүн төмөн чети деп,
 Атын сайсам жедим деп,
 Анан өлсөм мейлим деп,
 Кыска кармап найзасын,
 Көздөп энең калганы.
 Алгараны саярда
 Көзүн жуумп алганы.
 Кере карыш сыр найза
 Ылдый тийип калганы.
 Кар жиликтин булчуң эт
 Була сайып салганы.
 Атынын түсүн караса,
 Үч бут менен жүгүрүп,
 Эсил жаным өлдү деп,
 Эси кетип чоң калча,
 Кайран жандан түңүлүп,
 Ээрче бел кыранды
 Ашып калган кези экен.
 Акылынан ошондо

Шашып калган кези экен.
 Кайра тартып алактап,
 Каңгайды карап бет алып,
 Качып калган кези экен.

Ошол кезде Алмамбет
 Кызыл кумду буратып,
 Тунук күлүк Кылжейрен
 Коңурбайдын соңунан
 Кетип барат чуратып.
 Бээжиндин бери четинен
 Безелентип жеткени.
 Алтындан соккон чарайна*
 Анык ушу чети деп,
 Айдалынын бетидеп,
 Өпкө, боор тушу деп,
 Как жүрөктүн учу деп,
 Болоттон учтуу сыр найза
 Чындап муштап өткөнү.
 Муштаганда калчага
 Балбандыгын билгизди.
 Тоодой болгон доңузду
 Ыйык жалга мингизди.
 Түп этектен алсам деп,
 Түртүп барып калчаны,
 Алгаранын үстүнөн
 Эңип таштап салсам деп,
 Бар тилеги ошондо.

Көрө албай издеп көп санап,
 Көк ала менен самсытып,
 Көзүнүн жашы он талаа,
 Кайран Мажик жакалап
 Каршы алдынан бакалап,
 Тосуп жүргөн кези экен.
 Кантер айла таба албай
 Күтүп жүргөн кези экен.
 Ошол чакта эр Мажик
 Ээликтирип жулкунтуп,
 Коштоп чыкты жибербей,
 Алмамбетти булкунтуп

Эми Мажик кеп айтат,
 Кеп айтканда деп айтат;
 "Коңурбайдын кара аты,
 Качан болсо кууганга,
 Жеткизбеген адаты.
 Алгара чындап чуркаса,
 Закым түгүл чаң жетпейт,
 Бу Коңурдун атына
 Төрт аяктуу мал жетпейт.
 Канаттуу куш болбосо,

Мындан башка мал
жетпейт.
Алоокенин калчасы
Көрүнөө алдап алыптыр,
Капкага кирип кетиштин
Амалында калыптыр.
Качып кирип каңгайга
Капканын оозун жаппайбы,
Балбандары жабылып,
Башыңды жара чаппайбы!"

Бул сөздү айтып эр Мажик
Өчкөн отун тамызды,
Өлгөн жанды тиргизди.
Коңурбайдын айласы
Кандайлыгын билгизди.
Кызыккандан калчаны
Кыйын кууп алды эле,
Дарбазага киришке
Алмамбет бир чакырым калды эле,
Бура тартып бууругуп,
Кайра кирди согушка -
Каары катуу жумушка.
Кырда жүргөн Алмамбет
Төмөн жакка көз салган.
Жалгыз турат бир жерде
Энесинин тору бээси бош калган.
Коштоп алып бээсин,
Алы калбай бакырды,
Алтынай асыл энем деп,
Алда канча чакырды.
Караса көзгө илинбейт,
Кайран эрдин энеси
Кайда экени билинбейт.
Калың кытай чогулуп,
Добулбасын кагыптыр.
Алтынайдын сөөгүн
Бир качырга артышып,
Бээжинге жөнөп калыптыр.
Жетип калың кытайдын
Тополоңун тоз кылды,
Качырыша келгенин
Кара жерге туш кылды.
Кармашып жүрүп каңгайдан
Тартып алды энесин;
Көктүгүн дагы көрөсүң.
Койнуна каны толуптур,
Кезикпеске кезигип,
Каражойго тушугуп,
Ак бараң огу сайылып,
Энеси окус болуптур.
Сыр найзаны жерге уруп,

Көзүнөн жашы төгүлүп,
Кырк кабырга сөгүлүп,
Өлгөндү кайра тиргизер
Адамзатта дарман жок.
Эми Алманда дарман калган жок.
Ошонетип турганда,
Душманды көр, селди көр,
Туш-тушунан каптаган,
Калың кытай элди көр.
Кайра тартып кокустан,
Каңгай менен согушсам,
Кайран асыл энемдин
Этине жору тоёт деп,
Эки көзүн оёт деп,
Көмүүсүз чөлдө калат деп,
Коломолуу көп каңгай
Кордукту минтип салат деп,
Белинен эңип бүктөдү,
Тору бээге жүктөдү.
Жеңилди деген жаман ат,
Көк-Булуңду токойго,
Энесин койду аманат...

* * *

Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Кетейин деп ойлосо,
Каңгай курчап алыптыр.
Жоболоңдуу шумпайлар
Жолун тосуп калыптыр,
Эми өлүүчүдөй күйүндү,
Өткөрө жандан түңүлдү.
Кайраттанып бакырып,
Эр Мажикти чакырды:
"Башка келген жамандык,
Ушу жерден көрдүкпү,
Ажалдан мурун экөөбүз
Бул токойдо өлдүкпү!
Кара кытай, манжуунун,
Камоосунда жүргөнчө,
Каран түн түшүп башыма
Айдоосунда жүргөнчө,
Келе Мажик чылбырды!".
Чылбырды колго алганы,
Бооруна баса салганы:
"Бек болгун Мажик өзүнө,
Жумгун эки көзүңдү,
Кидирбестен жүрөлүк,
Тетиги бийик дубалга,
Беттеп барып тиелик!".
Ушуну айтып Алмамбет

Кылжейрен санга салганы,
 Дубалды карап бет алып,
 Сүйрөткөнү эр Мажик,
 Сүрөп жүрүп калганы,
 Дубалга жакын барганда,
 Бул дүйнөдө мал таттуу,
 Көөдөндөгү жан таттуу.
 Эки көзүн жумганы,
 Жалгыз жандан түңүлүп,
 Кылжейрен кайран тулпары
 Алдыдагы дубалдан
 Алыс кетти түйүлүп.
 Андан өтүп алган соң,
 Алмамбет, Мажик сүйүнүп,
 Жыгылат десе Кылжейрен
 Төрт аяктап тик түштү.
 Теги эле катуу, бек түштү.
 Дубалдан ыргып түшкөндө,
 Эми ажалым жетти деп,
 Астымдагы Кылжейрен
 Буту кыйрап кетти деп,
 Кагып койсо оозун,
 Ыргыштап жүрөт алдында.

Кылжейрен тулпар мал аман,
 Кыймылдаса теңселип,
 Үстүндөгү жан аман.
 Күч менен тамга урунуп,
 Көк ала качан келет деп,
 Созуп мойну суурулуп,
 Калдыбы деп кокустан,
 Секиргенде мүчүлүп,
 Бир мүчөсү үзүлүп,
 Кайрылып кайта караса,
 Көк ала, Мажик дын аман.

Ээр белдей муздакты
 Аша качып жөнөдү.
 Жанындагы Мажиги
 Кошо качып жөнөдү.
 Бөксөгө мөндүр жаадырып,
 Жакага шыбыргак шамал салдырып,
 Түзөң жердин баарысын
 Жөө туманга алдырып,
 Жайлап жатып кутулду.
 Дайра ташып, көл толкуп,
 Далай кыя бузулду...

АЛМАМБЕТ БААТЫРДЫН КӨКЧӨГӨ КЕЛИП ТУРУШУ

Кылкылдап жаткан Кыл-Эртиш,
 Эртишке жетип келгени.
 Ата сонун суу бол деп,
 Аяк башын көргөнү.
 Турнабай колго алганы,
 Тунарып жаткан талаасын
 Алмаң кайкалап карап калганы. Кыл-
 Эртиштин оюнда
 Кылкылдап калың эл жүрөт,
 Кас буудан минип делбиреп, Кайнаган
 топтун четинде -
 Көк ала ат минген бир киши. Алмамбет
 байкап караса,
 Айбаты артык эр киши.
 Бастырып келип Алмамбет,
 Салам айтып калмакча,
 Каршы алдында турганы,
 Эр Көкчө алик алганы.
 Алмамбетти эр Көкчө,
 Караса түрү бөлөкчө,
 Кыл такыя, кызыл чок,
 Кылымда мындай баатыр жок.
 Айбаты арыстан, жолборстой,
 Алышкан аман болбостой,

Көөкөрдөн арап куйганы,
 Арыстан Алма баатырга.
 Көкчө өз колу менен сунганы.
 Эми Көкчө кеп сурайт,
 "Жолуң болсун, баатырым,
 Кайдан келдиң?" - деп сурайт.
 "Тек сурамак келбеттен,
 Жөн сурамак сөөлөттөн".
 Анда Алмамбет кеп айтат:
 "Уругум кытай эл болот,
 Ушунча көөнүм караңгы,
 Уккандын башы дел болот.
 Кыйындар менен кагыштым,
 Кырчылдашып салыштым.
 Өлөңдүү жерди өрттөдүм,
 Кара сууга кан куйдум,
 Асмандан булут тутулуп,
 Артыман жеткен куугундан
 Аман келдим кутулуп",

Ошондо Көкчө айкырып,
 Бир сары улакты таптырды,
 Алмамбет менен Мажиктин
 Садагасын -чаптырды

Аттанышты күнгүрөп,
 Жер союлуп дүнгүрөп,
 Калың казак камынып,
 Көрүшүүгө Алмаңа
 Кары дебей, жаш дебей, -
 Баары келди жабылып.
 Керней тартып бапылдап,
 Сурнай үнү такылдап,
 Ырчылар сайрал заңкылдап,
 Асмандаган туу менен
 Алмамбет, Мажик келишти
 Айгайлаган чуу менен.
 Ак-боз бээни сойдуруп,
 Келгендердин баарысын
 Аябай этке тойдуруп,
 Келгендер кетти тарашып,
 Жай-жайыша карашып...

Бир күнү туруп Айдаркан
 Көкчө менен кенешип,
 Акылдарын тенешип,
 "Балдарды өзүм алам" - деп,
 Киргизип алды үйүнө,
 "Макул болот ата" - деп,
 Алмамбет барды сүйүнө.

Казактардын карысы,
 Калк ичинде бир катар,
 Акылмандын баарысы
 "Элинен азган баатыр, - деп, -
 Айдаркандын үйүндө
 Эригип акыр жатыр" — деп,
 Чакырып конок кылышты,
 Арыстан Алма баатырдын
 Капасын ичтен жоюуга,
 Жалпы журту тырышты.
 Алдына аппак нан коюп,
 Казы кертип, жал коюп,
 Кабылан Алмам жесин деп,
 Калдайтып каймак, май коюп,
 Үлпөтгөн башы чыкпады
 Көргөнү мындай сый болуп...

Алты ай толуп өткөндө
 Алмамбет эми ойлонуп,
 Ары-бери толгонуп:
 "Жата бербей жалпайып,
 Минейин атка кампайып,
 Кара ниет кандардын
 Өрүшүн байкап чалайын,
 Арамдан жыйган жылкысын
 Жылдырып жолго салайын,

Коңурбай менен Жолойдун
 Эсебин минтип табайын".
 Аны ойлонуп Алмамбет,
 Кылыч шилтеп, жаа тарткан
 Кыраандан алып кашына,
 Салып жетип барганы
 Дарыя Амур башына.

Баштагы жерден көчүрүп,
 Жаккан отун өчүрүп,
 Ошондо акылынан шашыптыр;
 Алмамбет кайдан жетти деп,
 Амурдан чыга качыптыр.
 Коңурбай, Жолой жылкысын
 Алман айдап алыптыр.
 Түн дүбүрөп бой бербей,
 Дүмөктү Алман салыптыр.
 Кандардан алган жылкысын
 Казакка бөлүп бериптир,
 Аtpай журт муну көрүптүр.
 Айдаркан уулу алп Көкчө
 Арыстан Алма баатырдын
 Дегенине көнүптүр.
 Туурдугу май болду,
 Турган айлы бай болду.
 Керегеси май болду,
 Алмаңдын келген айлы бай болду.

Аtpай казак калкына
 Алмаң адилет элди көздөптүр,
 Ар качандан бир качан
 Айтып сөзүн сөздөптүр.
 Арзын, муңун айтканга
 Тууралыгын кылыптыр.
 "Алдым", "жуттум"- кузгуну
 Алмамбетке беттебей,
 Сайлап качып жылыптыр.
 Казактардын бийлигин
 Калыстык менен алыптыр.
 Өңчөй казак кашкасы,
 Бир Көкчөдөн башкасы,
 "Баягыдай заман жок,
 Балаа кылды калмак, - деп, -
 Бастады биздин арбак, - деп, -
 Мурункудай жемиш жок,
 Бузук кылды кытай, - деп, -
 Бузулганды алчу элек,
 Анча-мынча жалын жеп,
 Калабалуу бул кытай
 Адылсынып калды, - деп, -
 Арбын олжо дөөлөттөн
 Айдап бизди салды, - деп, -

Эндекей кылды элди, - деп, -
Элинен, кечкен бул кытай
Элирип кайдан келди, - деп, -
Кылмыш кылган ким болду?
Алмамбет аны бүтүрүп,
Кызыл чака пул бербей,
Аларың кылчайбай бизге тим
болду!".

Алмамбет калыс экен деп,
Айдаркан көзү жетиптир.
"Алмамбет сөзү ырас" - деп,
Аны Көчкө да сүрөп кетиптир.
"Ага-иниден чыр чыкса,
Ана-мына дечү элек,
Анча-мынча дүйнө алып,
Макул кылып жечү элек.
Калкты алынтып саларбыз,
Калк алынып кеткен соң,
Каңкайып куру каларбыз.
Караламан көпчүлүк
Алмамбет жүрөт жакшы, - деп, -
Айлынан качкан бу кытай
Адилет сөзүн айтты,- деп.
Казакты кудай урабы?
Каңгырап келген бир кытай
Калкты бийлеп турабы?
Казактын баары көчкөнү
Тайып кетип баратат,
Айдаркандын балдары
Байып кетип баратат.
Күйгүзүп ийсе күмүшүн,
Эсине эгер албас деп,
Катының жакын деп койсок,
Өлбөй тирүү калбас" - деп,
Арадан чыккан шумдардын
"Алдым", "жуттум" - куулардын
Алтымышы жыйылып,
Акылдашып алышты.
Көкчөнү Алмамбеттен айрууга
Кеңеш кылып салышты.

Көкчө чыкса жан жакка,
Көрмөккө барса мал жакка,
Тоого чыкса бийикке,
Ууга чыкса кийикке,
„Андып жүргүн баатыр,- деп,
Акеркеч деген катын,-деп,
Алмамбет менен жакын" - деп, -
Ар кайсысы айтып кеп,
Көкчөнүн көөнүн калтырды.
Көкчө келип үйүнө,
Көп аңдыды катынды.

Андып жүрүп ар качан,
Көрө албады акыры.
"Алмамбет сага жакын"-деп,
Акеркечти каардап,
Алда канча такыды.
Такыганда Акеркеч
Жүрөктөшү Көкчөгө
Дидаарлашып күүлөнүп:
"Не болдуң деп сүйлөнүп, -
Алмамбетти ким дейсиң?
Адамдын сырын билбейсиң!
Мен жактан салба кылмышын*
Ардактап ичип жүрбөйбү,
Ачыган казак кымызын.
Татып койбойт арагын,
Тазалыгын карагын!
Күндүк качат күнөөдөн,
Күбүр-шыбыр укпайбыз,
Куудун-шуудун кеп жүргөн
Ургаачынын бирөөнөн!
Көрө албаган көй* жаман
Артынан түшүп алыптыр.
Көкчө илгери болду деп,
Кадалып сага калыптыр.
Жигиттин тилин аларсың,
Жигинди айрып саларсың.
Алмамбет кетип колундан,
Жинди болуп каларсың.
Чыгып келген кытайдан
Чычкандай бала турбайбы?
Көкчөнүн зайбы мен туруп,
Көңүл артсам ошого
Көрүнөө арбак урбайбы?
Кайын энелүү күйөөдөй
Карап койбойт өзүмө,
Кантейин сени кан Көчкө,
Каарланган сөзүнө?!
Кас душмандар биригип,
Кылганы жүрөт өзүнө.

"Алмамбет мындай дей албай,
Казактан арам жей албай,
Көкчө мындай дей албай,
Көбүрөөк пара жей албай,
Сөздөрү калып талаага,
Өздөрү калып балаага,
Айырмакка Көкчөдөн
Ар нерсе алат санаага.
Өткүрдөн кылыч ала албай,
Өлтүрүүгө Алманды
Өздөрү эбин табалбай,
Буудайбекти бурууга,

Баары даяр болгондур
 Акеркечтин үстүнөн
 Күбөлүк айтып турууга.
 Кайнап жаткан какандан
 Катын таппай келдиби?
 Кара жер жутсун, эр Көкчө,
 Катшыыңа жакын деп,
 Каадалап айткан кебиңи!
 Ишенсең, Көкчө, "муну кой,
 Ишенбесең бул сөзгө,
 Азгырган мен экемин,
 Аны кой да, мени сой!
 Өлүп калар бир катын,
 Өксүбөсүн көп калкың!
 Жатып калар бир катын,
 Жарылбасын көп калкың!
 Алмамбет турса колунда, -
 Алтындан болор чарбагың,
 Ааламды басар салмагың.
 Алмамбеттен айрылсаң, -
 Арылбай калар арманың.
 Бул Алмамбет деген эр
 Катындын билбейт кадырын,
 Кыздын билбейт кызыгын.
 Канча болду келгени,
 Андан көргөн бир жан жок
 Айтканынын кыйшыгың!
 Жүрүшүнүн бузугун
 Көрүп келген бир жан жок;
 Көнүлү калган тири жан жок.

"Карып калган Акеркеч
 Кадыры үчүн каадалап,
 Алмамбетти баккандыр.
 Калабалуу "бышыктар"
 Кайдагы сөздү тапкандыр!
 Катшыыңа ойнош деп,
 Кадыры кеткен ойноп деп,
 Как өзүңдү соёт деп,
 Акеркеч сенин катының
 Кааласа алып коёт деп,
 Көнүлү бузук көп душман
 Артыңан түшүп калгандыр,
 Алмамбетти айрууга
 Көп сөз айтып салгандыр?!
 Карабаган бир бирин
 Көмүлгөн дүйнө жалгандыр.
 Азытка кирсең азарсың,
 Аныктап кара басарсың,
 Акылыңдан шашарсың.
 Бузукка кирсең азарсың,
 Бурулбай кара басарсың.

Сени көрө албай жүргөн эриң бар
 Алмамбеттиң болбосо,
 Көмгөнү жүргөн бегиң бар.
 Душмандын сөзүн сен мага
 Кантип айтар жөнүң бар?

"Аз калды кышка, жаз болор»
 Ачыган кымыз аз болор,
 Аны ичкен соң эсирип,
 Адамдын баары мас болор.
 Ата уулундун башчысы
 Алмамбет менен кас болор.
 Алымсейит журтум бар,
 Аргында Бообек, Шуутуң бар,
 Тынымсейит Жуйку бар.
 Капкайдагы жамандык
 Кара жерден чукулар.
 Элам, Селим, бу да бар,
 Ээ болбой калып элике,
 Айгай менен ичиңде
 Араң жүргөн жамандар.
 Казактын азыр канысың,
 Каркыбарлар көрө албайт
 Алмамбеттин калысын,
 Алардын тилин аларсың,
 Алмамбетти өлтүрүп,
 Астына жердин саларсың.
 Азыркысын сен, Көкчө,
 Өрт отундай жанарсың.
 Кетсе дагы Алмамбет,
 Өлсө дагы Алмамбет,
 Өзүң өчүп каларсың.
 Бул Алмамбет келгени
 Казактын журту дегдеди,
 Санды түмөн казагың
 Сары Арканы жердеди
 Жанчышып калмак жеңбеди,
 Келинге тайлак байлатты,
 Кемпирге куйрук чайнатты.
 Арада жаткан казакты,
 Алтайдагы Аңыртты
 Асемдүү жайлоо жайлатты.
 Айтты деп жаман көрбөгүн,
 Ааламга кетер өрнөгүн.
 "Ал кулду бир күн соём" - деп,
 Алдап айтып жөнөгүн!
 Алган жарың өнөгүң,
 Буудайбегиң бузулар;
 Акыр түбү көрөрсүң,
 Арамдык кылар ушулар.
 Күбөлүк айтар катының,
 Күүлөнөрсүң, баатырым.

Күлдү казак „жакшысы“,
Сени күбүп салар акырын.
Көрө албай жүргөн көөсөр бар,
Бата албай жүргөн баатыр бар,
Өтө албай жүргөн өксүк бар,
Жете албай жүргөн жезит* бар.
Ар ишке жүргүн сак болуп,
Айрыларсың бир күнү
Алмамбеттен сап болуп.
Азыр жүрсүң шат болуп,
Азыркы сөзгө ишенип,
Акыры калба мас болуп!

Акеркеч айтты акыл кеп,
Анда Көкчө токтолду,
Айтканың сенин макул деп.
Казактан болгон ата уулу
Алтымыш экен баарысы
Арман кылып жүрүшкөн,
Айлына жетпей арышы.
Атпай журтка билинген
Алмамбет, Көкчө калысы.
Азган бир кытай жетти деп,
Айдаркандын Көкчөнүн
Арбагы ашып кетти деп,
Айтканды укпай баратыр
Андабай биздин кепти деп,
Тозгон бир калмак жетти деп»
Тозоку калмак келгени
Чоңоюп Көкчө кетти деп,
Тоотпой бизден өттү деп,
Келген болсо Көкчөгө,
Мурун айтат саламды,
Ойлоп келет ичинде
Бузукчулук арамды.
"Акеркеч жеңе үйдөбү?
Алмамбет баатыр жүрөбү?" -
Какшап айтып бектери
Айдаркандын Көкчөгө
Катуу тийди кептери.
Ар ким айта берген соң,
Айдаркандын Көкчөнүн
Айланып көөнү кеткени.

"Айлымды алыс көрбөйүн,
Алганым деп ынанып,
Акеркечтин тилине
Абыдан анык көнбөйүн.
Азып келген бир кулдан
Арманда болуп өлбөйүн.
Ага-инимди чогултуп,
Аңгарып сөзүн көрөйүн.

Арамдыгы бар болсо,
Ал ант урган кулду көмөйүн!
Казактан чыккан ата уулу
Аяк башын жыйдырып,
Буудайбектин ак отоо
Мунун баарын сыйдырып,
Чоң үйдө болчуу чогулуш
Кичи үйгө жыйын жыйыптыр.
Буудайбектин отоого
Алтымышы араң сыйыптыр.
Караламан боз балдар
Катышпай турат сыртында,
Алмамбетке дос балдар.
Жалпы журт тышта калыптыр.
Эр Көкчөнүн үстүнө
Журт билчүүлөр барыптыр.
Күчтүү болсун арак деп,
Күчаладан салыптыр.
Үч элиге келтирип,
Үзүп-үзүп* алыптыр.

Ошондо үзүр айтып сөз баштап,
Көкчөнүз масчылыктан көз
жаштап:

"Чыгарыңар, жакшылар,
Чыр кылуучу ишим бар.
Ишене албай баарыңа
Чыгар-чыкпас жан менен
Коюп жүргөн кишим бар.
Алмамбет менен жакын дейт,
Акеркеч деген итим бар.
Айтыңарчы аныгын,
Аңдасам соодой көрүнбөйт
Алмамбет кулдун калыбын.
Эркектин көзү кербөсө,
"Э" - десе катын карганат.
(Эр Көкчө буга таң калат).
Чыгаргыла аныгын!
Айнытпай койгун мойнуна
Акеркечтин таныгын.
Арамдыгы чын болсо,
Азыр кармап соёлук,
Алалдыгы чын болсо,
Андай ар санаа сөздү коёлук!
Олтурган орчун бийлер, - деп, -
Оңой-олтоң иш эмес,
Олуттуу кепти сүйлө! - деп, -
Олуту жок сөз айтып,
Ойрон болуп жүрбө, - деп, -
Нарктуу кептен сүйлө, - деп, -
Калп сөздү курап айтам деп,
Азапка калып жүрбө!" - деп,

Эр Көкчө сурайт элинен.

Алтымышы адашпас

Алты жылдан бер жакка

Акылдашкан кебинен:

"Ар кимде бар акыл деп,

Айткан менен ишенбей,

Аянды Көкчө баатыр деп,

Алмамбетти Акеркеч

Ар качан алып жатыр дед,

Бир көрбөдүк, миң көрдүк,

Жүрөсүң Көкчө энебей

Сени биз жүк көтөрчүү пил

көрдүк.

Адам эмес, пилсиз го,

Казакка сүйлөр тилсиз го?

Катынына катылган

Калмак кулун динсиз го!?

"Ак болсо кантип булгайлы,

Агада боор бурайлы,

Бизге ишенбей койсоңуз,

(Алган жарын турбайбы)

Буудайбектен сурайлы.

Баталашкан немедей

Баары сүйлөп калганы:

"Катын, кандай көрдүң?" - деп,

Буудайбекке бурулуп,

Көкчө сөзүн салганы.

Көргөнүң айткын, жеңе" - деп,

Көп төрө жаалап калганы.

Эрин тиштеп, көз кысып,

"Байбичеден өттүң" - деп,

Күбүрөшө салганы.

Өңү сулуу болсо да,

Өзүндө акыл аз экен,

Арак ичип бир чыны,

Буудайбек мындай мас экен.

Андабады Буудайбек,

Ал олтурган "бышыктар"

Алмамбет менен кас экен.

Буудайбек анда кеп айтат:

"Бузук да болсо байбичең

Менден жакшы, - деп айтат. -

Чын айтпасмын, кунумун,

Чыгаан жакшы катының,

Күндө көрүп жүрүмүн".

Катыны айтып күбөлүк,

Кан Көкчөдөй баатырдын

Калды көөнү түбөлүк.

"Андай болсо, эл, - деди,

Алмамбетти чакырып,

Азыр алып кел, - деди,

Азабын берем мен, - деди,

Тузу арамы кул, - деди.

Азыр муну сойбосом,

Алганым калсын тул! - деди. -

Чакырып келгин кытайды,

Чыдап күтүп ким турсун

Чыйырдан чыккан мындайды.

Айдап келгин кытайды,

Алып акыр ким жүрсүн

Арам заада мындайды.

Билбеген экен өлөрүн,

Бир көрөйүн өнөрүн.

Андабай жүргөн экен го

Акыретке жөнөрүн!

Тоогу өлгөн киши толгонор,

Тоогум кандай өлдү деп,

Токсон эки ойлонор,

Тоокчо жоктур сураары,

Тоголонсо кокустан,

Өөдө болуп бул кулдун,

Өзүнүн жоктур турары.

"Какшатып келди каңгайды»

Зарлатып келди далайды,

Башын жуткан калмак кул

Мага кылган иши бул!

Калкымда жүрүп караандап,

Катынымды арамдап,

Жалган го деп ишенбей

Жакшылардын сөзүнө,

Жакыным деп журупмун

Бул жан кечкинин өзүнө.

Жамандыкты мен бүгүн,

Көргөзөйүн көзүнө!

Мурунтан билбей мунусун,

Азган бир шумга бузулуп,

Акеркеч болбой курусун!

Алмамбет кулду соёюн,

Акеркечти бир далай,

Азапка салып коёюн.

Калмагын кармап соёюн,

Катынды кантип коёюн,

Жайдак атка мингизип,

Жалпы журтка билгизип,

Эскисин эске киргизип,

Эл кыдыртып жүргүзүп,

Кааласам катын кылайын,

Каардансам, жанын кыяйын!

"Калмак кирсе бул үйгө,
 Кайратың кетсин ташып, - деп, -
 Канжарың сенин жашык, - деп, -
 Канжардын күчүн алгын, деп, -
 Как жүрөккө малгын, - деп, -
 Канжарбек деген балбансың,
 Калмак келсе алдыңа,
 Капылет баса калгын, - деп, -
 Бир кишиге карабай,
 Баарың туруп албаңар,
 Баскан соң ишке жарабай, Кылычтын
 курчун алыңар,
 Кызыталак кытайды
 Кыймалай чаап салыңар!
 Кытай кул мында келген соң,
 Кырып кетет бизди деп,
 Кысынарсың баарыңар.
 Канжардын баарын курчтанар,
 Жан-жабыла баарыңар
 Өлүүчү жерин туштаңар,
 Өткүр бычак муштаңар!".
 Көкчө бул сөздү айтып күүлөнүп
 Бир жагынан турбайбы.
 "Айныганды арбак урсун!" - деп,

Алымсейит сүйлөнүп,
 Аябай ичкен арагын
 (Арак деген арамын)
 Аздырганын карагын.
 Кызып ичкен кымызын,
 Ичкилиги болбосо,
 Кылбас беле тымызын.
 Мас болуп Көкчө буларга
 Баш кошушуп калышты,
 Алмамбетти жутмакка
 Баталашып алышты.
 Эки жигит чаптырды,
 Алмамбетти чакырды.
 Чабуулдап Чаян, Токтору,
 Чоң кенеште жоктору
 Алмамбетке барышты.
 "Алып кел деди сизди,-деп,
 Бачым алып келгин деп,
 Ашыктырды бизди,-деп.
 Арбын ичип аракты,
 Шашпай ичип шарапты,
 Элдин баары незирээк,
 Эми жүргүн тезирээк!
 Кыйын ичип кымызды,
 Кылар ишин билбейбиз.
 Ата уулулар бөлүнүп,
 Кыйын кеңеш кылышты.

Бачым жүргүн баатыр, - деп, -
 Айтөөр арзан иш эмес,
 Буйдалбаңыз акыр" - деп
 Токтор менен Чаяны
 Токтолбой айтып барганы.
 Анда Алмамбет ойлонду,
 Алда нече толгонду.
 "Кастарын тиккен кан барбы?
 Кагыша келген жан барбы?
 Урунарга тоо чыгып,
 Узак бир жумуш болгон го?
 Урушарга жоо чыгып,
 Айтышарга доо чыгып,
 Арбын бир жумуш болгон го?
 Атышарга жоо чыгып,
 Элге кабар салган го?
 Эгей, Шыгай эрлерин
 Эр Көкчө жыйып алган го?"

Ар иш ойлоп Алмамбет,
 Башы бапик* алтын чок,
 Казактан кастык болот -деп,
 Кайран эрде капар жок.
 Бастырып жетип барганы,
 Жигиттер атын алганы.
 Ар тарапка бир карап,
 Алмамбет көзү жайнады,
 Эшиктеги ак таяк*
 Эсеттердин Бөкөсү
 Эшик ачып ийиптир.
 Салды башын Алмамбет
 Салам айтып бийлерге.
 Азыр баары турушту
 Эр Алмаң басып киргенде.
 Айбатына баатырдын
 Апкарыша калышып,
 Саламга алик алышып,
 Баары калды дүрбөшүп.
 Башта булар олтурган
 Баатырлык кебин сүйлөшүп.
 Көкчө төрдө каркыбар,
 Көк сүлөөсүн бөркү бар
 Кош жаздык коюп башына,
 Буудайбекти алып кашына,
 Сол чыканак таянып,
 Сонун жаткан жай алып.
 Ачуусу келди Көкчөнүн
 Алмаңа тура бергенге,
 Ал үйдөкү отурган
 Эл бийлеген кемдерге.

Ачууланып акырды,

Аябай Көкчө бакырды:
 "Ажыдаар башын салдыбы?
 Же бир арыстан кирип калдыбы?
 Айткан сөзүң эмиңе,
 Атпай казак баарыңды
 Арбак уруп салдыбы?!
 Орду-ордунду алгын! - деп,
 Ордунду берип калмакка,
 Оңолбогон кесек ит,
 Оолактап кайда бардың?! - деп -
 Кытай кул башын салды, - деп -
 Кытай кул үйгө киргенде
 Кызыталак кырк жигит
 Кырыла жаздап калды", - деп,
 Кан Көкчөдөн кеп чыкты,
 Эр Алмамбет баатырды
 "Калмак", "кытай" деп чыкты.
 Кырк жигиттин баарысы
 Кырка олтуруп калышты.
 Келип кирген Алмамбет
 Керегеге сүйөнүп,
 Көрө салып, Алмаңа
 Көкчө баатыр сүйлөнүп,
 Олтурарга орун жок,
 (Алмамбет кайдан аянды)
 Төрдө жаткан Көкчөнүн
 Төшөгүнүн түбүнө
 Сол тизесин таянды.

Суук сөздү көп айтып,
 Сурданып Көкчө калыптыр,
 Суук сөздүн баарысы
 Алмамбет жакка агыптыр.
 "Кадырлуу казак бектери!
 Кайдан жүргөн бул калмак?
 Качан болгон келгени?
 Келген киши кетпейби?
 Кетпей жүрсө, ушунун
 Тез ажалы жетпейби?!
 Каңгырган киши кайтпайбы?
 Кайтпас болсо, ушуну
 Капылет ажал таппайбы?"

Көкчө баатыр күүлөнүп,
 Көк жал Алмаңа келгенде
 Көзүнө айтып сүйлөнүп,
 Ар түрдүү сөздү салганы.
 Аш кайнамай Алмамбет
 "Алда кимди айтат?" - деп,
 Айран азыр калганы.
 "Ачууландың кимге - деп?"
 Жадаганда Алмамбет

Жайын сурап турганы.
 "Казак урук ичинде
 Каңгыган кулду айтам"-деп
 Аягы менен Алманды
 Азыр түртүп калганы.
 Оюнбу деп, чынбы деп,
 Алмамбет ойго алганы.
 "Көкчө баатыр сенби? - деп, -
 Көп көрүнгөн менби? - деп -
 Укпадам эле кыйладан,
 Көөсөр* кайдан келди, -деп -
 Бууданын, Көкчө, сенби? – деп -
 Мурунтан мындай жок эле,
 Бузук сөз кайдан келди? – деп -
 Эсирик сөздү басыңыз,
 Экөөбүздү көрө албас
 Элинде көптүр касыңыз!
 Эми бир, Көкчө, жөн айтчы,
 Элинде эркин мен жүрсөм,
 Неликтен келди ачууңуз?
 Канааттуу сөздү басыңыз!
 Калбалуу арак алыңыз,
 Кандайлыгын билбедим,
 Кай түрдүү келген ачууңуз?
 Кимге айтканың билбедим,
 Кишинин баарын тилдедиң,
 Казакка чыккан бар күчүң,
 Калкыңа баттым сен үчүн.
 Каным, Көкчө, жөн сүйлө,
 Каардандың ким үчүн?!
 Жамандык көрсөң, жайыңды айт,
 Жашырбай журтка жайып айт!
 Арамдык көрсөң, ачып айт,
 Апторой журтка чачып айт!
 Тийген болсо, тилимди айт,
 Бир күнөөм болсо, билип айт!
 Биле албасаң, эр Көкчө,
 Жамандык сөздөн жанып айт!
 Көргөнүң болсо, көрүп айт,
 Көрө албасаң, сен Көкчө,
 Көөсөрлүк сөздөн кайра кайт!

"Өлүк эмес, тирисиң,
 Эрин эмес, тилимсиң.
 Капа болсоң, кайгырам,
 Кол тапшырган пиримсиң!
 Антыңдан кайда качкансың?
 Адам айтпас сөз айтып,
 Айдаркан уулу, эр Көкчө,
 Акылдан кандай шашкансың?!
 Билгиздиң жакшы жолуңду,
 Пир кылып турам колунду,

Бул кулду камсыкпай жолго сал
дечи!".

Анда Алмамбет муну айтат:
"Айныбагын, сен Көкчө,
Айтканыңды бер, Көкчө!
Аркандап келген айым бар,
Күрмөшүп келген күнүм бар,
Күүгүм болжол түнүм бар.
Казатка чыгар касым бар,
Майданга чыгар башым бар,
Сапарга жүрөр салтым бар.
Жакындан болгон жатым бар,
Жан кыйбасым, эр Көкчө,
Сага айтуучу датым бар:
"Каалаганым Көкала
Атыңды берчи, минейин,
Арыстандыгың билейин!
Тонунду берчи, кийейин,
Тойгондугуң билейин!
Башымды катпай сактанып,
Басташып жүргөн душманга
Барып кайра келейин.
Баркымды айтып мактанып,
Жанымды катпай сактанып,
Жанчышып жүргөн душманга
Барайын да, келейин
Жайымды айтып мактанып.
Көркөм күлүк Көкала
Күчү болсун меники,
Күдөрүң үзүп тим калба,
Башы болсун сеники.
Адам айтпас сөздү айттың,
Кайда барсаң баргын, - деп, -
Каалаганың алгын, - деп, -
Суктанганың алгын, - деп, -
Сурданбай жолго салгын, - деп, -
Айтканыңдан жанба, - деп, -
Арыстан, эр Көкчө танба!" - деп,
Алмамбет кармай калганы.
Ар сөздү айтып салганы.

Анда Көкчө кеп айтат:
"Ай, калайык! - деп айтат, -
Алтынды бөздөй бураңар,
Алмамбет кулдан сураңар!
Көкала атым көп эле,
Торала атым топ эле,
Атап айтчы десеңер,
Жөөлүгөн кытай, калмактан
Жөнүн сурап берсеңер!" Карады Көкчө
калкына.

Кабылан Алмаң кеп айтат:
"Каалаганым Көкчө минген Көкала,
Калайык, - уксаң!" - деп айтат.
Анда Көкчө муну айтат:
"Алмурут эккен жерлерге
Ит мурут чыгат дечү эле.
Ит ичпей турган ашынан
Үмүт кылат дечү эле.
Арыстандын баскан жерине,
Аюу жойлоп турарбы?
Атымды сурап бул калмак,
Ата, мындай кудай урабы!"

Бул сөздү айтып салганы,
Арыстан Алман баатырдын
Ачуусу келип калганы.
Жаалы чыгып сөзүнөн,
Жалын чыгып көзүнөн:
"Кирбедим, Көкчө, ойнуңа,
Анты-шертиң мойнуңа.
Алмурут Көкчө сен болсоң,
Ит мурут жыгач мен болсом»
Мен да куруп калайын,
Ириген сенден кем болсом!
Арыстан Көкчө сен болсоң,
Лапшыйган аюу мен болсом,
Аныктап арбак урганы
Айбаным сенден кем болсом!
Элиңде туруп эркексиң,
Айлыңда туруп баатырсың,
Корооңдо болгон коңшуңа
Коржондогон капырсың!
Оң баштаган солбу, - деп, -
Оёңум Көкчө болду, - деп, -
Айтканымдай кылууга
Алып келгин колду!" - деп
Алмамбет колун сунуптур,
Алмамбетке кол берип,
Көтөрүп алып көөдөнүн
Көкчө баатыр туруптур.

Алмамбет колун кармады
Алда кандай болом? - деп,
Артын санап калбады.
"Көкчө, кызматым билбей
кыйнадың,
Мээнетим билбей беттедиң,
Бекерче мени жектедиң!
Куру кетчү мен эмес,
Куба кетип малыңды,
Кутурупсуң, сен Көкчө,
Куп ченермин алыңды.

Укуругун шиш кылып,
Унутулгус иш кылып,
Керегелүү кең үйүң
Кериге жаңсай жыкпасам,
Кекенчим минтип чыкпасам,
Босоголуу боз үйүң
Боорго жаңсай жыкпасам,
Куюктуруп күлүндү
Кумардан минтип чыкпасам,
Арманда кетет экемин,
Аяп сени нетемин!
Сурасам, бербес Көкала
Суурулуп ылоо минбесем,
Кааласам, бербес Көкала
Карматып ылоо минбесем,
Ийним тийбес Көккүбө
Көөдөнгө тээп чечпесем,
Алмамбет атым курусун,
Көкчө, сенден кечпесем!"

Алмамбет салды айгайды
Айбаты басып далайды.
Жыйырмасы бек, кыркы бий,
Кереге, уугу кычырап,
Буудайбектин тиккен үй
Чыдай албай көйбаатыр,
Чыгарга эшик жок болуп,
Кара чаар жолборстой
Карасаң Алмаң октолуп,
Көкчөдөн коркуп чыга албай.
Алда эмне кылат - деп
Каарына алса, бул калмак
Баарыбызды кырат -деп,
Кыйгач карап кылтыйып,
Кылыч, бычак, канжары
Жеңинен учу кылтыйып,
Ата уулунан алтымыш,
Алмамбет турат жапжалгыз.

Айгайды кулак укканы,
Ата, чиркин кантет —деп,
Акеркеч басып чыкканы.
Дарайы көйнөк делбиреп,
Саамай чачы желбиреп,
Сөз айтууга ашыгып,
Түлкүдөй изин жашырып,
Ылдамдай басып ушундан,
Эр Көкчөнүн тушунан
Капшытын ачып алганы,
Акеркеч добуш салганы:
"Көкчө, баатыр, не болдуң,
Акылың кайда, жоголдуң?"

Алмамбет сага не кылды?
Азган менен тозгонду
Алындырып эл кылды.
Келинге кете* кийгизди,
Керегин журтка тийгизди.
Кызыңа кызыл кийгизди,
Кызматын журтка тийгизди.
Калканчы болуп баарыңа,
Кутмандыгын билгизди.
Сенин ардактаган бийлериң
Аркасын кимге тийгизди?
Кайраты болсо, казагың
Каспанга барса болбойбу!
Касташканың Коң төрө,
Кармаш кылса, оңбойбу!
Балбан болсо, казагың,
Жолойдун берип азабын,
Күрөшкөнүн жыкпайбы?
Үйүңө келген бир жалгыз,
Эзелде жазуу болбосо,
Аман-эсен чыкпайбы?
Жыгылууга жапжакын
Көрүп турмун өзүңдү,
Көк жал эрге сен айттың
Көөдөкчүлүк сөзүңдү".

Бул сөздү айтып салганы,
Көкчө баатыр бурулуп,
Катынга карап алганы:
"Баштабайт катын элимди,
Башынан билем эбиңди.
Башын жуткан жатыр деп,
Айрууга келген экенсиң
Алмамбет арам эриңди!
Соо койбосмун эриңди,
Соёрмун сенин териңди!
Акыры сенин көрөрмүн,
Айрып алар жериңди?".
Муну айтып Көкчө шылк этип,
Башы тийди жаздыкка.
Көзү жетти Акеркеч
Буудайык кылган кастыкка.

"Ак кишини каралап,
Сак кишини жаралап,
Өмдөгөн* менен казагың,
Өлтүрсөң, устум болгонуң.
Өлбөй калмак кутулса,
Көрөрбүз да, туярбыз,
Көйтөрөң өргүй койгонун!".
Акеркеч айтып салганы,
Эсине келип эр Көкчө

Баш көтөрүп алганы.
 Көрө сала кеп айтат,
 Көкчө баатыр нени айтат:
 "Кытайды кудай урабы,
 Кылганы мага турабы?
 Калмакты кудай урабы,
 Катылганы турабы?
 Кет дегенде не кетпейт,
 Кезенип калмак не кектейт?
 Чык дегенде не чыкпайт,
 Чык деген кепти неге укпайг?!
 Бетиме келген бу кытай
 Бергени болсо албайбы?
 Мени кармап олтурбай,
 Пери урган жолго салбайбы!"

Каарданып Алмамбет
 Ордунан турду октолуп,
 Алмамбет түрүн көргөндө,
 Ооз ачпай Көкчө токтолуп.
 Колун Көкчө сунганы,
 Колун алып Алмамбет,
 Катуулап силкип турганы.
 Силккенинде он колу
 Үзүлүп кете жаздады.
 Көк сүлөөсүн кундуз бөрк
 Учуп түштү баштагы.
 Арак аскан отуна
 Анча-мынча чалдыкты,
 Ага Көкчө ардыкты.
 Акылы келип азыраак,
 Абыдан чындап тардыкты.
 "Кулду карма, муузда!" - деп
 Көбүнө кылды жарлыкты.
 Алмамбетти карасаң,
 Ооздон жалын буркурап,
 Көрүктөн чыккан жалындай,
 Көздөн оту шыркырап,
 Белгиси келди бетине,
 Жанбай турган мүнөзү,
 Жаман келди. нээтине.
 Көөдөнгө урса, баш жарган,
 Жыгачка урса, таш жарган
 Сууруп алды кылычын
 (Карагын эрдин кылышын!).
 Кашына келген бир жан жок,
 Кармай турган тир жан жок.
 Тушуна келер бир жан жок,
 Тута турган тир жан жок.
 Ошондо Алмаң ойлонот,
 Оюнда баатыр толгонот:
 "Өлөндүү жерди өрттөбөй,

Өзүм жүрүп кетейин,
 Кагыраган бийлердин
 Канын жүктөп нетейин".

Эч бирөөнү карабай,
 Эшикке чыкты эр Көк жал,
 Ата уулулар кол салбай,
 Алдырашып калыптыр.
 Карап алып бир бирин,
 Жалдырашып калыптыр.
 Ачуусу менен Кылжейрен
 Атка минип алганы,
 "Эми кайда барам? - деп
 Алмамбет ойлоп калганы.
 Дарайы көйнөк шоодурап,
 Акеркеч басып барганы.

Акеркеч наалып кеп айтат,
 Аттаныпсың деп айтып:
 "Аталуу бала урушат,
 Агалуу ини жулушат.
 Анткени менен кетеби,
 Айланышып турушат.
 Не түрдүү жумуш болсо да,
 Эртеси өңүн көрүшөт,
 Өлүп калса бир бирин,
 Өкүрүп, ыйлап көмүшөт.
 Кылчайбай атка минипсиз,
 Келбес бекен эбиңиз
 Бир сапаркы ачууну
 Минтпей мага бериңиз!
 Кастыктан Көкчө мас болгон,
 Жаманга сени кыя албас,
 "Жаракылар оңбо!" - деп,
 Жашын көздөн тыя албас,
 Баатырым сени ойлосо,
 Бугу ичине сыя албас.
 "Бузукулар оңбо!" - деп
 Муңданып Көкчө тыйылбас".

Акеркеч тосуп, муну айтты, -
 Алмамбетти муңайтты.
 Албарс тийген боюна,
 Арыстан Алмаң баатырдын
 Ар нерсе түшүп оюна,
 Кылыч тийген кырына,
 Бектердин кылган чырына,
 Көзүн жаштап Алмамбет,
 Көкчөнүн кылган сырына,
 Акеркечке эми айтат
 "Аяшым, уккун!" - деп айтат
 "Чачылган соң кура албайм,

Шаттыкка көңүл бура албайм.
 Так Сулайман кылса да,
 Көкчөгө карап тура албайм!
 Толгонуп жоктур өнүмүм,
 Токтолсом, болор өлүмүм.
 Кайтадан болбос өнүмүм,
 Кайрылсам, болор өлүмүм!"

Бурулбасы билинип,
 Акеркечтин көзүнө
 Муңканып араң илинип,
 Кетмекчи болгон Алмаңа
 Акеркеч наалып айтат кеп:
 "Жарашып калган жериң жок
 Жакшы айтышкан эриң жож,
 Жалгыз кетүү эбиң жок,
 Жээниң да жок, тайың жок,
 Жердеп турар жайың жок.
 Бөлөктү койдум, бөлө жок,
 Эңкейип кетсең, жөлөк жок.
 Кайрылар жок тууганың,
 Кайда болот турагың?
 Айтып кетсең экен -деп,
 Кадаланып сурадым.
 Урматың үчүн улайын,
 Уккан, көргөн эл болсо,
 Кабарың алып турайын".

Анда Алмамбет кеп айтат:
 "Аяш, мен терек көрсөм,
 конормун,
 Тербелбестен көтөрсө,
 Ошого жолдош болормун,
 Кайыңды көрсөм конормун,
 Кайышпай кайың көтөрсө,
 Как ошо жерде болормун.
 Не түшсө башка көрөрмүн,
 Аяш, ажалым жетсе өлөрмүн".

Так ошондо Акеркеч,
 Кара жашы төгүлүп,
 Кайышып көңүл бөлүнүп,
 Кабыргасы сөгүлүп:
 "Аяш, андай болсо мен да айтам,
 Ашкере күнөө кылсаң да,
 Ардыкпай турган эрди айтам.
 Көөнүң калса Көкчөдөн,
 Жетпей кайтпа Таласка,
 Кайрылбай асты өтпөгүн
 Кара көк жал Манаска!"

"Көкчөдөн көргөн күнүм бул,

Көсөмгө кантип барамын?
 Өлөңдүү жерге өрт койгон,
 Көсөлгө кантип барамын?
 Биринен качып, бирине
 Нарынан качып, пилине
 Барган менен нетейин,
 Башымды алып кутулуп,
 Башка бар жакка кетейин".

Анда Акеркеч муңайып,
 Наалып турду буралып:
 "Ак жибектен тор жайдым
 Абада туйгун кушума,
 Эки сөзгө көнбөсөң,
 Тапшырам, аяш, тузума.
 Баш койдум, аяш, сен үчүн,
 Манаска барып тийип өт;
 Башканы коюп мен үчүн
 Насыятым тыңдап өт,
 Азат боюң чыңдап өт.
 Арыстан Манас баатырды
 Аз имерип сындап өт".

"Тийсе тийип өтөм" – деп,
 Айтканын кабыл алыптыр.
 Акеркеч менен коштошуп,
 Алмамбет жолго салыптыр.
 Бастырганда Кылжейрен
 Маралдай башы маңкайып,
 Шамдай кулак шаңкайып,
 Келишкен сонун мал экен
 Кең соорусу даңкайып.
 Алмабаш мылтык жонунда,
 Ак найзасы колунда,
 Албарс кылыч беллинде,
 Ажалы жетип күн бүтөт
 Алда кимдин жеринде?
 Шашкелик жерге бурулуп,
 Жаңгактуу жерге урунуп,
 Жакшылык күтпөй өзгөдөн,
 Далө үмүтүн үзбөй Көкчөдөн,
 Мастыктын кылган иши - деп,
 Кайрылып келер эси - деп,
 Тараган соң мастыгы
 Мага кылган кастыгы,
 Масы тараса, койбойбу
 Башынан кетсе жаздыгы,
 Аркамдан киши чабар – деп,
 Алыстан кайдан табар – деп?
 Акылына келген соң,
 Акеркеч айтар кабар – деп?
 Артыңдан келген кишилер

Бул жерден таап алар - деп,
Атын тушап откоруп,
Алмамбет жатты токтолуп.

Арадан эки күн өтүп,
Арактын масы тараптыр.
Айдаркан уулу эр Көкчө
Жан-жагына караптыр.
Карыны ачып кайышып,
Калыптыр Көкчө майышып.
Буудайбегин көздөдү,
Муну Көкчө сөздөдү:
"Тамагың барбы катын? - деп, -
Таба көргүн акыр - деп, -
Адам болбой калыпмын
Ушу бүгүн такыр" - деп.
Аш-тамагын койгон соң,
Айтып турду эр Көкчө:
"Алмамбетти чакыр! - деп.
"Арак ичпейт ал, - деди, -
Алмамбетке ылайык
Жая менен жал,-деди, -
Шекер менен бал", - деди.
"Азыр ылдам чакырып,
Алып келип кал!" - деди.

Жоголгон менен иши жок,
Үч-төрт айтты эр Көкчө,
Жообун айткан киши жок.
Асмөнкө деген бий экен,
Алмамбетти жектеген
Алтымыштын бири экен.
Козубай деген бар экен,
Көкчөгө короолош жүргөн жан
экен.

Аңгемеси ушундай
Асмөнкө айтты сөзүн жай:
"Мастыктан баатыр билбейсиз
Кулундун айткан кеп-сөзүн,
Кулагыңа илбейсиз,
Акылы кеткен аз эмес,
Алмамбет далай сөз айтты,
Арак ичкен мас эмес.
Жин даарыган бакшы эмес,
Алмаңдын кечээки сөзү жакшы
эмес.

Акеркечиң алам деп,
Жайы келсе, Көкчөнү
Сапсалгалап* салам - деп,
Көкала атты минем -деп,
Көпкөн экен, эр Көкчө,

Мурунунду тилем - деп,
Өткөрбөй жалгыз сөзүңдү,
Мас болгон сага теңелип,
Өлтүрмөк эле өзүңдү.
Калкы карап турбайбы,
Канын ага өлтүртсө,
Казакты кудай урбайбы!
Арага түшө калганбыз,
Ал калмактын колунан
Айрып каным алганбыз.
Айылга турбай жогол - деп,
Айдап жолго салганбыз.
Кытайың кетип калган - деп,
Кылмак эле саа бирди,
Кылым журт айрып алган" - деп,
Асмөнкө муну сөздөдү.
Карарып жаны укканда,
Эми Козубай сөздү көздөдү:

"Бузуп айтпа баатыр - деп,
Бузукчулук сиздерде
Болгон далай акыр - деп.
Арак ичпей соо жүргөн,
Акеркеч анда акыр - деп,
Акеркеч айтты акыл кеп.
Мастык менен байкабай
Өткөрдүң Көкчө баатыр - деп,
Эл билгендин баарысы
Эбиңди тапкан акыр - деп.
Жарабаган калп айтат,
Катыныңды талашып,
Кара басты дейсиңби?
Кыраан Алма баатырдан,
Катындан ибет* жейсиңби?
Алганыңды талашып
Айбан болду дейсиңби?
Алмамбет көзү мында жок,
Андай бузук кылган жок.
"Каалаган атың мингин - деп, -
Каалаган тонун кийгин" - деп,
Каным Көкчө, сен айттың:
"Кангырбай жолго киргин" - деп.
Акырегин жаш кылып,
Анты-шертин ташпырып,
Анан чыкты Алмамбет.
Чыкканда да соо койбой
Кылыч урду кыйласы,
Канжар урду канчасы,
Бычак урду мынчасы"

Айтканын Көкчө туюнду,
Агып жашы куюлду:

"Сынган экен таягым,
 Сыздаган экен аягым!
 Кетилген экен туягым,
 Кемиген экен сыягым!
 Үзүлгөн экен канатым,
 Токтолгон экен санатым
 Көрбөйсүңбү жумушун
 Азгырып коюп мурунтан
 Асмөнкө шумдун турушун".
 Алданган Көкчө ошентип,
 Айылдан жигит чаптырды,
 Алымсейит курусун,
 Тынымсейит Шуутун
 Аш кайнамада таптырды.
 "Түбүмө ушул жеткениң,
 Канатым жерге жеткенде,
 Кабарым алыс кеткенде,
 Кашайтмак эле иттерим!
 Кан болбой куруп калсамчы,
 Каралдымдан айрылып,
 Кара жерге житкеним.
 Как ушундай кылар - деп,
 Канчадан бери диттедим.
 Көп көрүпсүң көйтөрө
 Көкчөгө келип турушун.
 Сураган экен ат майын,
 Көкала аты курусун,
 Ат аяган жер карайт,
 Жер карабай не карайт.
 Эр Көкчөнүн кадырын
 Алмамбет өңдүү шер карайт.
 Али да болсо чабыңар,
 Алмамбетти табыңар.
 Көөдөнгө сыйбас көп санаа,
 Көркөм күлүк Көкала
 Дилдеден жүгөн катыңар,
 Жолборстон үртүк артыңар.
 Алмамбеттин жолуна
 Алып барып тартыңар!"

Бармак болду эр Көкчө,
 Бардашы* журттан бөлөкчө.
 Айлына дүрбөн салыптыр,
 Астыртан кабар алыптыр.
 Алтымыш "жакшы" жыйылып,
 Көкчөгө азыр келип калыптыр.
 Алдынан чыкса, канча бий,
 Ат бастырып жүрбөдү,
 Айнытмалуу куу сөздөр
 Кулагына кирбеди.
 Ата уулуну акимдер
 Айтканын көзгө илбеди,

Орою катуу Көкчөнүн
 Ойлогону Алмамбет,
 Каары келген Көкчөнүн
 Караганы Алмамбет,
 Кайда болду арыстан - деп,
 Самаганы Алмамбет.
 Буудайбек арак сунду эле,
 Бурулуп карап койгон жок.
 Бузуп, жарган бийлерге
 Мурдакыдай болгон жок.
 Күлүктөн тандап минди эми,
 Күүлөнүп жолго кирди эми.
 Көркөм күлүк Көкала
 Коштоого алып жүрдү эми.
 Көрө албаган көөсөрлөр
 Кылганын Көкчө билди эми.
 Сары-Арка жолун чалганы,
 Закымдап алыс барганы.
 Кай кеткени билинбейт, -
 Кабыланды көрө албады.

Кошо жүргөн Козубай
 Көкчөгө айтат мамындай:
 "Эр Алмамбет айлыңдан
 Кеткени эки күн болсо,
 Артынан барган бир жан жок.
 Айлың сенин тим болсо,
 Күйүткө башы баткандыр,
 Күткөндөн көзү каткандыр.
 Келбесе бир жаа саламга
 Кетер жолун тапкандыр!"

Козубай мындай деген соң,
 Көкчөнүн күчөп арманы
 "Кылмак элең бийлер" - деп,
 Бастыра албай калганы.
 Кайра тартты үйүнө,
 Жүрө-жүрө каңгырып,
 Шумпайлардын айынан
 Шумкарын колдон алдырып,
 Кайран эрден айрылып,
 Кара журттун баарысы
 Алмамбет үчүн кайгырып...

Аны таштай коюңуз,
 Арыстан Алмаң не болду
 Кабарынан болуңуз.
 Арактан масы тарар-деп,
 Агам Көкчө карар - деп,
 Эркечтен укса дайынын,
 Эртелеп келип калар - деп,
 Шашкелик жолго шалкайып,

Кылжейрен менен даңкайып,
 Күйүп жатты бир жерге,
 Жол урунту "бир белге.
 Ал күнү жатты, таң атты,
 Жолду карай көз катты.
 Үмүтү калбай кыйылды,
 Эки күн талаа жол сактап,
 Баатыр Алмаң не кылды?
 "Элимден эбак аздым, - деп, -
 Эр Көкчөнүн элине
 Не бейлимден жаздым, - деп, -
 Көкчө кыйбайт - деп жүрдүм,
 Көк ышкын терип жеп жүрдүм,
 Артымды карап көп жүрдүм.
 Ат откорсо жай алган
 Аркардын оту бөксөнүн,
 Аркасын эч бир көрбөдүм
 Айдаркан уулу Көкчөнүн.
 Айланган менен айла жок,
 Алыскы жолду көздөйүн.
 Суу жетпестен куураган,
 Шамал тийсе - жел согуп,
 Жалбырак учпай турбаган,
 Мен болупмун байтерек.
 Эр эшиги тоң темир,

Эритмекке эр керек.
 Эр Көкчө деп сагалап,
 Эми жүрүш не керек?
 Кыян акпай сел кайда?
 Кылайбай булут, жел кайда?
 Жакшылык көрөр жайым жок,
 Жарыгы тиер айым жок.
 Карарбай булут, жел кайда?
 Катуулап жамгыр төкпөсө,
 Калкылдап аккан сел кайда?
 Карыпчылык жеткен соң,
 Казакка жүрүп не пайда?
 Батарыма жерим жок,
 Барарыма элим жок!
 Колдосоң, кудай, колдодуң.

Колдобосоң, оңбодум.
 Жөлөсөң, кудай, жөлөдүң,
 Жөлөбөсөң, эрте өлүп,
 О дүйнөгө жөнөдүм!".
 Бул сөздү айтып мунданып,
 Буурканып, сурданып,
 Алмамбет жөнөп кетиптир
 Айланган кара жол менен,
 Албан түрдүү ой менен...

АЛМАМБЕТ БААТЫРДЫН МАНАСКА КЕЛИП КОШУЛУШУ

Бир күнү Манас түш көрөт,
 Түшүндө сонун иш көрөт.
 Айталаада келатып,
 Ач албарс кылыч тааптыр,
 Ары-бери ойнутуп,
 Үйдөй болгон кара таш,
 Кара ташты чааптыр;
 Балтыркан чапкан эмедей
 Кара таш кетти бөлүнүп,
 Калдыраган боюнча
 Коктуну кирди жемирип.
 Берен Манас кылычты
 Белине бекем чалыптыр,
 Бир оокамда караса,
 Кылыч арыстан болуп калыптыр.
 Күн чыгыш көздөй камынды,
 Күркүрөп арыстан чамынды.
 Жолборстор тутту буйругун,
 Баары келди баш ийип,
 Чатына кыпчып куйругун.
 Арыстанды көрсөң акыры,

Ажыдаар болуп кубулду.
 Жакындап келген адамдын .
 Жүрөгү оозго тыгылды.
 Ажыдаар жүрдү аркырап,
 Оп тартканда демине
 Таш учуруп туш-туштан,
 Кара шамал заркырап.
 Ажыдаар кубулуп,
 Асманга буудайык болуп учуптур;
 Абалап бийик сызыптыр.
 Асмандан келип буудайык,
 Колуна кайта конуптур,
 Манастын көөнү толуптур.

Уйкудан Манас ойгонуп,
 Оң жагына толгонуп,
 Кабагы күндөй ачылып,
 Чоролорду чакырып,
 Ак-боз бээден алдырып,
 Айтуягын чалдырып,
 Аргын, ногой карысын,
 Ата уулунун баарысын

Ак ордого толтуруп,
Тамакты берди болтуруп.
Эми Манас кеп баштап,
"Калайык, уккун!" - деп баштап
Көргөн түшүн калтырбай,
Терип айтып баатырың,
Көңүлү балкып көбүнө,
Эрип айгып баатырың,
"Жору, - дейт, ушул түшүмдү
Оңдосун, журтум, ишинди".

Олтургандар баарысы,
Жашы менен карысы,
Жалгыз сөз кирбей оозуна
Жалдырашып калышты.
Бирин-бири тиктешип,
Алдырашып калышты.

Бир оокамда козголуп,
Кеп баштады жайма-жай
Кой оозунан чөп албас
Коңур чечен Ажыбай:
"Мен жоруун тушүндү,
Оңдоптур кудай ишинди;
Колуңа берген турбайбы
Күтүп жүргөн кишинди.
Уктум эле уламыш,
Артын байкап турабыз.
Эсен канга бербейм - деп,
Эл талашкан Алмамбет,
Эңсенди такыр кесем - деп,
Жер талашкан Алмамбет,
Көкчөгө келип турду деп,
Айдаркандын өзүнө
Абдан моюн сунду - деп,
Келгендерден кеп угуп,
Көргөндөрдөн көп угуп,
Кандым эле сөзүнө;
Көрбөсөм да Алмандын
Тойдум эле өзүнө
Асмандан мунар жошулат,
Арыстаным сенин өзүңө
Эми Алмамбет келип кошулат.
Түшүң жакшы түш экен,
Ордунан келген иш экен".

Ажыбай жоруп басылды,
Аркасынан токтолбой,
Арыстандын оозу ачылды
Аттаналы, чоролор,
Сары-Өзөнгө баралы,
Жолундан чыгар шер болсо,

Жолдон тосуп алалы".

* * *

Кырк чоронун баарысы,
Кыргыз баштап карысы,
Абыр-дабыр ат минип,
Аялдабай бат минип,
Сары-Өзөн көздөй бет алып,
Келген экен жол чалып,

Таң саргарып калганда,
Арыстаның Манас айкөлүн
Дүрбүнү колго алыптыр,
Сары-Өзөндүн талааны
Созулуп карап алыптыр.

Күн батышты алып маңдайга,
Тили кургап таңдайда,
Чыканак жерге салбастан,
Чырма этип уйку албастан,
Ат керт этип чөп жебей,
Эр кылт этип суу ичпей,
Жолдо Алмамбет бел чечпей,
Эрди чырта кесилип,
Ачкадан боору эзилип,
Айнектей көзү сүзүлүп,
Не келет - билбейт бетине,
Өлүмдү алган нээтине.

"Болгон карып экен - деп,
Болжосом, боор бурар жок,
Жатып калсам алсырап,
Кандай жаткан жансың - деп,
Жай-күйүмү суурап жок.
Аркадан издер ага жок,
Алдадан бөлөк маана жок,
Тек жайын айтып телмирип,
Артымда калган бала жок.
Издеп келер иним жок,
Ит ордуна мен өлсөм,
Ичи ачыр менде бир жан жок.
Таянарга тага жок,
Тагдырыңа даба жок.
Калкынан азган каранмын,
Каңгырап кайда барамын.
Мээнетин тартып келатам
Мобул, мелтилдеп жаткан

талаанын.

Өлүм жетип өзүмө
Кара башыл пендеден
Калк көрүнбөй көзүмө,

Ат арыктап, жал калбай,
 Аяк серпер эл калбай,
 Кыркырак кирсе өзүмө,
 Кымындай сууну тамызып,
 Кылчаяр жок өзүмө.
 Башымды желөр паана жок,
 Баркымды билер даана жок.
 Кейип угар пенде жок
 Керээз айткан сөзүмдү,
 Кериде калып жасатым*,
 Кузгун чукур көзүмдү
 Карга жарып кардымды,
 Кара жолдо сандалып,
 Кайгылуу күндө калдымбы?".

Жол суурарга жоро жок,
 Калк суурарга кара жок,
 Бел суурарга пенде жок,
 Айыл суурар адам жок,
 Чөл талаада зарыгып,
 Көңүлү түшүп түштүккө,
 Жолго кирип желигип,
 Таңдайы кургап, тил катып,
 Күндөп-түндөп жол тартып,
 Өрдөш кара коо көрүп,
 Күн жаткан Ала-Тоо көрүп,
 Ойду көздөй бет алып,
 Оолугуп ичи тутанып,
 Кара-Кырчын, Кара-Суу
 Кабылан Алмаң жапжалгыз
 Капталган жери мына бу.

Кара-Суунун тунугу
 Найза салса бойлобой,
 Булуң-булуң чулугу,
 Төрт канаттуу чалагар,
 Сырттан Алмаң караса,
 Суу кушунун баары бар.
 Саздуу жерди ээлеген
 Ызылдак ызгыч дагы бар.
 Учуп чыгат башка куш,
 Алмамбет буга болгон туш.
 Ызгыч-кара кашка куш,
 Канаттары күрүлдөп,
 Катуу учуп дурүлдөп,
 Аттанып кара суулардан,
 Асты Алмамбет кутулбайт,
 Ызылдаган булардан.

Кыжыры кайнап кырданып,
 Кырааның Алмаң сурданып,
 Суу көтөрбөй сиркеси,

Ызгычка айткан бир сөздү;
 "Ызылдаба, ызгыч куш,
 Ырасын айтсам ушул иш,
 Канаттуудан сен жалгыз,
 Кара сазга бүтүпсүң,
 Кара баштан мен жалгыз
 Койсоңчу, ызгыч, кордобо,
 Жолума чыгып торгобо.
 Өзүңдү өзүң зордобо".

Ал сөздү айтып далайын,
 Ачкалыктан шалайып,
 Эки буту салайып,
 Санаасы санга бузулуп,
 Таноосу демге кысылып,
 Ачкалыктан Алмамбет
 Кара тер бойдон сызылып,
 Камсыгып келген каркыбар,
 Жаага кыйын салты бар
 Коломсокко* кол салды,
 Ошо кушка ок алды.
 Киричке* жебе чалыптыр,
 Телпилдеген ызгыч куш
 Чыйылдап келип калыптыр.
 Алмаңдын көргүн санатын,
 Ызгычтын атты канатын.
 Канатын огу сындырды,
 Ызгычтын жанын тындырды.
 Чыйраксынып көккө учуп,
 Жыгылды ызгыч жер кучуп.
 Азыр ызгыч жыгылды
 Алмамбеттин жолуна.
 Аны Алмамбет көрмөккө
 Эңип алды колуна.
 Канаты сынган, алы жок,
 Кармап көрсө, жаныбар
 Былк этерге шайы жок.
 Бөдөнөдөй өзү бар,
 Бөжүрөйгөн көзү бар.
 Назыят кылып ызгычка,
 Алмаңдык айтар сөзү бар:

"Адамга неге катылдың,
 Арманда өлүп атылдың.
 Алыңды чактап билбедин,
 Айланып сага тийбедим.
 Катылба десем болбодуң,
 Кадалып жолум торгодун.
 Кадемиң каткыр оңбодуң!
 Тийбегин десем болбодун,
 Титиреп жолум торгодун.
 Тийгенден кийсыл оңгонуң?!"

Чөлүккөн чөлдө сен болдуң,
 Чөккөн арыстан мен болдум.
 Аңкаган чөлдө сен болдуң,
 Ач арыстан мен болдум.
 Алыңды билип, не тийдиң,
 Алымды билбей достошуп,
 Ажалдын тонун мен кийдим.
 Өз алын билбей сен тийдиң,
 Өзүңө окшош болом - деп,
 Өлүмдүн тонун мен кийдим.
 Берсе кудай жолумду,
 Чечейин өлүм тонумду,
 Бүтүрөйүн канатың,
 Бейкүнө жанга катылбай,
 Сен да тап, - деп, жолуңду".

Кайнатма кара дары бар,
 Канатын азыр бүтүрчүү
 Канча дары дагы бар.
 Сүйкөп алып жарага,
 Сынып калган канатын
 Калыбына салганы.
 Алып алтай кырмызы*
 Канатын аста таңганы.
 Дарыга канат сырдады,
 Тал жибек менен чырмады.
 Учурмакка Алмамбет
 Ызгычты кармап ыргады?"
 Аралдан чыгып Алмамбет,
 Боз жерге келген чагы бар,
 Ошо келген боз жери
 Ушу күндө дагы бар.
 Ак-Эрмендин ою, дейт.
 Ашмаранын бою, дейт.
 "Уяңда балаң дагы бар,
 Үйүңдү тап, - деп, жаныбар"
 Учуруп ийген чагы бар.

Ызгыч учкан көк жагын
 Алмамбет карап арт жагын,
 Асманга көзүн салыптыр.
 Манастын турган жеринен,
 Бото-Моймок белинен
 Аккула менен болкоюп,
 Арыстан эр кырда золкоюп,
 Баятан байкап алыптыр;
 Баатыр эр көзүн салыптыр.
 Андап көргөн мурунтан
 Аркардаа бөлөк айбан жок,
 Айдап мал адам жайган жок,
 Бөрүдөн бөлөк айбан жок,
 Маралдан бөлөк малдан жок,

Бараандап чыгар жандан жок.
 Кулан жатыр жайнаган,
 Кудугу жатыр кайнаган.
 Адамы жок жер эле,
 Арыстан Алмаң арбайып,
 Аралдан чыкты дардайып.

Ашмаранын оюнда,
 Ак-Эрмендин боюнда
 Каруу-жарак карк алтын,
 Келе жатыр калдайып,
 Атынын мойну бир кулач, -
 Айбандан түрдүү көрүнөт,
 Алеңгир жаа асынган, -
 Адамдан сүрдүү көрүнөт.
 Атышканын уткандай,
 Анча-мынча адамды
 Ат-тону менен жугкандай.
 Карк алтындан уютма
 Каралжын ыраң тон менен,
 Калдайган кара талаадан
 Бөксөгө чыкчуу жол менен
 Бөлүнүп келе жатыптыр.
 Бөрү жолдуу Алакең
 Көрүнүп келе жатыптыр.

Белдемчи соот, кыягы*,
 Бул жерден чыккан киши эмес,
 Ойлоп көрсө сыягы,
 Кара бою үпчүлүү,
 Капталынан топчулуу,
 Малакайы алтындан,
 Бардашы журттан артылган,
 Башында көөхар диңсе* таш,
 Жаркыны көккө тартылган.

Анда Манас муну ойлоп,
 Албан түрдүү кеп ойлоп:
 "Түштө көргөн жолборсум,
 Бул Алмамбет болот го,
 Түпкүлүктүү жолдошум.
 Алмамбет эмей ким", - деди.
 Арыстан эрди байкасаң,
 Айтпай-дебей билгени.
 Кайра тартып жылт берип,
 Кабакка Манас киргени.

Кайра тартып алыптыр,
 Алмамбет ызгыч учуруп,
 Кайкаңга көзүн салыптыр.
 Карышкырдай кыландап,
 Түлкүдөй куйрук булаңдап

Элесин көрүп эр Алмаң,
Элейип тура калыптыр.
Мергендерче бет менен,
Чекесинин чет менен
Ченеп Манас көз салса,
Элесин байкап Алмамбет,
Карап калган калкайып,
Кылжейрен аты даңкайып.

Анда Манас ойлонду:
"Кызыл түктүү пил экен,
Кыраакы эрдин бири экен.
Алыскы ишти ойлогон,
Акылмандын бири экен.
Айбатына жан түтпөс
Баатырлардын бири экен.
Кең көкүрөк, сом далы,
Туткандын чыгар далдалы, -
Балбандардын бири экен.
Кездешкенин мант кылып,
Алгандардын бири экен.
Качыргандан токтолбос
Камандан алган мүнөзү,
Кайгырып жоодон шашпаган
Жолборстон алган мүнөзү".

Абыдан көрүп айкөлүң,
Кайра чапты калкылдап,
Аккула менен алкылдап.
Өзүнүн боюн жыйнабай,
Өңүрү кеткен талпылдап:
"Жоого сүрдүү жолборстор,
Жолдошту кудай бериптир,
Сүйүнчү,-деди, чоролор!
Баштап жүрсө, - барааның,
Калкыңда жүрсө, - карааның,
Бетиңде жүрсө, - бедериң,
Белиңе таңуу медериң.
Алмамбет келет, мен көрдүм,
Ар мүнөзүн, айбатын,
Арыстанга тең көрдүм.
Сунса колу узарып,
Жумулса, көзүн ачкандай,
Айла кылып токтоткон,
Көл, дарыя ырыска
Көз көрүнсө баткандай.
Кетирбей алып калайын,
Кебин кылгын, көй баатыр.
Аздырбай алып калыштын,
Акылын тапкын, көй баатыр.
Чогоолдук кылса, кетирип,
Өжөрлүк кылса, өткөрүп,

Кейишке салса, кечирип,
Кеткени болсо, кетирип,
Күтөрдүн камын кылыңар.
Бүлүндүрсө, бүлк этпей,
Түтөөрдүн камын кылыңар.

"Башын тартпас өлүмдөн
Баатырлык жайы көрүнөт,
Пас адамга тең жүрчүү
Бакырлык жайы көрүнөт.
Келе жатыр жол менен,
Кейиш тартып ой менен.
Ашмаранын оюнда,
Ак-Эрмендин боюнда,
Алтындуу саадак колунда
Аттанып чыгып, беш баатыр,
Бөксөгө чыга келгенде
Азир тургун жолунда.
Күлдүрдүн уулу, Чалыбай,
Күлдүргүчүм, Ажыбай,
Сырттан, Сыргак, Кутунай,
Акбалтанын Чубагы,
Белиме таңуу беш баатыр,
Азыр кайрат кылар убагы,

"Көк колот ылдый салыңар,
Көрүнбөстөн барыңар,
Арыстандай акырын,
Жанына жакын барганда,
Айгай салып бакырып,
Каракчы болуп чыгыңар,
Капилет сайып жыгыңар.
Жортуулчу болуп чыгыңар,
Жол боюна жыгыңар.
Атын коштоп алыңар,
Айдап жолго салыңар.
"Бол, жүргүн - деп шашыңар.
Ботонун белин ашыңар.
Кожойтуп айдап алыңар,
Колду көздөй салыңар.
"Койбойм тирүү жаның!" - деп,
Коркутуп айткын баарыңар.
Жүткүндүрүп келиңер,
Жүрөгүн сынап билиңер.
Алкындырып келиңер,
Акылын сынап билиңер,

"Көк-Жайыкта жатканың,
Киричтен кийик атканың
Ордочуң ордо салыңар,
Элүүң жөнөп төш жакка,
Ат откоруп барыңар.

Кыркың кызып, топтошуп,
 Чатыраш ойноп калыңар.
 Тогуз, онуң биригип,
 Тогуз коргоол алыңар.
 Он эки жигит жол тосуп,
 Оолактан атын алыңар,
 Ороң суук салыңар.
 Сөөлөткө тигип алганың,
 Төрт төбөлүү кол чатыр,
 Дөөкүрсүгөн көй баатыр,
 Саламын алик албаңар,
 Жакшы экен деп көрүшүп,
 Жарбаңдашып калбаңар.
 Жатканың турбай кырданып,
 Жаалың салып сурданып,
 Которуп орун бербенер,
 Козголуп, "келгин" - дебеңер.

"Сырттандык кылса, кыңкыйып,
 Сырыңды сыны толтурар.
 Ою терең эр болсо,
 Олутун таап олтурар.
 Бабырап башкаң үндөбөй,
 Баянсыз кепти сүйлөбөй,
 Сыр бербестен зымпыйып,
 Кыраан куштай кымпыйып,
 Адептүү болгун баарыңар.
 Ар кандай жумуш болсо да,
 Аңдап менден алыңар.
 Каталык кылса кайтарып,
 Асталап жолго салыңар.
 Карчыга учат аң үчүн,
 Абадан торгой быжырайт
 Агарып аткан таң үчүн;
 Бирок менин айтарым
 Абыдан кыйын эрдир - ээ,
 Алып келип үстүмө,
 Ар канча кыйын болсо да,
 Ат менен салам бердирбе.
 Жөө келип айтсын саламын,
 Жөнүн билип аламын.
 Пас келип айтсын саламын,
 Баркын билип аламын.

"Кыл дегеним кылыңар,
 Кыйла кыйын сыры бар,
 Кабыландын бири болгон соң,
 Кааласа көрөр сыны бар.
 Сырыңды сынап билбесин,
 Сырттан эрдин мүнөзү
 Сырын жолго кирбесин.
 Жоо бөрүсү эр деген,

Жоругунду билбесин,
 Же жолобой жолго кирбесин!".

Көк колот ылдый салыптыр,
 Көй баатырдын бешөвү
 Көрүнбөй тосуп калыптыр.
 Кирген нардай зыңгырап,
 Ач арыстандай ыңгырап,
 Кытайча кызыл добулбас
 Чымын тийсе кыңгырап,
 Көрүнгөн жондо бир караан
 Булаң этип көрүнүп,
 Дагы Алмамбет маң болуп,
 Жолу төрткө бөлүнүп,
 Белден көргөн белгиге
 Бет алып жолго салыптыр.

Белендеген беш баатыр
 Кабактан чыга калыптыр.
 Мылтык атып, тарс коюп,
 Добул согуп, карс коюп,
 Желегип шамал жапырып,
 Жеп ийчүдөй бакырып,
 Чукул жерден чубуруп,
 Жакын жерден жабылып,
 Качырып чыга калганы.
 Чаалыгып келген Алмамбет,
 Чил учкандай селт этип,
 Бир да көзүн салбады.

Коргошун жүрөк, пил билек,
 Коркпой турган Алмамбет,
 Жолдон азган бир жолборс,
 Жологон пенде соо болбос.
 Сундурган бешөө жарагын,
 Сырттан Алмаң кебелбей,
 Бастырышын карагын.
 Кабагы бийик, өңү саз,
 Кабыландай мараган,
 Каары менен караган.
 Барганы менен бакырып,
 Бар кайратын чакырып,
 Кайраты мындай ким болду?
 Кайсаңдаган беш баатыр
 Катыла албай тим болду.
 Бардашы мындай ким болду?
 Барган менен беш баатыр
 Батына албай тим болду.
 Кыраан Алмаң келаткан,
 Кылжейрен менен калкайып,
 Кыйкырып барган беш баатыр
 Кошулуп калды бастырып,

Саламын айтып шалкайып,
Кылжейрен атын кындыйтып,
Кыйгачтуу найза зыңкыйтып,
Адам өлчөөр кеме эмес,
Байкап көрсөң айбатын,
Манасыңдан кем эмес.

Бар кудай берген экен - деп,
Баатыр Сыргак жол баштап,
Астына түштү тепеңдеп.
Алиги келген бешөөнү
Алмаң, адам го деп карабай,
Кейпик көрүп беш баатыр,
Кеп суроого жарабай,
Талас, Чүйдүн арасы,
Түз-Булактын кериси,
Ушул болот Алмамбет
Эр Манаска келиши.

Мына, төрт төбөлүү кырк чатыр,
Ондон киши кашында
Орчун жыйын көп баатыр.
Он эки жигит күйүгүп,
Ат алууга жүгүрүп,
Астында турду бүгүлүп.
Миң кадам жерден жол тосуп,
Алиги келген алтооно,
Эки-экиден жол кошуп,
Ат жылоонун алганы.
Тигинен моюн ийбеген,
Тизгинге адам тийбеген,
"Тарт колунду наадан!" - деп,
Алмаң тизгинин кагып калганы.
Катуу кагып, бек силкип,
"Кармабагын!" - деп силкип,
Чылбырды жулуп алыптыр.
Чыканагы бирөөнүн
Чыгып кетип калыптыр.
Арыстан Манас баатырдын
Айтканындай кылыптыр.
Бакылдашып, ордо атып,
Канчасы чатыраш ойноп калыптыр

Жатканы турбай кырдаанып,
Жаалданып сурданып,
Карап койгон бир жан жок,
"Кандай жүргөн адам" - деп,
Капарга алган тири жан жок.
Алардан бетер кырдаанып,
Айбатын салып сурданып,
Төрт төбөлүү көк чатыр,
Төрө Манас үстүндө,

Дөөкүрсүгөн көй баатыр.
Кыргыз, Бакай кары бар,
Кыйындардын баары бар.
Арыстан Алмаң ошондо
Аты менен келүүгө,
Айтып салам берүүгө
Бастырган бойдон барыптыр.
Атына сылай камчы салыптыр.
Эшикке жакын барганда,
Элүү кадам калганда,
Ээрчий келген бешөөнүн
Эт жүрөгү былкылдап,
Эч аргасын табалбай,
Эстери чыгып кыпылдап,
Эшигине Алмамбет
Жакын жетти чукулдап.

Чыдай албай Ажыбай,
Бастырып чыйрак барганы,
Баатыр Алмаң кыраандын
Чылбырынан алганы:
"Кадамыңыз кут болсун,
Каалап мында келипсиз,
Калың кыргыз журтуна
Карашуучу шериксиз,
Улук да болсоң, - ушул жол,
Биздер үчүн кичик бол,
Каары катуу каныбыз,
Ат менен салам берсеңиз,
Калбас тирүү жаныбыз.
Кесилип кетер саныбыз.
Айтканынан кайтпаган,
Алдынан чыгып турса да,
Ажалдан башын тартпаган,
Өкүмү эки болбогон,
Өчтөшкөнү оңбогон,
Өкүмү күчтүү төрөбүз,
Өткүрлүк кылсаң, тил албай,
Биз, өзгөчө кордук көрөбүз.
Жардыгы жалгак болбогон,
Жамандык кылган - оңбогон,
Жаалы катуу төрөбүз.
Жаалдык* кылып койсоңуз,
Жайыбыз ушул, өлөбүз!

"Кылыгын адам биле албас,
Кыйыгы тутса, тил албас,
Кыйын эрдин бири ушул.
Жоругун адам билбеген,
Жоомарт эрдин бири ушул.
Жоо дегенде бууруккан,
Жолборсундун түрү ушул.

Аттан түшүп алалык,
Ыгы болсо, көк жалга
Ызат кылып баралык,
Эби болсо баатыр?" - деп;
Эптүү Ажың айтып кеп.

Алманды алды жылоодон,
Кол тийген соң жылоого,
Козуп кетип эскиси,
Алакең кирди ойлоого:
"Карып болгон кандырмын,
Кара жез болгон зардырмын*,
Кайгылуу болгон жандырмын,
Төмөн болгон төрөмүн,
Мурунтан ишим бузулган,
Муну кимден көрөмүн.
Баары кудай ишидир,
Не болсо да эр Манас,
Көрүнөө болгон сыймыгы,
Көрүүгө башка кишидир".

Асталай басып барганы,
Салам берди заңк этип,
Арыстан Манас, эр Бакай
Алик алды барк этип.
Бөлөгүнө карабай,
Бөлөгүнүн баарысы
Кол сунууга жарабай,
Абакеси Бакайга
Кол узатты жайма-жай.
Абасы Бакай кол берди.
Эр Бакайдан кол алып,
Эр Алмамбет баатырың
Төр жагынан жол алды.
Төрө Манас баатыры
Колун сунуп акыры,
Айбатына Алмандын
Козголду Манас акылы.
Оңолгон Алмаң боруму,
Ортодон алды орунду.

Чарт айрылган эрини
Алмандын ачкалыгын билиптир:
"Алып кел ылдам тамак" - деп,
Эр Манас ашпозго буйруп
ийиптир
Бал чайкаган кымызды
Баатыр Мажик көтөрүп,
Эки жигит кириптир.
Кош колдоп аяк сунуптур,
"Абакеме сунгун" - деп,
Алмамбет айтып туруптур.

Эр Бакай эрдин малыптыр,
Эми Алмаңа сунуп калыптыр.
Алмамбет алып аягын
Асти билдирбесем - деп
Ачкалыктын баянын,
Азгана жутту кылт этип.

Өзөгүнө түшүптүр;
Өбөктөп Алмаң шылк этип
Көзү илинип кор этип,
Көкүрөгү кыр этип,
Кирпикке кирпик илинип,
Илингени билинип,
Өлүп барып тирилип,
Баш көтөрдү баатыры,
Арыстан Алмаң эс алып
Тамагын ичти акыры.
Олтуруп боюн тер басып,
Ордуна келди акылы.

Ойлонуп Манас кеп айтат:
"Ой, азамат, - деп айтат.
Асынганың алмабаш*,
Атканын жутчуу милте окшойт
Астыңдагы Кылжейрен
Алыстан келген жылкы окшойт
Кай жерде болот жериниз?
Кабарын айтып бериңиз.
Качан мында келдиңиз?
Кайда болот элиңиз?
Учураштык бул жерде,
Нуркүңүз болгон кай жерде?
Көз көрүштүк бул жерде,
Көбүңүз болот кай жерде?".
Жоо бөрүсү эр Алмаң
Жоопко кирди бермекке.
Кулак салып эр Манас,
Куп тыңшады эрмекке:
Ой жетпеген иш издеп,
Оң караган киши издеп,
Ооп жүргөн бир жанмын.
Ат жеткисиз жол издеп,
Азып жүргөн бир жанмын;
Анымды билер адам жок,
Басып жүргөн бир жанмын.
Кетмен өтпөс кериден,
Келер бекен суусу - деп,
Какыраган жеринен
Кечээ күндүз арыгын
Казып жүргөн бир жанмын.
Күбүрөп аккан дайраны,
Бойлоп жүргөн бир жанмын.

Түлкү жүрбөс түмөндү
 Жойлоп жүргөн бир жанмын.
 Карсак жүрбөс калында
 Карайлаган бир жанмын.
 Кара башым өлүмгө
 Даярдаган бир жанмын

"Балапан учуп уядан,
 Ыгын билбей конордун,
 Караган менен көз жетпей,
 Ырыскым кайдан болорун,
 Жолдо калган бир жанмын.
 Баргектен* боо мээлейим,
 Колдо калган бир- жанмын
 Чылбырын үзгөн тулпармын.
 Акырда калган жемим бар,
 Ал акырга жете албай,
 Акылымда кемим бар.
 Аркы атам аты Чылаба,
 Чылабадан Солобо,
 Солобо уулу Соорондук,
 Ошондой болот биздин жик.
 Артыгы жок сөзүмдүн,
 Ачыгы жок көзүмдүн,
 Азып жүргөн элинен
 Алмамбет бакыр өзүммүн.
 Жолдо жатса көрөр жок,
 Өлүп жатсам көмөр жок,
 Бир кудай деп караймын;
 Биздей курган карыпта,
 Андан бөлөк жөлөк жок".

Ал сөздү айтып Алмамбет,
 Анан тили байланып,
 Азыркысын башына
 Заманасы айланып,
 Жаш имерди көзүнө,
 Калайык, кулак салыңар,
 Эми Манастын айткан сөзүнө:
 "Аркайган бийик Ала-Тоо
 Ак марал кууп ким ашпайт,
 Айкын талаа, узун жол,
 Адашса жолун ким баспайт!
 Калабалуу, кырк баатыр,
 Күлүктөн тартуу камдаңар,
 Күрөөкө тондон табыңар,
 Баш тулпардан байлаңар,
 Баатырдын көөнүн жайлаңар.
 Самаган сапар жолуна
 Айлалуу мүлкүм Аккелте
 Асалык анын жонуна.
 Албарстан учтуу сыр найза

Аны берип колуна,
 Кийгизинер Аккүбө
 Кийүүчү кийит тонуна.
 Алтын саптуу ач албарс,
 Аны байла белине.
 Арзыбаса кыргызга,
 Ала кетсин ушуну
 Бара турган жерине".
 Манас айтып оозун жыйгыча,
 Ачып көздү жумгуча,
 Аккуланы кындыйтып,
 Асты менен жетелен,
 Азаматтын баарысы
 Атасы келген эмедей,
 Алып кел деп энтелеп,
 Ач маралдай маңкайып,
 Аккуланын соорусу
 Ак дөбөдөй даңкайып,
 Алтын ээр, сырдуу каш,
 Көмкөрө ээр бетинде,
 Көрчөгөсү* көөхар каш,
 Арыстанындын Аккелте
 Бургулап ичин түздөгөн,
 Аткан огу жөн учпай,
 Ажалдуу жанды издеген.
 Аккелте илип кашына,
 Алтын ээр башына,
 Сыр найзаны сайылтып,
 Асабасын жайылтып,
 Кылычын илип ээринде,
 Көрсөтүп кылык көбүнө,
 Эшик эндүү айбалта
 Кол канжыга байлаптыр,
 Кошуундун көөнүн жайлаптыр.
 Саадагын салып ээринде,
 Тартууга чыкты тогуз ат
 Эр Алмандын келүүнө.
 Аккуланын артынан
 Маралтору бууданы,
 Кызкара деген бир күлүк,
 Кызкаранын артынан
 Ачкара деген бүгүлүп,
 Бадаң бийдин Торуча,
 Баары бөдөө көй күлүк.
 Кокондуктун Кошчабдар,
 Койчумандын Карасур
 Аккулага кошкону,
 Тогуз болду, карап тур.
 Ал тогуздун артынан
 Алмаңа келген тартуудан
 Жал-куйругу түпөктөй,
 Тумшугуна караса,

Суусарга койгон күбөктөй,
Сай күлүктү шыңкыйтып,
Сарала атты кындыйтып,
Кулжадай санын түрүлтүп,
Кундактай белин бүгүлтүп,
Сары улакты тарттырып,
Садагасын чаптырып,
Тай семизин сойдуруп,
Сары казы, кыйма жал
Салып этин койдуруп,
Тамашага киришти.

Байкабай Манас бир ишти,
Саясы салкын тереги,
Кысылса тиер кереги
Кыйбат баа Сереге
Таар ордуна бөз жапкан,
Тарылган жерде сөз тапкан,
Талкаланган сыныкка,
Дары жагып, эп тапкан,
Такалган жерде кеп тапкан,
Турду Серек ордунан,
Тунук сөз чыгат оюнан:
"Мурун кыргыз наркы экен,
Мал таанылса, жан түшүш,
Баатыр сизге бир айтам,
Кандай болот биздерге
Даарбаан кылбай эр түшүш?"
Эсине Серек салганы.

"Атаны жакшы кеп бул!" - деп,
Шанкылдап күлүп, эр Манас
Санын чаап алганы:
"Ырас айттың, Серегим,
Ыгы менен ар качан,
Тийип калат керегиң.
Баатыр келди ат чап, – деп,
Карап турбай бат чап!" – деп,
Кабыланын салды айгайды.

Эр Алмамбет муну ойлойт,
Карап туруп далайды;
"Кара жанына өлчөгөн
Аккула Манас аты экен,
Кас тулпарын мингизген
Ашкере чыккан март экен.
Аккүбө Манас тону экен,
Азыркысын сүйүнүп,
Мага кылган жолу экен.
Аккелте Манас мүлкү экен,
Байкап турсам, Сарала ат
Мага ылайык жылкы экен.

Ат-тонунан мен айрып,
Кетирбейин айласын,
Өспөгөн жаман жан кылар
Өз жанынын пайдасын".

Отуз, кырк ат чыгарып,
Чубатканы калыптыр.
Ошонгуча эр Манас
Алмаңа айтып салыптыр:
"Алмамбет! торгобойм сенин
изиңен,

Тоспоюн кылар ишиңен.
Асты ыраазы мен болбойм,
Арыстан, Алмам, өзүңдүн
Нааразы болгон кишиңден.
Найзага белги желектир,
Аккула атым минип кет, -
Азамат эрге белектир.
Аккелтени атып кет,-
Аманат жанга керектир.
Байлаттым буудан он сегиз,
Тап этинде тептегиз.
Манастын көөнүн жайлап кет,
Бара турган жолуңа
Баарын бирдей айдап кет.
Аккүбө тонум кийип кет,
Бара турган жолуңа
Кидирбестен кирип кет!
Керегиң болсо дагы да айт,
Кенешине салып айт,
Көңүлүңө алып айт,
Дүйнөдө болсо, табайын,
Улук эр мында келипсиз,
Кас буудандын баарысын
Кубанчыңа чабайын.
Тур дейт экен Манас деп,
Капарыңа албагын.
Кааласаң тур, каала кет,
Капаланып калбагын".
Аккулага бир бала
Азыр минип алганы;
Ат меники чаппайм" - деп,
Алмаң бөлүп алып калганы.
Сай кашканын баарысы
Кошто калды токтолуп,
Сүрөбөйлүк муну - деп,
Сүрөмөсү жок болуп,
Ана-мына дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Иреттелип тургуча,
Чапкан ат келип калыптыр.
Чабендес* айгай салыптыр.

Туяк тийген жерлери,
Жер очоктой казылып,
Сапырылган тозоңу,
Жөө тумандай жазылып,
Алмамбеттин Сарала,
Суулугу жерге басылып,
Оозуна алы жете албай,
Эки колдон тизгинге
Чапкан бала асылып,
Астына келип калыптыр.

Кырк чоронун баарысы
Кыргыз, Бакай карысы,
"Алмамбет!" - деп, чуу тартып,
Айгайды бийик салыптыр.
Алмамбеттин көңүлүн
Билдирбей туруп кырк баатыр
Бир көтөрүп салыптыр.
Алмамбет асты сыр айтпайт,
Сырынын четин кылайтпайт.

Жети чоро бул жерде
Башкасын таштап салышты,
Басса, турса тигилип,
Алакелеп калышты.
Түшсө, атын алышып,
Олтурса, орун салышып,
Алмамбетке жетөө тең
Жабалактап калышты.
Башканын сөзүн байкабай,
Кыраан Алма баатырдын
Кылайтып кебин кайтарбай,
Кызматына жүгүрүп,
Кыя баспай бүгүлүп,
Кырк баатырдын баарысы
Улуктугун урматтап,
Алмамбетке жүгүнүп,
Айтар кебин айтышпай,
Алмамбетти сүйлөтүп,
Аттанарын, тураарын.
А дегенден бийлетип,
Манас баштап баарысы
Баркка Алмаңды алышты.

Макул болсо, баатыр - деп,
Кайтууда биздин акыл - деп,
Эр Алмаңдын үстүнө
Эл жыйылып калышты.
"Кетсең, мына жолуңуз,
Урматыңа жүгүндүк,
Угулса экен жообуңуз.
Жол узунун чала кет,

Кашында жети баатырды,
Баатыр, кайда кетсең, ала кет.
Чабыттап учкан шумкарсың,
Туягың болот тулпарсың,
Кашында жолдош жок жүрүш –
Калкка намыс, чоң жумуш".

Алмамбет акыл ойлонду,
Аябай боору толгонду.
Башкада барбы мүнөзү,
Баатыр экен сүйлөшү.
Артыкта барбы мүнөзү,
Арыстан экен сүйлөшү,
Акыры минтип турган соң,
Асты келбес ылайык,
Алмамбеттин сүйбөсү.

"Батарыма жер таппай,
Баркымды билер эр таппай,
Өлгөн болсом, кокустан,
Өмөлүп көмөр эл таппай,
Тирилик болсо көрөрдү,
Өлсөм, кейип көмөрдү,
Баркын билип өнөрдүн,
Кызматка салып көрөрдү,
Талаада калбай өлүгүм
Таптым бекен деп турам
Табытка салып жөнөрдү.
Ага да жок, ини жок,
Ажал жетсе башыма,
Айланар тууган бири жок,
Тууган болсо кырк баатыр,
Тутууга келдим мен акыр.
Жибектен алган өөнүм бар,
Жигиттен калган көөнүм бар.
Ырас мени тур десең,
Мени коё салынар.
Ынтымактуу жүрмөккө
Бата кылгын баарыңар".
Алмамбет айтып салганы;
Алиги турган кырк баатыр
"Акылыңа бали!" - деп,
Ыраазы болуп калганы.
Кол көтөрүп дубага,
Бата кылып алганы.
Алмамбет кетпес болгону,
Арыстан Манас баатырдын
Көңүлү көлдөй толгону.

* * *

Муну мындай коёлу,

Атакеси Жакыптын
Эми кабарынан бололу.
Чабармандан кеп угуп,
Алмамбет келди деп угуп,
Аксакалдуу чалдардан,
Айлы жакын жандардан
Атакеси Жакыпбай
Алтымышын камдаган.
"Алмамбет келет экен" - деп,
Атпай кыргыз дандаган.

Он эки кемпир алыптыр,
Энекеси Чыйырды
Манасты көздөй бет алып,
Аттанып чыгып калыптыр.
Торко тон менен жайкалып,
Боз жорго менен чайкалып,
Байбиче жолго салыптыр.

Алтымыш чалын ээрчитип,
Алардан мурун аксакал
Бай Жакып жетип барыптыр.
"Атаңыз келди мына" - деп,
Ажыбай айтып туруптур.
Атынан түшүп жөө басып,
Алмамбет урмат кылыптыр.

"Айланайын ботом!" - деп,
Бай Жакып ыйлап баркырап,
Сакалдан жашы төгүлүп,
Жамгырдай болуп жаркырап,
Алмаңдын агып жашы тыйылбай,
А деген үнү жыйылбай,
Жакыптын төшүн жыттады.

Ал аңгыча артынан
Ак чач болгон байбиче -
Чыйырдынын үнү чыкканы,
Алмамбет аны укканы.
Байбиченин боз жорго
Алтымыш чалды аралап
Туучунак атка тийиптир.
Байбиченин эмчеги,
Жаш төрөгөн келиндей,
Алмамбетти көргөндө,
Ат үстүнөн ийиптир.

Кубанып Алмаң титиреп,
Байбиченин эмчеги
Чийдей болуп зиркиреп,
Тамырынын баарысы
Ташып кетти диркиреп.

"Балам, Манас, келгин, - деп,
Бала күндө эмдин, - деп,
Сен эмгенсиң мурун да,
Баштап ээмп бергин" - деп,
Байбиче айтып салганы.
"Мамаңды эне бергин" - деп,
Алмамбет чуркап барганы.
Оң эмчегин алганы,
Оозуна Манас салганы,
Сол эмчегин алганы,
Алмамбет ээмп калганы.
"Отуздагы баласы,
Зоңкоюп эмчек эмди!" - деп,
Эми Жакып чал күлүп турганы.
Салбыратып байбиче
Эмчегин салды койнуна,
Сандыргалуу Алмамбет
Саадагын илди мойнуна.
Айылды көздөй бет алып,
Эми Жакып чал жөнөп калганы.

Бакдөөлөт угуп бу дагы,
Он эки катын ээрчитип,
Жолдон чыкты а дагы.
Абыке, Көбөш - жаш балдар
Ат жарышып, куш салып,
Антип жүргөн убагы.

Айры өркөчтөн төө алып,
Ак саргылдан бээ алып,
Семизин айдап келгени.
Акылга дыйкан Абыке
Алмамбетке садага
Бут таратып бергени.
Эр Манастын айлына
Алмамбет келип киргени.
Чыйырдынын Ак сарай
Кендиги бар бир далай,
Кирип барып олтуруп,
Ар жемиштен карасаң,
Койгон экен тасторконго толтуруп.
Жээрине карын жок,
Кыраандардын баарысы
Тамак-ашка болтуруп,
Суусун канып чайланып*,
Жалпы баары жайланып,
Олтурганда кеп айтат,
Ойлонуп Алмаң бек айтат:
"Мээ кайнаган ысыкка,
Белсенишкен кысыкка,
Майдан урган жазыкта
Чаап жүрсөң, чаалыкпас,

Алтайга минсең, талыкпас
 Аккула экен атыңыз.
 Аккула колдон бир чыкса,
 Айбанга өтпөс датыңыз.
 Тула боюн тууш күч,
 Кара боғоң катуу күч,
 Коргошундай салмагың,
 Козголгон алыс арбагың.
 Ар кандай тулпар минсең да,
 Арылбас аттан арманың.
 Марттык кылып башында
 Мага берип салганың.
 Байкамакка пейлинди
 Макул көрүп алгамын.
 Атакемдин үйүнө
 Азыр болду келгеним.
 Урматы үчүн энемдин
 Эми Аккула кайрып бергеним.
 Сандаган журтум бүт болсун,
 Баатыр, Сарала мага кут болсун!
 Атпай кыргыз журт болсун,
 Аккула сизге кут болсун!"

Бул сөздү айтып Алмамбет
 Азыр кылды батасын,
 Кубандырды картайган
 Тиги олтурган Жакып атасын.
 Той тарады кеч болду,
 Алыскылар кете албай,
 Конок болор кез болду.
 Манастын көөнү жайланып,
 Эми Алмамбет калды байыр
 алып.

* * *

Кыргыздын кызын көрсөм -
 деп,
 Айтылуу сулуу кыз болсо,
 Акылга дыйкан уз болсо,
 Алмамбетке алып берсем" - деп,
 Сурамжылап элинен,
 Жалпы кыргыз жеринен
 "Атактуу кыздан барбы? - деп,
 Оюна Манас алыптыр.
 Ойку-кайкы бастырып,
 Ар тарапка барыптыр.
 Атасы Жакып үйүнөн
 Эми келип Алмамбет
 Манасты таппай калыптыр.

Карабөрктөн кеп сурап,

"Кайда кеткен" - деп сурап,
 Карабөрк катын кеп айтат:
 "Кайда экенин билбедим,
 Канышынын төрүндө
 Жаткандыр төрөң" - деп айтат,
 Какшыгын Алмаң билбеди:
 "Каныш деген ким?" - деди.
 Эми катын кеп айтат;
 "Эркесинин үйүндө,
 Жаткандыр төрөң" - деп айтат.
 Эми Алмамбет билбеди:
 "Эрке деген ким?" - деди.
 Карабөрк анда кеп айтат,
 Катуу күлүп, бек айтат:
 "Кылдуу көчө, түктүү эт,
 Көрө элек белең жеңенди,
 Тиги кашкаңдаган кара бет,
 Шооруктун кызы Акылай,
 Шоодураган капырай,
 Акылай сулуу дегенди,
 Көрө элек болсоң жеңенди?
 Ошонун үйүндөдүр" - деп,
 Карабөрк айтты мындай кеп.

Ар мүнөзүн караса,
 Акеркечке окшобой,
 Ал сөз менен Алмамбет
 Бастырып кетти токтобой.
 Күнүлүктүн зардабын,
 Какшыгын мага айтат - деп,
 Акылайдын үйүнө
 Ал бойдон барып Алмамбет,
 "Адам барбы мында?" - деп,
 Эшигинен сурады.
 Олтурган төрдө Акылай
 Орунунан турбады.
 "Ат менен адам чакырган,
 Сенин атың ким?" - деди.
 Эми Алмамбет кеп айтат,
 "Мен Алмамбет" - деп айтат .
 Баатыр барбы мында?" - деп.

Алмамбет айтса акыры,
 Тышка чыгып жөн айтпай,
 Ал Акылай катыны:
 "Байбичеден баш булгап,
 Бастырмагы кыйын, - деп,
 Башта дагы бир жөндүү,
 Маа жолобойт быйыл" - деп,
 Акылай жообун бергени.
 Болжолун көрүп Алмамбет,
 "Азыр Манас баатырың,

Бойдок экен" - дегени.

Алмамбет муну көрүптүр,
Жарадар болгон жолборстой,
Ыңгыранып үндөбөй,
Жанып кайра келиптир.
Басып үйгө киргенче,
Баатыр келип жеткени.
"Балам, кайда бардың?" - деп,
Эми Жакып сурай кеткени.
(Баягыдан Жакыптын
Эми Манаска үйүр чагы бар;
Дагы таарынса кетип калар - деп,
Абышканын жалкып калган жайы
бар).

"Балаңа издеп катынды,
Бастырып жүрдүм акыры.
Кыйыны барбы кыргызда?
Кадырлуу барбы казакта?
Ат жеткен жерден карадым,
Калк аралап сурадым.
Катынсыз турса Алмамбет,
Мен канткенде дууладым!".

Ушинтип Манас кеп айтты,
Мурду-башы былк этип,
Мурутунан бүлк этип,
Көргөнүн Алмаң эми айтты:
"Иш кылгын, баатыр, ойлоп, -
деп, -

Карабөрк менен Акылай
Катыным бар деп жүрүпсүз,
Азыркысын бойдок, - деп, -
Калыңдык менен кайгырбай,
Баатырдык менен байкабай,
Карабөрк менен Акылай
Катыным деп ойлопсуз.
Карап турсам, өзүңүз
Кадимкидей бойдоксуз".
Бул сөздү айтып салганы:
"Алмамбет сөзү ырас - деп,
Астындагы Аймаңбоз
Моюнга чаап алганы;
Ар бир акыл ойлонуп,
Баатырыңыз бул жерден
Бастырып кетип калганы.

БААТЫРДЫН ЖАРЫ

МАНАС БААТЫРДЫН КАНЫКЕЙГЕ ҮЙЛӨНҮШҮ

Арыстанын, Чубак жол жүрүп
Аазгана эмес, мол жүрүп,
Астындагы Көкала
Баскан жери быркырап,
Учкан куштай дыркырап,
Кызыл кылыч Зулпукор,
Кынай белге илиптир,
Кандайын байкап көрмөккө,
Кайраттуусун билмекке
Кең Букарга келиптир.

Катыра жүрүп жол чалып,
Канча баатыр кошчу алып,
Ордолуу Букар шаарына
Атынын оозун бурду эми,
Акбалтанын эр Чубак
Алыстан байкап турду эми.

Бууругуп келген Чубакты
Букардык көрүп кеп айтат,

Кеп айтканда нени айтат;
"Эңкейтип пенде алгысыз,
Эч ким чыдап баргысыз,
Көк темирден тон кийген,
Көкала сындуу ат минген,
Караса жүрөк болк этет,
Каар бетине айланган,
Жолум үйдөй чоюнбаш
Бир жагына байланган,
Ач айкырык, куу сүрөөн,
Алеңгир жаа, сыр жебе,
Айтканына көнбөсөк,
Азыр салат аңгеме,
Оңурандап кол салса,
Орто жерден оргудай,
Он эки капка Букарды,
Ойлоп турсам, ушул шер
Түк чыгарбай соргудай".

Бул кабарды укканда,

Жалпы Букар чайпалып,
Төгүлүп кете жаздады.
Каарды Чубак баштады.
Журт чуркурап турганда,
Чууга кулак тунганда,
Он эки кыздын кенжеси,
Кудайдын сүйгөн пендеси,
Кара сурдун сулуусу,
Аял заттын нурдуусу
Темиркан кызы Каныкей
Баатыр бейбак болуучу.
Барган жерге калайман
Салган бейбак болуучу.

Эр Чубакты көргөндө,
Эликтей болуп түйүлүп,
Темиркандын алдына
Азыр жетти жүгүрүп.
Атакесин муңайтат,
Каныкей сулуу муну айтат:
"Атаке, ажалым жетсе өлөйүн,
Амалым жетсе ошого,
Мен бир кагыш кылып көрөйүн.
Жеңдирсем ушул баатырга,
Кордукту койдой көрөсүң,
Калбай баарың өлөсүң.
Жеңер болсом ошону,
Тикесинен салармын.
Кайра тартып Букарга,
Келбегидей кылармын.
Атаке, сенин шаарыңы
Эки айланып ушул дөө,
Көрбөгүдөй кылармын.
Ал да жалгыз, мен жалгыз;
Айталаада салышып,
Аябай кызык салайын.
Чапканы жүргөн эменин
Чамасын сынап калайын.
Күчтүүлүгүн билейин,
Күчүм келсе ушуну,
Жерине чейин сүрөйүн!".

Мына ошентип Каныкей
Кең көйнөгүн шымданып,
Келишимдүү түгөнгүр
Кериш киймин тыңданып.

Жоо дегенде түйүлүп,
Эркектин киймин кийинип
Олоңдой болгон кайран чач
Төбөгө кынай түйдү эми.
Көпкөк темир курч болот

Көмкөрө башка кийди эми.
Кабырганын себилди*,
Киндиктин өөдө жагына
Кийген экен бул бейбак
Ок өтпөгөн темирди.
Тула боюн топчулап,
Толукшуган кайран бет
Бек бекитип үпчүлөп,
Алтын жаак айбалта
Артык жайлап билди эми
Кагышка салчу Ак тинте*,
Ач билекке илди эми.

Комокойлуу сыр найза
Учун болот улаткан,
Темирге сайса, өтсүн деп,
Токтобой кирип кетсин деп,
Бөрү тил кылып болотту
Бөгөн-бөтөн суулаткан,
Ошол кезде Каныкей
Өрүмдөн чачы өтө элек,
Өзү бала секелек.
Басып чыкса, бейбакка
Баары Букар таң калып,
Кожо, молдо аралаш
"Кокуй, бейбак, кантет" - деп
Карап турду жарданып.

"Эркек эмес, кыз болуп,
Эндирип иер бекен деп,
Эпсиз баатыр эмеге,
Жеңдирип иер бекен" -
Журт чочулап турганда,
Каныкейдин ак сарай
(Кыз да болсо бейбактын
Сөөлөтү артык бирдалай!)
Ал сарайды карасаң,
Асем менен жайлалуу,
Кагыш болсо, минуугө
Канча тулпар байлалуу.
Ал тулпардын ичинде
Көргөндөр мактап даң кылат
Каныкейдин Каракашка аргымак;
Сом туягы чарадай,
Арт жагында соорусу
Эркин жаткан талаадай.

Кетенчиктеп турбастан,
Келген жоодон чочунуп,
Ашып-шашып Каныкей,
Аргымакты токунуп,
Чаболоңун бек тартып,

Куюшканын узартып,
 Жоого уруучу добулбас
 (Үнүн уксаң, оолак кач)
 Кайра байлап капшырып,
 Кыраан тууган Каныкей
 Канжыгага тапшырып,
 Көк найза колдо койкоюп,
 Көк жеке* бутга чойкоюп,
 Кара болот кылычты
 Жанына жалаң байланып,
 Жолборстой бейбак жөнөсө,
 Казыналык сарайдан
 "Алдам өзүң сакта — деп,
 Аң-таң калды далай жан.

Чоң Букардын үстүндө
 Казыналык мунара,
 Бул Каныкей чиркиндин
 Айласы канча сураба.
 Мунаранын түбүнө
 Сайышка майдан кылдырган,
 Жыгылса, жумшак болор деп,
 Буттап алтын зер берип,
 Кара кумдан тундурган.
 Каптап кумду төктүргөн,
 Балбандарга тептирген.
 Сайыш кылчуу майданда
 Көк найза булгап бакырып,
 Каныкей турду ошондо
 "Жекеге, бери келгин!" - деп,
 Эр Чубакты чакырып.
 "Көк рапыс тон кийген,
 Көкала сындуу ат минген,
 Алыстан келген эренем,
 Көп жерди көргөн береним,
 Көкала оозун буруңуз,
 Кеп айтам, угуп туруңуз.
 Баатыр болсоң, эр болсоң,
 Чаманы чактап көрөлү,
 Чалкадан түшсөк сайышта
 Дегениңе көнөлү.
 Тилегениң берели.
 Сени сайып мен алсам,
 Эрдикти эпсиз салайын,
 Эңкейтип аттан түшүрсөм,
 Башыңды кесип алайын.
 Убаданы бек кылып,
 Өлө турган шерт кылып,
 Дегениңе көнөйүн.
 Эңкейтип сайып сен алсан,
 Ушул турган жанымды
 Сага курман берейин.

Кайдан келген баатырсың,
 Жөн сурашып алалык.
 Анан кийин беттешип,
 Качырып найза саялык!
 Менин жайым сурасаң
 Темиркандын кызымын,
 Эриш бузган, эр сайган,
 Эмгектүү жандын өзүмүн!
 Кара кандын кызымын,
 Каныкей долу өзүмүн*.

Эми кудай урду Чубакты,
 Кылым журтту буй кылган
 Кыраан өскөн чунакты,
 Көкала санга бир салып,
 Көк найзаны колго алып,
 Саярына камдады.
 Кашына келген көп элде
 Кенедей акыл калбады.
 Кара кашка аргымак
 Тартып оозун бурду эми,
 "Кезегинди алгын! деп,
 Каныкей керилип карап турду эми.
 Акбалтанын Чубагы
 Ачуусу келген убагы,
 Тегерегин карабай,
 Теги жанын аябай,
 Кыдырата карабай,
 Кылча жанын аябай,
 Кызга жетип барганда,
 Кыйкырып найза сайганда,
 Бели кетти мекчейип,
 Көзү кетти чекчейип.
 Каныкейге жетти эми,
 Жеткен жерден эр Чубак,
 "Эмчектин асты ушу" - деп,
 "Өпкөнүн анык тушу!" - деп,
 Муштап өтүп кетти эми.

Нак соотко тийгенде,
 Найзасы кетти бөлүнүп,
 Ат башындай ак була
 Найзанын учунан учуп көрүнүп.
 Мына ошондо Каныкей
 Өлүмдөн кайгы жеген жок,
 Эр Чубактын найзасын
 Кабагым, кашым деген жок.

Акбалтанын Чубагы
 Көкала оозун бурду эми,
 Кыз Каныкей чунактын
 Кезегин берип турду эми.

Каракашка аргымак
 Каныкей оозун бурду эми.
 Кыргагы темир сыр найза
 Кыя тартын сунду эми.
 Аккаңкы ээрдин кашы - деп,
 Жүрөгүнүн башы деп,
 Өлөр жери ушу деп,
 Кыйкырып келип тийди эми
 Каныкей найза урганда
 Көкала тулпар туйлады,
 Соотко тийген найзасы
 Сексен бөлөк кыйрады.
 Караган элге Каныкей
 Сокмогу-дүмөк баштады,
 Арыстан Чубак баатырды
 Көкаланын үстүнөн
 Аңтарып кете таштады.
 Чындап бейбак сайганда,
 Чай кайнамча эр Чубак
 Чаркы кетип турду эми.
 Аш бышымга эр Чубак
 Алы кетип турду эми.

Каныкейди карасаң,
 Кабырга сөөгү бүктөлүп,
 Эр Чубакты сайганда,
 Таш муштаган эмедей
 Обу жок жанга күч келип,
 Каракашка аргымак
 Кармап оозун бурду эми,
 Аң-таң калып Чубакка,
 Абайлап карап турду эми.

Мына ошондо эр Чубак
 Кара жандан чочунат:
 "Кызы мындай болгондо,
 Кызыталак Букардын
 Кыйыны келсе, оң кылбайт,
 Катыны мындай болгон соң,
 Кара жолтой Букардын
 Камбылы келсе, оң кылбайт.
 Мына бу кадалган бейбак соо
 кылбайт.

Таласка кайра барайын,
 Арбын кошуун алайын,
 Анан келип Букарга
 Мен бир аябай согуш
 салайын".

Ошону ойлоп эр Чубак,
 Көкала оозун жайды эми
 Таласты көздөй бет алып,

Куяндап жөнөп калды эми.
 Көкала тулпар ошондо
 Баскан жери быркырап,
 Чоң казандай даңканы
 Төбөсүндө чыркырап,
 Бара жатат дуулдап,
 Булуттай учуп зыркырап.
 Чуу укса, күчөп бөлүнөт,
 Ирмегенде карз жер
 Кыртышынан сөгүлөт.

"Кайгуулга чыгып жол жүрүп,
 Желбегидей кылайын,
 Кайра баштап, кол алып,
 Кан атамдын шаарына
 Келбегидей кылайын".
 Муну ойлонуп Каныкей,
 Аргымакты бир салып,
 "Темиркан!"-деп үн салып,
 Каарданып акырып,
 "Эркек болсоң качпа!" - дейт

Эр Чубакты чакырып.
 Айтканга Чубак болобу,
 Айланып турса оңобу?
 Будур-будур жер келсе,
 Эр Чубактын Көкала
 Букадай мойну бултулдайт,
 Адырмак жерге келгенде,
 Каныкейдин Каракашка аргымак
 Ай кашкасы жылтылдайт.
 Каныкей айдаган экен Чубакты,
 Антандатып ошондо
 Айласын жаман кетирип,
 Акбалта уулу чунакты!

Ээн талаага келгенде,
 Жер айрылып закымдап,
 Каныкейдин Каракашка аргымак
 Көкала минген Чубакка
 Жетмек болду жакындап.
 Качат Чубак закымдап,
 Каныкей барат такымдап.
 Ошондо белес жагын караса,
 Беш киши чыкты жанаша,
 Эң алдында бир киши
 Көк тулпар минген аты бар,
 Адамдан башка заты бар,
 Ак сакалын жайкаган,
 Алыскы, жуукту байкаган,
 Күлүмсүрөп сүйлөгөн,
 Кебетеси, келбети

Күлдү журтту бийлеген.
 Анын арка жагынан
 Аккула минип болкойгон,
 Накери бутта чойкойгон,
 Сыр найза колдо койкойгон,
 Жондоп ылдый караган,
 Жолборс өңдүү мараган,
 Алптык түрү көрүнөт,
 Муну ала албай душман жадаган.
 Алтын менен күмүштүн
 Ширөөсүнөн бүткөндөй,
 Асмандагы күнүндүн,
 Бир өзүнөн бүткөндөй,
 Асман менен жериндин
 Тирөөсүнөн бүткөндөй.
 Алды калың кара жер,
 Буга, калыңынан түткөндөй.
 Ай алдында дайранын
 Толкунунан бүткөндөй,
 Ободоку булуттун,
 Салкынынан бүткөндөй.
 Асмандагы ай, күндүн
 Жаркынынан бүткөндөй,
 Ат бастырган жерлери
 Буга, калыңынан түткөндөй.

Ошондо Каныкей сулуу толгонуп,
 Токтой калды ойлонуп:
 "Келчүүлөр келип калган го?
 Жарганаттай кургурга
 Эми жасаган берип салган го?
 Басканын көрсөң алчаңдап,
 Тетиги аттын түрү бир башка;
 Көргөндө жүрөк опколжуйт,
 Тетиги эрдин түрү бир башка.
 Тетиги аксакалын жайкаган,
 Алыскы сырды байкаган,
 Арбагы бийик Манастын
 Астында жүрсө акжолтой,
 Артында жүрсө сан колдой,
 Билбегенди билгизген
 Билимдүү киши дечү эле,
 Туйбаганды туйгузган
 Туйгун киши дечү эле.
 Караңгыда көз тапкан,
 Капыл жерден сөз тапкан,
 Жол баштап келген Бакай го.
 Касиеттүү абакем
 Айтып чыккан сапар го.

"Тигил Аккула минип болкойгон,
 Накери бутта чойкойгон,

Күүгүм туман көздөнгөн,
 Майлаган буудай жүздөнгөн,
 Келип турган бул жерге,
 Абасынын артынан
 Белсенип чыккан экен го
 Тетиги мен байкуштун дартынан.
 Күйөө кылсам төрөнү,
 Күптүүнү жазар шер экен.
 Үзүлгөнүн уласам,
 Чачылганын жыйнасам,
 Чарпышкандын баарына
 Чаркы жетер эр экен.
 Манастын Манас экенин
 Мен баштатан угуп билгемин.
 Манастыгы чын болсо,
 Атайын издеп келер - деп,
 Жараткандын өзүнөн,
 Мен кургур, ошону тилеп
 жүргөмүн".

Мына ошондо Каныкей
 Сыртынан шерге көз салып,
 Сынына толуп, суктанып,
 Жакыптын уулу Манастын
 Келгендигин билди эми.
 Жогун тапкан эмедей,
 Жолу болуп Каныкей,
 Жоодурап карап күлдү эми.

* * *

Эми Манастан кепти салалы,
 Же кабарсыз Бакай калабы?
 Кулан карап, аң издеп,
 Жээк мойнок ылдый сыдырып,
 Самаркандын бер жагы,
 Ай талаа менен кылырып,
 Чалгын чалып барганда,
 Чубакты күтүп калганда,
 Ошондо Бакай абакең
 Ээр белдей белеске
 Салып чыгып барды эми,
 Тулпардын оозун бурду эми,
 Туйгун Бакай абакең
 Туураны карап турду эми.
 Дөбөгө чыгып бакырып,
 Ажыбай менен Манасты
 Бери кел!-деп чакырып.
 Баатырлар баары жарышты,
 Айта-буйта дегиче,
 Ачып көздү жумгуча
 Эр Бакайдын жанына

Чаап чыгып барышты.

"Ботом, Таласка салган тамың
жок,

Талтайып жатар чагың жок,
Кең-Колдо сайган талың жок,
Керилип жатар чагың жок!
Ботом, мен көргөндү көрдүңбү,
Мен билгенди билдиңби?
Тетиги айлай сары талаада
Оргуп-оргуп чаң чыгат,
Кулун жалдуу Көкала
Учуп келет аркырап,
Үстүндөгү мингени
Шашып калган кези экен,
Алапайын табалбай
Качып калган кези экен.
Анын ары жагынан
Жер айрылып закымдайт,
Арт жагынан бир караан
Жетүүчүдөй жакындайт.
Качып калган антаңдап,
Каран күн Чубак өзү бейм,
Темиркан кызы Каныкей
Тегеле жаман Чубакты
Кууп калган кези бейм.
Эрдемсиген бу Чубак
Эпсиз жаман шашкан го,
Калың Букар кууганда
Эси чыгып качкан го!
Бакай андай дегиче,
Айтып оозун жыйгыча,
Көкала талаа, Таш-Мойнок
Ашып чыгып келатат,
Коё берип этекти,
Көкалага камчы уруп,
Чубак качып чыгып келатат.
Жейренче ыргып түйүлүп,
Жетиктиги билинип,
Аркардай ыргып түйүлүп,
Артыктыгы билинип,
Мойнун жерге салыптыр,
Эр Чубактын Көкала
Болбой арыш алыптыр.
Учкан куштай зыркырап,
Басып өткөн таштары
Көмүрдөй ыргыйт быркырап.

Кыраан Бакай ошондо
Көк тулпар санга бирсалып,
Көсөл Чубак баатырга
Ачуусу келип, сур салып,

Омбул-домбул түйүлтүп,
Омууроо бою күрөөкө
Аркасында союлтуп,
Антаңдап качкан Чубакка,
Айласы кеткен чунакка,
Жебеден мурун жеткени,
Жеткен жерде Чубакты
Тизгинден алып кеткени.
Күчүнө салып эр Бакай
Көкала оозун бурду эми,
Көсөл Чубак шылкыйып,
Абаңа салам айтып турду эми.
Жетелеп алды абасы,
Жете келди Манасы.
Шашканын көрүп Чубактын,
Кылчайып артын карабай,
Качканын көрүп Чубактын,
Мурутунан күлдү эми.
Чубактын тула боюн бир карап,
Баатырың туура тартып турду эми:
"Баатыр, сага нетти? - деп,
Кайратың кайда кетти? - деп,
Артыңдан кууган кишин ким?
Антандашың эппи?-деп,
Эч ким кастык кылган жок,
Эрегишкен тууган жок,
Элендейсиң не Чубак?!
Же сени эркек киши кууган жок!".
Каалгадай кашка тиш,
Калайыктан башка тиш,
Кашкайып чыгып алганы,
Баатыр Манас ошентип,
Каткырып күлүп калганы.

Ошондо кебин уккун Чубактын,
Олоңдогон чунактын:
"Оо, баатыр, кыздан чыккан шер
көрдүм,

Буюрбасын, кабылан,
Мен, кылымга татыр эр көрдүм.
Он эки кыздын кенжеси,
Темиркандын эркеси,
Ойрон болсун Каныкей,
Кудайдын сүйгөн пендеси.
Кара сурдун сулуусу,
Аял заттын нурдуусу,
Чиркин-ай, артык тууган бала экен.
Арыстаным, төрөм, өзүнө
Ылайыктуу жан экен!
Узун чачтын ыктуусу,
Ургаачынын мыктуусу.
Бул өңдөнгөн жан болбойт,

Каныкейди албасаң,
 Эгерде ишиң оң болбойт.
 Төрөм, сөзүмө кулак салыңыз,
 Темиркан кызы Каныкей
 Колукту кылып алыңыз.
 Каныкей алсаң, баатырым,
 Арбыт экен дөөлөтүң,
 Түгөнөт экен мээнетиң.
 Аябай жыргап жаныңыз,
 Ачылат экен багыңыз!
 "Айкөл, төрөм, тилимди ал,
 Айтканымды билип ал:
 Жекеге чыксам, ал сайды,
 Найзасы сынды быркырап,
 Ойрон Чубак иниңдин
 Айласы кетти чыркырап.
 Ээрден көчүк кылтайып,
 Куруп калган Чубактап,
 Акыл качып, эс тайып,
 Эки өңүрүм далбактап,
 "Сакта! Кудай, сакта!" - деп,
 Качып чыктым калдактап.
 Бул Каныкей бейбактан
 Көк найза тийди соорума,
 Көмө сайып коёрдо,
 Менин Көкала калды сообума.
 Олондой болгон кара чач
 Төбөгө кынап түйгөндө,
 Аркамдан кууп жүргөндө,
 Аленгир* жаа, сыр жебе
 Аябай мени сүргөндө,
 Арыстаным тосуп чыкпасаң,
 Чийбейт беле сызыкты,
 Таласка чейин кубалап,
 Кылбайт беле кызыкты.
 Каныкей албай жол болбойт,
 Төрөм, асти бир ишиң оң
 болбойт"

Билимдүү Чубак муну айтты,
 Билгенин кургур куп айтты.
 Абакеси Бакайды
 Алдыртан карап кылайып,
 Каныкей атын укканда,
 Төрөң мурутунан жылмайып,
 Тегеле жалгыз сөз айтпай,
 Ээрдин башын каккылап,
 Турган экен мулуяуп

Эр Чубак мындай дегенде,
 Акырын айтып, бек таштап,
 Эми абаңыз Бакай кеп баштайт:

"Жыл айлантпай Букарга
 Куду болуп баралы,
 Жетик тууган Канышка
 Барып сөйкө салалы.
 Чатакташып, чырдашпай,
 Каада менен алалы.
 Эмесе, кайрылып мында турбайлы:
 Кабарсыз Жакып калабы?".
 Деп, ошентип зор Бакай,
 Билбегенди билгизип,
 Билип, жолго киргизип,
 Манастын байкап кабагын,
 Айткан сөзүн карагын.

* * *

Күүгүм кирип, күн батты,
 Элдин алды ным жатты.
 Муну мындай таштайлы,
 Баягы калган Каныштын
 Кабарынан баштайлы.
 "Кантер экен Чубак" - деп,
 "Мени келген белем сынап" - деп
 Артык тууган Каныкей
 Атынын оозун жыйды эми,
 Жаштыгы да курусун,
 Арыстан Манас баатырды
 Каныш алыстан карап турду эми,
 "Көрүнсөм чеки болор, - деп, -
 Жолумдан тосуп келди, - деп, -
 Жаман атты кылар, - деп, -
 Байкаса, уят болор, - деп, -
 Каныкей кайдан оңор, - деп, -
 Жериме келди, кетпес, - деп, -
 Жергеме барбай өтпөс, - деп, -
 Калкыма келди мени издеп,
 Эми намысым колдон кетпес, -
 деп, -

Турганым мында болбос, - деп -
 Манастыгы чын болсо,
 Темиркандын сарайга
 Бир айланбай койбос" - деп,
 Мына ушуну ойлоп бек,
 Кара кашка аргымак,
 Каныкей аргымак оозун бурду эми,
 Атына сылай камчы уруп,
 Күүгүм кирип, күн бата,
 Кайра кең Букар көздөй жүрдү
 эми...

* * *

Күндөн-күндөн күн өтүп,
Күптүүнү жазар чак жетип,
Чоң Таластын оюнда,
Кең-Кол-Ата боюнда,
Кайнардын кара көзүндө,
Как чынардын өзүндө,
Тай семизин сойдуруп,
Сары казы, кыйма жал
Кыя кесип койдуруп,
Өңчөй кыргыз мыктысы,
Жашы менен карысы,
Айылына Жакыптын
Жалпы келген баарысы.

Айкөл Манас лөгү* бар,
Баатырдын айтып өтөр кеби бар:
"Кечээ калк үчүн намыс талашып,
Кайып канды каратып,
Ат жалында кармашып,
Ырас, каркыралуу* кыз алдым,
Же куда болуп, той союп,
Жеңе жандап, кыз кууп,
Качан барып мен алдым?
Кечээ каптап уруш салышкан
Кара тегин калчаны
Кайра кууп сүргөндө,
Мага каруусу келбей чарчады,
Айыбына жыгылды,
Мен кызын алдым Шооруктун.
Оюма түштү бирдеме,
Мен бүгүн айтайын деп оолуктум.
Атам элең, бай Жакып,
Алдыңа басып келбедим.
Же өзүң билип балам - деп,
Ак никелеп өзүмө
Катын алып бербедиң.
Уруш менен талашта
Өзүм алдым экини.
Ушу турган калайык,
Же менин бул айтканым чекиби?
Калмактан алдым Карабөрк,
Калчадан алдым Акылай,
Экөө тең кабат төрөбөй,
Туяксыз өтүп кетем - деп,
Муну үчүн болбойт көөнүм жай.

Жанында Чубак, Сыргак бар,
Кыргызчал менен Ажыбай
"Катынды мынча көбөйтүп,
Не кыласың, баатыр ай?!".
Ажыбай күлүп борсулдап,
Берки чоролор күлүп торсулдап,

Баатырыңды азыраак
Аңгеме кылды ушундай.

Баатырлар жатат кынтыйып,
Кулагын салып бай Жакып,
Тыңшап калды шылкыйып.
Баарысы сөздү таштады,
Эми эр Манас кайра баштады:
"Кары-жашка эп болсо,
Мен биле турган кеп болсо,
Оймоктуудан узду алам,
Оюмда жүргөн кызды алам.
Керемети кеңди алам,
Акыл-эси ошонун
Мени менен теңди алам.
Алты жылдык зыянды
Биле турган кызды алам,
Акыл кошуп жаныма
Жүрө турган кызды алам.
Жан жолдошко жаман сөз
Айтпай турган кызды алам.
Жаман жерге жамбаштап
Жатпай турган кызды алам.
Бейбаштардын үйүнө
Кирбей турган кызды алам.
Бейжайлык менен кесирди
Билбей турган кызды алам.
Ачыгын сөздүн сүйлөйүн,
О, журтум, тайсалдатып не кылам?
Караанын көрүп, жай уктум,
Чыны мен Каныкей алсам деп турам!
Тетиги чоң Букардын Темиркан,
Анын ылакап аты Каракан.
Каракандын кызы ошол,
Манасыңа жараган!".

Бай Жакып сөздү баштады:
"Алмамбет, Бакай, келчи, - деп, -
Айланы кандай кылабыз?
Эми акылын таап берчи?" - деп.
Эми арыстан Бакай кеп айтат,
Кеп айтканда деп айтат:
"Жакып, алтының болсо
артынган,
Күмүшүң болсо тартынган,
Саналаш тандап, жолго алгын,
Эми сапарың болсун, аттангын.
Ушул кезде турасың,
Арбагын журттан арттырып,
Сен эми аяба малды тартынып.
Айлыңа турбай жайланып,
Алоокенин тушунда

Жакыпка жооп айтпастан,
Сакалын салаасы менен тараган.
Чай кайнатып тил чыкпай,
Акыл ойлоп Каракан,
Аш бышымга унчукпай,
Алтын жака сур чепкең
Аркасына бөктөрүп,
Айнектей көзү жалт этип,
Эми башын көтөрүп:
"Кыз бала болсо, жаш эле,
Ойноо кези, мас эле.
Бай Жакып кандай кылайын?
Күйөө болчу кишиң ким?
Атын айтчы угайын".

"Акылымдын тунугу,
Ак калпактын улугу,
Кудайдан сурап алганым,
Кубатуу Манас балбаным!".

Бай Жакып айтып таштады,
Эми Каракан сөздү баштады:
"Айтканың, Жакып, ушубу?
Кантип дедиң ушуну?
Айкөл Манас баатырдын
Бар дейтко эки катыны.
Күнүгө балам күйөбү?
Күйүттү киши сүйөбү?
Кызым ойноо бала, жаш болсо,
Ага эки ажаан катын кас болсо,
Оокаттын жайын билбесе,
Омууроолоп баланы
Ар кимиси тилдесе,
Элдин жайын билбесе,
Аңырандап катындар,
Аңги болуп тилдесе,
Элге кантип жагат, - деп, -
Эрин кантип багат? - деп, -
Кан чеңгелдеп туулган,
Качырган жагы чуулган,
Кан ичме дейт Манасың,
Балама кордук кылбасын?
Бир муштаса баламдын
Буту-колу сынбасын.
Кырк чоро кырка мас болсо,
Кызматын кылып берүүгө,
Кыз балам менин жаш болсо,
Аңги айгырдан кишенеп,
Эки катын кас болсо!..
Кой, Жакып бай, сөзүңдү!
Изат кылып меймандап,
Мен узатайын өзүңдү.

Кой, Жакып бай, кебинди!
Башка жерден аларсын,
Ылайыктуу келинди!"
Ошол кезде Каныкей
Эшиктен кирди кылт этип,
Тик карабай Жакыпты
Чыгып кетти жылт этип.
Артынан бир кыз эркелеп,
Эшикке чыгып кетишти
Бирин-бири жетелеп.

Бай Жакып көзүн салганы,
Баланы байкап калганы,
"Бүгүн мен мында конокмун,
Кетпейт Жакып коногуң!"
Ушуну айтып бай Жакып,
Кашында Букар канына
Төлөгүң алып жанына,
Төгөрөктү көрмөккө
Чыкты Букар шаарына.

Не сонун бар караса,
Адамдын көөнү кааласа,
Алды жактан буларга
Эки кыз келет жанаша.
Бай Жакып карап калыптыр,
Батыра көзүн салыптыр.
Оймоктуудан уз келет,
Карап турса, жанында
Канаттуудай кыз келет.
Бул эки кызды байкаса,
Ырыстууга туш келет.
Оймок ооз, бото көз,
Кара тору өңү бар,
Карап турса Бай Жакып,
Касиеттүү жөнү бар.
Күңгөйдүн гүлдүү сыргагы,
Башка чукак болгудай,
Жалгыз экен тырмагы
(Карап туруп бай Жакып,
Баш-аягын сындады):
"Кооз-койкоң, жылан баш,
Аркасында бир бала,
Ээрчип келет жылаңач.
Арка жагын караса,
Төгүлгөн кара чачы бар,
Гүл төгүлөт колунан,
Бактысы журтка чачылар.
Темир тирек, жез тырмак,
Иштүүлүктүн сыны бар.
Кыз да болсо арбагы,
Кылымга чапчып угулар.

Кызыл кырма, ак жайсаң,
Ушундан уул туулар.
Ырыстуу киши жанашса,
Алганы анык жарашса,
Бактысы күндө ачылар,
Кылып өткөн кызматы
Кылымга чейин жазылар.

"Акылга дыйкан даанышман,
Тула бою нур экен,
Боюнда жалгыз арыстан
Көкүрөк жайык келишкен,
Кемибейт экен ар иштен.
Алакан жайык, колу ачык,
Алган эри ушунун,
Кайда барса, жолу ачык.
Ак көрпө жайып ургаачы
Аты элге дайын, сындачы.
Жабуулу катар кара инген,
Жакшысы элге билинген.
Жупуну тартып кийинген,
Бир боюнда алты сын
Кемчилик жок билинген.
Жүлүндөй түптүз бою бар,
Дүнүйө жүзүн колуна
Аламын деген ою бар.

"Карчыга канат, кыргый кол,
Сарамжалдуу жан экен,
Кайгы кетпес башынан,
Азыраак айбы бар экен.
Ар тилекке жетейин,
Кара башым берсем да,
Бул кызды албай кантип кетейин
Көргөндө Жакып муну ойлойт,
Бир ойлобой, миң ойлойт.
Эки кызды караса,
Бирисинен бири артык,
Сайып койгон гүлгө окшойт.
Жанындагы Арууке
Адам эмес, нурга окшойт.
Чолпондой жайнайт көздөрү,
Сүйлөшкөнүн байкаса,
Башкача турат сөздөрү,

Эр Төлөк кызды сынады,
Эми Жакыпка айтып турганы:
"Телегейи тең экен,
Оң далысы кең экен,
Жанындагы Арууке
Таалайы бар жигитке
Кез болуучу неме экен.

Атаганат чиркиндин
Тукум жагы кем экен.
Экөөнү бирдей алсакпы?
Эки кызын тең бер - деп,
Эми арачыны салсакпы?"

Бай Жакып айтып "макул, - деп, -
Чоголуураак киши экен,
Берер бекен баатыр" - деп.
Кыздар кетти үйүнө,
Бай Жакып менен Төлөккө
Бул эки кызды көргөндө
Тегеле көрүнбөдү дүнүйө.
Сарайга келип киришти,
Төлөгү турат кашында,
Ошол кезде бай Жакып
Алтымыш беш жашында.

Төлгөсүн тартып Төлөгү,
"Келгиле, балдар, көрөлү!"
Төртөө, бешөө барышып,
Төлгөгө көзүн салышып,
"Башы түштү тогуз, - деп,
Аягы түштү сегиз, - деп,
Баракелде бай Жакып,
Телегейин тегиз, - деп,

Кайда барсаң, жол ачык,
Коконго барсан, кол ачык,
Аягы сегиз таш болуп,
Төлгө жакшы бурулду,
Босогого кан Темир
Өзү келип урунду.
Арачы бизге келет, - деп, -
Каныкейдин үстүнө
Аруукени берет, - деп,
Жалган дебе бай Жакып,
Менин айтканым көзүң көрөт" - деп.

Төлгөнү жыйды Төлөгү,
Тыңшап турат бөлөгү.
Арачыдан алтоосу,
Кан Темир көздөй жөнөдү.
Эми карылары кеп айтат,
"Каракан, укчу, - деп айтат.
Сураганы кыз болсо,
Бизге сырттан Манас туш болсо,
Бул сырттан тууган Манаска
Серпишкен аман калбаган;
Ойлосоң боло, Каракан,
Бул дүнүйөнүн жүзүнөн
Бу Манас кызынды сенин

тандаган.

Бербеймин деген эп эмес,
Бербей коёр сен эмес.
Манас минтип турганда,
Сенин манчыркашың кеп эмес!
Кулагың сал, Каракан,
Жуучуга Жакып келген соң,
Бул кызың ишке жараган,
Арыстан тууган Манастын
Атасы келсе акылга,
Бербей кызды койчу эмес
Ал өңдөгөн баатырга.
Бу куруп калган зор Манас
Күйөөлөп кызга бара элек,
Калп айтпаса кары-жаш,
Ат жалын тартып мингени
Күйүмдүү катын ала элек,
Кадимден бери Букардын
Каалгасы бек болсо,
Каныкейди берели,
Кары-жашка эп болсо!"
Айтып өтү Аманбай,
Манастын жайы мамындай.

Олтурат мында көпчүлүк,
Деле бирөө койбойт былк этип.
Ушул сөздү укканда,
Улуксуган Каракан
Башы кетти шылк этип,
Чай кайнамга тил чыкпай,
Аш бышымга унчукпай.
Карап турду калайык,
Аманбайдын айтканы
Баарына келип ылайык.

Эми Каракан сөздү баштады:
"Бай Жакып келди асылып,
Биз ага мал салалы качырып.
Алты жүз кызыл нар болсун,
Артылган арбын зер болсун.
Адырым толгон мал болсун,
Эки миң аппак кой болсун.
Элүү күнү той болсун,
Маңдайында агы бар
Эки жүз кара уй болсун.
Мал айдаган кызболсун,
Шумкардан токсон куш болсун.
Бүркүттөн жүзү туш болсун.
Күлүктөн берсин эки жүз,
Жоргодон берсин жети жүз,
Төөдөн берсин эки жүз,
Жолборстон берсин жетини.

Шерден берсин экини.
Букадан берсин мынчаны,
Буурадан берсин анчаны".

"Ушуну кайдан табат, - деп, -
Укканда эси ооп калат, - деп, -
Акылынан шашат, - деп, -
Арбын малды табалбай,
Алда кайда качат, - деп, -
Мал бере албай кетет, - деп, -
Алы кайдан жетет? - деп, -
Бербейбиз деп туура айтсак,
Айып болуп калар, - деп. -
Ушунча малды салды, - деп, -
Манасын көздөй барар, - деп, -
Тапса кызды алар, - деп, -
Таппаса куру калар" - деп,
Жакшы-жаман баарысы,
Улуу-кичүү карысы
Акылдашып алышты,
Бай Жакыптын алдына,
Туура тартып барышты.
"Мынча келдиң бай Жакып,
Сураган кызды алгын, - деп, -
Калың малды салдым, - деп, -
Каалаган кызды алгын" - деп,
Каракан айтты мындай кеп.
„Менин сөзүм кандай?" - деп,
Муруттун учу былк этип,
Күлүп койду кылт этип.

"Кулдугум бар кудайга,
Мал аябайм мындайга.
Ыразымын өзүңө,
Салган калың малыңды
Жети күндө көрсөтөмүн көзүңө,
Сандык толгон зээрим бар,
Ак калпак кыргыз элим бар,
Балам аман кезинде
Кудайым бар, курдаш бар,
Кайсы жерде кемим бар!
Аттай алтын зээр мына,
Эки тогуз мал мына.
Доосу жок ушу зээримин,
Салган малдан тышкары
Бул кулдук урган ырымым".

Кудайга Жакып жалынып,
Кудалык тонун жамынып,
Ат токушуп дүрбөшүп,
Жөнөп калган кези экен,
Жолдошторун жүр - дешип.

Айран калды турган эл
"Ушуну кантип табат, - деп, -
Ушунча малды апкелсе,
Каракандын бири эмес,
Эки кызын алат - деп.

Эми Жакып кеп айтат:
"Эриксиз малды салдың, - деп, -
Эми элиме айтып бардым, - деп, -
Кондура келем кошумду,
Кошо бергин, Каракан,
Арууке кичүү кызыңды.
Ага да кулдук урайын,
Бирөөнө бирөө сүрөө, деп
Мокотку кайта курчуткан
Болоттон соккон өгөө, - деп,
Кичүү балам Алмамбет
Аруукеге күйөө, - деп,
Ажыраткан эп эмес,
Эр Мааастан Алмамбет
Эч бир жери кем эмес".

Ачуусу келген Каракан
Акырая караган:
"Бир кызга сөйкө саласың,
Качып келген кытайга
Кантип кызым аласың!?
Кытайдан келген кулуңду,
Укпаймын Жакып мунуңду.
Кой, Жакып бай, сөзүңдү,
Ким дейсиң, менин өзүмдү?!
Кой, Жакып бай, кебиңди,
Айткан малды айдап кел,
Алып кеткин келинди!

Ачууланды Каракан,
Ал жерде турган көпчүлүк
Экиден, бирден тараган.
Каракандын жигити –
Кадырлуу экен Калматай,
Кеп баштады мамындай
Э, Каракан, каныбыз,
"Айткан кебиң акыл" - деп;
Салган малды табалбайт,
Эмне десе, макул де.
Кытай кызды алабы,
Берсең да кызың барабы?
Айтканыңыз акыл-деп,
Ура берсин кулдукту,
Алтынын алгын "макул" - деп.
Салдың, калың береби,
Ошончо малды самсытып,

Айдап сага келеби?".

Бармагын тиштеп Каракан,
Макул куда бол, - деди.
Эми жыйылган журту тараган,
Алмамбет, Манас кандай?" -
Аң-таң болду канча жан.

Бай Жакып үйгө кайтканы,
Манасын алып кашына,
Бакайын алып башына,
Баары сөзүн айтканы.
"Уулум, Манас, кебимди ук,
Сенин Каныкейиң таптым, - деп,
Салтанатым сен үчүн,
Сөйкө салып кайттым, - деп,
Жанында жүрөт да бир кыз,
Арууке деген ошо экен.
Кабарын уксам калкынан,
Кайыптан келген кыз экен.
Кулдук урдум экөөңө,
Улуусун Манас сен алсаң
Кичүүсүн алса Алмамбет,
Экөөң бир күн тең алсан,
Эки келин алдым - деп,
Мен боюмду жайып, дем алсам.
Уландарым, тынарың,
Укмушту кийин угарсың.
Кайран менин атам деп,
Алмамбет, Манас ошондо
Таалайыңа тунарың".

Манас күлдү былк этип,
Алмамбеттин бөйрөгү
Күлгөндөй болду сулк этип.
"Эмесе, уккула, балдар, кебимди
Эми бекем байлап белинди.
Сан кара толгон мал салды,
Макул десең калыңга,
Букардын журту таң калды.
Уктуңар менин кебимди,
Убара кылбай карганда,
Эки балам, эртелеп,
Апкелип бергин келинди!".

Бай Жакып элге мактанып,
Эми жөнөсүн Манас аттанып.
Бай Жакып менен зор Бакай
Масилетин* толтуруп,
Алмамбет, Чубак буларга
Аралашып олтуруп,
Бакдөөлөт менен Чыйырды

Кошо болду жыйында.

Бай Жакып сөздү баштады:
"Алмамбет балам, угуп тур,
Өзүмдүн көзүм барында
Энчиңди сенин бөлөмүн,
Ырыска шерик уулсуң,
Сени Манасымдай көрөмүн.
Сынадым алар зайбыңды,
Эми чыгарам журтка дайныңды.
Айдап берип малымды,
Чырагым, таанытайын кайныңды!",
Жакып аруу* тонун кийгизип,
Ушул жолку жумушту
Кан Бакайга билгизип,
Боз жоргону токутуп,
Чыйырдыга мингизип,
Алты катын, төрт келин,
Аралаша жүргүзүп,
Туучунак менен бай Жакып,
Жакында төлгөчү кара Төлөгү,
Кырк кишини кошчу алып,
Эми Букарды көздөй жөнөдү.
Астында Жакып каркайып,
Ак байбиче Чыйырды
Ак элечек оронуп,
Ак кочкордой маңкайып,
(Ошол кезде байбиче
Калган экен картайып)
Алар журуп келет жэл менен.

Алмамбет менен эр Манас
Аркасынан жөнөдү
Кылкылдаган кол менен.
Айдаган жылкы чуркурап,
Чаңы асманга буркурап,
Доолбас үнү тарсылдап,
Адырды көздөй сел кетти,
Аябай калың эл кетти.
Мөөрөгөн бойдон уй кетти,
Төөнүн баарын боздотуп,
Тулпардын баарын коштотуп,
Айгырлар барат алышып,
Бууралар барат жөөлөшүп,
Букалар барат мөөрөшүп,
Кочкорлор карс-карс сүзүшүп,
Асманга чаңы созулуп,
Көптүгүнөн адамдын
Качарыка жер таппай
Аркарлар малга кошулуп,
Пилдер келет томпондоп,
Бууралар келет балпандап,

Төөнүн баары бышкырып,
Белден баскан жылаадар
Баш көтөрүп ышкырып,
Талкаланды таш бака,
Чардай албай солуду
Сууда жаткан жөн бака,
Торгой сайрап булдурап,
Көптүгүнөн малдардын,
Канаты талып, торгойлор
Адамдын башына конот чулдурап.

Токойдун баары жоюлуп,
Жердин бети оюлуп,
Семиз малдын баарысы
Жүрбөй келет чоюлуп.
Жердин бети чаң болуп,
Көрбөгөндөр мындайды
Үйүнө жетпей дал болуп,
Күндүн көзү көрүнбөй,
Көктөн туман бөлүнбөй,
Баскан жери тозулуп,
Токойдогу донуздар
Кошо келет корсулдап,
Айдаган малга кошулуп.
Кирпи чечен, кашкулак
Келе жатат килеңдеп;
Токойдогу коёндор
Кошо жүрөт сереңдеп.
Айдаганы мал болуп,
Алда канча жан болуп,
Бапылдап керней угулуп,
Жаман тамдын баарысы
Урап түштү жыгылып.
"Өрүшкө малдар толду, - деп, -
Өрттөнгөн шумдук болду" - деп,
Гүлбагы бүгүн бекилип,
Букардын каны Каракан
Өз жанынаа шекинип,
Бай Жакып жетип барды эми
Каракандын элине.

Эшикке чыкса Каракан,
Мал толуптур жерине.
Санатын малдын ала албай,
Айласын эми табалбай.
Кайберенден кошулуп,
Кулан жүрөт ичинде,
Кирдүү кол менен кармагыс
Буудан жүрөт ичинде.
Аркар, кулжа, тоо теке
Толуп жүрөт ичинде.
Малга аралаш корсулдап,

Көкүрөктөн кармады.

Мына ошондо Каныкей:

"Сөзгө келмек зыйнат, - деп,
Кыздын жайын билбейсиң,
Кыз жосуну кымбат, - деп,
Күйөө болсоң сен, Манас,
Жатпайсыңбы эркелеп,
Караңгыда келесиң,
Жаш баладай энтелеп.
Жесир катын мен эмес,
Сен алгыдай жетелеп.
Эне-атамдын төрүндө
Көзүмө бүгүн көрүнбө,
Келчү болбо темселеп.
Кадыр-кеңүл жетишсе,
Зыйнат кылып кыз-келин
Мени алып барат жетелеп.
Баатыр Манас сен болсоң,
Бала кыял мен болсом,
Кан башың менен каркайып,
Ууруча басып жүрөсүң;
Уялбай түндө келесиң.
Адамга жакпайт, эр Манас,
Сенин ушу кылган мүнөзүң".

Кара-тору, керме каш,
Келишимдүү узун чач,
Эки бети монтойгон,
Эркечтей мойну койкойгон
Каныкейдин сөзүнө кулак салбады,
Жанына жетип эр Манас
Эми билегинен кармады.

Болот канжар башында
Каныкей кышынан сууруп алганы,
Кыйшандабай жөн туруп,
Канжар менен Манасты
Так билекке сайганы.
Билекке канжар урулуп,
Кызыл кан кетти чубуруп,
Билектен канын кылгыртып,
Манас калды бурулуп.
Ачуусу келип баатырдын,
Кызыл өңү кубулуп,
Кызарып каны чубуруп:
"Алам деп катын жактырып,
Канчыкка алдым каптырып!".

Эми каарына Манас алыптыр,
Ачуусуна чыдабай,
Абайлап баатыр турабы-ай,

Кабыргасын Каныштын
Кыйрата тээп салыптыр...

* * *

Арадан эки күн өтгү,
Кубур-шыбыр сөз жетти,
Кыраан тууган Каныкей
Сыр билдирбей эркелеп,
Аруукени жетелеп,
Кыздар кыял кылганы,
Кырка тартып Манастын
Кашына келип турганы.

"Баатыр, айып менин мойнумда,
Кылыч алып жатчу элем
Кыз болгону койнума.
Кылыч тийип калыптыр,
Кокустан сенин колуңа.
Айкөл төрө, баатыр, - деп, -
Айтса койчу кечирип
Атанын кунун акыр" - деп,
Айтып турду Каныкей
Айкөлүнө мындай кеп.
Кулдук кылып бүгүлүп,
Бакайды эми көргөндө,
Бетин басып Каныкей,
Ызат кылды жүгүнүп.
Келиним, кеги жок киши болот -
деп,

Абакен Бакай сүйүнүп.
Кашына кыздын туралбай
Кайрыла берди абасы.

Ошондо ойрон болгон Каныкей:

"Баатыр, ачууң чукул сенин, -
деп, -
Андагын менин кебим, - деп, -
Тартуу кылдым башымды,
Ала келдим айбыма
Мына Арууке сиңдим кашымда.
Кейибей жаным койбос, - деп, -
Кечирбесең болбос, - деп, -
Аңгемени билбеген,
Ата, айкөл Манас, - жолборс" -
деп,

Капья сөздөн айтышып,
Ыраазы болуп көргөндөр
Эми жай-жайына кайтышып,
"Жакшы болду ушу, - деп, -
Каныкейдин сөзү" - деп.

Эми Каракан сөздү баштады:
 "Ушул турган калайык,
 Бакайдын терең ою бар,
 Бай Жакыптын тою бар,
 Кымызды бергин ичкенге,
 Кызды бергин алганга,
 Кабылан эрди кемитпе,
 Кызматы жагып турганда.
 Илгеркинин наркы бар,
 Нарк билген эрдин салты бар.
 Бай Жакып менен Бакайдын
 Ак калпак кыргыз калкы бар.
 Алмамбетти мен уктум,
 Манаска тете баатыр - деп,
 Көңүлү кызып болуптур
 Аруукеге азыр деп.
 Кызматы жакса келүүчү,
 Кызматын киши билүүчү.
 Кыз күйөөгө жакканда
 Кимге да болсо берүүчү.
 Калк, чогулуп келели,
 Калың кыргыз журтунун
 Каадасын байкап көрөлү.
 Кары-жашка эп келсе,
 Каныкейдин үстүнө
 Аруукени берели".
 Каракан кеби эп болду,
 Жок деген адам жок болду.

Агача* келин, сулуу кыз,
 Баарысы катар мелтейген.
 Той баштаган эрендер
 Жүгүрүшүп энтелеп,
 Аруукени кыз-келин
 Алмамбеттин үстүнө
 Алып келди жетелеп.

Азиз кандын Алмамбет
 Аруукени жандады.
 Акыреттик курбум - деп,
 Аруукенин саамайын
 Акырын сылап кармады.

Бай Жакып менен Каракан
 Айтуякка бээ союп,
 Аксарбашыл кой союп,
 Алты күнү той союп,
 Кылкылдаган сел келип,
 Кылымдан канча эл келип,
 Ат-кунанды чаптырып,
 Асемге мылтык аттырып,
 Көк бөрүсүн тарттырып,

Отуз күнү ойнотуп,
 Он эки күнү тынчытып,
 Молдонун баарын жыйдырып
 Каныкейди ошондо
 Манаска нике кыйдырып,
 Үзүгүн кабат бүктөтүп,
 Букардын каны Каракан
 Аябай себин жүктөтүп,
 Союшуна кой алып,
 Букардан чыкты жол алып.

Букардын баары буркурап,
 Каныкей атка мингенде,
 Катын, бала чуркурап,
 Арууке атка мингенде,
 Көздүн жашы дыркырап,
 Туучунак менен көч баштап,
 Эки келин бир алып,
 Эми Жакып кыйгачтап,
 Чыйырды келет ошондо
 Бозжоргосун жылжытып,
 Сүйүнчүнө чыдабай,
 Көздөн жашын кылгыртып.
 Ак күбө тонду белсенип,
 Куудай сакал сеңселип,
 Бакай келет баркылдап,
 Аксакалы жаркылдап.
 Кыргызчал келет ошондо
 Кошууну толкуп имерип.

Кош ат менен элине
 Бай Жакып киши жиберип,
 Манас баатыр келет деп,
 Адамдын баары бүлүнүп,
 Катын-бала, кары-жаш
 "А-кудайлап" сүйүнүп,
 Саяпкер атын тапташып,
 Мергендер мылтык чакташып,
 Балбандар күчүн чындашып,
 Баатырлар өзүн тындашып,
 Жергеге батпас эл менен,
 Жер майышкан сел менен,
 Алтымыш кызыл нар менен,
 Нарга арткан зээр менен,
 Эр Бакай, Жакып чал менен
 Жете келди эр Манас,
 Желпине тосту кең Талас.

Аруукени түшүрдү
 Бай Жакыптын үйүнө,
 Ыраазы болду Алмамбет,
 Ушундай экен дүнүйө...

Бачайы менен барчаны,
 Башка дүйнө канчаны,
 Аруукенин дүйнөсүн
 Ташыган адам чарчады.
 Ак учук менен суп манат*
 Үзүгүнө жаптырган,
 Босогонун сыртына
 Болоттон чеге кактырган,
 Каалганын бетине
 Ажыдаар менен жолборстун
 Сүрөттөрүн жаткырган, -
 Көргөн жандар жактырган.
 Керегенин боюна
 Көөхардан чеге бастырган.
 Кирген киши чыккысыз,
 Алмамбеттин үйүнө
 Кемчилик жок келиптир
 Азаматка дүнүйө.
 Алтындан кежим* бөктөрүп,
 Алмамбет менен Арууке
 Жатып калды көйкөлүп.

* * *

Каныкейди көпчүлүк
 Алдын көздөй өткөрүп,
 Баатыр Бакай ой кылып,
 Бай Жакып элге той кылып,
 Өзөндөн токой кыйдырып,
 Отунду тоодой жыйдырып,
 Кемегени каздырып,
 Аш казанын астырып,

Элге кабар салышып,
 Ырчы менен комузчу
 Баарын жыйып алышып,
 Жомокчу жомок айтышып,
 Бергенин алып кайтышып,
 Сурнайчы менен чоорчу, -
 Өнөрмандын баарысы,
 Өбөктөгөн карысы
 Ушул тойдо болушту,
 Урмат көрүп конушту.

Ат, кунан тандап чаптырып,
 Сурнай менен кернейин
 Асмандата тарттырып,
 Ар ким муну жактырып,
 Маргаландын Малабек,
 Кокондон келди Козубек,
 Кашкардан келди Алабек,
 Ошолордун эң чоңу -
 Анжияндын айры сакал Санжибек,
 Мергендер жамбы атышып,
 Чабендес* улак тартышып,
 Көк бөрүдөй жулушуп,
 Көк буусу чыгып кайтышып,
 Өпкө кармап таз чабыш,
 Анан кийин жөө жарыш,
 Балбан күрөш, эр сайыш,
 Атала баш, ит тартыш,
 Оюн-күлкү тамаша.
 Жамандар калып адашып,
 Жакшыга жакшы жанашып,
 Кырк күнү кызык көрүшүп,
 Келгендер кетти тарашып.

КӨЗКАМАН МЕНЕН КӨКЧӨКӨЗ

Манас баатыр Каныкейди, Алмамбет баатыр Аруукени алгандан кийин узак жылдар тынччылыкта, Таласта жашап турушат. Кыргыз эли өз жерине бүт ээ болуп, Алайда баатыр Төштүк, Анжиян өрөөнүндө Санжибек, Ташкен тарабында Көкөтөй, Кеминде Үрбү, Ат-Башыда Кошой дөө болуп, баарысы тең Манаска тилектеш, канатташ жашашат. Манас Орто-Азиядагы бардык элдер менен ынтымакта турат. Манастын кошуунда Алмамбет, Чубак, Сыргак, Ажыбай сыяктуу баатырлар, акылман Бакай сыяктуу мыкты чоролору катылган душманга кан жуткузуп турат. Аларды жомокчулар кээде:

"Себилдүүсү сексен төрт,
 Серп алган жагы кызыл өрт" –

деп, сексен төрткө жеткирип да коюшат.

Сары-Аркадагы Көкчө баатырдын аялы Акеркеч, Манастын аялы Каныкей, Алмамбеттин аялы Арууке сулуу, – бул үчөө тең Букардын каны Темир кандын

(Каракандын) кыздары болгондуктан, алар бир-бирине бажа келишип, туугандык байланыштары да артыла баштайт. Көкчө баатыр Манастын өз кишиси болуп, Сары-Арка жактан Манас эч кандай шек санабайт.

Манастын башчылыгында кыргыз уруулары баш кошуп, жеңилгис чоң күч боло баштайт.

Кыргыздардын эски душманы – Каңгайдагы Эсен канга кыргыз урууларынын күч алышы катуу кооп туугузат.

Манастын колуна тыңчы, чыккынчы жиберүү аркылуу иритип бузуу жана анын баатырларын амал таап өлтүрүү максатында, ошентип, кыргыздардын кошуунун алсыратып туруп, кол салууну ойлоп, Эсен кан куулук менен Көзкамандарды жиберет.

Эсен кандын алтын так
Тегереги чынар бак.
Каны чыккан мунара,
Мунаранын үстүнөн
Добулбасын чалыптыр;
Дүнкүлдөгүн укканда
Журт жыйылып калыптыр.
Жашы менен кары бар,
Кырк уруу калмак, манжуунун
Кыйынынын баары бар.
"Кысталаң түштү башыма,
Калайык, кулак салыңар,
Кайраттууң келсин кашыма,
Кандай десем тилимди ал.
Алоокенин Коңурбай
Таластын боюн чалдырып,
Алдап Чубак кат берсе,
Айдап барып журтумду
Кыргызга кыргын кылдырып.
Бу Манас оңой жоо эмес,
Манасты алдап сойбосок,
Өлүм кылып койбосок,
Татытат шордуу тузунду,
Умачтай ачат уйкунду.
Манасты эптеп сойбосок,
Таш мөндүр жаайт жериме,
Бурдалына келгенде
Бузукту салат элиме.
Убаданы бек кылам,
Адам өлөр шерт кылам:
Кара жолтой Манасты
Кармап союп келгенге
Алтын таажым кийгизем,
Алтын такка мингизем.
Калмак менен мангулдун
Бир чоң кандыгын билгизем!"

Эсен кан минтип турганда,
Бул акылды кылганда,
Балбаңдары зирилдеп,

Баатырлары бириндеп,
Каарына кандын калдым - деп,
Алоокенин Коңурбай
Айласын таппайт дирилдеп.
Каны буйрук кылган соң,
Чоң Ылама калмагы -
Чоң Жолойдой балбаны,
Манжуунун каны Нескара
Кылар айла табалбай,
Калың эл коркуп калганы.
Эрендери дирилдеп,
Эсен кан турду күрүлдөп.
Эми Эсен канды муңайтат,
Калың эли муну айтат:
"Кабылан сындуу Манаска
Кабылган тирүү болчу эмес,
Кадимки көк жал баатырга
Кезиккен аман калчу эмес.
Барган жан кайра тартчу эмес,
Манаска катылган аман кайтчу
эмес".

Калкынын түрүн билди эми,
Кайгырып каны турду эми.
Өзү кыргыз уулу экен,
Кыргызды манжуу кырганда
Кара кытай Каканга
Колго түшкөн бул экен:
Көкчөкөз менен Көзкаман,
Желтийбес менен Чаңдаяк,
Орозон баштап, - бул бешөө
Калмак болгон ушулчак.
Көзкаман минген Коңкулбоз
Тулпарга чалыш мал экен.
Туйгун Манас баатырга
Булардын туугандыгы бар экен.

Манасты барып союуга,
Канына мыктап тоюуга,
Башын кесип жеткизип,

Эсен кандын алдына
 Белек кылып коюуга,
 Аянбастан ант кылып,
 Өлүп кетер уу жалап,
 Чочкодон төрттү союшуп,
 Бичикти төшкө коюшуп,
 Желдетти жетик курашып,
 Эсен кандын алдынан
 Тийсе өлтүрөр уу алып,
 Бура тартпай сайрашып,
 Манасты союп берүүгө
 Колодон кылган бурканды
 Кайрадан кайра кармашып,
 Айды катка салышып,
 Күнүн күрмөп алышып,
 Калмактардын Какандагы суу
 кудук*

Сыйынышып барышып,
 Жай-жарагын шайлатып,
 Жолго минчүү качырдан,
 Кыркчасын ылоо байлатып,
 Бээжинден чыгып жол жүрүп,
 Ат аябай мол жүрүп,
 Кырк күнчүлүк чөл көрүп,
 Кыйла айланчу көл көрүп,
 Томпойгон эчен тоо көрүп,
 Тонурайган коо көрүп,
 Жүрүп келет беш балбан
 Журтуна бузук беш айбан.

Бөлөктөн барса ал жерге,
 Бакан ооз чыгып ичинен,
 Түбүнө чогуу жетет - деп,
 Беш балбандын баарысын
 Эр Манас кырып кетет - деп,
 Жабыла байкап, болжашту;
 Ал бешөө жакындап алды
 жолдошту.

Бу Көзкамандын айласы,
 Канчаны көргөн шүмшүктүн
 Кабат экен чалмасы,
 Тышында адал, ичи арам,
 Манасты көздөй бет алып,
 Кетип барат канча адам.

Ара жерге келгенде,
 Күлүктөн тандап ат берет,
 Арам ойлуу Көзкаман
 Эр Манаска кат берет.
 Берген катын карасаң,
 Ыйлап, боздоп бек жазган:
 "Кабылан Манас, баатырым,

Түбүбүз тууган" - деп жазган.
 "Чоң атаң Орозду баатыр
 өлгөндө,
 Мангул, калмак, кыргызды
 Малдай айдап бөлгөндө,
 Алы куруп кыргыз журт,
 Ар кайда тентип калганда,
 Ала-Тоо бетин көрө албай,
 Атаганат дүнүйө-ай,
 Курган баш болду арманда!
 Бээжинди көздөй бет алып,
 Тентидик, кирдик, түн көрдүк,
 Кара кытай, манжуунун
 Бадасын багып күн көрдүк.
 Падышам Манас, байкап ал,
 Бордой тоздук көзүң сал.
 Бададан бүткөн быдырды
 Чачып, тентип келебиз.
 Куш учпаган чөл менен,
 Ит баспаган бел менен
 Азып, тентип келебиз,
 Алтайга минсе арыбас
 Буудан деп тентип келебиз.
 Атабыз бирге ыймандаш
 Тууган - деп тентип келебиз.
 Балтырдын баарын жооруттук,
 Боконно сөөктү ооруттук;
 Баатыр, жүзүңдү качан көрөбүз?!
 Калмак чапты көчүмдү,
 Кара кытай, шибээден*
 Ала албай келем өчүмдү.
 Майым кетип, сөөк калып,
 Арып кетип баратам,
 Манасым качан көрөм деп,
 Карып кетип баратам,
 Бу дүйнөнүн тозогун
 Көрүп кетип баратам.
 Акыл качып, ал кетип,
 Падышам, сени көрө албай,
 Өлүп кетип баратам.
 Мен Каканда турганда,
 Уламадан уладым
 Билгичтерден сурадым.
 Кулдук күн көрүп көп жүрдүм,
 Кабылан Манас көк жалга
 Айыл консом, деп жүрдүм.
 Аз тасмил мүлкүмдү
 Чачып кетип баратам.
 Манас иним күтүп ал,
 Мен сага качып кетип баратам".
 Келтире жазып кат берип,
 Кабылан Манас окутуп,

Кейигендей бат берип,
 Жүлүнгө жетер кеп айтып,
 Жолборс Манас баатырдын
 Жүрөгүн өрттөп бек айтып,
 Малакайда кийилүү,
 Төбөдө кынап түйүлүү
 Беш балбанды карасаң,
 Бир кишиге билинбес,
 Төбөдө айдар чачы бар.
 Арыстан Манас тууганын
 Алдап соёр башы бар.
 Кечээ кең Таластын боюнда,
 Жылгындуунун оюнда,
 Калың кыргыз ой тартып,
 Конуп жаткан кезинде,
 Каалаганы Манастын
 Болуп жаткан кезинде,
 Кереметтүү Каныкей
 Кейип ыйлап чочуган.
 Кең жыйындын ичинде
 Келген катты зор Бакай
 Келиштирип окуган.
 Ошол катын көргөндө,
 "Тууганым азып келет" - деп,
 Туйгунуң жашын имерип,
 "Алыстан тосуш керек" - деп,
 Алдынан киши жиберип,
 Күлүктөн ылоо байлатып,
 Баглан козу, ширин баш
 Келиштирип кайнатып,
 Кантты кардай томуруп,
 Сары майдан омуруп,
 Тополондоп толгон эл,
 Термелгендей калың, жер,
 Тууган экен мага - деп,
 Тосуп чыкты Манас шер.

Кеби ширин, сөзү бал
 Келген душман мабулар:
 "Атабыз бирге тууганым,
 Айкөл Манас, аманбы?
 Качып келдик Какандан,
 Менин-бул кылганым жаманбы?
 Биз кытайдан чыкканда,
 Жылгындуу Кең-Кол жер бар -
 деп,

Качып, тентип келебиз.
 Кадырды табар кабылан
 Тууганым Манас сен бар - деп.
 Каканда жүрдүк шор кайнап,
 Көрө албай журтту көз жайнап,
 Кайрылып келип турабыз,

Жакыптын жалгызына дем байлап.
 Калың, манжуу, көп калмак
 Тартып калды чайымды.
 Талап алды мангулдар
 Талаада сойчуу тайымды.
 Тууганым деп ойлосоң,
 Таап бергин, кабылан,
 Менин тура турган жайымды,
 Серпилип качкан биз болдук,
 Себебин тапкан сен болчу;
 Томсоруп келдик, бел болчу.
 Тоңуп кетсек, тон болчу,
 Жөөчүлүк өттү, тай берчи!
 О, Манас, суусап кеттик, чай
 берчи!

Арыдык, жанды семиртчи.
 Ачтык, курсак тойгузчу,
 Какандагы Коңурбай,
 Манжуудан көрдүк кордукту,
 Кара кытай, көп шибээ
 Калкынан көрдүк зордукту.
 Кабылан Манас, башынан
 Калкты күткөн адатың,
 Калмактан келген мобулар,
 Кагыша кетсек жоо менен,
 Сенин көтөрүп учар канатың".

Көкчөкөз сөзүн укканда,
 Баатыр алып келди Таласка;
 Аталаш тууган болгон соң,
 Айыл конду Манаска.
 Чактап көргөн адамга
 Чалгырты болду сөзүндө,
 Чамасы келсе, какшаалдар
 Чалмак болот кезинде.
 Бөтөнү болду сөзүндө,
 Бөлөгү болду көзүндө,
 Бөлүнүп келген какшаалдар
 Эми бөлгүсү келди өзүңдү.
 Ашкере адал кишидей
 Аттанып конду Таласка,
 Абыдан "тууган" ал болду,
 Айланып арыстан Манаска.

Манас Манастыгын билгизди:
 Атсыз келген калмакка
 Аркар аяк, жез билек
 Ат тулпарын мингизди.
 Тонсуз келген мангулга
 Жакасы алтын, жеңи жез
 Кош бадана*, торгой көз
 Ок: өтпөс тонду кийгизди.

Катынсыз келген калмакка
 Карындаш тууган ушу - деп,
 Калк чогултуп айтып кеп,
 Кабар салып мурунтан,
 Алып берди зор Манас
 Кырмызы көйнөк, найча бел
 Кыргыздан чыккан сулуудан.
 Малсыз келген какшаалга
 Адырда жылкы ала баш,
 Аргымак, буудан аралаш
 Ар түлүктөн мал берди Манас;
 Эндей аяк какшаалга
 Элди-журтту билгизди.
 Үйсүз келген калмакты
 Сан казына, ак ордо
 Атайылап киргизди.

Көк жал Манас ошондо
 Казына оозун ачтырды,
 Көзкаман тууган болот- деп,
 Күрөй-күрөй чачтырды.
 Тел кулун союп жей берди,
 Тегереги бузук сөз,
 Манаска тең тууган болом дей
 берди.

Кымызын ичип желигип,
 Арыстан Манас көк жалдын
 Кыябын таппай жээлигип,
 Арагын ичти ээлигип.

Арыстан Манас баатырдын
 Айласын издеп жээлигип,
 Бөтөн саздын жээгинде
 Бөлүнүшө сүйлөшөт,
 Аракка тоюп алганда,
 Какшаалдар бирөөнү - бирөө
 күүлөшөт.

Көтөрмөнүн уурчукка
 Адам билгис жол казат.
 Арыстаның түшүп кетсин деп,
 Ажалы минтип жетсин деп,
 Көзкамандын үйүнө
 Кырк аркан бою ор казат.
 Ала бакан шырыгы,
 Аябай жаман кылыгы,
 Абайласа, булардын
 Калмакча болду ырымы

Элдир-селдир кеп угуп,
 Айыл-үйдө жүргөндөр
 Көзкамандын үйүндө
 Көкчөкөздөр чогулуп,

Колоодон кылган бурканга
 Ошолор тобо кылат деп угуп,
 Каныкей чочуп, ойлоп, көп санайт,
 Түбүбүзгө Көзкаман
 Жетер бекен деп санайт.

Кечээ тамаша куруп алганда,
 Сары короо, өзөн түз,
 Ошого кырк таман ордо салганда,
 Жетик ордо атышып,
 Кырк чоро эки бөлүнүп,
 Кыркалай келген шерлердин,
 Оюну мыкты көрүнүп,
 Кыябында кырк кыраан,
 Толуп турган кезинде,
 Шабиет оюн, оромпой
 Болуп турган кезинде,
 Кырмызы көйнөк, найча бел
 Кыздан жүздү жыйганда,
 Келенкор чачпак, кең соору
 Келинден жүздү жыйганда,
 Күлкүсү күндү чыгарып,
 Кырк кыраандын баарысы
 Күлүп-ойноп кубанып,
 Кыйын оюн салганда,
 Каныкей жеңең ошондо
 Ак ордонун ичинде
 Аколпок жасап калганда;
 Арыстан Манас баатырды
 Көкчөкөз менен Көзкаман
 Көрүнөө алдап алганда;
 Аларга кеткен Манастан
 Кызыкка баткан кырк кыраан
 Түк кабарсыз турганда;
 Көк жал эр арам ойлонбой,
 Көкчөкөзгө барганда
 Көкчөкөз менен Көзкаман
 Чийген экен сызыкты,
 Арыстан тууган Манаска
 Ошондо көрсөткөн экен "кызыкты".

Үйүнө Манас киргенде
 Көрүнө арбай баштады;
 Ошондо Көзкамандын айтканы:
 "Манасым, сага келгени
 Арык элек, семирдик,
 Ачыккан элек, тоюндук,
 Кенелип пейил чечилдик,
 Кетилип келип жетилдик.
 Таласка конуп жер кылдык,
 Талыгып келген курган баш
 Көк жалым, сени бел кылдык.

Ушуну көбүрөөк айтып турганы.
 Бул тукурукту укканда,
 Манасты көздөй жабылып,
 Балбанды кудай урганы.
 Көкчөкөздүн тогуз уул
 Көмө каптай берди эми,
 Желтийбестин тогуз уул
 Жетип, каптай берди эми.
 Кылыч чапчуу кыйындар
 Азыр башын кесчүдөй
 Жакын келип турду эми.
 Калмак каптап кетээрде,
 Башына кылыч жетээрде,
 Кара чаар кабылан
 Манастын капталында чамынып,
 Чолок көк жал арыстан
 Манастын бет алдында камынып,
 Астын сала бергенде,
 Ак жолборстой түрдөнүп,
 Эр Манастын барааны
 Миң кишидей өңдөнүп,
 Көргөн калмак балбандын
 Көнүлү жаман бөлүнүп,
 Балбандардын көзүнө
 Эр Манас арыстан болуп көрүнүп,
 Майлаган буудай жүздөнүп,
 Күүгүм туман көздөнүп,
 Ары баатыр, ары шер,
 Арыстанга чыдап кире албай,
 Алек болгон ошол жер.

Эр Манас көзүн жумганда,
 Чапмак болуп камынып,
 Арыстан көзүн ачканда,
 Качырып келген балбандар
 Кайра качат жабылып,
 Манастын көзү жумулса,
 Балталарын барбайтып,
 Кылычтарын кымпыйтып,
 Чокморлорун чочойтуп,
 Найзаларын аркайтып,
 Калмактар кирип барат камынып.
 Манастын көзү ачылса,
 Ысыгына бата албай,
 Суугуна жата албай,
 Кайра качат жабылып.
 Найзачаны бата албай,
 Мылтыкчаны ата албай,
 Алек болуп турганда,
 Асмандан алданын күнү бүркөлүп,
 Арыстаныңдын башына
 Алтымыш мүшкүл бир келип,

Көнүлү жайан бөлүнүп,
 Ажалы жакын көрүнүп,
 Арыстан эр айтты арманды
 (Эстеген экен ошондо,
 Кайраның кырк чоро өңдүү балбанды);

Кайран бир жандан түңүлүп,
 Кырк чоро жоктоп оңгурап,
 Кадырыгы бек түтөп,
 Кайран эр айтып турду коңгурап:
 "Кара ниет калмактан
 Э!.. кудай, өлгөнү келген экенмин!
 Тирүүлүктүн кордугун
 Мен бүгүн көргөнү келген экенмин.
 Тууганым деп калмакты,
 Туура алдатып кайран баш,
 Түшкөнү келген экенмин.
 Өт жарылчуу кымбат уу
 Бул калмактын колунан
 Мен ичкени келген экенмин.
 "Кырк аркан бою зынданга
 Мен житкени келген экенмин.
 Уу чылапсың күбүңө*,
 Кесек ит, ушинтип, жеттиң түбүмө.
 Тентип бир келип Бээжинден,
 Тегиз бир кондуң Таласка,
 Темселеген шүмшүктөр
 Акыры сенин кыларың
 Ушул беле Манаска?!"

"Кара найза желегим,
 Каран күн Алмам, арыстаным,
 Менин калмактан келген белегим!
 Жеткилең белин курчанган,
 Жети милек жоо келсе,
 Желбегей кирип кол салган,
 Бул дүйнөдө жыйгандаш,
 А дүйнө кетсем, ыймандаш,
 Кайда бир кеткен көрүнбөй
 Менин кабылан Алмам, курбалдаш?
 Көк сүлөөсүн бөрк кийип,
 Көкала калкан ойноткон,
 Кеңешин уккан жан сүйүп,
 Кебине адам тойбостон,
 Капилетте сөз тапкан,
 Караңгы түндө көз тапкан,
 Акылы менен жайкаган,
 Алты айлык болор азапты
 Көз ачымда байкаган
 Адамзаттын туйгуну,
 Олуяттын кулуну,
 Маңдайымда барааным,

Байтерек Бакай карааным,
Алмамбет, Бакай артык шер,-
Бул экөө карап турсачы,
Капкайдан келген чириктер
Анан муну кылсачы.

"Көк ырапыс тон кийген
Көкала сындуу ат минген,
Алышса, адамдын алы жетпеген,
Арыстандын тиши өтпөгөн,
Ач кыйкырык, куу сүрөөн,
Акбалта уулу тууганым,
Арманда Манас турганым,
Кайда кетти, дайны жок,
Баягы Чубак бууданым?
Мен Таласта турганда,
Казыны кесип жечү элем,
Кабылан Чубак бар болсо,
Менин кайратым кабат дечү элем!
Кайран Чубак көк жалым
Кашымда карап турсачы!
Калмактан келген каракчы
Анан бул кордукту кылсачы!

"Ободон жылдыз козголгон,
О дүйнөлүк дос болгон,
Кара тилин кайраган,
Кзалың топто сайраган.
Жетимиш түрлүү тил билген,
Жетимиш бурку* эл көргөн,
Аташкан достум Ажыбай –
Артыгым карап турсачы;
Калмактан келген арамдар
Анан бул кордукту кылсачы!
Атка жеңил, тайга чак,
Уйкусу жок, жолго сак,
Чыканактап калбаган,
Чырма этип уйку албаган,
Кылычын кынга жөлөгөн,
Кызыккан кыйла жоо чыкса,
Кыпкызыл канга бөлөгөн,
Теке жоомарт ат минген,
Темирдей көпкөк тон кийген,
Алгайга минер бууданым
Каякка кеткен дайны жок,
Алат күн, Сыргак тууганым?!
Сыртымдан Сыргак уялаш,
Кабыланым карап турсачы;
Каңгайдан келген камандар
Кордукту анан кылсачы!

"Бу дүнүйө упакер

Кылчайып Манас көрсөчү;
Кырк чоронун бирөө жок,
Кызыталык куу башым,
Кыраандар болуп жанымда,
Анан кийин өлсөчү.
Сапарга жүрсө сан колдой,
Заманым жаман бузулду,
Төлгөчү Кара акжолтой
Төлгөсүн тартып төп айткан,
Ажал менен азапты
Бурмалабай бек айткан;

Эрдигинен оолуккан,
Эсил жанга жолуккан
Төлгөчү карап турсачы;
Андан кийин Көкчөкөз
Бул кордугун кылсачы!
Ырамандын Ырчысы,
Айлакердин сынчысы,
Ырдап айткан кебимди,
Канчалар кордук салганда,
Кайраным тапкан эбимди,
Ырчым карап турсачы;
Атадан кеткен Көзкаман
Анан кордук кылсачы! .
Үзүктөй калпак эр Шууту
Кырк чоронун туйгуну
Айкырып найза сунушкан
Куугунду бирге куушкан,
Коюбуз бирге короолош,
Ашыбыз артык жоролош,
Артыкча Шууту эренем
Бул жерде карап турсачыг.
Кангайдан качкан какмарлар
Кордугун анан кылсачы!
Кайран баш анан өлсөчү,
Кара жер бетин көрсөчү.

"Колу күчтүү Байчором
Эрдигинен оолуккан,
Мага он төртүндө жолуккан,
Туу түбүндө турарым,
Кааласа берген бир кудай,
Кара кашка тынарым,
Көрүп койсом кумарым,
Кандуу согуш, чуу чыкса,
Кайрат-медер кыларым
Карасам көзгө илинбейт,
Кайда экени билинбейт.
Кыстоону көрүп турамын,
Менин өлүп кетер убагым;
Кайда кеткен Байчоро аттуу

ынагым?

Кайраным Байчоро карап турсачы,
Качырып найза сунсачы.
Анан Манас өлсөчү!
А дүйнө бегин көрсөчү!

"Кырктын башы Кыргызчал,
Кыркында көпкөн дыңгыл чал,
Ач кыйкырык салсачы,
Калмактар каран салганда,
Айкырып жетип Кыргызлым,
Мени ажыратып алсачы!
Талыкпай найза суңуучу
Тазбаймат карап турсачы;
Анан кийин Көкчөкөз
Бул кордугун кылсачы!
Адам таппас акылын,
Абайлап карап олтурсам,
Ажыратып чыр салчуу,
Алат күн, Бозуул жакыным,
Арыстаным Бозуул алдымда
Абалым карап турсачы.
Кара кытай, манжуулар
Анан кордук мага кылсачы.
Бел байлаган белим жок,
Бекип жаткан жерим жок,
Кенедейде кезиккен,
Бирге таткан насиптен,
Кара сурдун сулуусу,
Аялзаттын нурдуусу
Каныкей менин теңим жок!
Он эки кыздын кенжеси,
Кудайдын сүйгөн пядеси,
Каныкей карап турсачы,
Көкчөкөз менен Көзкаман
Кордугун анан кылсачы!
Тоону жаза муштаган
Акаяр эле балбаным,
Балбаным сенден ажырап,
Айталаада калганым".

Баатыр Манас кайран шер
Баарысын жоктоп турганда,

Көк жалдарды чубатып,
Көңүлүнө алганда,
Арыстан кайрат Акаяр,
Жарап турган кези экен,
Кылыч алып кымпыйып
Санап турган кези экен:
"Кымбатым Манас санга алса,
Кызматым эстеп ойго алса,
Кыйкырып кылыч чабам,- деп,
Ажыратып алам - деп,
Акаяр карап турган кези экен.
Ыкыс берип, Акаяр
Көрүп турган кези экен.
Кылча көрбөй куу жанды
Кыйбаты Манас көк жалга
Курман болуп кетсем деп,
Өлүп турган кези экен.

Сандуу кебиң укканда,
Айкөл Манас кабылан
Акаярлап чыкканда,
Өрттөй көзү жайнады,
Өлүп кетпей калбады.
Каалгадай кайран тиш
Таруудайдан чайнады;
Арыстандай көзү жайнады.
Акаярдай балбандын
Кан ичмеси кармады.
Кан төк десе, жин төгүп,
Кайраты бар неме ошол;
Суу ич десе, уу ичкен,
Омбул-домбул эр ошол.
Өлгүчө кирип болушуп,
Өлөрман менен салышып,
Кайран жеңең Канышка
Кабар берген жери ошол.
Түбүнө эми жетерде,
Туйгун Манас баатырдын
Азыр башын кесерде,
Каарданып, бакырып,
Качырып кирди Акаяр
Манастап ураан чакырып.

КАНЫКЕЙДИН МАНАСТЫ ӨЛҮМДӨН КУТКАРЫШЫ

Ошол кезде Каныкей
Көңүлү жаман бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Көзү жанып, от болуп,

Ичи өрттөнүп чок болуп,
Токтой албай желигип,
Жеңеңдин ичи өрттөнүп, ээлигип,
Алкан мөңкүп, көз тартып,

Азаптуу белги көрүптүр.
 Каңгайдан келген шумурай
 Кабыланыма бир азап
 Салатко деп жүрүптүр.
 Олоңдой болгон кайран чач
 Төбөгө кынап түйүптүр.
 Ок өтпөгөн бадана
 Төртөөнү каптап кийиптир.
 Алты ай минсе арыбас,
 Алыска, жуукка талыбас
 Эр Манастын Аккула,
 Байтал бээнин кулуну,
 Кара жылкы дулдулу,
 Күрүчтөн күрмөк жем берип,
 Күндө терин алчу экен,
 Арпадан аса жем берип,
 Айда терин алчу экен,
 Манасты соёр ошол түн
 Уйкудан чоочуп ойгонуп,
 Оң жагына толгонуп,
 Таң кашкайып сүргөндө,
 Жерге жарык тийгенде,
 Аккуланы токунуп,
 Ээрге ныктай олтуруп,
 Карагаттай көзүнөн
 Камчы бою жаш кетип,
 Бөдөнө сындуу көзүнөн,
 Бөлөк-бөлөк жаш кетип,
 Кабырга сөөгү сөгүлүп,
 Кабыланым кандай күндө - деп,
 Ойлосо, ою бөлүнүп,
 (Кайран жеңең Каныштын
 Кайратын аз деп болжобо)
 Кирип келди сабаалап
 Көзкамандын ордого.

Ордого жакын келгенде,
 Жеңекең байкап көргөндө,
 Көзкамандын Кээ балбан
 Катынын кара баскансып,
 Куугуну жакын качкансып,
 Кээ балбанын караса,
 Куугунун азыр куугансып,
 Катыны эркек туугансып,
 Он башчысы ороктоп,
 Көкчөкөздүн ордодон
 Найза, кылыч короктоп,
 Абайлап карап олтурса,

Азыраак чыгат бакырык.
 Айбалта доошу дүпүлдөп,
 Анда-мында үн чыгат;

Манастап ураан чакырып,
 Урчу кудай ошондо
 Уруп салган кези эле.
 Кабылан Манас сумсайып,
 Кыл муруту шыйпайып,
 Куруп калган кез эле.

Каарданып Акаяр,
 Камдык ойлоп кенебей,
 (Эрдик-шердик бул эрге
 Бүткөн экен ченебей)
 Кайрат жайнап күчөнүп,
 Ала тоодой Манасты
 Артык балбан Акаяр
 Жаш баладай көтөрүп,
 Коргошундай айкөлдү
 Койбой чуркап көтөрүп,
 Көзүнө илбей каманды,
 Эр экени билинип,
 Баатыр Манас даңкайып,
 Көзкамандын эшикке
 Туурасынан илинип,
 Теңиз Манас Акаярдын жонунда
 Тебетейдей дыркырап,
 Көзкамандын ордосу
 Керегеси быркырап,
 Баатыр Манас көөдөнү
 Акаярдын колунда
 Өлгөн жандай көрүнөт.
 Аны көрүп, Каныштын
 Көзүнүн жашы төгүлүп,
 Аккула санга бир салып,
 Алдыңкы топ калмакка
 Аралап кирип, кол салып,
 Маңдайлаша келгенди
 Балта менен сойлотуп,
 Кыр жагынан келгенди
 Кылыч менен ойнотуп,
 Алек болуп салышып,
 Калайман түшүп калышып,
 Кагыш кылып турганда,
 Ажыбай, Бакай каны жок,
 Кырк чоронун баары жок,
 Алмамбет, Чубак теңиз жок,
 Серек, Сыргак эгиз жок.
 Көзкаман менен Көкчөкөз
 Катарлап атат калың ок!

Бул Каныкей бейбакка
 Ок зардеби көп тийип,
 Башы челек кан болуп,
 Эрбендеген эки кол

Өөдө болбой шал болуп,
 Бүткөн бойдун баарысы
 Кадимкидей нан болуп,
 Чымындай куу жан чыркырап,
 Жоо-жарактын баарысы
 Айбалта тийип быркырап,
 Кабылан Манас айынан
 Катын башы кагышып,
 Курган жеңен Каныкей
 Калмактар менен салышып,
 Карарып күйүп, ок жайнап,
 Караан таппай, шор кайнап,
 Казылуу чуңкур, ор болуп,
 Кайнаткан мынча шор болуп,
 Камандар камап турганда,
 Тоо көтөргөн Акаяр
 Жебеден мурун жеткени,
 Айкөл Манас баатырды
 Өнөртө салып өткөнү.

Ошондо Акаярдын сөзү бар,
 Аңгеме айтат, кулак сал:
 "Оолжуган төрөнү
 Оодарып ийсең, жаман ат,
 Айла тапкыч артыгым,
 Айкөлүм сага аманат.
 Бейпилсиз* итке кор кылбай,
 Белинен кармап бүктөп кет,
 Берен жеңем, Каныкей,
 Береки курган Манасты
 Бек жерге сөөгүн жүктөп кет!
 Асыл жеңем, Каныкей,
 Аккула атап союп кет!
 Айкөлдүн көзүн көргөзбөй,
 Бир арбактуу жерге коюп кет.
 Аркар атсаң, жеп кеткин,
 Атышта жалгыз, жолдош жок,
 Акаяр өлдү деп кеткин.
 Берен жеңем, эсен бол,
 Берекелүү күбүнө*
 Тууганың менмин деп жүрүп,
 Сенин беш калмак жетти түбүнө!
 Араң жан кылды абамды,
 Аман бол, жеңе, байкасаң,
 Сенин Көзкаман бышты сабанды!
 Жат кылды жомок ырыңды,
 Бээжинден келген калмагың
 Байкап билди сырыңды.
 Аракка тоюп, ээлигип,
 Айлыңды бузуп, жээлигип,
 Тууганын болуп душманың,
 Туура бир жеңе, Каныкей,

Сенин ичинде калды бушманың.
 Бастырганың кара кыя, кезең жол,
 Кабыланың бердим аманат,
 Кадыркеч жеңе, эсен бол!
 Көп сөз айтып Акаяр,
 Көк жалды Каныкейге берген жер.
 Кыл муругу шыйпайып,
 Кыйналып төрөң турган жер.
 Караса, көзү көрө албай,
 Кээде тилге келе алса,
 Баатырың, кээде тилге келе
 албай,

Ашып-шашып Каныкей
 Айкөлдү кармап, кабыштап,
 Алганда туура өңөрүп,
 Аккаңкыга табыштап,
 Астында тулпар Аккула -
 Этине келген бууданды
 Олбуй-солбуй камчы уруп,
 Он-тетири теминип,
 Акылдан артык шашты эми,
 Алапайын табалбай,
 Беш-Таштын башы Бек-Жайлоо,
 Бек-Жайлоо көздөй качты эми.
 Качып чыга бериште
 Көкчөкөз менен Көзкаман
 Жамгыр кылып жаа тартып,
 Мөндүр кылып ок атты,
 Он эки дүрмөт очогор
 Ойрон жеңең Канышты
 Он эки катар дагы атты.
 Ок келгенде шор катып,
 Эмчегин жара бир атып,
 Зыркырап, какшап турган кез,
 Жеңендин жүрөгүнүн толтосу,
 Кабыландын түрүн карасаң,
 Өлүк-тирик ортосу.
 Кетип барат Каныкей,
 Булчуңун окко булдуруп,
 Арыстанды алып качкаңда
 Көзкамандын огуна
 Эмчек этин жулдуруп,
 Боз алалуу туу болуп,
 Бой-башынын баарысы
 Бучкактан аккан суу болуп,
 Жер бөлүнүп, чаң болуп,
 Кайран жеңең Каныкей
 Чаначтай кызыл кан болуп,
 Өлбөгөн жерде калышып,
 Калмактан келген каракчы -
 Көркөөлөр менен салышып,
 Алкымга каптап чаң жетип,

Арыстанын туура өңөрүп,
Кан түгөнүп, ал кетип,
Кең дүйнө жанга ,тар болуп,
Шекерден таттуу шилекей
Бир жутууга зар болуп,
Ак кардуу тоого качканда,
Жети күн тоону аралап,
Жеткилең болду жарадар;
Тогуз күн майдан аралап,
Толтура болду жарадар.

"Манасты таштап жиберсем,
Түбүмө чогуу жетет,-деп,
Башын кесип байланып,
Какандын Эсен канына
Белек кылып кетет" - деп,
Намысы кайнап тырышты;
Акаяр экөө биригип,
Ууланып төрө турганда,
Аянбай күн-түн урушту
Ак жоолук башын туу кылды,
Аял башын эр кылды,
Арыстанды алды куткарып,
Мындай эрдик ким кылды!!!

Каныкей акылдан кетип, шашыптыр,
Кайыпчынын тоосун көздөй
качыптыр.

Как үңкүрдүн тумшукта,
Кузгун жетпес борчукта
Баатырды багып жатыптыр.
Манаска берген ошол уу
Кырк жыл койгон ачытып,
Тийсе, болот жабылат,
Ичмек тургай адамдын
Сырт жагынан даарыса,
Ичинде өтү жарылат.
Кабылан көк жал Манастын
Аңкоолугун байкаган,
Тынбай тартып ийсин - деп, Амалга
тууган ал калмак
Аракка кошуп чайкаган.

Ажал жетип кетпеске
Жерден себеп издеди.
Оролмо тоону чалдырып,
Элден себеп издеди.
Себеп болчу дарыдан
Миң түрдүүсүн алдырып.
Уйпачы ууну жандырып,
Уу ичкен Манас аны ичсе,
Ооруган жери басылат,

Умачтай көзү ачылат.
Күчтүүлүгүн көргөнү,
Кашыкка өлчөп бергени.
"Өө" деп Манас окшуса,
Өжөк-өжөк* заар кетип,
Жеңекеңден ал кетип,
Дарынын уусу басылып,
Арыстан Манас баатырдын
Умачтай көзү ачылып,
Илдет уу жаман кезигип,
Айкөл шерин ошондо
Өлгөндө араң мал болду
Кырк жеринен тешилип.
Тешикке себеп болот - деп,
Ичтеги заардың баарысын
Тышын көздөй сорот - деп,
Кысырактын кырк байтал
Күнүн баарын сойдурду,
Казысын бузуп, ойдурду.
Жеңекең минтип желөгөн
Арыстаныңын денесин
Алтымыш күнү болгуча
Казыга күн-түн бөлөгөн;
Эптүүлүктү билгизген,
Кыйналып кырк бир күн багып,
Айкөлдү атка мингизген.

* * *

Муну мындай таштайлы,
Азап салган Көкчөкөз,
Арамдан кабар баштайлы.
"Берен Манас өлдү, - деп, -
А дүйнө жүзүн көрдү" - деп,
Ойлонуп ойго алыптыр,
Казына чачып мүлк алып,
Бузукту мыктап салыптыр.
Кез келгенди бүктөптүр,
Кең казына, сары алтын
Качырына жүктөптүр;
Салышып жүргөн Акаяр
Кыргызга тилчи болот деп,
Өлтүрбөй байлап алыптыр,
Кырк аркан бою зынданга
Тируулөй аны салыптыр.
Көтөрмөнү ашыптыр,
Суусамыр бойлоп басыптыр,
Кароолун мыктап каратып,
Уктаганын сабатып,
Ашып, шашып, жол тартып,
"Айкөлдү союп койдук" - деп,
Күндүз жүрбөй, түн катып,

Капсалаңды жакалап,
 Кара кырлап, бакалап,
 Эчки-Өлбөстү эңкейип,
 Эки чат конмок болуптур.
 Имерилип туруптур,
 Ошол күнү Көзкаман
 Коңгулбоз атын жайдактап,
 Алтын бурма чидерди
 Алып келип баймактап,
 Калмак ээрди жазданып,
 Күн чыгышты баштанып,
 Алп уйкуну салыптыр.
 Күнү-түнү дебестен
 Көшүлүп уктап калыптыр.

* * *

Муну мындай таштайлы,
 Эр Манастын кырк чоро
 Кылымдан ашкан кырк жоро
 Андан кабар баштайлы.
 Жылкыда тулпар алабаш,
 Мөрөй тийип, ордо атып,
 Жыргалдуу оюн ичинде
 Алмамбет, Чубак аралаш.
 Ушак шыбыр кеп угуп,
 Калмактар алдап уу берип,
 Эр Манас өлдү деп угуп,
 Кырктын башы Кыргызчал,
 Бузук сөздү ойлогон,
 Миңдей бузуп ийсе да,
 Кабылан Манас шериңиз
 Муну бузду экен деп койбогон.
 Карткүрөң ат канаты,
 Кырк чоронун ар бири
 Кезектешип кароолго
 Чыга бермей адаты.
 Кең Таластын боюна,
 Жылгындуунун оюна,
 Кайнардын кара көзүнө,
 Как чынардын өзүнө,
 Салып келип Кыргызчал
 Көргөнүнө болду дал.
 Мында какылдаган карга жок,
 Куркулдап учкан кузгун жок,
 Каныкейдин Аксарай,
 (Анын каалгасы сом калай,
 Сөлөкөтү, сөөлөтү
 Келишимдүү бирдалай)
 Каныкейдин сарайдын
 Камандар түркүгүн сууруп алыптыр;
 Кароолчудан алтымыш

Курмандыкка чалыптыр.
 Там кайтарган кароолун
 Такыр кырып салыптыр.
 Уруучу кудай уруптур,
 Өрт өчкөндөй кылыптыр.
 Чынарын кыйып сулатып,
 Түркүктү сууруп, кулатып,
 Такыр чаап кетиптир;
 Жөн эле дүмүрүн казып өтүптүр.

Муну көрүп Кыргызчал
 Өкүрүгү баш жарып,
 Кыйкырыгы таш жарып,
 Мурутту булкуп ыргытып,
 Сакалды жулкуп ыргытып:
 "Уруучу кудай урганбы?
 Же төбөсүнөн басканбы,
 Уктап жаткан кезинде
 Төрт түлүгүн чачканбы?
 Айкөлүмдөн ажырап,
 Мени аныктап кудай урганбы?
 Кыйрынан тийген эмедей,
 Кырк чоро каран калганбы?
 Долоно саптуу айбалта,
 Толгонтпой аны ким аштайт,
 Тоо-тоодо жаткан кыргызды
 Тоздуруп ийбей ким баштайт?!"

Манастап тынбай бакырып,
 Каныкей таппай чакырып,
 Капа болуп кайгырып,
 Кабыланынан айрылып,
 Өкүрүгү токтобой,
 Орду-ордуна келди эле,
 Ордун байкап көрдү эле,
 Ордодо жаңы топурак,
 Жалгыз аттын жолу бар,
 Акаярды камаган
 Беш балбандын ору бар.
 Ор кашында бакырып,
 Үстүнөн чыкты Кыргызчал
 Акаярдап чакырып.

Өлөр-өлбөс жан менен,
 Өлүп кетер ал менен,
 Жаткан экен Акаяр,
 Отуз жерден жара жеп,
 Опсолоң жаман болуптур.
 Бүткөн бою солуптур
 Карасаң канга бөлөнүп,
 Өлүп кетчү немедей,
 Ор түбүнө сүйөнүп.

Кыргызчалдын жанында
 Азоого чалма салуучу,
 Жылкы кармап алуучу,
 Сексен кулач кыл аркан
 Жандан чечип алды эми,
 Ыргытып орго салды эми.
 Ор түбүндө Акаяр,
 Камбыл тууган Кыргызчал
 Тартып, сууруп алды эми.
 Ырпы кетип калганын,
 Кыргыз байкап көрдү эми.
 Кызыл арак, ширий аш
 Кыңкайта куюп Кыргыздын
 Акаярга берди эми.
 Өчкөн отун тамызып,
 Ордо жаткан Аярдын
 Өлүүчү жанын тиргизип,
 Кыргызчал карап турганда,
 Билген менен туйгаңын,
 Уккан менен көргөнүн,
 Салым кылып, ал жетпей,
 Азапты чогуу тарканын,
 Каныкей жеңең эмчегин
 Көзкаман жара атканын,
 Айласы кетип шашканын,
 Аккулага камчы уруп,
 Кайран жеңең Каныкей
 Манасты ала качканын,
 Билгенин айтат Акаяр,
 Көз жумулуп солдоюп,
 Колтугу кагып араң жан,
 Кокустан чыгып зындандан,
 Өлүү-тирүү ортосу
 Калганын айтат Акаяр.
 Угуп алып Кыргызчал,
 Жаны калбай демигип,
 Кырк чоронун үстүнө
 Жете келди теминип,
 Таң-тамаша оюнга
 Кырк чоро батып жаткан кези экен,
 Кырк таман чийип ордону
 Атып жаткан кези экен.
 Кыйкырык салып Кыргызчал,
 Кырк чорону шаштырып,
 Так ортосун ордонун
 Тебелете бастырып:
 "Атаңдын көрү, кырк чоро,
 Мен көргөндү көрдүңбү?
 Мен билгенди билдиңби?
 Мен туйганды туйдуңбу?
 Кабыландан кабар уктуңбу?

Атаңдын көрү, кырк кыраан,
 Касташканың өлтүрүп,
 Дарт кумардан чыктыңбы?
 Атаңдын көрү, кырк чоро,
 Ат семирп ык болдуң,
 Келип кондуң Таласка,
 Чоро болдуң Жакыптын
 Жалгыз уулу Манаска.
 Кыжылдаган кырк акмак,
 Арак ичпей таш ичкин!
 Аздык кылып баратса,
 Атаңдын канын кошо ичкин!
 Атаңдын көрү, кырк кыраан,
 Алактап ордо атасың,
 Айкөл Манас баатырдын
 Бүгүн балакетин тартасын!
 Кыйгачтаган арамдар,
 Манасың кайда көрдүңбү?
 Сенин Манасың кайда билдиңби?
 Кырк чоро, Кең-Колго сайган багың

жок,

Сенин керилип жатар чагың жок,
 Сенин Таласка сайган талың жок,
 Сенин талтайып жатар чагың жок!
 Кашайып калдың, кырк акмак,
 Кара күн, Манас каның жок!

"Баягы Бээжинден келген берендер
 Берен Манас көк жалга
 Тууган болом дегендер
 Кыргызлыкты кылыптыр,
 Тамырын такай кыйыптыр.
 Туура Манас көк жалдын
 Кудай билет өлөрүн,
 Же айыктырып Каныкей
 Аман алып келерин!
 Качкынды тууган - деп жүрүп,
 Көрдүк го бул калмактын

"пайдасын?!"

Капилетте сөз тапкан,
 Караңгыда көз тапкан,
 Ойронун Бакай кайдасың?
 Акбалта уулу Чубагым,
 Кең көкүрөк чунагым,
 Кесепет Көкчөкөздөргө
 Сенин керилип тиер убагың
 Сарала сындуу ат минген,
 Сары жаргак шым кийген,
 Түпөгү жок найза алган,
 Жанына жалаң кылыч байланган,
 Жортуул жүрсө кылчайбас,
 Сен жобобогон* шер элең,

Жолу алыс кара калмактын
 Сен жолун билчүү эр элең
 Кыраан Алмам, көк жалым,
 Кысталаң башка түн түштү,
 Кызыр чалган Манаска
 Кылчайбай тозок күн түштү.
 Кайгуулду чалбай кайгырдык,
 Кабыландан айрылдык!!
 Кыраанымдын пайдасын,
 Качан көрөм кабылан
 Алакемдин айласын!
 Кыркышып кетер чак келди.
 Кызырлуу, Алмам, кулак сал,
 Кырылышаар тап келди!

"Кечээ сунгандан кайра тартпаган,
 Сумсайган жоодон качпаган,
 Кара болот кыргагым,
 Кабыланга уялаш
 Кайраты артык, Сыргагым,
 Кебелбеген шер элең,
 Кайрандын көзү жумулса,
 Ордуна калар сен элең.
 Бээжинге качты, көч алчы,
 Белсенип чыгып сайышып,
 Тетиги беш камандан өч алчы!",

Оюнду бузуп тебелеп,
 Ойнотуп турду Кыргызчал
 Кырк чорону жемелеп.
 Кыргызчалдан кеп угуп,
 Көкчөкөз жетип түбүнө,
 Каканга качты - деп угуп,
 Ашып-шашып жүгүрүп,
 Жоожарагын шайланып,
 Найза, мылтык, кылычын
 Шапа-шупа камданып,
 Асаба колдо калкылдап,
 Өткүр болот Зулпукор
 Чоролордо жаркылдап,
 Азаматтын баарысы
 Талас өрдөп жол жүрүп,
 Ат аябай мол жүрүп,
 Аты-тонун аябай,
 Кээ бир жерде кырк чоро
 Үзөнгү кагып жарышып,
 Кээ бир жерде кырк чоро
 Тегиз тулпар кей кашка
 Оозу менен алышып,
 Улуу-Тоолоп жол жүрүп,
 Камбыл Бакай абаңыз
 Өзү баштап мол жүрүп,

Эчки-Өлбөстүн Эки-Чат,
 Ошого ашып кирип жатты эми;
 Кырк чорого эр Бакай
 Эми кымбаттуу сөзүн айтты эми:

"Келген бир качкын конгонбу?
 Атандын көрү, кырк баатыр,
 Сенин керектүү маалың болгонбу?
 Бул жерге жоголгон качкын
 конгонбу?
 Кырк чоро, жорткондо жолуң
 болгонбу?"

Басканда багың ачылып,
 Сенин бар күйүтүң чачылып,
 Кара болот ок өтпөс,
 Кырк кыраан, кие турган кез келди,
 Качкындарды таандай,
 Чоролор, тие турган кез келди.
 Эс оодара токмоктоп
 Эсен кандын алдына,
 Баатырлар, кире турган кез келди!
 Жүгөн катпай жайдактап,
 Качкынды мине турган кез келди".

Бакайдын сөзү сөз болуп,
 Баатырлар эми топтолуп,
 Ырамандын Ырчуулу
 Ырдап кепти салганы,
 Төлгөчү кара Төлөгү,
 Төлгөсүн тарта калганы:
 "Кеткен качкын конуптур,
 Келишкен жолуң болуптур".
 Төлгө тартып, төп айтып,
 "Төмөнкү качкын кутулбайт,
 Туйгунуң Манасың келет" - деп
 айтып,

Оозун жыйып алгыча,
 Арт жагынан бакырып,
 Акаяр менен Каныкей
 Алыстан келе жатышат.
 Айгай салып чакырып,
 Ойрон жеңең Каныкей
 Олоңдой болгон кайран чач
 Төбөгө орой түйүптүр,
 Кабыланыңдын эски бөрк
 Башына баса кийиптир.
 Кара жаак айбалта
 Билекке кызай чалыптыр,
 Кара болот нар кескен
 Кынынан сууруп калыптыр.
 Карагашка аргымак
 Чап олонун бек тартып,

Куюшканын узартып,
Оң-тетири камчы уруп,
Олбуй-солбуй теминип,
Качкындардын артынан
Сары изине чөп салып,
Саргара кууп алылтыр,
Куу изинен адашпай,
Кубара кууп алыптыр.

Аккулага мингизип,
Аколпок тонду кийгизип,
Ойноп атса, очогор,
Чындаганда чорт келте,
Байкаганда кой чагыр,
Артык курчтан алмабаш,
Алтымыш күнгө бузулбас,
Ыраакы, жуугун ылгабас,
Жандуу мылтык Аккелте
Баатыр Манас мойнунда,
Зулпукор кылыч байланып,
Айкөлүн келе жатат ойдунда.
Айбалта белде жаркылдап,
Бөлөкбай кылган сыр найза
Такымында балкылдап,
Баатыр касаба тоодой көрүнүп,
Алмамбет, Чубак, Бакайдын
Көргөндө көөнү бөлүнүп,
Көрүшө албай калчуудай,
Эрлердин көзүнүн жашы төгүлүп,
Атасын көргөн балдардай,
Кырк чоросу чуркурап,
Өлбөй тирүү көргөнгө
Баарысы ыйлап буркурап,
Алмамбет, Бакай арыстандар
Баабедин -деп бат айтып,
Айтуяктан ат айтып.
Көк жал төрөм келди – деп,
Тилекти кудай берди – деп,
Эми үзүлгөн болот уланып,
Кабыланды көргөндө,
Манас кандын кырк баатыр
Тегиз баары кубанып,
Ободон жылдыз жошулуп,
Көк жал шерге кырк чоро
Аман-эсен кошулуп,
Кайран Бакай из кууп,
Жээк менен сыдырып,
Жерге талаа кыдырып,
Мойнокчону ашты эле,
Үч-Аралды басты эле,
Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу,
Экөөнөн катар өттү эле,

Күнөс, Жылдыз, Кош-Талаа,
Андан да ары кетти эле,
Көзкаман көчү чубалып,
Амбал тоону этектеп,
Кутулдук - деп кубанып,
Каңгайга кабар салууга,
Каканчынын канына
Эсен кандын алдына
Сүйүнчүлөп барууга
Жаткан экен камынып,
Амбалдын тоосун жамынып.
Ошол кезде Каныкей
Көнүлү жаман бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Көзү жанып, от болуп,
Ичи өрттөнүп чок болуп,
Токтой албай желигип,
Жеңендин ичи өрттөнүп, ээлигип,
Алкан мөңкүп, көз тартып,
Азаптуу белги көрүптүр.
Каңгайдан келген шумурай
Кабыланыма бир азап
Салатко деп жүрүптүр.
Олондой болгон кайран чач
Төбөгө кынап түйүптүр.
Ок өтпөгөн бадана
Төртөөнү каптап кийиштир.
Алты ай минсе арыбас,
Алыска, жуукка талыбас
Эр Манастын Аккула,
Байтал бээнин кулуну,
Кара жылкы дулдулу,
Күрүчтөн күрмөк жем берип,
Күндө терин алчу экен,
Арпадан аса жем берип,
Айда терин алчу экен,
Манасты соёр ошол түн
Уйкудан чоочуп ойгонуп,
Оң жагына толгонуп,
Таң кашкайып сүргөндө,
Жерге жарык тийгенде,
Аккуланы токунуп,
Ээрге ныктай олтуруп,
Карагаттай көзүнөн
Камчы бою жаш кетип,
Бөдөнө сындуу көзүнөн,
Бөлөк-бөлөк жаш кетип,
Кабырга сөөгү сөгүлүп,
Кабыланым кандай күндө - деп,
Ойлосо, ою бөлүнүп,
(Кайран жеңең Каныштын
Кайратын аз деп болжобо)

Кирип келди сабаалап
Көзкамандын ордого.

Ордого жакын келгенде,
Жеңекең байкап көргөндө,
Көзкамандын Кээ балбан
Катынын кара баскансып,
Куугуну жакын качкансып,
Кээ балбанын караса,
Куугунун азыр куугансып,
Катыны эркек туугансып,
Он башчысы ороктоп,
Көкчөкөздүн ордодон
Найза, кылыч короктоп,
Абайлап карап олтурса,

Азыраак чыгат бакырык.
Айбалта доошу дүпүлдөп,
Анда-мында үн чыгат;
Манастап ураан чакырып,
Урчу кудай ошондо
Уруп салган кези эле.
Кабылан Манас сумсайып,
Кыл муругу шыйпайып,
Куруп калган кез эле.

Каарданып Акаяр,
Камдык ойлоп кенебей,
(Эрдик-шердик бул эрге
Бүткөн экен ченебей)
Кайрат жайнап күчөнүп,
Ала тоодой Манасты
Артык балбан Акаяр
Жаш баладай көтөрүп,
Коргошундай айкөлдү
Койбой чуркап көтөрүп,
Көзүнө илбей каманды,
Эр экени билинип,
Баатыр Манас даңкайып,
Көзкамандын эшикке
Туурасынан илинип,
Теңиз Манас Акаярдын жонунда
Тебетейдей дыркырап,
Көзкамандын ордосу
Керегеси быркырап,
Баатыр Манас көөдөнү
Акаярдын колунда
Өлгөн жандай көрүнөт.
Аны көрүп, Каныштын
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Аккула санга бир салып,
Алдыңкы топ калмакка

Аралап кирип, кол салып,
Маңдайлаша келгенди
Балта менен сойлотуп,
Кыр жагынан келгенди
Кылыч менен ойнотуп,
Алек болуп салышып,
Калайман түшүп калышып,
Кагыш кылып турганда,
Ажыбай, Бакай каны жок,
Кырк чоронун баары жок,
Алмамбет, Чубак теңиз жок,
Серек, Сыргак эгиз жок.
Көзкаман менен Көкчөкөз
Катарлап атат калың ок!

Бул Каныкей бейбакка
Ок зардеби көп тийип,
Башы челек кан болуп,
Эрбендеген эки кол
Өөдө болбой шал болуп,
Бүткөн бойдун баарысы
Кадимкидей нан болуп,
Чымындай куу жан чыркырап,
Жоо-жарактын баарысы
Айбалта тийип быркырап,
Кабылан Манас айынан
Катын башы кагышып,
Курган жеңен Каныкей
Калмактар менен салышып,
Карарып күйүп, ок жайнап,
Караан таппай, шор кайнап,
Казылуу чуңкур, ор болуп,
Кайнаткан мынча шор болуп,
Камандар камап турганда,
Тоо көтөргөн Акаяр
Жебеден мурун жеткени,
Айкөл Манас баатырды
Өңөртө салып өткөнү.

Ошондо Акаярдын сөзү бар,
Аңгеме айтат, кулак сал:
"Оолжуган төрөнү
Оодарып ийсең, жаман ат,
Айла тапкыч артыгым,
Айкөлүм сага аманат.
Бейпилсиз* итке кор кылбай,
Белинен кармап бүктөп кет,
Берен жеңем, Каныкей,
Береки курган Манасты
Бек жерге сөөгүн жүктөп кет!
Асыл жеңем, Каныкей,
Аккула атап союп кет!"

Айкөлдүн көзүн көргөзбөй,
 Бир арбактуу жерге коюп кет.
 Аркар атсаң, жеп кеткин,
 Атышта жалгыз, жолдош жок,
 Акаяр өлдү деп кеткин.
 Берен жеңем, эсен бол,
 Берекелүү күбүнө*
 Тууганың менмин деп жүрүп,
 Сенин беш калмак жетти түбүнө!
 Араң жан кылды абамды,
 Аман бол, жеңе, байкасаң,
 Сенин Көзкаман бышты сабаңды!
 Жат кылды жомок ырыңды,
 Бээжинден келген калмагың
 Байкап билди сырыңды.
 Аракка тоюп, ээлигип,
 Айлыңды бузуп, жээлигип,
 Тууганын болуп душманың,
 Туура бир жеңе, Каныкей,
 Сенин ичинде калды бушманың.
 Бастырганың кара кыя, кезең жол,
 Кабыланың бердим аманат,
 Кадыркеч жеңе, эсен бол!
 Көп сөз айтып Акаяр,
 Көк жалды Каныкейге берген жер.
 Кыл муруту шыйпайып,
 Кыйналып төрөң турган жер.
 Караса, көзү көрө албай,
 Кээде тилге келе алса,
 Баатырың, кээде тилге келе
 албай,

Ашып-шашып Каныкей
 Айкөлдү кармап, кабыштап,
 Алганда туура өңөрүп,
 Аккаңкыга табыштап,
 Астында тулпар Аккула -
 Этине келген бууданды
 Олбуй-солбуй камчы уруп,
 Он-тетири теминип,
 Акылдан артык шашты эми,
 Алапайын табалбай,
 Беш-Таштын башы Бек-Жайлоо,
 Бек-Жайлоо көздөй качты эми.
 Качып чыга бериште
 Көкчөкөз менен Көзкаман
 Жамгыр кылып жаа тартып,
 Мөндүр кылып ок атты,
 Он эки дүрмөт очогор
 Ойрон жеңең Канышты
 Он эки катар дагы атты.
 Ок келгенде шор катып,
 Эмчегин жара бир атып,

Зыркырап, какшап турган кез,
 Жеңендин жүрөгүнүн толтосу,
 Кабыландын түрүн карасаң,
 Өлүк-тирик ортосу.
 Кетип барат Каныкей,
 Булчунун окко булдуруп,
 Арыстанды алып качканда
 Көзкамандын огуна
 Эмчек этин жулдуруп,
 Боз алалуу туу болуп,
 Бой-башынын баарысы
 Бучкактан аккан суу болуп,
 Жер бөлүнүп, чаң болуп,
 Кайран жеңең Каныкей
 Чаначтай кызыл кан болуп,
 Өлбөгөн жерде калышып,
 Калмактан келген каракчы -
 Көркөөлөр менен салышып,
 Алкымга каптап чаң жетип,
 Арыстанын туура өңөрүп,
 Кан түгөнүп, ал кетип,
 Кең дүйнө жанга ,тар болуп,
 Шекерден таттуу шилекей
 Бир жутууга зар болуп,
 Ак кардуу тоого качканда,
 Жети күн тоону аралап,
 Жеткилең болду жарадар;
 Тогуз күн майдан аралап,
 Толтура болду жарадар.

"Манасты таштап жиберсем,
 Түбүмө чогуу жетет,-деп,
 Башын кесип байланып,
 Какандын Эсен канына
 Белек кылып кетет" - деп,
 Намысы кайнап тырышты;
 Акаяр экөө биригип,
 Ууланып төрө турганда,
 Аянбай күн-түн урушту
 Ак жоолук башын туу кылды,
 Аял башын эр кылды,
 Арыстанды алды куткарып,
 Мындай эрдик ким кылды!!!

Каныкей акылдан кетип, шашыптыр,
 Кайыпчынын тоосун көздөй
 качыптыр.

Как үңкүрдүн тумшукта,
 Кузгун жетпес борчукта
 Баатырды багып жатыптыр.
 Манаска берген ошол уу
 Кырк жыл койгон ачытып,

Тийсе, болот жабылат,
Ичмек тургай адамдын
Сырт жагынан даарыса,
Ичинде өтү жарылат.
Кабылан көк жал Манастын
Аңкоолугун байкаган,
Тынбай тартып ийсин - деп, Амалга
тууган ал калмак
Аракка кошуп чайкаган.

Ажал жетип кетпеске
Жерден себеп издеди.
Оролмо тоону чалдырып,
Элден себеп издеди.
Себеп болчу дарыдан
Миң түрдүүсүн алдырып.
Уйпачы ууну жандырып,
Уу ичкен Манас аны ичсе,
Ооруган жери басылат,
Умачтай көзү ачылат.
Күчтүүлүгүн көргөнү,
Кашыкка өлчөп бергени.
"Өө" деп Манас окшуса,
Өжөк-өжөк* заар кетип,
Жеңекеңден ал кетип,
Дарынын уусу басылып,
Арыстан Манас баатырдын
Умачтай көзү ачылып,
Илдет уу жаман кезигип,
Айкөл шериң ошондо
Өлгөндө араң мал болду
Кырк жеринен тешилип.
Тешикке себеп болот - деп,
Ичтеги заардың баарысын
Тышын көздөй сорот - деп,
Кысырактын кырк байтал
Күнүн баарын сойдурду,
Казысын бузуп, ойдурду.
Жеңекең минтип жөлөгөн
Арыстаныңын денесин
Алтымыш күнү болгуча
Казыга күн-түн бөлөгөн;
Эптүүлүктү билгизген,
Кыйналып кырк бир күн багып,
Айкөлдү атка мингизген.

* * *

Муну мындай таштайлы,
Азап салган Көкчөкөз,
Арамдан кабар баштайлы.
"Берен Манас өлдү, - деп, -

А дүйнө жүзүн көрдү" - деп,
Ойлонуп ойго алыптыр,
Казына чачып мүлк алып,
Бузукту мыктап салыптыр.
Кез келгенди бүктөптүр,
Кең казына, сары алтын
Качырына жүктөптүр;
Салышып жүргөн Акаяр
Кыргызга тилчи болот деп,
Өлтүрбөй байлап алыптыр,
Кырк аркан бою зынданга
Тирүүлөй аны салыптыр.
Көтөрмөнү ашыптыр,
Суусамыр бойлоп басыптыр,
Кароолун мыктап каратып,
Уктаганын сабатып,
Ашып, шашып, жол тартып,
"Айкөлдү союп койдук" - деп,
Күндүз жүрбөй, түн катып,
Капсалаңды жакалап,
Кара кырлап, бакалап,
Эчки-Өлбөстү эңкейип,
Эки чат конмок болуптур.
Имерилип туруптур,
Ошол күнү Көзкаман
Коңгулбоз атын жайдактап,
Алтын бурма чидерди
Алып келип баймактап,
Калмак ээрди жазданып,
Күн чыгышты баштанып,
Алп уйкуну салыптыр.
Күнү-түнү дебестен
Көшүлүп уктап калыптыр.

* * *

Муну мындай таштайлы,
Эр Манастын кырк чоро
Кылымдан ашкан кырк жоро
Андан кабар баштайлы.
Жылкыда тулпар алабаш,
Мөрөй тийип, ордо атып,
Жыргалдуу оюн ичинде
Алмамбет, Чубак аралаш.
Ушак шыбыр кеп угуп,
Калмактар алдап уу берип,
Эр Манас өлдү деп угуп,
Кырктын башы Кыргызчал,
Бузук сөздү ойлогон,
Миңдей бузуп ийсе да,
Кабылан Манас шериңиз
Муну бузду экен деп койбогон.

Карткүрөң ат канаты,
 Кырк чоронун ар бири
 Кезектешип кароолго
 Чыга бермей адаты.
 Кең Таластын боюна,
 Жылгындуунун оюна,
 Кайнардын кара көзүнө,
 Как чынардын өзүнө,
 Салып келип Кыргызчал
 Көргөнүнө болду дал.
 Мында какылдаган карга жок,
 Куркулдап учкан кузгун жок,
 Каныкейдин Аксарай,
 (Анын каалгасы сом калай,
 Сөлөкөтү, сөөлөтү
 Келишимдүү бирдалай)
 Каныкейдин сарайдын
 Камандар түркүгүн сууруп алыптыр;
 Кароолчудан алтымыш
 Курмандыкка чалыптыр.
 Там кайтарган кароолун
 Такыр кырып салыптыр.
 Уруучу кудай уруптур,
 Өрт өчкөндөй кылыптыр.
 Чынарын кыйып сулатып,
 Түркүктү сууруп, кулатып,
 Такыр чаап кетиптир;
 Жөн эле дүмүрүн казып өтүптүр.

Муну көрүп Кыргызчал
 Өкүрүгү баш жарып,
 Кыйкырыгы таш жарып,
 Мурутту булкуп ыргытып,
 Сакалды жулкуп ыргытып:
 "Уруучу кудай урганбы?
 Же төбөсүнөн басканбы,
 Уктап жаткан кезинде
 Төрт түлүгүн чачканбы?
 Айкөлүмдөн ажырап,
 Мени аныктап кудай урганбы?
 Кыйрынан тийген эмедей,
 Кырк чоро каран калганбы?
 Долоно саптуу айбалта,
 Толгонтпой аны ким аштайт,
 Тоо-тоодо жаткан кыргызды
 Тоздуруп ийбей ким баштайт?!"

Манаптап тынбай бакырып,
 Каныкей таппай чакырып,
 Капа болуп кайгырып,
 Кабыланынан айрылып,
 Өкүрүгү токтобой,

Орду-ордуна келди эле,
 Ордун байкап көрдү эле,
 Ордодо жаңы топурак,
 Жалгыз аттын жолу бар,
 Акаярды камаган
 Беш балбандын ору бар.
 Ор кашында бакырып,
 Үстүнөн чыкты Кыргызчал
 Акаярдап чакырып.

Өлөр-өлбөс жан менен,
 Өлүп кетер ал менен,
 Жаткан экен Акаяр,
 Огуз жерден жара жеп,
 Опсолоң жаман болуптур.
 Бүткөн бою солуптур
 Карасаң канга бөлөнүп,
 Өлүп кетчү немедей,
 Ор түбүнө сүйөнүп.

Кыргызчалдын жанында
 Азоого чалма салуучу,
 Жылкы кармап алуучу,
 Сексен кулач кыл аркан
 Жандан чечип алды эми,
 Ыргытып орго салды эми.
 Ор түбүндө Акаяр,
 Камбыл тууган Кыргызчал
 Тартып, сууруп алды эми.
 Ырпы кетип калганын,
 Кыргыз байкап көрдү эми.
 Кызыл арақ, ширий аш
 Кыңкайта куюп Кыргыздың
 Акаярга берди эми.
 Өчкөн отун тамызып,
 Ордо жаткан Аярдын
 Өлүүчү жанын тиргизип,
 Кыргызчал карап турганда,
 Билген менен туйгаңын,
 Уккан менен көргөнүн,
 Салым кылып, ал жетпей,
 Азапты чогуу тарканын,
 Каныкей жеңең эмчегин
 Көзкаман жара атканын,
 Айласы кетип шашканын,
 Аккулага камчы уруп,
 Кайран жеңең Каныкей
 Манасты ала качканын,
 Билгенин айтат Акаяр,
 Көз жумулуп солдоюп,
 Колтугу кагып араң жан,
 Кокустан чыгып зындандан,

Өлүү-тирүү ортосу
 Калганын айтат Акаяр.
 Угуп алып Кыргызчал,
 Жаны калбай демигип,
 Кырк чоронун үстүнө
 Жете келди теминип,
 Таң-тамаша оюнга
 Кырк чоро батып жаткан кези экен,
 Кырк таман чийип ордону
 Атып жаткан кези экен.
 Кыйкырык салып Кыргызчал,
 Кырк чорону шаштырып,
 Так ортосун ордонун
 Тебелете бастырып:
 "Атаңдын көрү, кырк чоро,
 Мен көргөндү көрдүңбү?
 Мен билгенди билдиңби?
 Мен туйганды туйдуңбу?
 Кабыландан кабар уктунбу?
 Атаңдын көрү, кырк кыраан,
 Касташканың өлтүрүп,
 Дарт кумардан чыктыңбы?
 Атаңдын көрү, кырк чоро,
 Ат семирп ык болдуң,
 Келип кондуң Таласка,
 Чоро болдуң Жакыптын
 Жалгыз уулу Манаска.
 Кыжылдаган кырк акмак,
 Арак ичпей таш ичкин!
 Аздык кылып баратса,
 Атаңдын канын кошо ичкин!
 Атаңдын көрү, кырк кыраан,
 Алактап ордо атасың,
 Айкөл Манас баатырдын
 Бүгүн балакетин тартасын!
 Кыйгачтаган арамдар,
 Манасың кайда көрдүңбү?
 Сенин Манасың кайда билдиңби?
 Кырк чоро, Кең-Колго сайган багың
 жок,
 Сенин керилип жатар чагың жок,
 Сенин Таласка сайган талың жок,
 Сенин талтайып жатар чагың жок!
 Кашайып калдың, кырк акмак,
 Кара күн, Манас каның жок!
 "Баягы Бээжинден келген берендер
 Берен Манас көк жалга
 Тууган болом дегендер
 Кылгылыкты кылыптыр,
 Тамырын такай кыйыптыр.
 Туура Манас көк жалдын

Кудай билет өлөрүн,
 Же айыктырып Каныкей
 Аман алып келерин!
 Качкынды тууган - деп жүрүп,
 Көрдүк го бул калмактын
 "пайдасын?!"

Капилетте сөз тапкан,
 Караңгыда көз тапкан,
 Ойронун Бакай кайдасың?
 Акбалта уулу Чубагым,
 Кең көкүрөк чунагым,
 Кесепет Көкчөкөздөргө
 Сенин керилип тиер убагың
 Сарала сындуу ат минген,
 Сары жаргак шым кийген,
 Түпөгү жок найза алган,
 Жанына жалаң кылыч байланган,
 Жортуул жүрсө кылчайбас,
 Сен жобобогон* шер элең,
 Жолу алыс кара калмактын
 Сен жолун билчүү эр элең
 Кыраан Алмам, көк жалым,
 Кысталаң башка түн түштү,
 Кызыр чалган Манаска
 Кылчайбай тозок күн түштү.
 Кайгуулду чалбай кайгырдык,
 Кабыландан айрылдык!!
 Кыраанымдын пайдасын,
 Качан көрөм кабылан
 Алакемдин айласын!
 Кыркышып кетер чак келди.
 Кызырлуу, Алмам, кулак сал,
 Кырылышаар тап келди!

"Кечээ сунгандан кайра тартпаган,
 Сумсайган жоодон качпаган,
 Кара болот кыргагым,
 Кабыланга уялаш
 Кайраты артык, Сыргагым,
 Кебелбеген шер элең,
 Кайрандын көзү жумулса,
 Ордуна калар сен элең.
 Бээжинге качты, көч алчы,
 Белсенип чыгып сайышып,
 Тетиги беш камандан өч алчы!";

Оюнду бузуп тебелеп,
 Ойнотуп турду Кыргызчал
 Кырк чорону жемелеп.
 Кыргызчалдан кеп угуп,
 Көкчөкөз жетип түбүнө,
 Каканга качты - деп угуп,

Алмамбет, Бакай арыстандар
 Баабедин -деп бат айтып,
 Айтуяктан ат айтып.
 Көк жал төрөм келди – деп,
 Тилекти кудай берди – деп,
 Эми үзүлгөн болот уланып,
 Кабыланды көргөндө,
 Манас кандын кырк баатыр
 Тегиз баары кубанып,
 Ободон жылдыз жошулуп,
 Көк жал шерге кырк чоро
 Аман-эсен кошулуп,
 Кайран Бакай из кууп,
 Жээк менен сыдырып,
 Жерге талаа кыдырып,

Мойнокчону ашты эле,
 Үч-Аралды басты эле,
 Өгүз-Ашуу, Тай-Ашуу,
 Экөөнөн катар өттү эле,
 Күнөс, Жылдыз, Кош-Талаа,
 Андан да ары кетти эле,
 Көзкаман көчү чубалып,
 Амбал тоону этектеп,
 Кутулдук - деп кубанып,
 Каңгайга кабар салууга,
 Каканчынын канына
 Эсен кандын алдына
 Сүйүнчүлөп барууга
 Жаткан экен камынып,
 Амбалдын тоосун жамынып.

КӨЗКАМАНДАРДЫН МАНАСТЫН КЫРК ЧОРОСУНАН ЖЕҢИЛИШИ

Ээр белдей белеске
 Из чалган Бакай акылман
 Эңкее барып көрдү эми,
 Мыйыгынан күлдү эми.
 Камандар добулбасын чалыптыр,
 Дуулдап кызып калыптыр.
 "Манасты сойгон ойну" - деп,
 Калмактары былкылдап,
 Катуу бийлеп алыптыр.
 Кабылан Бакай келгенин
 Кароолдо турган Желдейбоз
 Алдыртан байкап билиптир.
 Астындагы тулпарга
 Камчы басып, бакырып,
 Көзкаман, Көкчөкөзүнө
 Кирип барды жапырып.

"Казып койгон ор келди,
 Кайран жанга шор келди.
 Күндөп-түндөп жол тартып,
 Качалы десе болбойсуң,
 Камчыланар кез келди.
 Ай, Көзкаман, оңбойсуң!
 Чоролор чечер жүгүндү,
 Өлдү деген Манас шер,
 Көрсөң, бүгүн тирилди.
 Кызырлуу Манас шер келди,
 Кыстоону тартып сойлойсуң,
 Албандалдаң ал десем,
 Бадирегим* болбойсуң!
 Баарыбызды кырдырдың.
 Ай, Көкчөкөз, оңбойсуң!

Ай, Көкчөкөз, Көзкаман,
 Олжо кыз албай, ойрон бол!
 Эптүү кыз албай, энеңди ал!
 Мен көргөндү көрдүңбү?
 Эсирип жаткан кесек, ит,
 Мен билгенди билдиңби?
 Салынган тоонун уурчуктан
 Салаңдаган тумшуктан,
 Айырмаштай кысыктан
 Оргуган калың чаң чыгат,
 Оргуган чаңды карасам,
 Көк тулпар келет аркырап
 Көк тулпардын үстүндө
 Көрөсөн Бакай олтурат.

Анын арка жагынан
 Зорлугу тоонун теңиндей,
 Кезешкенди жегидей,
 Сандаган жоону шаштырган
 Сарала багып ат кылган,
 Атагын уккан чочуган,
 Ата канат шум дүйнө,
 Өзү ажайыптан окуган,
 Астынан туман бөлүнөт,
 Ал Бакайдын артынан
 Алакең келет көрүнөт.

"Анын артын карасам,
 Ач кыйкырык куу сүрөөн,
 Ала булут, көк бургак,
 Асты жагы болгон жаан,
 Ары чети жөө туман, -

Алмамбеттин жайы экен.
Абайлагын, Көзкаман,
Бу куугундун ичинде
Кабылан Чубак бар экен.
Уруучу буркан урат го,
Каарына алса, Манасы
Улак кандын Сыргагы
Уйпалап, жанчып кырат го?
Күндүзү бүркөк, түнү ачык
Күндүн кую бузулду,
Көкүтүп келген камандар,
Бизге көрсөтөрүң ушубу?"

Желдейбоз айтып турган соң,
Көзкаман, Көкчөкөзүнө
Жетип кабар кылган соң,
Ашып-шашып чамданып,
Жоо-жарагын камданып,
Каңгайдан келген кылычты
Кынынан сууруп, шайланып,
Көзкаман жайын сурасаң,
Алты жылы жөө басып,
Алтымыш кылыч байланган,
Алтымыш дөөнү өлтүрүп,
Алышканды жайлаган,
Жети жыл тынбай жөө басып,
Жетимиш кылыч камдаган.
Жеткилең мыктуу жадыгөй,
Жетимиш дөөнү жайлаган.
Көзкаман журттан бир башка,
Жеткен жер менен салышып,
Көнгөн чуңкул көйкашка.
Жазбай атчуу мергенин
Жан-жагына камдады,
Кагышып жатып өлүүгө,
Кайрат байлап турганы.
Он кишиге бир башчы,
Отуз жанга бир жакшы,
Алтымышка бир ыктуу,
Жүз кишиге бир мыктуу
Башчыларын дайындап,
Көкчөкөз менен Көзкаман
Оозунан оту жалындап,
Кабылан Манас, зор Бакай
Кара кыр ашып келгенде,
Көзкамандын кошуна
Айкалыша киргенде,
Айкөлүндүн кырк кыраан,
Ажыбай, Бакай көк жалдар,
Алмамбет, Чубак арыстандар,
Сыргак менен Сереги,
Ырчуул, Шууту дегени,

Кагышта тийчүү кереги,
Бир жагы болсо, камандар
Булар да, алыша келсе, ыктуулар -
Көп жоонун адисин билген
мыктуулар.

Балбандарга бакырып,
Жаачыларын чакырып,
Желдетке кабар берген соң,
Булар каарданып акырып,
Какандап ураан чакырып,
Көкчөкөз менен Көзкаман -
Каңгайдан келген көйкашка
Белсенишип чабышса,
Булардын пендеден түрү бир башка!
Ай төбөдөн батышты,
Аянбастан атышты.
Күн төбөлөп батышты,
Күнү-түнү атышты.
Айгайлаган барсылдак,
Асман жарган тарсылдак,
Боз мунарык, кызыл чок,
Бозоруп күйгөн, жанган ок.
Көз ирмебей урушту,
Калмак, кыргыз кагышып,
Алыша албай турушту.
Ошол кезде Алмамбет
Сараланын үстүнөн

Аябай каары келди эми;
Топчулугу бир тогуз,
Топчулугун чыгарып,
Бүчүлүгү бир тогуз,
Бүчүлүгүн чыгарып,
Кыйын мылтык, сыр бараң,
Кыргы менен кыргылап,
Кундагынын көчүгүн
Кара ташка ургулап,
Милтесине чок коюп,
"Бир салганда экиден
Сыр бараңдын ичине
Кыдырата от коюп,
Бек тиктешип атышып,
Мээнетти минтип тартышып,
Баягы Алман кабылан
Камандарды барсылдакка алды эми;
Туман уюп, чаң каптап,
Жер көрүнбөй калды эми.

Өткөрө жайчы Көзкаман
Салып турат шамалды.
Артык ыкчыл Көкчөкөз

Кылып турат амалды
 Бирөөн - бирөө шыкаалап,
 Дал келтирип аталбай,
 Баары балбан баатырлар
 Бирөөнө - бирөө баталбай,
 Желмогуздай Көзкаман
 Жеткилең белин буунган,
 Каңгайга барып туулган,
 Бээжиндеги суу кудук*
 Алты ай барып жуунган
 Көзкамандын түрүнөн
 Көргөн адам чочуган,
 Калмактардын илимин
 Калтырбастан окуган.
 Бул ажайыптан дуба окуп,
 Атагын уккан титиреп,
 Кармаша албай дит багып,
 Канчалар качкан бытырап.
 Жар чакырып, жүйө айтып,
 Жакындап келди Көзкаман.
 Туура кара ташка окшоп,
 Турпатын көрсөң эң жаман.

"Кан Манастын кырк чоро,
 Атыңдын оозун буруп бер.
 Жекеме-жеке сайышка
 Жетигиң чыгып туруп бер!
 Мени сайып сен алсаң,
 Кайра Таласка жетип коноюн,
 Тун букараң болоюн;
 Ак буудай унун чайнайын,
 Мындан кийин алак иттик

кылбаска

Айтып антым кармайын.
 Сени сайып мен алсам,
 Каканга барып коносуң,
 Жылбай жайыт сактаган
 Менин түбөлүк кулум болосуң!
 Белги кылып бир жерди,
 Жер өлчөөлөп калалы,
 Кырк чорого кырк төрөм
 Жеке согуш салалы!"

Кабылан Бакай муну угуп,
 Калмакка дөөмөт берди эми,
 Кара кытай, манжуунун
 Айтканына көндү эми.
 Манас кандын кырк баатыр
 Кайсы бирөө адашып,
 Кээ бирөөнү карасаң,
 Жекеге "мен чыгам!" - деп

талашып,

Найзаларын ийишти,
 Тулпардан тандап миништи,
 Көк темирден туулга
 Көмкөрүп башка кийишти.

Кырк баатырды чакырып,
 Кырааның Бакай акырып:
 "Кагылайын, кырк чоро,
 Кара мылтык карс этсе,
 Качып шорум кайнатпа.
 Чогоол мылтык чорт этсе,
 Чочуп шорум кайнатпа!

Жетик ойло, кырк чоро,
 Жекеге кимиң, барасың?
 Жаралуу Манас баатырдын
 Убалы, сообу болобу-
 Милдетин кимиң аласың?
 Кырк жерден келген кымбатым,
 Сайышка кимин барасың?
 Чаңды кимиң саласың?
 Чаманды чакта, кырк чоро,
 Чабышка кимиң, барасың?
 Ажалдуу пенде өлбөйбү,
 Атаңдын көрү, кырк чоро,
 Абийриң кимиң аласың?
 Алтын айдар, чок белбоо,
 Азиз кандын жалгызы,
 Сырттан Манас курбусу,
 Кызыл найза желегим,
 Кытайдан келген белегим,
 Какандан келген кабылан,
 Сага, каршы чабар кандай жан?!
 Алмамбет мында турасың,
 Жадачы* кара калмакка
 Айланы кимиң, кыласыңң".

Абакең айтып турганча,
 Оозун жыйып алганча,
 Алтымыштын артыгы,
 Кырк чоронун кыйыны,
 Теке жоомарт ат минген,
 Темирдей көпкөк тон кийген,
 Ажалдан кылча тартпаган,
 Атышка салса, кайтпаган,
 Өлүүгө чапса, сүйүнгөн,
 Эр экени билинген,
 Сумсайганыя жазбаган,
 Сунгандан кайра тартпаган,
 Кара болот кыргагы,
 Кабарында бар бекен
 Кабылан Манас Сыргагы.

Арыстан Сыргак баланын
Жан өлчөгүс чамасы,
Айкөлүң экөө уялаш,
Ага-ининин баласы.
Орто бойлуу, кең далы,
Ойрон Сыргак көйкашка
Ойрон салар убагы.

Эр Сыргак Көкчебич оозун
бурду эми;

Бата сурап, кол жайып,
Бакайды карап турду эми.
Мойнуна боз кисесин салынып,
Майданга чаап чыгууга
Баатыр Сыргак камынып,
Оозун жыйып алгыча,
Алмамбет, Бакай, Сыргакка
Бата бере салгыча,
Көкчөкөз чыкты жекеге
Каарданып бакырып,
Оозунан оту чачылып.
"Сырттан кыргыз, эр бурут,
Сенин бүгүн сурагың бүтөр кези
экен.

Алдыңкы жерге кел, бурут!" -
Деп, ошентип Көкчөкөз
Каарланып качырып,
Кертору оозун бурду эми.
Көк темирден найзасын
Бала Сыргак байкушка
Күркүрөтө сунду эми.

Калмактын каары көрүнүп,
Бала Сыргак эр эмес,
Чиркин, Бакайдын көөнү бөлүнүп,
Бала Сыргак көк жалга
Алмамбет, Бакай, Чубактар
"О мийин" - деп кол жайып,
Жаратканга кыдып зар:
"Он алтыда бала элең,
Ойноо бала, жан элең.
Алдырып ийсең, - жаман ат,
Сенин жаның, бир кудайга аманат!".
Асылдар батасын берип турду эле,
Айрылышып кетчүүдөй,
Арыстандар Сыргакка кейиш кылды
эле.

Тегеренип карабай,
Теги Сыргак көйкашка
Теңселип чыкты согушка
Тегеле жанын аябай.
Бала Сыргак кейкашка

Буурканып бакырып,
Мерчимдүү жерге жетерде,
Бет алыша кетерде,
Манастап ураан чакырып,
Кайран жеңең Каныкей кылган ок
өтпөс,

Тешиги жок кийинип,
Калмакты көздөй бет алып,
Кайнин көргөн немедей,
О, чиркин, кашкайып күлүп
сүйүнүп,

Өөдө-төмөн карабайт,
(Дүнгүлдүгүн көрдүнбү)
Бала өлөмүн деп санабайт!

Опол тоодой Көкчөкөз
Каарынан чаң чыгып,
Кайратынан жан чыгып,
Айбалтадан алтоо бар
Кебез курда байлалуу,
Найзасынан үчөө бар
Экөө такымында жайлалуу.
Сыргак жебеден мурун жетти эле,
Жеткен жерде калмакты
Баатыр жаакка муштап өттү эле
Көкчебич оозун тарткыча,
Оңдонуп Сыргак кайткыча,
Камбыл экен Көкчөкөз,
Кырк кулач бою көк найза
Кыйкырып кирип сунду эми.
Кыңкайлап калган Сыргакты
Качырып жетип урду эми.
Зардеби мүшкүл найзанын
Оой түшүп, жоголду,
"О, кудурет, сакта!" - деп,
Көкчебичтин ыйык жал
Сыргак араң кармап оңолду.

Аран ооз* сур жебе
Ала коюп Көкчөкөз,
Аны менен кырк атты.
Болот октуу сур жебе
Муну менен төрт атты.
Бала Сыргак көйкашка
Көзү кетти алактап,
Буту кетти салактап,
Ажыбай, Бакай, Алмамбет
Көрүп турат күйүнүп,
Эми Көкчөкөз баатыр сүйүнүп:
"Тирүү кармап алам - деп,
Какандын сынчы канына,
Кырк капкалуу шаарына,

Колуна кармап барам - деп,
 Кырк аркан бою зынданга,
 Алып барып салам - деп,
 Кемелине келбеген,
 Күч салышкан мен менен
 Бала Сыргак көк жалдан
 Минтип өчтү алам - деп,
 Оолжуп турган Сыргакка,
 Алгын жаак айбалта
 Ала коюп Көкчөкөз,
 Аны менен төрт салды,
 Кара болот нар кескен
 Эми кабылан Сыргак колго
 алды.

Көкчөкөздүн найзасын
 Экөөнү катар сындырды.
 Кайратына келгенде,
 Бу да качырып кулак тундурду.
 Жекелешип турушту,
 Жолборстой Сыргак күркүрөп,
 Эми жер таянбай урушту.

Көк жал Алмаң көйкашка,
 Сырттандыгы бир башка,
 Сарала санга бир салып,
 "Сыргак жан!" - деп үн салып,
 Жакындап келип турду эми.
 Келгенин Сыргак көрдү эми.
 Кайра Сыргак жетти эми;
 Көкчөкөздү эр Сыргак
 Бели ар жакка бекчейип,
 Кабырга сөөгү чекчейип,
 Кыйкырып сайып калды эле,
 Кыйшайбай койду ал калмак.
 Эми чокуга туруп берди эле,
 Чоюлуп сайды ал калмак,
 Чочубай койду эр Сыргак.
 Ошондо Көкчөкөздүн тогуз уул
 Көмкөрүлүп жеткени,
 Көк жал Алмаң, Сыргакты
 Тегеректеп кеткени.

Көк сүлөөсүн бөрк кийген,
 Көк жал абаң эр Бакай
 Качырып кирип келгени,
 Акбалтанын Чубагы,
 Айбаты күчтүү чунагы,
 Бир жагын түрүп киргени.
 Камгак учкан кемедей,
 Кайнаган жоону тебелеп,
 Манас кандын кырк кыраан
 Уйгу-туйгу жүргөнү.

Жылкы кууган эмедей
 Уюлгутуп сүргөнү.
 Кабылан Манас баатырын
 Орто жолго келгенде,
 Жарасы кайра тешилип,
 Өлүп кетчүү балаага
 Өткөрө көк жал кезигип,
 Кээ тешилген жеринен
 Кара кочкул кан агып,
 Кээ тешилген жеринен
 Кыжылдаган заар агып,
 Чаалыгып, чарчап жаталбай,
 Чарадай башты көтөрүп,
 Калып калды айкөл шер
 Оору болуп жөтөлүп.
 Чабышка атты мине албай,
 Кырк чоро менен айкөлүң
 Чалгындашып жүрө албай,
 Азабын тартып Каныкей,
 Эч айласын кыла албай,
 Сырт жагынан кырк чоро
 Аманатын айтыптыр,
 Кыйналып турган Манасты
 Жетелеп алып Каныкей
 Таласты көздөй кайтыптыр.
 Жеткен жери калмактык
 Кең Жылдыздын керүүсү,
 Кызыл кыргын, чоң согуш
 Болуп кеткен жери ушу.
 Тулпардын баары жулкунуп,
 Ээлиге чаап, булкунуп,
 Баатырлар күндүз тынч албай,
 Чырмап этип уйку ала албай,
 Көзкаман сексен, берки кырк
 Бет алышып урушуп,
 Арбашкансып айрылбай,
 Ай талаада турушуп,
 Аттар өлсө, талаадан
 Ат олбушуп минишип,
 Тирелише келишип,
 Тик качырып урушуп,
 Арыстан Алмаң көйкашка
 Кайыптан алган жай ташты
 Дубалап сууга малды эле,
 Жылаандан алган жай ташты
 Бир жан аяк кара суу
 Тиер-тийбес кылды эле,
 Булут аты бууракан
 Мунун атын чакырып,
 Күндү жайлап турду эле,
 Ээрдин кашын каккылап,
 Үзөнгүнү чапкылап,

Асманга карап Алакең,
 Үч кыйкырып, үч үйлөп,
 Калмагынча калдырап
 Кытайынча балдырап,
 Үч жол мөңкүп алды эле,
 Аябай жайды салды эле,
 Асмандан булут сабалап,
 Жерди булут камалап,
 Асмандан булут бириндеп,
 Жер бетин көздөй зирилдеп,
 Бөксөнүн баары мөндүрлөп,
 Жаканын баары жамгырлап,
 Караса, көзгө илинбей,
 Дүнүйө жүзү жөө туман,
 Кайсы экени билинбей,
 Ала канчык шыбыргак*,
 Жер бузулуп тыбырлап,
 Кокту-колон жер менен
 Үйөр* агып, сел каптап,
 Жайдын күн муздап кыш болуп,
 Кийими жука Көкчөкөз
 Кылтылдаган кыз болуп,
 Кабылан Алмаң күн жайлап,
 Кактээр айла табалбай,
 Калмактарда шор кайнап,
 Байдын уулу эр Бакай,
 Аргын кандын Ажыбай,
 Акбалтанын Чубагы,
 Улакандын Сыргагы,
 Ырамандык Ырчуулу,
 Үзүктөй калпак эр Шууту
 Минишип тулпар алабаш,
 Качырып колду салды эми
 Кырк чоро баары аралаш.

Ошол кезде Көзкаман
 Кайнап көзү тунарып,
 Кара бою суналып,
 Сыргакты көздөй найза уруп,
 Желмогуздай жутунуп,
 Келип калган кезинде,
 Сырттан Алмаң бакырып,
 Манастап ураан чакырып,
 Куштай учуп жетти эми,
 Жеткен жерден эр Алмаң
 Көзкамандай балбанды
 Көмө коюп өттү эми.
 Кек тулпарды бир салып,
 Ойкуманы колго алып,
 Кайран Бакай абакең
 Көзкаманга жеткени,
 Жеткен жерден камандын

Башын кесип өткөнү.

Ошондо Көккерикке камчы уруп,
 Көңүлү жаман бузулуп,
 Көкчөкөз чыкты күүлөнүп,
 Күпө-күпө сүйлөнүп:
 "Чала мангул ит эле,
 Бул бурутка жетейин,
 Азып келген Какандан
 Алмамбет башын кесейин.
 Чубак, Бакай, Алмамбет
 Чуу түшүрүп баарысын,
 Такыр кырып кетейин".
 Жан аябай кайгырып,
 Бир тууганы Көзкамандан айрылыгт,
 Намысынан ардыгып,
 Эми Алмамбетке жетерде,
 Бута бою жакындап,
 Найза жанчып өтөрдө,
 (Азыр кергүн өкүмдү)
 Акбалтанын Чубагы
 Айкырып найза көтөрдү,
 Көкала санга бир салып,
 Көкчөкөзгө кол салып,
 Качырып мына жетти эми.
 Жеткен жерден Чубакең
 Көк кериктин үстүнөн
 Көмө коюп өттү эми.
 Кайрылып келип эр Чубак
 Башын кесип салды эми.

Кымбатың Сыргак көйкашка
 Кылыгы журттан бир башка,
 Көкчөкөздүн кара кан
 Кош колдоп уучтап абыдан
 Жутуп-жутуп алды эми.
 Күйгөн жүрөк басылып,
 Күйүтүнүн баары жазылып,
 Арыстан Манас айкөлдүн
 Минтип өчү канды эми.

Көкчөкөз менен Көзкаман
 Азапты минтип тартышын,
 Талоонго түшкөн дүйнөнү
 Таласка кайра артышып,
 Жаралуу Манас көк жалга
 Бурамалуу жез найды
 Бурчтан кармап имерип,
 Алты күлүк ат менен,
 Алакандай кат менен
 Эр Шуутуну жиберип,
 Эр Шууту сапар тартты эми,

Суусамырды басты эми.

Эрдигинен оолукту,
Айкөл Манас шерине
Издеп келип жолукту.
Энкейип Шууту кеп айтты:
"Айкөлүм, сага акыры,
Алдам берди, - деп айтты. -
Күйгөн бир жериң басылды, Манас,
Күптүүнүн баары ачылды, Манас,
Көчүүгө качкын конуптур, Манас,
Сенкн көксөгөн чагың болуптур,
Манас!

Жылдызга качкын конуптур, Манас,
Сенин жыргалдуу жолуң болуптур,
Манас.

Сенин кымызы таттуу тууганың,
Манас,

Кыраандар кырып коюптур, Манас.
Кеткениң кечүү конуптур, Манас,
Сенин керектүү маалың болуптур,
Манас.

Баягы керилген агаң Көзкаман
Бакай кан кайсап коюптур, Манас.
Алмамбет агып өтүптүр, Манас.
Кырааның Чубак көйкашка
Кыйдалыдан жетиптир, Манас.
Сенин кырдалдуу абаң Көкчөкөз!
Кериктен учуп кетиптир, Манас
Сыртынан Сыргак оюптур, Манас,
Калмактан келген тууганың, Манас,
Кырк чоро кырып коюптур, Манас"
Колу сууга малынып,
Көксөгөнү табылып,
Коңгурап, жашып, кайран шер
Ошондо эр Шуутуга жалынып:
"Антип бир кабак ачылса,

Шуутум,

Өрттөнгөн жүрөк басылса,
Шуутум,

Дүйнөмдү кылча карабайм,
Шуутум,

Теги эчтемени аябайм, Шуутум.
Ушул бир кебиң чын болсо,

Шуутум,
Өчкөн бир отту тамыздың,
Шуутум,

Өлгөн бир жанды тиргиздин,
Шуутум,

Ээрчитип жүрүп ар кылдым,
Шуутум,

Ар жерден келген кырк кыраан,.

Шуутум.

Сени эр уулу менен тең кылдым
Шуутум,

Ушу бир кебиң чын болсо,
Шуутум,

Таласта кыргыз айлымды ал,
Шуутум,

Каалаган жерден зайбыдды ал,
Шуутум.

Өгөөмдү коюп, бүлөөмдү ал,
Шуутум,

Калдайган кыргыз журтумдан,
Шуутум,

Каалап бир сүйгөн бүлөңдү ал,
Шуутум.

Таласка салган тамымды ал,
Шуутум,

Денемди таштап, жанымды ал,
Шуутум.

Адырда түмөн малымды ал,
Шуутум,

Аздык кылса, көкөргө куюп,
канымды ал, Шуутум.

Кундузум кошуп түлкүмдү ал,
Шуутум

Карабай чогуу берейин,
Менин казынам баштап мулкүмдү
ал, Шуутум.

"Ошо кайран жеңең Каныкей,
Сарып кылды малымды,
Алып калды арамга кеткен
Жанымды!

Адырда жылкы алабаш,
Аргымак, буудан аралаш,
Алып келгин жалпак өркөч
төөлөрдү,

Жарып салгын, эр Шуутум,
Айтуяк жүздөн бээлерди.
Аябагын малымды,
Урматына бээ сойгун,
Менин ажалдан калган жанымдын.
Менин сайышка минер бууданым,
Өзүндөй эрлер, уялаш,
Мага өлүмгө орток тууганым.
Пейли сүттөй берендер,
Менин белиме медеп кылганым.
Туйгундар сенин үлүшүң,
Менин ташыганым, жыйганым -
Ак жолтой чоро кырк кыраан -
Абийрим менен ыйманым!

"Ата адырда жылкым, кайдасың?
 Арыстандар казы чайнасын.
 Күйүмдүү тууган кырк баатыр
 Күүлөнүп күлүк байласын,
 Шуутум, эртелеп айтчы Канышка,
 Эзиле бышкан эт тартып,
 Эрлердин көөнүн жайласын.
 Калтырбай шарап аш берип,
 Кандырып суусун, чайласын!"

Кечээ кең Таластын боюнда,
 Жылгындуунун оюнда,
 Орошон* оң-сол ой кылып,
 Атпай кыргыз чогулуп,
 Алтымыш күнү той кылып,
 Калкайдан келген мейманды
 Кең Талас бойлоп кондуруп,
 Каалаганын жок дебей,
 Көөнү менен болтуруп,
 Тумшуктун баары жетилип,
 Душманы минтип кетилип,
 Канаты карыш жетилип,
 Кармашкан жоосу кетилип,
 Көзкамандын урушта
 Ажыбай, Бакай эр аман,
 Алмамбет, Чубак шер аман,
 Серек, Сыргак тең аман,
 Улама билгич кары аман,
 Манастын кырк жайсаңы баары
 аман.

Алты сан кыргыз аралаш
 Абийир алып кайран баш,
 Бээ сойгону бээ союп,
 Төө сойгону төө союп,
 Кантты кардай омуруп,
 Сары майдан томуруп,
 Дүнүйөнү жайнатып,
 Баглан козу, ширин баш
 Бүлкүлдөтө кайнатып,
 Жолборсу он беш төлдөшүп,

Жолоп душман түк келбей,
 Баатырларга теңдешип,
 Уу ичкен Манас айыгып,
 Жарасы текши жабылып,
 Убайын көрдү журтунун,
 Эми убайын тартпай камыгып.

Көк марал айдап, уй кылып,
 Челише келген душманды
 Чөл түшүрүп буй кылып,
 Ак марал айдап уй кылып.
 Атыша келген душманга
 Арыстандар алышка келген буй
 кылып,

Колу жетип Коконго
 Кабары жетип Кашкарга,
 Келберсиген баатырлар
 Кең Таласта жатканда,
 Бүтүн кундуз терисин,
 Жарты бөлүп алышып,
 Жарашыгын келтирип,
 Багалекке салышып,
 Күлүктү тандап байлашып,
 Күндө болот кайрашып,
 Булкунтуп буудан байлашып,
 Бууруккан кеңүл жайлашып,
 Күнгөйдүн жолун чалышып,
 Күндө кабар алышып,
 Чалкайган тоонун башына,
 Чаап чыгып барышып,
 Кайкалап кароол карашып,
 Кайгуулдун* жолун талашып,
 Аркайган аска төр ашып,
 Алмамбет, Чубак жанашып,
 Будурга чыгып турушуп,
 Бугунун жолун буушуп,
 Аркар атып союшуп,
 Азаматтар тоюшуп,
 Мамырлап* жатып калды дейт
 Манаска катар конушуп.

КОММЕНТАРИЙЛЕР

А

Абайы - баалуу кездеменин бир түрү.

Абак - казак элинин бир уруусу.

Агача келин - ак жүздүү, сулуу келин.

Адаш жол - туура эмес жол, жаңылыш жол, адаштыра турган жол.

Ажаалаган - жаалдаган, ажылдаган.

Ажаан - бейжай, уятсыз, жаактууга жай бербеген адам.

Азар - миң; азар түмөн - сан жеткис.

Азир - даяр, белен.

Азирлеген - даярдаган, азыр кылган, кам-даган.

Азуу сайып - жаны асый болуп (жылкы жөнүндө).

Айдар - көкүл, төбөсүнө койгон чач.

Айкөл - 1) "Ай" жана "көл" деген эки сөздөн куралган татаал сөз. Манастын жарыктыгы айдай, терендиги көлдөй деген мааниде колдонулган; 2) Тянь-Шань жактагы жердин аты; 3) чон көл, чалкар көл; 4) кең пейил (баатырдын эпитети).

Ай мунары - айдын нуру, айдын шооласы.

Ай мүйүз - түлөөгө союла турган же союлган уй.

Ай туяк - түлөөгө союла турган же союлган жылкы.

Ак канкы - кыргыз ээри.

Ак көрпө жайыл - бардык жагынан жетик билерман, меймайдос аял.

Ак күбө - чопкут, ок өтпөс тон.

Ак таяк - кандардын, бекгердин эшик сакчысы.

Ак учук - баалуу кездеменин бир түрү.

Ак үйлүү - 1) башы барымтага кармалган бийлөөчү катмардын өкүлү (кармалып жаткан жерде өз элинин өкүлдүк милдетин да аткарган); 2) (Эпос боюнча) жеңилген элди башкарып турган башка элдин кишиси.

Акыл ийлеп - акылга салып, аркы-беркисин, келер-кетерин ойлонуп.

Ала канчык шыбыргак - кар аралаштыра майдалап жаагаы жаан.

Албан-түркүн - түрдүү-түрдүү, ар түрдүү, ар кыл.

Алеңгир - алек кыла турган.

Алмабаш - Алмамбеттин мылтыгы.

Алман - салык, алым.

Алты сай - алты бөлөк, алты түрдүү.

Алчын - казак элинин бир уруусу.

Андаалап - чачылып, бөлөк-бөлөк болуп.

Анжуу-Манжуу - Чыгыш жактагы жердин аты.

Аңгеме дүкөн курай жур - аңгеме сала жүр.

Аңги - өзүнчө бөлүнгөн, үйрү жок айгыр.

Аңгире - кара жол, түз кеткен жол.

Аңырт - күмөндүү кабар.

Апсуң - сыйкыр, дуба.

Араник - (эпос боюнча) азыркы Намангендин илгерки аты.

Аран ооз - чон ооз, кеңири.

Аргын - элдин бир уруусу.

Аруу - 1) эн таза; 2) өтө сулуу.

Арып-айла, арып-дуба - мнф. бир нерсени башка бир түргө айландырып жиберүүчү дуба.

Асаба - байрак, желек.

Атала баш - оюндун бир түрү.

Атброй - ай-аалам, бүткүл жер жүзү.

Ат кара тил болуу - жазында жылкынын көккө тоюшу.

Атпай - жалпы журт.

Ашарсуу - Араник каныяын аты.

Аштар - туюк жараны теше турган аспап.

Аян - миф. кайыштан күн мурунтан берилген кабар; келечекте боло турган иштин түштө көрүнүшү.

Аяр - сыйкырчы.

Б

Баарчын - алты жашынан аркы бүркүттүн санат аты (бир баарчын, эки баарчын, үч баарчын...).

Баба дыйкан - миф. эски ишеним боюнча - эгин айдаган дыйкандардын колдоочусу (кудайы).

Багалак салып - ордо атып, күрөшүп.

Бадана - ок өтпөс тон.

Бадирек - кара нээт, бузук.

Бажы - алык-салык, налог.

Бак байсалуу коргон - бак-дубалдуу коргон.

БАКЫЛ - сараң.

Бакыр - кедей, жарды.

Баң-Баң башчы - кытай, монгол жериндеги айыл башчы.

Бандулу - барабан.

Бапан: башы бапан, аягы сапан - чексиз алыс таркаган.

Бапик - тебетейдин төбөсүнө, ычкырга тагылган чачы.

Бараан - 1) караан; 2) ири, чон.

Баран - мылтыктын бир түрү.

Баргек - 1) талдын бир түрү; 2) сөйкөнүн аягындагы желбирөөчтөрү.

Бардаш - кайраттуу, келбеттүү.

Бардыгып - чарчап, бордугуп.

Барик - жалбырак.

Бар-Көл - Синь-Цзянь жериндеги көл жана шаардын аты.

Барча - баалуу кездеменин бир түрү.

Д

Даанышман — ар нерсени билген, билимдүү, акылман адам.

Дабаа — айла.

Даван — ашуу, бел.

Дажаал — миф. өтө каардуу зор дөөнүн аты.

Даңкан — аттын туягынан ыргыган топурак.

Дарайы — жибек кезд. менин бир туру.

Дан — барабандын бир түрү.

Дене кул — түбөлүк кул.

Диңсе — илгерки кытай төрөлөрүнүн бөрктөрүнө сайынган төрөлүк белги ташы.

Добулбас — барабан.

Долон — Кашкардын чыгыш тарабында жашаган эл.

Домок — чыр, калаба, чатак.

Дөөдүр — монгол, калмак элинин баатыры.

Дугул — калмактын уруусу.

Дуу-дуу — эски Кытайда — бир провинциянын, крайдын башчысы.

Дулдул — чарчап-чаалыкпаган күлүк аттын эн мыктысы.

Ж

Жаал - жайыл, өз билгенин бербеген, өжөр.

Жабуу - монгол, калмак элдеринин ат коюп киргендеги урааны ("жүргүлө!" деген сөзү).

Жабуулуу кара инген - эн көтөрүмдүү, уяттуу, баарыга бирдей караган текеберсиз аялга карата айтылаг.

Жабыр баян - азуулуулардын эң кыйыны.

Жабыр - жыбыт жер.

Жадаал - салгылашуу.

Жадачы - к. жайчы.

Жадоо - жүдөө, адсыздануу, этинен таюу.

Жадыгөй - сыйкырчы.

Жазайыл - чоң мылтыктын бир түрү.

Жайсаң - калмактардагы бир айылдын же бир топ жигиттердин башчысы.

Жайчы - миф. сыйкырлык менен күн жаадыруучу адам.

Жакут - кызыл түстүү, баалуу асыл таштардын бир түрү.

Жамбы - куйма күмүш, сом күмүш, куйма алтын, сом алтын.

Жам болуп - биригип, чогулуп.

Жанут - териси баалуу азуулуу айбан.

Жаракы - эки адамдын арасың бузган бузуку, куйту адам.

Жарандар - достор, жакшылар, калайык, эл.

Жар-жоро - достор, ашыналар.

Жасат - өлгөн адамдым сөөгү.

Жез бидек - шыйрагы узун (аргымак, чалыш ат жөнүндө).

Жезит - шүмшүк, митаам.

Жезнай - жез сыбызгы, чоор.

Желпини - боюнда бар аялдын тамакка талгак болуп көксөөсү.

Жеркен - Кашкардын түштүк тарабындагы Яркент шаары.

Жетиген кыям - Жетиген жылдызынын Алтын-Казыктын түндүк батышында турган учуру.

Жобогондо - катуу кайгырганда.

Жолум үй - малчылар тигүүчү жеңил үй.

Жороду: алымын артык жороду - алыксалыкты көп салды.

Жубар - таза, тунук, аппак.

Жумуран каз - журт болбой эле кал.

Жуук - жакын.

Жуучу - кызга куда болуу жөнүндө сүйлөшкөнү келген адам.

Жылдыз - Синь-Цзяндагы (Текестеги) бир жайлоонун аты.

Жылма чалгын - астыртан, тымызын чалгын.

Жылоо - тизгиндин түбү.

З

Заада: олуя заада - олуядан туулган.

Заң - закон.

Заңгар - каргыш тийген, бузук.

Заңги - мүнөзү айбан чалыш дөө.

Зар - алтын.

Зардеп - мүшкүл, сүрү кыйын, коркунуч-туу.

И

Ибет - шек, күмөн.

Илебин - калмактардын Иле өзөнүндө жашоочу бир уруусунун каны.

Илек - бир илек жүз мин.

Илий - заң, закон.

Зоолу - күнөөлүү адамдын колуна салынуучу кишен.

Зулпукор - өткүр, болот кылыч.

Зыйнат - сый-сыпат, адеп. - алтын.

Инжуу - бермет

Ит тартыш - тамашанын бир түрү эки кишинин аркан тартышканы.

Ичин жыйбады - тардык кылбады.

К

Кабылстан - Афганистан (эпос боюнча).

Кабырга тууган - ыраак тууган, кыйыр тууган.

Кадеми каткан - алдан тайган, иши оңунан чыкпаган, шору кайнаган.

Кайбар - күжүрмөн, мыкты эр.

Кайгуул - душмандын жолун чалуу, чалгын.

Кайраты каркап толуптур - кайраты күчөп, чыңалып толуптур.

Кайсаң - кытайдагы бир тоонун аты.

Кайып - миф. көзгө көрүнбөгөн жомоктотогу жан (адам, айбан).

Какан - эпосто Кытай падышасы; кээде - Кытай мамлекети маанисинде айтылат.

Каканчын - эпостогу Кытай мамлекети.

Какшыраган - картайып чөгүп калган, катып калган.

Калайман - бүлгүн, дүрбөлөц.

Калка - коргоо, калканыч.

Калмак ээр - ээрдин бир түрү (эки кашы жапыс, актасы кенен).

Калпа - эшен дамбылдалардын жардамчысы.

Калча - түрү суук.

Камчыга ченеп бэлүү - олжону бүтүндөй өлчөп бөлүү.

Канжар кол - 1) эпос боюнча - кытай, монгол элдери балдарын жашынан катуу нерсени муштатып үйрөткөн. Ошолордон түзүлгөн катуу колдуу аскер; 2) алптын аты.

Канга сабың болбоюн - элдин канын төгүп, убалга калбайын.

Капилет - билбей, туйбай калгандык.

Каптоо - к. Көйкап.

Капчал - тоонун боору, жан жагы.

Капыл жерден - кокустан, күтпөгөн жерден, капыс.

Капыя жерде - жашырын жерде.

Кара байыр казанат - күлүк аттын бир түрү.

Караламан - көпчүлүк эл.

Кара элечек кылуу - урушта жеңилген тараптын аялдарын жесир калтыруу.

Карап кылып - ойрон кылып, талкалап, кыйратып.

Каркап - абдан толуу.

Карк алтын - таза, чылк алтын.

Каркыбар - кайран, мыкты.

Каркыралуу кыз - көчкөндө жасалгаланган төөнү жетелеген бойго жеткен кыз.

Карсак - жырткыч айбандардын жалпы аты (түлкү, карышкыр ж.б.).

Карынчы - темир жөн кап.

- Кас буудан** - анык, нагыз буудан
- Капсан** - Монголиядагы бир тоонун аты.
- Кебээ курсак** - салык курсак.
- Кежим** - жээгин алтындап жасаган ат жабуу
- Келеме жака** - алтын, күмүш зымдар келептеп оролгон жака.
- Кент** - кыштак.
- Керден** - моюн.
- Керденкечтик** - моюн таптык.
- Керем** - жердин аты.
- Кери** - көтөрүңкү жер, акырындап жогору көтөрүлгөн айдөөш жер.
- Керик** - айбандын аты (носорог).
- Кете** - баалуу кездеменин бир түрү.
- Кирич** - жаанын кергичи.
- Койчагыр** - мылтыктын бир түрү.
- Коломолуу** - сансыз көп.
- Коломсок** - жаанын огунсала турган нерсе.
- Көмөкөйлүү** - учунда темири бар (найза).
- Комсунуу** - жактырбоо, алымсынбоо.
- Коросон оттук** - курч оттук таш.
- Кочку** - айыл башчы.
- Көй** - өңкөй.
- Көй кашка** - өнкөй баатыр.
- Көйкап** - миф. дүнүйөнү курчап турган, дөө-перилер жашаган чексиз бийик тоо.
- Көк жал** - абдан баатыр (түпкү мааниси -бөрү).
- Көк жеке** - кандар, бектер кайүүчү өтүк.
- Көк көйнөк**- уйдун өлөтү.
- Көкчыбык** - Бакайдын мылтыгы.
- Көмүркөй** - темир-тезек салынуучу куту, сандыкча.
- Көңкү** - жалпы, баары.
- Көөнө Турпан** - Синь-Цзян территориясындагы бир шаардын аты.
- Көөсөр** - кем акыл, ала көөдөн.
- Көөхар** - кымбат баалуу асыл таш.
- Көсөл** - эптүү, ыкчыл.
- Көрчөгө** - үй буюмдарына чөгөрүлүү үчүн металлдан иштелген буурчак сыяктуу жасалга.
- Куй** - пейил, мүнөз.
- Кумул** - Хами (Синь-Цзян территориясындагы бир шаар).
- Купа** - жүгөн, куюшкан, көмөлдүрүккө чөгөрүлгөн наар.
- Купуя** - жашырын, ичинен.
- Кутман** - бакыт, бактылуу.
- Күлдү** - жалпы баары.
- Күлпөң** - сыймык, касиет.
- Күндө** - колго салынуучу кишен
- Күнкүү** - ушак, айың сөз.
- Күп** - бодонун терисинен жасалган идиш.
- Күрөөкө соот** - баатырлар жоого кийүүчү ок өтпөс тон.
- Кызыл** - Кашкар территориясындагы чон суу.
- Кызыл кырма, ак жайсаң** - ар ишке абдан кызыктуу.
- Кызыл чоктуу: чок** - бөрккө тагыла турган кызыл чачы.
- Кызыл чака пул** - жез тыйын.
- Кызыр** - миф. адамды колдоочу олуя.
- Кылап** - ык, оңтой, бап.

Кылыч куйрук - эң кыйын, азуулуу айбан.

Кыңгыр - Алтай тараптагы тоо.

Кырмазы - кызыл жибек.

Кыяк - темир тондун бет тарткычы.

Кыяңгер - Кытай жериндеги тоонун аты.

Л

Лайлама - буддизм дининдегилердин диний башкаруучусу.

Лоб дайра - Синь-Цзян территориясындагы дарыя.

Лөк – нар төө.

М

Маараке - той-тамаша кызыган кези.

Мажуси дин - көп кудайга сыйынуучу бутпарастык дин.

Макулук - жан-жаныбар.

Мамырлап - тынчып, жыргап.

Манат - баалуу кездеменин бир түрү.

Манжуу - 1) Маньчжурия өлкөсү; 2) манжур эли (эпос боюнча).

Маңгүү - эпосто кытайдын бир уруусу.

Маңкүштө - монгол, калмак элинин баатыры.

Марал-Башы - Кашкардын чыгыш тарабындагы бир шаар.

Мароо - качырууга даяр болуп туруу (арыстан, жолборско таандык).

Мартуу - миф. төреген аялдарга зыян келтирүүчү дөө-перилердин бир түрү.

Жасилет - кеңеш, кеңешүү, акыл айтуу.

Мелжеп - болжоп, байкап.

Меңсиз аппак - кирсиз, бедерсиз, тунук, аппак.

Милтелүү булбул - доошу муңдуу.

Мискин - начар, бечара.

Молтолуу дуба - адамдын башын айландырган амалдуу сыйкыр, дуба.

Мөндү - калмакча "кел!", "кел!" деп чакыруу.

Мубакүл - учу курч найза.

Мурдар - булганч, бычырак.

Мыйзам - 1) күз келгенде гүлү уча турган өсүмдүк; 2) күз маалы.

Н

Нааман - жердин аты.

Кайча бел - кыпча бел, ичке бел.

Накер - ок өтпөс өтүк.

Нар кескен - эң мыкты болот кылыч.

Нөкөр - жан жолдош.

Нурк - негиз, тек, жай.

О

Обо - аба, асман, көк,

Обурак - барк, даңк, бедел.

Ойрот - 1) элдин аты; 2) көп эл, кепчүлүк; 3) кыргыздар өзүнөн башка элдерди да ойрот деп атай беришкен.

Окоро түйгөн - чылбыр, тизгиндин өрүлүшүнүн бир түрү.

Олорду - аларды, ошолорду.
Опо - туруктуулук, убадага бектик; пайда.
Опол-Тоо - Кашкар тараптагы бир тоо.
Ордо - 1) кандын үйү; 2) оюндун бир түрү.
Ордолуу журт - тукум-жураттуу журт туруктуу журт.
Орошон - баарына белгилүү, маалым.
Осол - жаман, орой, одоно.
Отогот таш - монгол, калмактардын бөркүнө сайынган ташы.
Отоо - жаңыдан келген келинге тигилип берилүүчү үй, өргө.
Отоо оюнчук - ойлонбой иштелген нш.
Оторчу - айылдан бөлүнүп, мал багуу үчүн көчүп жүргөн малчы.

Ө

Өгүз-Ашуу - Текес жактагы бир ашуу.
Өжөк-өжөк - үстү-үстүнө.
Өлкө түзүн караса - айланасын караса, ою кырын караса.
Өмдмөн - көптөп

П

Пайна - мөндү пайна (монголчо) - кайрат кылууга чакырган ураан сөз.
Пир - сыйына тургап, зсболосу бийик киши.

С

Саадак - жаа.
Сазаң-шаң - (эпос боюнча) - кытайдын бир уруусу.
Сай кашка - өңкөй баатыр.
Сай тулпар - өңкөй тулпар.
Сан - жүз мин, сан жеткис.
Сандыгач - булбул.
Санжап - иреттеп, ирети менен.
Санталак - шумпай, ант ургур.
Саноор жүн - куштардын канатынын, тамагынын алдындагы майда жүндөрү.
Сапсалга - жылкыны бычканда касасын кыпчып, канын токтотуу үчүн жасалган кере карыш эки жыгач.
Сары барпы - чымчыктын бир түрү.
Сая - көлөкө, көлөкөлөнүүчү терек.
Саяс - оюндун бир түрү.
Саят - 1) саякат; 2) мергенчилик.
Себил - жарак-жабдыгы толук.
Себилдүү - толук куралдуу, жасалгалуу.
Селбип - эс алдырып, алмаштырып.
Соколоп - баамдап, тамырын тартып көрүү.
Соно - суудагы илбээсиндин жалпы аты (өрдөк, каз ак куу).
Сукпасам - сайбасам, бышып-мылгытып албасам.
Сундуң - кытай, монгол элдеринде бир айылды башкарган төрө.
Суп - баалуу кездеменин бир түрү.
Супсаадык - таңдын башы, таңдын эресереси.
Сурун кеспей койбойбуз - мизин кайтарбай койбойбуз; жинин какпай койбойбуз.
Суу кудук - касиеттүү кудук.

Суу карек - чала көргөн карек.

Сүкүт - унчукпоо, жым-жырттык.

Сээр - 1) ийин менен моюндун кошулган жери; 2) аттын өркөчүнүн алды жагы.

Т

Тага - таяке.

Тайбас - эң кыйын жырткычтын бир түрү.

Таканак жүн - куштардын бутундагы жүнү.

Талмазар - мазардын аты.

Танык - күбө.

Таңшаң - жердин аты.

Тарак - казак элинин бир уруусу.

Тасма - эчки, текенин чийки терисинен жасалган кайыш, көк; тасма бел, кыпча бел — кыз, келиндерге салыштырма.

Татай көтөк! - апей көтөк! (чочуганда айтылат).

Таш - 8 километрге барабар өлчөө.

Тебит чөл - Борбордук Азиядагы бир чоң чөл.

Тегерген - тегерген.

Тел болгон - башы маң болгон.

Темир тирек - термелбеген, нык.

Тепкир-коомат - намаздын окула башталгандыгы жөнүндө кулактандыруу.

Терес-Маёо - эпосто Текес өлкөсүнүн мурунку аты.

Тинте – шамшар, канжар

Тирсек - 1) көздүн сурмасына чыга турган ысык; 2) толорсук.

Торко - баалуу жибек кездеменин бир түрү.

Төбөсүнө калмактын ташын тага көр - бөркүнө тагынуучу төрөлүк белгисин тага көр.

Төгөрөк - чартарап, айлана.

Тул - 1) өлгөн кишинин үйүнүн жасалгаланышы; 2) күйөөсү өлгөн аял.

Туулга - баатырлардын жоого кийүүчү темир бөркү.

Түмөн - он миң.

Түпөк - найзанын учундагы чачы.

Түрк - өсүп жетилип калган.

Тынар - 1) куштун бир түрү; 2) жөлөк, таяныч.

Тыргоот - Синь-Цзяндагы калмактардыш бир уруусу.

Үбөлүп - талкаланып, кыйрап.

Үзүп-үзүп алдырып - ат чалдырып.

Үйөр - жаз келгенде мөнгү бузулуп, суунун катуу агышы.

Үйшүң - казак элинин бир уруусу.

Үлпөт - биргелешип тамак ичүү.

Үп - үй мүлкү.

Үч-Арал - Иледарыясынын баш жагындагы жер.

Ч

Чабендес - эңишке, улак тартууга чыйрак киши.

Чагалалап - кокуйлап.

Чайланып - чай ичип.

Чака - жезден жасалган тыйын.

Чакырлоо - эң катуу таш.

Чалгай - жамандык, кыйшык, тетири иш.

Чалгырты турду көзүндө - арамы, кыйшыгы турду көзүндө.

Чарайна - төшкө тартылуучу такта темир.

Чатыраш - дойбу, шахмат сыяктуу оюн.

Чеге - мык.

Чексе - дары салгыч.

Черүү - аскер, кол.

Чөл түшүрүп - чакчелекей түшүрүп.

Чукак - жетишсиз, кем (баласызга айтылат).

Чыйтай - кытай, моңгол элдериндеги кенже аскер башчы.

Чыйырчык - Ташкенттин чыгыш жагындагы суунун аты.

Чылан - Синь-Цзяндагы бир кыштак.

Чыңоол - такоол, толуктоо, аскердин арткы бөлүгү.

Чыңыроо - жез түтүк, жез чоор.

Ш

Шаа - улук, чок.

Шабиег - балдар оюнунун бир түрү.

Шай - сүйгөн кишисин колдой турган олуя

Шайы - кишилерди башкарган аксакал.

Шакшак - сынган сөөктү таңа турган жыгач.

Шамиян - кош айдаган өгуздүн мойнундагы моюнтурукка өткөрүлүүчү жыгач казык.

Шапкер тартып - азап тартып.

Шибээ - Жунгариядагы макжуу элинин бир уруусу.

Шири - каткан тери, ышталып каткан тери

Шоорат - даңк, атак.

Шоролуу менен Тагырма - Тажикстан өлкөсүндөгү жердин аттары.

Шуттуу - куудул, оюнкарарак.

Ы

Ылоо - мажбур түрдө берилүүчү унаа.

Ырапыс - кездеменин бир түрү ("репис" деп да айтылат).

Ыспан - Исфахаы (Персиянын бир шаары).

Э

Эгем - ээм, жараткан кудайым.

Элким, элкин - жалгыз

Эрен - баатыр; эренин кайдан аянды-баатырың коркуп турган жок.

Эрен - Иран.

Эренче - асемге, сыйга кие турган тон.

Эрешен - өспүрүм.

Эрөөл - чалгын, чалгынчы.

МАЗМУНУ**КИРИШ СӨЗ**

Жомок башы

МАНАСТЫН БАЛА ЧАГЫ

Алооке кандын кыргыздарды чабышы

Кыргыздардын Ала-Тоодон сүрүлүшү

Баатырдын төрөлүшү

Манастын бала чагы

Жаш Манастын Чоң Дөөдүрдү, Дөө Жолойду, Каман алпты жеңгени

Бакайдын атасы Байдын Алтайга барышы

Манаска тизгин берилиши

Манас баатырдын Кошой дөөгө келиши

КЫРГЫЗДАРДЫН АЛТАЙДАН АЛА-ТООГО КЕЛИШИ

Манастын колунун Ала-Тоого келиши

Алтайдагы кыргыздардын Ала-Тоого көчүп келиши

Араниктеги согуш

МАНАСТЫН АЛООКЕ МЕНЕН ШООРУКТУ ЖЕҢИШИ**АККУЛАГА ЭЭ БОЛУШУ**

Алооке кандын баатыр Манастан коркуп качышы

Өзү келип катылган Шоорук кандын кыргыздардан жеңилиши

Манастын Олуят чалды бүктөгөнү

Манастын атасына таарынып кетип, аштык айдаганы

Манастын Аккуланы буудайга алмашып алышы

АЛМАМБЕТ БААТЫРДЫН АҢГЕМЕСИ

Алмамбет баатырдын өз элинен кетиши

Алмамбет баатырдын Көкчөгө келип турушу

Алмамбет баатырдын Манаска келип кошулушу

БААТЫРДЫН ЖАРЫ

Манас баатырдын Каныкейге үйлөнүшү

Көзкаман менен Көкчөкөз

Каныкейдин Манасты өлүмдөн куткарышы

Көзкамандардын Манастын кырк чоросунан жеңилиши

Комментарийлер